ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)

ปริญญา

วรรณคดีไทย | วรรณคดี

สาขา | **ภาควิชา**

เรื่อง วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539

Development Discourse and Civil Society in Thai Rural Short Stories, 1987-1996

นามผู้วิจัย นางสาวชนิตตา โชติช่วง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์สรณัฐ ไตลังคะ, อ.ด.)

หัวหน้าภาควิชา

(อาจารย์วรรณา นาวิกมูล, M.A.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญจนา ธีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ..... **เดือน** ..... **พ.ศ.** .....

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530–2539

Development Discourse and Civil Society in Thai Rural Short Stories, 1987-1996

โดย

นางสาวชนิตตา โชติช่วง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)
พ.ศ. 2555

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชนิตตา โชติช่วง 2555: วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530 – 2539 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาวรรณคดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์สรณัฐ ไตลังคะ, อ.ด. 190 หน้า

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมที่ปรากฏในเรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2539 จำนวน 62 เรื่อง

ผลการศึกษาพบว่าเรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530 - 2539 ได้เสนอผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐที่มุ่งพัฒนาวัตถุ โครงสร้างพื้นฐานและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ รวมถึงการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมของภาคเอกชนที่มีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ สิ่งเหล่านี้ทำให้การจัดสรรทรัพยากรในชนบทเป็นไปอย่างไม่เป็นธรรม ทั้งยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ล่มสลายและวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกทำลายจากนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ วิถีอุตสาหกรรม กระแสทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ ผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาดังกล่าวทำให้งานเขียนเหล่านี้ตอบโต้ด้วยการเสนอการต่อต้านขัดขืนผ่านแนวคิดทางเลือกแนวประชาสังคมซึ่งมี 2 แนวทางหลักคือ แนวทางวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญและเข้าใจในระบบคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังไม่ถูกทำลายจากกระแสทุนนิยม และแนวทางการเมืองภาคประชาชนที่เข้มแข็งขึ้นพร้อมๆ กับขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยในทศวรรษ 2530 เกิดความตระหนักรู้ถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคม อันก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นพลังทางสังคมขึ้นมา

นักเขียนเรื่องสั้นชนบทไทยทศวรรษ 2530 แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มหลักดังนี้ กลุ่มแรกเป็นนักเขียนอาชีพนำเสนอภาพแทนปัญหาสังคมด้วยการใช้กลวิธีการประพันธ์และลีลาทางวรรณศิลป์ที่มีชั้นเชิง เช่น การเสียดสี เมตาฟิกชัน สัจนิยมมหัศจรรย์ กลุ่มที่สองเป็นนักเขียนที่มีภูมิหลังเป็นกลุ่มนักเคลื่อนไหวทางสังคม เสนอภาพปัญหาสังคมต่างๆ ด้วยกลวิธีการประพันธ์ตามแนวสัจนิยมที่เน้นความสมจริงของเนื้อเรื่องและสอดแทรกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

_____ _____ ___ / ___ / _____

ลายมือชื่อนิสิต ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Chanitta Chotchuang 2012: Development Discourse and Civil Society in Thai Rural Short Stories, 1987 - 1996. Master of Arts (Thai Literature), Major Field: Thai Literature, Department of Literature. Thesis Advisor: Associate Professor Soranat Tailanga, Ph.D. 190 pages.

This thesis aims to study Development Discourses and Civil Society in 62 Thai rural short stories from 1987 to 1996.

The study found that Thai rural short stories from 1987 to 1996 present the impact of the government's development discourses, which aims at the development of materials, infrastructure and economic growth, including the private sector's industrial development to become one of the Newly Industrial Countries (NICs). These factors cause the inequality of resource distribution in the rural areas. Furthermore, they cause the change in the rural in terms of ways of life; rural culture is destroyed by the government's policy, industrialization, capitalism, and globalization.

Due to impact of the development discourse, the stories attack the discourses and offer alternative concepts of Civil Society which has two main approaches. First, the community culture approach gives the importance to local culture and wisdom which survive the advent of capitalism. Second, the people's politics becomes more powerful at the time of democracy movement in the 1980s. All of which cause the empowerment of one's rights and equality which leads to social movement.

The writers of Thai rural short stories from 1987-1996 can be divided into two groups. First, the professional writers who offer the representation of social problems with sophisticated literary techniques, i.e. satire, Metafiction, Magical Realism. Second, the writers with social movement backgrounds present the works realistically, adding real events into the stories.

_____ _____ ___ / ___ / ___

Student's signature Thesis Advisor's signature

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ ดร. สรณัฐ ไตลังคะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ให้ความรู้ ความเมตตา โอกาสและประสบการณ์อันมีค่ายิ่งแก่ศิษย์ ทั้งยังเป็นแบบอย่างของการทำงาน การดำเนินชีวิต อาจารย์ได้กรุณาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่จนเสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์กุลวดี มกราภิรมย์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาเสนอแนะและตรวจแก้วิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สายวรุณ น้อยนิมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกที่กรุณาให้ความรู้ และคำแนะนำในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นัทธนัย ประสานนามที่ให้ความกรุณาต่อศิษย์ ให้คำแนะนำ คำปรึกษา รวมทั้งแรงกระตุ้นผลักดันศิษย์ให้มีความมานะอดทนในการทำงาน อาจารย์เป็นผู้เปิดโลกทัศน์และเป็นแบบอย่างทางวิชาการของศิษย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์วัชราภรณ์ อาจหาญ ครูผู้คอยให้กำลังใจ ให้คำปรึกษา และให้โอกาสอันดีแก่ศิษย์เสมอมา อาจารย์พรรณราย ชาญหิรัญและคุณโชติรส เกตุแก้ว พี่ที่คอยรับฟัง ปลอบขวัญในยามทดท้อและคอยช่วยเหลือทุกครั้งในยามที่ต้องการ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เสาวณิต วิงวอน ประธานกรรมการบริหารหลักสูตรปริญญาโท สาขาวรรณคดีไทยที่กรุณาให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ในการศึกษา อาจารย์ธงรบ รื่นบรรเทิง และคณาจารย์ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้และให้ความเมตตาแก่ศิษย์ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรี

ผู้วิจัยขอขอบคุณ ณัฐพร เรืองสุข ชญาน์ทัต เอี้ยวฉาย กมลทิพย์ กาลพันธ์ นัดดา วงษ์วรรณา พัชราภรณ์ คชสาร ณิชาภัทร สนธยานนท์ วิลาสินี-เจสินี อินทวงศ์ และเพื่อนพ้องน้องพี่ สาขาวรรณคดีไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่คอยไถ่ถาม ให้ความช่วยเหลือ ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และขอขอบคุณเพื่อนพิบูลวิทยาลัย 104/14 พี่น้องชาวหุ่นตะเลงพ่าย มูลนิธิจักรพันธ์ โปษยกฤตสำหรับมิตรภาพอันอบอุ่น และคอยเกื้อหนุนแรงใจเสมอมา

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อและคุณแม่ที่มอบโอกาสให้ลูกเรียนในสิ่งที่ตนรัก คอยให้ความรัก กำลังใจ และสนับสนุนในทุกสิ่งที่ลูกต้องการ ขอกราบขอบพระคุณคุณตา คุณยายและคุณป้าที่คอยอบรบเลี้ยงดูด้วยความรักความเอาใจใส่ตลอดมา ขอขอบคุณน้องชายและญาติพี่น้องที่คอยช่วยเหลือ เป็นแรงใจสนับสนุนและอยู่เคียงข้างกัน

ชนิตตา โชติช่วง
เมษายน 2555

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง (3)

บทที่ 1 บทนำ 1
- ความสำคัญของปัญหา 1
- วัตถุประสงค์ของการวิจัย 5
- ขอบเขตการวิจัย 6
- ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 10
- สมมติฐานการวิจัย 10
- วิธีการดำเนินการวิจัย 10
- ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย 11
- นิยามศัพท์เฉพาะ 11

บทที่ 2 การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 13
- งานวิจัยและเอกสารที่ศึกษาเรื่องวาทกรรม 13
- งานวิจัยที่ศึกษาวรรณกรรมแนวชนบท 15
- งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องสั้นระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 และช่วงเวลาใกล้เคียง 19

บทที่ 3 กรอบแนวคิด ทฤษฎี และบริบททางสังคม 22
- วาทกรรม 22
- วาทกรรมการพัฒนา 24
- การต้านการพัฒนาในบริบทวรรณกรรม 30
  - วาทกรรมลัทธิมากซ์ 30
  - วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชน 33
- บริบททางสังคม พ.ศ. 2530-2539 35
  - การปฏิรูปการเมืองไทย: การปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจ จากล่างสู่บน จากภาคประชาชนสู่รัฐ 35
  - สภาพทางเศรษฐกิจ: จากเศรษฐกิจยุคทองสู่ฟองสบู่แตก 39
  - กระแสโลกาภิวัตน์: การขยายตัวของการสื่อสารและเทคโนโลยี 40
- ประชาสังคม: ความหมาย การก่อตัวทางความคิด และปรากฏการณ์ทางสังคม 42
  - ความหมายของประชาสังคม 42

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมในสังคมตะวันตก 45
แนวคิดประชาสังคมในประเทศไทย 48
ปรากฏการณ์ประชาสังคมในสังคมไทย 54
บทที่ 4 ผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนา: ความเสื่อมทรุดของสังคมชนบท 60
ผลกระทบของนโยบายการพัฒนาจากภาครัฐต่อชนบท 61
โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน: เส้นทางชักนำหายนะสู่สังคมชนบท 62
โครงการพัฒนาพื้นที่ชนบท: ความอยู่ดีกินดีที่เป็นมายา 73
ท้องถิ่นที่ถูกทำลายจากวิถีอุตสาหกรรม 82
วิถีอุตสาหกรรมจากการขยายตัวของโรงงานในชนบท:
ความแปลกแยกระหว่างมนุษย์กับการพัฒนา 82
การพัฒนาพื้นที่เพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยว:
การทำลายชีวิตของ “คนใน” เพื่อความสำราญของ “คนนอก” 87
การพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยม 92
กระแสโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าสู่ชนบท 103
บทที่ 5 การตอบโต้วาทกรรมการพัฒนา: ปฏิบัติการผ่านประชาสังคม 113
การยืนยันคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังวิถีชุมชน 114
ภูมิปัญญาท้องถิ่น: แนวคิดเพื่อความอยู่รอดของชนบท 114
พลังวิถีชุมชน: แนวคิดเพื่อการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน 121
จากการมีส่วนร่วมทางการเมืองสู่ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ 126
การมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนชนบท 126
การให้ความสำคัญแก่ขบวนการทางสังคม 133
การเน้นบทบาทหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน 147
จากวรรณกรรมเพื่อชีวิตสู่วรรณกรรมแนวคิดประชาสังคม 155
บทที่ 6 สรุปผลและข้อเสนอแนะ 171
สรุป 171
ข้อเสนอแนะ 174
เอกสารและสิ่งอ้างอิง 175

ประวัติการศึกษาและการทำงาน 190

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	รายชื่อเรื่องสั้นที่ศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ครั้งแรก	6

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การศึกษาวรรณกรรมไทยโดยเฉพาะเรื่องสั้นไม่อาจละเลยการศึกษาสังคมควบคู่ไปได้ เนื่องจากสังคมกับวรรณกรรมมีความเกี่ยวข้องและมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน วาทกรรม (discourse) ที่อยู่ในสังคมมีส่วนสำคัญในการสร้างความคิดและประสบการณ์ของนักเขียน โดยที่นักเขียนมักนำเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคมมาเป็นวัตถุดิบในการเขียนเรื่องราวด้วยกลวิธีต่าง ๆ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าวรรณกรรมจะเป็นภาพสะท้อนความเป็นจริงทางสังคมอย่างตรงไปตรงมา เสมือนเป็นกระจกเงาที่สะท้อนสังคมให้เป็นพยานหลักฐานได้ แต่แท้จริงแล้ววรรณกรรมเป็นเพียงภาพตัวแทน (representation) กล่าวคือ ภาพของสังคมเสมือนจริงที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้น ต่างเป็นภาพที่ถูกประกอบสร้างด้วยการเลือกสรรลักษณะเฉพาะต่าง ๆ มาประสมให้เข้ากัน เพื่อเสนอความหมายและคุณค่าบางอย่างสู่การรับรู้ในหมู่สาธารณชน การพินิจพิเคราะห์ภาพตัวแทนทางจินตนาการเหล่านี้จึงเป็นหนทางที่ช่วยพาเราเข้าไปสัมผัสทัศนคติ ความคิดความเชื่อ และความคาดหวังที่ผู้คนในสังคมมีต่อสังคมในระดับลึกได้ (นพพร ประชากุล, 2548 ใน เสนาะ เจริญพร, 2548: คำนำ) ภาพตัวแทนที่เกิดจากการประกอบสร้างของนักเขียนที่ไม่ได้เป็นการถ่ายทอดอย่างตรงไปตรงมานั้นนับได้ว่าเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) ที่ผลิตซ้ำความหมายและอำนาจจากวาทกรรมนั้น ๆ

วาทกรรมเป็นชุดความรู้หนึ่ง ๆ อาจเป็นคำพูด ข้อความหรือการแสดงออกที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายให้คนในสังคมรับรู้ร่วมกัน วาทกรรมสามารถศึกษาได้จากประเด็นอันหลากหลายที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีทั้งการตอบโต้หรือมีการต่อสู้กันในหมู่ชุดความคิดหรืออำนาจเก่าและใหม่ โดยใช้บริบททางสังคมมาช่วยในการทำความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ ว่ามีส่วนสัมพันธ์กัน การศึกษาวาทกรรมแสดงให้เห็นอุดมการณ์หรือกรอบความคิดที่กำกับสังคมอยู่ว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร วาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมมีทั้งวาทกรรมชุดหลักที่ทำหน้าที่ธำรงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง และจะมีวาทกรรมชุดรองที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อมาปะทะวาทกรรมชุดหลักในลักษณะต่อต้านหรือท้าทายอำนาจเพื่อช่วงชิงการสร้างความหมายใหม่ให้แก่สิ่งที่วาทกรรมหลักเสนออยู่ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 371-372) การปะทะต่อสู้ทางวาทกรรมในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2530–2539 ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนคือวาทกรรมการพัฒนา (development discourse) อันเป็นวาทกรรมชุดหลักหรือกระแสหลักของ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สังคม ในขณะเดียวกันกระแส “ประชาสังคม” (civil society) ก็เป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่เริ่มเข้ามามีบทบาทท้าทายวาทกรรมการพัฒนาดังกล่าว

บริบททางสังคมด้านเศรษฐกิจในช่วง พ.ศ. 2530-2539 ระหว่างต้นทศวรรษนี้ประเทศไทยได้รับการกล่าวขานเป็นอย่างมากว่าเป็นยุคทองของเศรษฐกิจ ภายใต้รัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ. 2531-2534) ซึ่งรับช่วงต่อจากรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. 2522-2530) รัฐบาลของพลเอกชาติชายมีนโยบายหลักในการบริหารประเทศที่ว่า “เปลี่ยนสนามรบให้เป็นตลาดการค้า” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 221) กล่าวคือมุ่งเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยเป็นสนามรบในอินโดจีนตั้งแต่ครั้งสงครามเวียดนามที่ขยายขอบเขตออกไป ให้เป็นตลาดการค้าอย่างเสรีตามระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และมุ่งพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries: NICs) ที่เน้นอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง ผลของการพัฒนาเช่นนี้ทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อซึ่งนำไปสู่เศรษฐกิจฟองสบู่ ทำให้ภาวะเศรษฐกิจถดถอยจนฟองสบู่แตกใน พ.ศ. 2540 การบริหารประเทศรูปแบบทุนนิยมเสรีได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างชัดแจ้ง ไม่ว่าเป็นการเข้ามาลงทุนจากต่างชาติ ทำให้เกิดการลงทุนในตลาดหุ้น อสังหาริมทรัพย์ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอย่างไร้ขีดจำกัด เกิดธุรกิจบริการที่ทำให้ราคาที่ดินถีบตัวสูงขึ้นกว่าเดิม สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ก่อให้เกิดภาวะความเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทตามมาโดยเฉพาะด้านผลประโยชน์และการจัดสรรทรัพยากรที่กระจายไม่ทั่วถึงทุกกลุ่ม ก่อให้เกิดช่องว่างทางสังคมที่ขยายกว้างขึ้น อันเป็นแรงผลักดันให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนรวมกลุ่มขึ้นมาในรูปแบบประชาสังคมของภาคส่วนต่างๆ ที่ไม่ใช่ภาครัฐหรือราชการ โดยมีสำนึกร่วมกันในผลประโยชน์ส่วนรวม และร่วมกันต่อต้านการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ อาทิ การต่อต้านการสร้างเขื่อน โรงงานผลิตกระแสไฟฟ้า การต่อต้านโลกาภิวัตน์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 359-360) ซึ่งเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาที่เป็นวาทกรรมชุดหลักของสังคม โดยกลุ่มเคลื่อนไหวดังกล่าวได้สร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่งขึ้นเพื่อเปิดโปงให้เห็นข้อด้อยและโทษของการพัฒนา

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า หลังจากที่ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐจึงเริ่มให้ความสำคัญแก่การพัฒนาสังคมและการเมือง เหตุการณ์รัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) พ.ศ. 2534 นำไปสู่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นปฏิกิริยาของประชาชนในการรวมกลุ่มต่อต้านอำนาจเผด็จการทางทหาร สะท้อนถึงความไม่สมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่ไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ภาวะดุลยภาพได้ ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจได้ล้ำหน้าการพัฒนาการเมืองและสังคม ซึ่งช่วงนี้ตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 7 ที่มีวัตถุประสงค์หลักในการเร่งรัดพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีพระราชบัญญัติ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่มีบทบาทสูงในการกระตุ้นสำนึกของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับการตื่นตัวทางด้านสิ่งแวดล้อมของคนส่วนใหญ่และการตื่นตัวทางการเมืองที่มีการกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นในระดับต่างๆ ก่อให้เกิดการพัฒนาสำนึกทางการเมืองเกิดขึ้น มีการเรียกร้องให้องค์กรประชาสังคมและประชาชนมีส่วนช่วยร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 8 ส่งผลให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้ปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาโดยใช้คนเป็นศูนย์กลาง (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 222-223) ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดองค์กรประชาสังคมที่เป็นการรวมกลุ่มคนจัดตั้งเป็นสถาบันหนึ่งในสังคมตามมาเป็นจำนวนมาก โดยรัฐยอมให้องค์กรประชาสังคมมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากขึ้น องค์กรประชาสังคมหลายองค์กรทำงานรณรงค์ไปพร้อมกับงานพัฒนาสังคมในรูปแบบองค์กรเอกชนที่ไม่เป็นภาคส่วนของรัฐ รูปแบบการพัฒนาจะขึ้นอยู่กับว่าช่วงไหนมีปัญหาเร่งด่วนต้องหาทางแก้ไข โดยองค์กรประชาสังคมจะผนึกกำลังแก้ไขปัญหา ผลงานที่เห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงนี้ก็คือ การรณรงค์เรื่องประชาธิปไตย การพัฒนาวัฒนธรรมการเมือง การกระจายอำนาจสู่ชนบทเพื่อจัดตั้งองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นและดูแลสิ่งแวดล้อม

องค์กรประชาสังคมที่มีผลงานปรากฏเด่นชัด เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคมมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสังคมชนบทที่องค์กรนี้ได้นำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาสังคม ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา แนวคิดนี้ต่อต้านการพัฒนาของรัฐที่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเมือง โดยตอบโต้การพัฒนารัฐด้วยการพึ่งพาตนเองตามวิถีชุมชนเข้มแข็งเป็นสำคัญ และมองว่าชุมชนเป็นอิสระจากภาครัฐ เช่นเดียวกับแนวคิดประชาสังคมที่เป็นแนวคิดต่อเนื่องมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยเกิดขึ้นมาพร้อมกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เน้นพลังประชาชนเข้มแข็งให้ตระหนัก รู้ถึงสิทธิ หน้าที่ มีศักยภาพของการมีส่วนร่วมเป็นพลังขับเคลื่อนในสังคม และครอบคลุมถึงมนุษย์ทุกชนชั้นในสังคม โดยเป็นการรวมกลุ่มเพื่อเข้ามาท้าทายหรือต่อรองอำนาจรัฐและไม่ได้มองว่ารัฐมีอำนาจเข้าควบคุมประชาชนเสมอไป แต่ประชาชนสามารถรวมกลุ่มเข้ามาต่อรองอำนาจรัฐได้ (รวิภา ธรรมโชติ, 2551: 160)

การรวมกลุ่มเป็นองค์กรประชาสังคมได้เข้ามามีบทบาทในการต่อต้านการพัฒนาของรัฐและมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากขึ้นกว่าเดิมไม่ใช่เฉพาะในด้านการพัฒนาสังคมชนบทแต่ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครองด้วยเช่นกัน เห็นได้จากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬที่มีการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคมชนชั้นกลางร่วมกันต่อต้านอำนาจรัฐบาลทหาร และนำมาซึ่งการรวมกลุ่มอื่นๆ ตามมาอีกมากมายทุกระดับชนชั้น เช่น การชุมนุมประท้วงการสร้างเขื่อนปากมูลหรือการสร้างโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าแม่เมาะซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนระดับรากหญ้า เป็นต้น บทบาทของประชาสังคมที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นวาทกรรมกระแสหนึ่งที่ก่อร่างขึ้นมาเพื่อปะทะกับ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วาทกรรมการพัฒนา โดยรวมกลุ่มขึ้นมาเพื่อตรวจสอบและท้าทายอำนาจและการทำงานของรัฐ ทั้งนี้ได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในงานวรรณกรรมแนวชนบทที่การรวมของกลุ่มคนจะเป็นไปได้ง่ายกว่าสังคมเมือง เนื่องจากมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและดำรงอยู่ในรูปแบบเครือญาติที่มีการปฏิสัมพันธ์ถึงกันได้รวดเร็วกว่า

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น เรื่องสั้นชนบทในทศวรรษ 2530 นี้ มีงานเขียนจำนวนหนึ่งที่แสดงการปะทะกันระหว่างวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม โดยมาจากกลุ่มนักเขียนตามภูมิภาคต่างๆ ที่เล่าเรื่องผ่านปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนโดยใช้ฉากชนบทของท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาค มาสร้างบรรยากาศชนบทให้แตกต่างกันไปตามลักษณะทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตน เช่น กลุ่มนาคร ของนักเขียนภาคใต้ที่มีผลงานแนวสังคมชนบทเสนอออกมาจำนวนมากมีนักเขียนที่เป็นรู้จัก เช่น กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ผลงานโดดเด่นในช่วง 2530-2539 นี้มีหลายเรื่องด้วยกัน เช่น “โลกใบเล็กของซัลมาน” ที่นำเสนอสังคมชนบทในมุมมองการจัดสรรทรัพยากรตามแนวชายฝั่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งขัดแย้งกับวิถีชุมชนในท้องถิ่น หรือในกลุ่มนักเขียนท้องถิ่นภาคเหนือ ที่โดดเด่นคือ งานของมาลา คำจันทร์ ที่เน้นการผสมผสานวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน เช่น เรื่องสั้นชุด*ไฟพรางเทียน* ที่ต้องการเสนอมุมมองในการโต้กันระหว่างการพัฒนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม ด้านกลุ่มภาคอีสานมีการตั้งสโมสรนักเขียน นักเขียนที่เป็นที่รู้จัก เช่น สนั่น ชูสกุล เรื่อง “หิมพาล” ที่เสนอแผนพัฒนาชนบทโครงการอีสานเขียวของภาครัฐไม่เข้ากับสภาพท้องถิ่น และในนักเขียนกลุ่มภาคกลาง เช่น ญิบ พันจันทร์ เขียนเรื่อง “เขื่อนคน” ที่เสนอผลกระทบของการสร้างเขื่อนว่าได้ส่งผลมายังชาวบ้านที่อาศัยบริเวณเขื่อนทำให้ไม่มีแหล่งทำกินอุดมสมบูรณ์เช่นเดิม และไม่สามารถใช้ทรัพยากรรอบบริเวณเขื่อนได้ ผลงานที่นักเขียนได้ถ่ายทอดออกมานี้ล้วนเสนอปัญหาการจัดสรรทรัพยากรในชนบทและการเปลี่ยนวิถีชนบท ซึ่งน่าจะเป็นปฏิกิริยาส่วนหนึ่งของประชาสังคมที่มีต่อวาทกรรมการพัฒนา

นอกจากนี้ด้านการศึกษาวิจัยวรรณกรรม มีงานวิจัยที่ศึกษาภาพสะท้อนสังคมชนบทเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่มีผู้ศึกษาเรื่องสั้นผ่านวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมมาวิเคราะห์ตัวบท ตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาภาพสะท้อนสังคมชนบทในวรรณกรรมมีหลายเรื่อง เช่น กาญจนา ประสงค์เงิน เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง *การศึกษาเรื่องสั้นไทยที่เสนอปัญหาสังคมชนบทอีสาน: 2501-2525* ปรียาภรณ์ หนูสนั่น เรื่อง *การสะท้อนปัญหาสังคมชนบทในนวนิยายไทย: 2519-2529* อารียา หุตินทะ ศึกษาเรื่อง *ภาพลักษณ์สังคมเมืองในเรื่องสั้นไทยร่วมสมัยระหว่างพุทธศักราช 2534-2536* อัฏฐพล ส่งแสง ศึกษาเรื่อง *ภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นระหว่างพุทธศักราช 2538-2542* เกศินี จุฑาวิจิตร ที่ศึกษาเรื่อง *ผลกระทบวิกฤตเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์กับโลกทัศน์นักเขียนไทย ภาพสะท้อนสังคมและการเมืองจาก*

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วรรณกรรมเรื่องสั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2540-2544 วิมลมาศ ปฤชากุล ศึกษาเรื่อง *อัตลักษณ์พื้นถิ่นในบันเทิงคดีภาคใต้ (พ.ศ.2522-2546)* และธนิกาญจน์ จินาพันธุ์ ศึกษาเรื่อง *โลกาภิวัตน์วัฒนธรรม : สื่อกับท้องถิ่นนิยมในวรรณกรรมไทยร่วมสมัย* ที่ศึกษาวรรณกรรมไทยร่วมสมัย ระหว่าง พ.ศ. 2540-2550

จากข้อมูลการศึกษาวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่า การศึกษาวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นเน้นศึกษาภาพสะท้อนสังคมในช่วงเวลาที่หลากหลาย แต่ยังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาเรื่องสั้นชนบทในช่วง พ.ศ. 2530-2539 อย่างชัดเจนโดยคำนึงถึงความต่อเนื่องของช่วงเวลาการสร้างงานในทศวรรษดังกล่าว ทศวรรษนี้นับเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสังคมไทยไปสู่สังคมโลกาภิวัตน์ที่เด่นชัดในทศวรรษ 2540 ต่อไป

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังพบว่าไม่มีงานวิจัยเรื่องใดที่อธิบายปรากฏการณ์ประชาสังคมในสังคมไทยผ่านมิติวรรณกรรม จึงสนใจที่จะศึกษาสังคมชนบทในเรื่องสั้นไทยในกรอบของวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม ในช่วงเวลานี้มีการสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นจำนวนมาก แต่ยังไม่มีการศึกษาลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของเรื่องสั้นในทศวรรษนี้ การศึกษาครั้งนี้น่าจะทำให้เข้าใจเนื้อหา รูปแบบ และกลวิธีการประพันธ์เรื่องสั้นในช่วงเวลานี้ดียิ่งขึ้นควบคู่ไปกับวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมอันเป็นบริบทที่งานเขียนกลุ่มนี้เกิดขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องสั้นชนบทไทยกับบริบททางสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2530–2539

2. เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมที่ปรากฏในเรื่องสั้นชนบทไทย ระหว่าง พ.ศ. 2530–2539

3. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทอันเป็นผลมาจากการสร้างวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม ในเรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530–2539

4. เพื่อศึกษากลวิธีการประพันธ์และโลกทัศน์ของนักเขียนที่มีต่อปรากฏการณ์สังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย ระหว่าง พ.ศ. 2530–2539

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกเรื่องสั้นที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคมชนบทไทย จากหนังสือรวมเรื่องสั้น ทั้งหมด 62 เรื่อง โดยเลือกเฉพาะเรื่องที่ตีพิมพ์ครั้งแรกระหว่าง พ.ศ. 2530-2539

ตารางที่ 1 รายชื่อเรื่องสั้นที่ศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์ครั้งแรก

ลำดับ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่องสั้น	ชื่อวารสาร/หนังสือที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือที่รวมเล่ม	ชื่อสำนักพิมพ์	ปีที่พิมพ์
1	2530	ญิบ พันจันทร์	เขื่อนคน	-	บาดแผลของภูผา	ศิลปวรรณกรรม	2545
2	2530	ญิบ พันจันทร์	คืนฝั่ง	-	บาดแผลของภูผา	ศิลปวรรณกรรม	2545
3	2530	ประเสริฐ จันดำ	เขียวขึ้น	ฟ้าเมืองทอง	นางไห้	ดอกหญ้า	2535
4	2530	ไพบูลย์ พันธุ์เมือง	เทคโนโลยี	ฟ้าเมืองทอง	ในวงล้อม	ประพันธ์สาส์น	2545
5	2531	ถวัลย์ มาศจรัส	ไม่มีคำตอบจากโลกกว้าง	ฟ้าเมืองทอง	ฟ้าหมาดฝน	ปานพิมพ์	2532
6	2531	มาลา คำจันทร์	ไฟพรางเทียน	ฟ้าเมืองทอง	ไฟพรางเทียน	เคล็ดไทย	2545
7	2531	มาลา คำจันทร์	แข่งโคม	ฟ้าเมืองทอง	ไฟพรางเทียน	เคล็ดไทย	2545
8	2531	วัฒน์ วรรลยางกูร	อันนั้น	หนังสือมากับสายลมร้อน	สู่เสรี	อมรินทร์	2539
9	2531	เสกสรรค์ ประเสริฐกุล	บาดแผลใหม่จากท้องทะเล	ไฮคลาส	คนกับเสือ	สามัญชน	2539
10	2532	ปางบุญ	ผู้แทน	-	ของแถม	ต้นอ้อ	2532
11	2532	มาลา คำจันทร์	แม่ผัวลูกสะใภ้	สกุลไทย	ไฟพรางเทียน	เคล็ดไทย	2548
12	2532	เสกสรรค์ ประเสริฐกุล	ผู้ยิ่งใหญ่	ดิฉัน	คนกับเสือ	สามัญชน	2539
13	2533	กนกพงศ์ สงสมพันธุ์	โลกใบเล็กของซัลมาน	ช่อการะเกด	สะพานขาด	นาคร	2534
14	2533	วงเดือน ทองเจียว	หุ่นดิน	ข้อมูล	ทางเจ้าเสด็จ	ประพันธ์สาส์น	2542
15	2533	วัฒน์ วรรลยางกูร	หมากินกล้วย	คนกรุง	สู่เสรี	อมรินทร์	2539
16	2533	สนั่น ชูสกุล	ทางเลือก	ทางใหม่	ช้างเหยียบนา พระยาเหยียบเมือง	อิงฟ้า	2541
17	2533	สมใจ สมคิด	รีสอร์ท	ผู้หญิง 24	มรสุมและรอยเท้า	นาคร	2543

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่องสั้น	ชื่อวารสาร/หนังสือที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือที่รวมเล่ม	ชื่อสำนักพิมพ์	ปีที่พิมพ์
18	2533	สังคม สัญจร	ฉันรักพัด	สื่อกลาง	หญ้าพิษ	ประพันธ์สาส์น	2536
19	2533	อัศศิริ ธรรมโชติ	ผืนแผ่นดินตฤณชาติ	สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์	ทะเลร่ำลมโศก	มิ่งมิตร	2546
20	2533	อัศศิริ ธรรมโชติ	ออกไปกับฝูงผีเสื้อ	-	ทะเลร่ำลมโศก	มิ่งมิตร	2546
21	2534	กนกพงศ์ สงสมพันธุ์	ยามเช้า	พีเพิล	สะพานขาด	นาคร	2542
22	2534	กนกพงศ์ สงสมพันธุ์	นักเขียนใหม่	สำนักพิมพ์นกสีเหลือง	สะพานขาด	นาคร	2542
23	2534	มาลา คำจันทร์	กะหรี่กลับบ้าน	พีเพิล	ไฟพรางเทียน	เคล็ดไทย	2545
24	2534	วงเดือน ทองเจียว	กาพปักษ์	ช่อการะเกด	ทางเจ้าเสด็จ	ประพันธ์สาส์น	2542
25	2534	ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์	หมู่บ้านพัฒนา	-	คนเถื่อน	ต้นอ้อ	2534
26	2534	สังคม เภสัชมาลา	หมู่บ้านธาตุ	ดอกเบี้ยรายสัปดาห์	นาฏกรรมไม่เปลี่ยนแปลง	ประพันธ์สาส์น	2542
27	2534	สังคม สัญจร	คนค้านเขื่อน	ทางใหม่	หญ้าพิษ	ประพันธ์สาส์น	2536
28	2534	สังคม สัญจร	ฝันของลูกเรือ	-	หญ้าพิษ	ประพันธ์สาส์น	2536
29	2534	อัศศิริ ธรรมโชติ	ทะเลร่ำลมโศก	มติชนสุดสัปดาห์	ทะเลร่ำลมโศก	มิ่งมิตร	2546
30	2535	สังคม สัญจร	คอมมิวนิสต์ยังไม่สิ้น	ทางใหม่	หญ้าพิษ	ประพันธ์สาส์น	2536
31	2536	ณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์	บันไดปลาโจน	แพรว	เรื่องสั้นและบทกวีดีเด่น พ.ศ. 2532-2538	ดับเบิ้ลนายน์	2542
32	2536	เทศ จินนะ	คุณนายมะลิวัลย์	ช่อการะเกด	หนองอ้อปลูกหน่อกล้วย	ดับเบิ้ลนายน์	2545
33	2536	วรภ วรภา	ค่าแผ่นดิน	ช่อการะเกด	อุบัติการณ์	Politics	2548
34	2536	สังคม เภสัชมาลา	เนินพะนัง	แนวหน้าสุดสัปดาห์	ในทุ่งเปลี่ยว	ดอกหญ้า	2538

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่องสั้น	ชื่อวารสาร/หนังสือที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือที่รวมเล่ม	ชื่อสำนักพิมพ์	ปีที่พิมพ์
35	2536	สนั่น ชูสกุล	หิมพาล	ดอกเบี้ยการเมือง	ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง	อิงฟ้า	2541
36	2536	เสถียร ยอดดี	สุดสายแนน	ช่อการะเกด	นิยายแห่งโลกตะวันออก	ประพันธ์สาส์น	2542
37	2536	สังคม เภสัชมาลา	อำนาจ	-	บนซากปรัก	ดอกหญ้า	2545
38	2537	สังคม เภสัชมาลา	ในทุ่งเปลี่ยว	ดอกเบี้ยรายสัปดาห์	ในทุ่งเปลี่ยว	ดอกหญ้า	2538
39	2537	เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม	อำนาจประชาชน	เนชั่นสุดสัปดาห์	ล้อติดหล่ม	ต้นอ้อ แกรมมี่	2539
40	2537	สนั่น ชูสกุล	ถนนไปชายเล	สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์	ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง	อิงฟ้า	2541
41	2537	สนั่น ชูสกุล	ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง	ช่อการะเกด	ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง	อิงฟ้า	2541
42	2538	กนกพงศ์ สงสมพันธุ์	แม่มดแห่งหุบเขา	เทรนดี-แมน	แผ่นดินอื่น	นาคร	2549
43	2538	ประชาคม ลุนาชัย	ตอไม้	เนชั่นสุดสัปดาห์	เกสรปรารถนา	มติชน	2545
44	2538	สนั่น ชูสกุล	งานเลี้ยงไม่เคยเลิกรา	กรุงเทพธุรกิจ	ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง	กรุงเทพธุรกิจ	2541
45	2538	เสถียร ยอดดี	ขอนไม้ดู่	ชีวิตต้องสู้	นิยายแห่งโลกตะวันออก	ประพันธ์สาส์น	2542
46	2538	เสถียร ยอดดี	คนมือดำ	ชีวิตชีวา	นิยายแห่งโลกตะวันออก	ประพันธ์สาส์น	2542
47	2538	เสถียร ยอดดี	ปีศาจตัวใหม่	ขวัญเรือน	คนนอกระบบ	ประพันธ์สาส์น	2545
48	2538	เสถียร ยอดดี	สัตว์ประหลาดในปล่องไฟ	แพรวสุดสัปดาห์	นิยายแห่งโลกตะวันออก	ประพันธ์สาส์น	2542
49	2538	เสถียร ยอดดี	อ้อมอกแผ่นดิน	ชีวิตต้องสู้	คนนอกระบบ	ประพันธ์สาส์น	2545

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่องสั้น	ชื่อวารสาร/หนังสือที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือที่รวมเล่ม	ชื่อสำนักพิมพ์	ปีที่พิมพ์
50	2539	เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม	ผู้นำ	-	จิ้มเขี้ยวกาเย้ง	ต้นอ้อ	2539
51	2539	เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม	เลือกตั้ง	-	จิ้มเขี้ยวกาเย้ง	ต้นอ้อ	2539
52	2539	ประชาคม ลุนาชัย	ลูกทะเล	-	ลูกแก้วสำรอง	มติชน	2548
53	2539	ประชาคม ลุนาชัย	โศกนาฏกรรม	-	ลูกแก้วสำรอง	มติชน	2548
54	2539	ประชาคม ลุนาชัย	สินน้ำใจ	-	ลูกแก้วสำรอง	มติชน	
55	2539	วีระ สุดสังข์	เขาขี้ลงจากต้นไม้	-	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
56	2539	วีระ สุดสังข์	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
57	2539	วีระ สุดสังข์	ที่ดินติดถนนสี่เลน	เนชั่นสุดสัปดาห์	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
58	2539	วีระ สุดสังข์	แต่ว่าเป็นเพียงหนึ่งแปลงนา	ฐานสัปดาห์วิจารณ์	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
59	2539	วีระ สุดสังข์	คำบนบานต่อศาลเจ้าพ่อในวันม็อบบุกทำเนียบ	จุดประกายวรรณกรรมกรุงเทพธุรกิจ	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
60	2539	วีระ สุดสังข์	ชาวนาชานเมือง	ชีวิตต้องสู้	ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน	ชมรมเด็ก	2542
61	2539	สมใจ สมคิด	โล่ล่าสุด	สกุลไทย	เสียงกาในกำแพง	นาคร	2544
62	2539	เสถียร ยอดดี	ลมพฤษภา	ฐานสัปดาห์วิจารณ์	คนนอกระบบ	ประพันธ์สาส์น	2545

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทอันเป็นผลจากวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม ที่ปรากฏในเรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530-2539

2. แสดงให้เห็นพัฒนาการด้านเนื้อหาของเรื่องสั้นชนบทไทยในช่วง พ.ศ. 2530-2539 ที่นักเขียนได้ประกอบสร้างตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท

3. เข้าใจทัศนคติและท่าทีของนักเขียนที่มีต่อสังคมตลอดจนภูมิหลังทางสังคมอันเป็นปัจจัยในการสร้างวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นในช่วง พ.ศ. 2530–2539

4. แสดงให้เห็นพลังของประชาสังคม และพลังสร้างสรรค์ของนักเขียนในการสร้างวรรณกรรมให้เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อตอบโต้กับวาทกรรมชุดหลักได้

5. เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมไทยผ่านแนวคิดเรื่องวาทกรรม

สมมติฐานการวิจัย

เรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 มีเนื้อหาหลากหลายอันเป็นผลมาจากความหลากหลายของวาทกรรมที่เกิดขึ้นตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะการปะทะตอบโต้กันระหว่างวาทกรรมการพัฒนากับประชาสังคม

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ขั้นรวบรวม ศึกษาและสำรวจเรื่องสั้นไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทระหว่าง พ.ศ. 2530-2539

2. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลพื้นหลังด้านสังคมและการเมืองของไทยทั้งช่วงก่อนหน้าและหลัง พ.ศ. 2530–2539

3. ขั้นวิเคราะห์ คือนำเอกสารทั้งหมดมาวิเคราะห์ และจัดจำแนกข้อมูลโดยใช้ภูมิหลังทางสังคมเป็นตัวกำหนด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4. สรุปและรายงานผลการวิจัย

ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง *วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539* ใช้ระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่ พฤศจิกายน 2552–เมษายน 2554

แผนการดำเนินงาน

1.	ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล	พฤศจิกายน 2552–เมษายน 2553
2.	ขั้นตอนการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล	พฤษภาคม 2553–ตุลาคม 2553
3.	ขั้นตอนการเรียบเรียงข้อมูลและสรุปผล	พฤศจิกายน 2553–มกราคม 2554
4.	ขั้นตอนการพิมพ์และเสนอเป็นรูปเล่ม	กุมภาพันธ์ 2554–เมษายน 2554
5.	รวมระยะเวลาในการศึกษาทั้งหมด	18 เดือน

นิยามศัพท์เฉพาะ

วาทกรรม (discourse) หมายถึง ชุดความรู้หนึ่งๆ อาจเป็นคำพูด ข้อความหรือการแสดงออกที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายให้คนในสังคมรับรู้ร่วมกัน วาทกรรมมีการผลิตซ้ำและมีความสัมพันธ์กับผู้ถือครองอำนาจที่จะตราชุดความรู้นั้นๆ ให้เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมในฐานะความจริง จนกระทั่งเกิดปฏิบัติการทางสังคมอันเป็นผลมาจากวาทกรรมนั้นๆ

วาทกรรมการพัฒนา (development discourse) หมายถึง กระบวนการสร้างความหมายให้แก่สรรพสิ่งในสังคมว่าสิ่งใดจะถือว่าเป็นการพัฒนาหรือด้อยพัฒนาขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่วาทกรรมการพัฒนานั้นเป็นตัวกำหนด โดยใช้อำนาจเข้ามามีบทบาทในการกำหนดและผลิตซ้ำความคิด การปฏิบัติ ตลอดจนการยอมรับของคนในสังคมให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

ประชาสังคม (civil society) หมายถึง การรวมตัวของประชาชน ที่เกิดขึ้นจากการตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ที่มีต่อสังคม ในลักษณะของกลุ่ม ชุมชน สมาคม หรือ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลักษณะอื่นใดที่สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกันหรือพวกเดียวกัน แล้วถักทอเป็นเครือข่าย จนก่อให้เกิดการกระทำ กิจกรรม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล โดยที่รัฐไม่มีอำนาจผูกขาด

เรื่องสั้นชนบทไทย ในที่นี้ หมายถึง เรื่องสั้นที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคมชนบทไทยด้านต่างๆ เป็นต้นว่า ด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ โดยเสนอผ่านองค์ประกอบวรรณกรรม เช่น ฉากหรือตัวละครในเรื่อง นักเขียนนำเสนอปัญหาสังคมชนบทในเรื่องสั้นเพื่อตั้งคำถามกับความเป็นจริงในสังคมทั้งยังมุ่งกระตุ้นให้เกิดการเรียกร้องการแก้ปัญหาดังกล่าว

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539” ผู้วิจัยได้ตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจำแนกกลุ่มของงานศึกษาค้นคว้าออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. งานวิจัยและเอกสารที่ศึกษาเรื่องวาทกรรม

2. งานวิจัยที่ศึกษาวรรณกรรมแนวชนบท

3. งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องสั้นระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 และช่วงเวลาใกล้เคียง

งานวิจัยและเอกสารที่ศึกษาเรื่องวาทกรรม

ชาตรี เพ็ญศรี (2543) *วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย: พ.ศ. 2504-2539* ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ของรัฐไทยไม่ได้ให้คำนิยามที่ชัดเจน แต่รัฐไทยพยายามสร้างความหมายของการพัฒนาว่าหมายถึงการทำให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตก ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาการเมือง โดยผูกโยงกับคำว่า “ความก้าวหน้า” “การเจริญเติบโต” “การมีมาตรฐานการครองชีพ” เท่าเทียมกับประเทศตะวันตก เป็นต้น โดยมีรากฐานทางความคิดและความเชื่อทางวิชาการที่สำคัญสามส่วนด้วยกัน คือ 1) หลักที่ว่ามนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติจึงเป็นเพียงวัตถุดิบในการผลิต หรือเป็นเพียงเครื่องรองรับความต้องการอันไม่รู้จักจบสิ้นของมนุษย์ 2) หลักความเชื่อมั่นในการใช้ความรู้ทางเทคนิควิทยาการเอาชนะเหนือทั้งธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ เพื่อมนุษย์และสังคมมนุษย์จะพัฒนาก้าวหน้าไปเรื่อยๆ สู่สภาวะที่สมบูรณ์พร้อมในอนาคต 3)หลักความเชื่อในเรื่องความอยู่รอดของผู้แข็งแรงเหมาะสมที่สุด

จากรากฐานทางปรัชญาความคิดดังกล่าว “การพัฒนา” ตามแนวความคิดของรัฐไทยไปเป็นปฏิบัติการทางสังคมในฐานะที่เป็นวาทกรรมชุดหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจและกลไกของรัฐรวมทั้งสถาบันทางสังคมอื่นๆ เพื่อมุ่งผูกขาดอำนาจในการกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” ในขณะเดียวกันก็ดำเนินการครอบงำ ปิดกั้น หรือกดความรู้ว่าด้วย “การพัฒนา”

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในแบบอื่นเอาไว้ โดยเฉพาะความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมโดยประสบการณ์ อันมีรากฐานอยู่บนความเชื่อ วิถีชีวิต โลกทัศน์ และภูมิปัญญาตามจารีตหรือขนบของท้องถิ่นต่างๆ

ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร (2549) *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น* หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึง การพัฒนาว่ามีความสลับซับซ้อนหลายระดับ และมีประเด็นปัญหาที่แตกต่างกันไป ผู้เขียนได้ใช้แนวการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) แบบของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักคิดชาวฝรั่งเศส เป็นหลัก เพื่อเผยให้เห็นฐานะการเป็นวาทกรรม (discursivity) ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ผู้เขียนได้เสนอว่าการศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมนั้นจะช่วยให้เราเห็นทั้งด้านที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมของการพัฒนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งยังช่วยให้เราเห็นว่าการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมก็คือ ระบบ กฎเกณฑ์ และกระบวนการในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายชนิดหนึ่งขึ้นมา และได้ช่วยให้เรามอง “ความรู้” ในฐานะที่เป็นทรรศนะหนึ่ง (perspective) เท่านั้น ไม่ใช่ความจริงสูงสุดหรือสัจธรรม เมื่อความรู้มิได้มีฐานะเป็นความจริงสูงสุดอีกต่อไป แต่มีสถานภาพเป็นเพียงทรรศนะหนึ่งเท่านั้น การที่จะให้ทรรศนะใดกลายสภาพเป็นความรู้ให้เป็นที่ยอมรับในสังคมวงกว้างกลายเป็นความจริงขึ้นมาได้จะต้องใช้ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆ เข้ามาบังคับยัดเยียดให้เป็น เช่นเดียวกับการกลายสภาพของการพัฒนาที่จะต้องใช้ความรุนแรง เพราะการพัฒนาก็มิใช่ความจริงสูงสุด แต่เป็นเพียงทรรศนะหนึ่งว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่มีความเป็นสากลหรือเป็นธรรมชาติแต่อย่างใด ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรง มากกว่าเป็นเรื่องของข้อเท็จจริง เทคนิควิทยาการ หรือความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจอย่างที่เข้าใจกัน

ภารกิจหลักของการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมคือ 1) การชี้ชวนหรือแสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างหรือสถาปนาความเป็นเจ้า (hegemony) จนกลายสภาพเป็นวาทกรรมหลัก (hegemonic/dominant discourse) ว่ามีรายละเอียดขั้นตอน ความสลับซับซ้อน และความเป็นมาอย่างไรบ้าง 2) การชี้ชวนให้เห็นถึงความแยบยลของอำนาจและการครอบงำที่แฝงเร้นเข้ามาในรูปของ “ความรู้” และ “ความจริง” เกี่ยวกับการพัฒนา นั่นคือหัวใจของการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดขั้นตอน ความสลับซับซ้อนและความเป็นมาของบรรดาเงื่อนไขต่างๆ ที่นำไปสู่การก่อตัว/การเกิดและภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่ง รวมถึงผลกระทบหรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ จากภาคปฏิบัติจริงของวาทกรรมการพัฒนาชุดนั้นด้วย

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2550) “จากกวีนิพนธ์ “อีศาน” สู่ “วาทกรรมอีสาน”: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน”

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทความนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบทกวีนิพนธ์ของ “นายผี” โดยใช้แนวทางของทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism) ทฤษฎีวาทกรรม (discourse) และการประกอบสร้างทางสังคม (social construction) มาเป็นฐานในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า การเลือกนำเสนอภาพธรรมชาติที่ขาดความสมดุลเป็นเจตนาของกวี ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดวรรณกรรมตามลัทธิมากซ์ ธรรมชาติในที่นี่คือต้นเหตุของความเลวร้ายในชีวิตนำไปสู่การกดขี่ข่มเหงจากนายทุนและนักการเมืองที่โกงกิน อาจกล่าวได้ว่ากวีนิพนธ์ทั้งสองเรื่องได้สร้าง “วาทกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน” ขึ้นมาโดยปริยาย วาทกรรมดังกล่าวได้สร้างอัตลักษณ์ (identity) ให้แก่ภาคอีสานว่าเป็นดินแดนที่แห้งแล้งกันดารและอดอยาก ซึ่งต่อมาวาทกรรมนี้ได้รับการผลิตซ้ำอีกหลายครั้งในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสานที่เขียนขึ้นในยุคหลัง

จะเห็นได้ว่างานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องที่ศึกษาเรื่องวาทกรรมทั้งหมดนี้ได้ใช้ทฤษฎีทางวาทกรรมเข้ามาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมประเภทกวีนิพนธ์เพื่อชีวิตและการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคม ว่าปรากฏการณ์ในสังคมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแต่มีกรอบความคิดกำกับปรากฏการณ์นั้นอยู่ ด้านวรรณกรรมผลของการผลิตซ้ำของวาทกรรมได้สร้างอัตลักษณ์แก่สิ่งที่นำเสนอและกรอบความคิดของการพัฒนานั้นได้สัมพันธ์กับอำนาจของผู้ถือครองที่สามารถนำมากำหนดความคิดและการกระทำของคนในสังคมได้ การใช้ทฤษฎีวาทกรรมมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นนี้สามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นได้เช่นกัน เนื่องจากเรื่องสั้นคือปรากฏการณ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่งที่นักเขียนได้นำเสนอภาพที่ตนรับรู้นั้นออกมา และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมย่อมมีกรอบความคิดกำกับไว้เช่นกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคือภาคปฏิบัติหนึ่งทางวาทกรรมที่มีการผลิตซ้ำให้คนในสังคมได้รับรู้ถึงวาทกรรมที่ครอบงำสังคมในขณะนั้น

งานวิจัยที่ศึกษาวรรณกรรมแนวชนบท

กาญจนา ประสงค์เงิน (2527) *การศึกษาเรื่องสั้นไทยที่เสนอปัญหาสังคมชนบทอีสาน: 2501-2525* ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาสังคมชนบทอีสานส่งผลกระทบต่อนักเขียนเรื่องสั้นไทยทั้งในด้านการสร้างเนื้อเรื่อง แนวคิด ตัวละคร และกลวิธีในการเขียน โดยพบว่าเรื่องสั้นได้สะท้อนปัญหาด้านเศรษฐกิจและปัญหาการอพยพเป็นผลมาจากสภาพความเป็นอยู่ในท้องถิ่นอีสานที่มีความอดอยากแห้งแล้ง ส่วนปัญหาด้านความแตกต่างของฐานะทางสังคมจะเสนอปัญหาสองลักษณะด้วยกันคือ ปัญหาเกี่ยวกับการให้บริการของเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้มีอิทธิพลมีอำนาจทางเศรษฐกิจสูง และปัญหาด้านค่านิยมและความเชื่อ โดยสะท้อนให้เห็นความเชื่อที่ยึดมั่นในสิ่งลึกลับและค่านิยมทางวัตถุและความเจริญที่เข้ามาอย่างรวดเร็วโดยขาดการไตร่ตรอง ทำให้ชาวชนบทอีสานประสบปัญหาด้านความเป็นอยู่และปรับตัวไม่ทัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปรียาภรณ์ หนูสนั่น (2532) *การสะท้อนปัญหาสังคมชนบทในนวนิยายไทย: 2519-2529* เป็นงานวิจัยที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการสะท้อนปัญหาสังคมในนวนิยายไทยกับสภาพความเป็นจริงทางสังคมวิทยา ผลการศึกษาพบว่า นักเขียนนวนิยายแนวสะท้อนปัญหาสังคมชนบทในระยะปี พ.ศ. 2519-2529 สะท้อนปัญหาต่างๆ ของสังคมชนบทไทยได้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ทั้งในด้านสาเหตุและผลของปัญหา โดยพบว่าลักษณะปัญหาสำคัญมีอยู่ 8 ประการด้วยกันได้แก่ 1) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ 2) ปัญหาทางด้านการศึกษา 3) ปัญหาทางด้านการสาธารณสุข และการอนามัย 4) ปัญหาด้านการเมือง การปกครอง 5) ปัญหาทางด้านความเชื่อและศาสนา 6) ปัญหาทางด้านแรงงาน 7) ปัญหาทางด้านวัฒนธรรม และ 8) ปัญหาทางด้านภัยธรรมชาติ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้นักเขียนได้ใช้กลวิธีเน้นความสมจริงในแก่นเรื่องและการสร้างองค์ประกอบของเรื่อง การบรรยายสีสันเฉพาะถิ่นในด้านการสร้างฉาก ตัวละคร และบทสนทนาเป็นกลวิธีการเขียนที่เสริมให้นวนิยายแนวนี้มีบรรยากาศที่สมจริง และสร้างความประทับใจให้กับผู้อ่าน นอกจากนี้ยังพบว่าภูมิหลังและประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทของนักเขียนนวนิยายแนวนี้มีส่วนทำให้นักเขียนแสดงทัศนะเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ได้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ทั้งยังทำให้นักเขียนตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวชนบทในท้องถิ่นต่างๆ

สุนิภา ไกรนรา (2542) *การนำปัญหาสังคมและสีสันท้องถิ่นภาคใต้มาใช้ในการแต่งเรื่องสั้น ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์* ผลการศึกษาพบว่า กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ใช้กลวิธีการนำเสนอปัญหาสังคมและสีสันท้องถิ่นภาคใต้หลายๆ วิธี โดยใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านฉาก ตัวละคร การดำเนินเรื่อง และแนวคิดเรื่องเกี่ยวกับปัญหาท้องถิ่นภาคใต้ผู้เขียนได้เสนอปัญหาในสองระดับ คือ ปัญหาระดับสังคมและปัญหาระดับครอบครัว ปัญหาระดับสังคม ได้แก่ ปัญหาทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ด้านเทคโนโลยี และความเสื่อมทางด้านศีลธรรม และปัญหาในระดับครอบครัว เป็นปัญหาที่เกิดจากสภาพแวดล้อม และความยากจน ส่วนสีสันท้องถิ่นภาคใต้ได้สอดแทรกไว้ในฉาก ภาษาและบรรยากาศท้องถิ่นในรูปแบบประเพณีต่างๆ ตลอดจนการแต่งกายของคนในท้องถิ่น

รุ้งตะวัน อ่วมอินทร์ (2548) *ความเปลี่ยนแปลงของชนบทในสังคมไทยภาคกลางในวรรณกรรมของวัฒน์ วรรลยางกูร* ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมของวัฒน์ วรรลยางกูร แบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก พ.ศ. 2513-2524 เป็นการเสนอภาพความเปลี่ยนแปลงของชนบทในสังคมไทยภาคกลางตามทฤษฎีวรรณกรรมเพื่อชีวิต โดยเสนอว่า สังคมชนบทมีสภาพล่มสลาย ชีวิตชาวนาและผู้ใช้แรงงานถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐ และอิทธิพลวัฒนธรรมใหม่จากสังคมเมือง ชนบทมีสภาพเป็นสังคมที่ถูกกระทำ ผู้เขียนใช้วรรณกรรมชี้นำประชาชนไปสู่สังคมที่ดีกว่าโดยการต่อสู้เรียกร้องด้วยความชอบธรรมในสังคมด้วยพลังมวลชน ส่วนช่วงที่สอง พ.ศ. 2525-2541 เสนอภาพความเปลี่ยนแปลงของชนบทในสังคมไทยภาคกลาง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ ได้แก่ การพัฒนาทางคมนาคม ความเป็นสังคมเมือง ความเป็นสังคมอุตสาหกรรม ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม อิทธิพลของสื่อและเทคโนโลยี และการย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในเมือง ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยม วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสังคมชนบท ผู้เขียนเสนอทัศนะอย่างชัดเจนว่าการที่รัฐมุ่งพัฒนาความเจริญทางวัตถุเพียงด้านเดียว มิได้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน และได้เสนอแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและยั่งยืนเป็นทางออกในการสร้างสังคมชนบทให้เป็นสังคมที่สงบสุขอย่างยั่งยืน

นิภาภัทร เทศหมวก (2549) *ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเหนือในเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์* ผลการศึกษาพบว่า เรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์ ได้สะท้อนชีวิตของชาวเหนือในด้านต่างๆ ต่อไปนี้ คือ ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านศาสนา ด้านการศึกษาและด้านการเมืองการปกครอง โดยมาลา คำจันทร์ได้เสนอภาพสะท้อนดังกล่าวด้วยการสะท้อนผ่านมุมมองของผู้เขียนเอง และเสนอผ่านตัวละคร ฉาก ข้อมูลที่ใช้ศึกษาเป็นการศึกษาจากรวมเรื่องสั้นจำนวน 4 เล่ม ได้แก่ ทางที่ต้องเดิน ลมเหนือและป่าหนาว ไฟพรางเทียน และนาคบาศ

วิมลมาศ ปฤชากุล (2550) *อัตลักษณ์พื้นถิ่นในบันเทิงคดีภาคใต้ (พ.ศ.2522-2546)* ผลการศึกษาพบว่า บันเทิงคดีภาคใต้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางวัฒนธรรม เพื่อตอบโต้การครอบงำของวัฒนธรรมกระแสหลักที่มีต่อพื้นถิ่นใต้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือการตอบโต้ด้วยการวิพากษ์และเปิดเผยผลของการครอบงำทางการศึกษา เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ภาษา และประวัติศาสตร์ที่ทำให้ท้องถิ่นเปลี่ยนแปลง ลักษณะที่สองคือการตอบโต้ด้วยการทบทวน รื้อฟื้นและสร้างอัตลักษณ์พื้นถิ่นใต้เพื่อตอบรับการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยวิพากษ์อัตลักษณ์ดั้งเดิมที่เคยเป็นภาพเหมารวมของความเป็นท้องถิ่นใต้ ฟื้นฟูความทรงจำและประวัติศาสตร์ สร้างความหมายพื้นที่ที่แสดงอัตลักษณ์ความเป็นใต้พื้นที่ใหม่ที่ไม่ขึ้นอยู่กับพื้นที่กายภาพอีกต่อไป และเสนอให้เลื่อนไหลอัตลักษณ์เข้ากับบริบทความเปลี่ยนแปลง

ทั้งนี้อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นใน 4 ลักษณะ คือ 1) อัตลักษณ์ที่สัมพันธ์กับเพศสภาพ ซึ่งเชื่อมโยงกับความเป็นเพศชายที่เข้มแข็ง รักศักดิ์ศรี รักพวกพ้อง หัวหมอ ต่อต้านความอยุติธรรม ส่วนผู้หญิงใต้ก็จะปรับเปลี่ยนตัวเองให้เข้มแข็ง กล้าต่อต้านความอยุติธรรม 2) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ สื่อผ่านภาพความเป็นภูมิภาคที่ทรงคุณค่าด้วยมรดกทางภูมิปัญญาทั้งที่สืบทอดจากอดีตและที่ก่อกำเนิดขึ้นใหม่ ด้านอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ถูกนำเสนอผ่านการต่อรองแลกเปลี่ยน และการสร้างความหมายใหม่แก่พื้นที่เพื่อสานต่ออัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย 3) อัตลักษณ์ที่เกิดจากการสร้างความทรงจำร่วม ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่คนใต้อพยพออกจากท้องถิ่นมากขึ้น การสร้างความทรงจำร่วมทำให้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อัตลักษณ์ความเป็นคนใต้ไม่ผูกติดอยู่กับพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์กายภาพอีกต่อไป 4) อัตลักษณ์ที่ทับซ้อน นำเสนอความเป็นคนใต้ภายใต้แนวคิดที่ปรับเปลี่ยนจากการยึดมั่นว่าอัตลักษณ์คือแก่นสารหรือความจริงแท้ ไปสู่อัตลักษณ์ในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางสังคมวัฒนธรรม

ธนิกาญจน์ จินาพันธุ์ (2552) *โลกาภิวัตน์วัฒนธรรม : สื่อกับท้องถิ่นนิยมในวรรณกรรมไทยร่วมสมัย* เป็นการศึกษาแนวคิดสำคัญของโลกาภิวัตน์วัฒนธรรมและบทบาทของสื่อกับกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีผลกระทบต่อท้องถิ่นนิยมในวรรณกรรมไทยร่วมสมัยที่แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2540-2550 ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดสำคัญของโลกาภิวัตน์วัฒนธรรมในวรรณกรรมไทยร่วมสมัย มีพัฒนาการที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองนักเขียน ต่อปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์วัฒนธรรม เป็น 2 ลักษณะ ในช่วงแรก (พ.ศ. 2540-2548) โลกาภิวัตน์วัฒนธรรมคือการครอบงำของวัฒนธรรมตะวันตก โลกาภิวัตน์เป็นปีศาจร้ายที่เข้ามาคุกคาม และทำให้อัตลักษณ์ท้องถิ่นล่มสลาย ภาพท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมจึงเป็นการแสดงการต่อต้านและปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ ช่วงที่สอง (พ.ศ. 2549-2550) โลกาภิวัตน์วัฒนธรรมคือความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการเลื่อนไหลของอำนาจ

ในช่วงที่สองนี้ ภาพปรากฏของท้องถิ่นเริ่มแสดงให้เห็นถึงการตอบโต้ และการประนีประนอมเพื่ออยู่ร่วมกับโลกาภิวัตน์ ทั้งด้วยการเล่นล้อและการท้าทายเพื่อทอนอำนาจของวัฒนธรรมในกระแสโลกาภิวัตน์ลง ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างอำนาจทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนแข็งแกร่งขึ้นมาด้วย ภาพท้องถิ่นในวรรณกรรมไทยร่วมสมัยได้แสดงให้เห็นถึง บทบาทของสื่อกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามามีผลต่อท้องถิ่น ในด้านที่สื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบสร้างโลกจินตนาการ ของผู้คนขึ้นจากการรายงานข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อ และมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนท้องถิ่นไปสู่วิถีของทุนนิยมและบริโภคนิยม ในบริบทของโลกาภิวัตน์วัฒนธรรมท้องถิ่นนิยม เป็นแนวคิดที่นักเขียนนำมาใช้เพื่อต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ พร้อมๆไปกับการตั้งคำถามกับแนวคิดดังกล่าว เพราะในโลกที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเลื่อนไหลอยู่ในสังคม การดำรงอยู่ด้วยวิธีคิดแบบท้องถิ่นนิยมในทางเดียวโดยปฏิเสธโลกาภิวัตน์ อาจนำมาสู่การสิ้นสุดของท้องถิ่นเองในที่สุด

กมลทิพย์ กาลพันธ์ (2554) *วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนในบันเทิงคดีของพนม นันทพฤกษ์ ระหว่าง พ.ศ. 2520-2529* วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาในด้านการสร้างวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนเพื่อต่อต้านวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ ผลการศึกษาพบว่า บันเทิงคดีของพนม นันทพฤกษ์ แสดงให้เห็นการต่อต้านนโยบายของรัฐที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโดยการเปิดโปงให้เห็นการเข้าครอบงำชนบทของรัฐด้วยการสร้างภาพชาวบ้านว่าเป็น “คนจน” “คนด้อยโอกาส” และผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายรัฐว่าเป็น “ผู้ร้าย” อีกทั้งชาวชนบทจำต้องได้รับการพัฒนาให้พ้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากความด้อยพัฒนาโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จ ภาพเจ้าหน้าที่ของรัฐและนายทุนที่ปรากฏในบันเทิงคดีคือผู้เข้ามาหาผลประโยชน์ ดูถูกภูมิปัญญาท้องถิ่น และเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน

บันเทิงคดีของพนม นันทพฤกษ์ตอบโต้วาทกรรมดังกล่าวในตัวบทด้วยการสร้างภาพของความเจริญว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย กลุ่มนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐว่าเป็นผู้เอารัดเอาเปรียบ เห็นแก่ตัวและเป็นผู้คอยหาผลประโยชน์จากชาวบ้าน ชาวบ้านจำต้องต่อสู้และกำจัดนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐเหล่านั้นให้หมดไปด้วยความรุนแรงซึ่งแสดงให้เห็นถึงความถูกต้องชอบธรรมของชาวบ้านที่กระทำต่อนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐที่ประพฤติมิชอบ นอกจากนี้ ยังเป็นการเล่าเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้านที่เรียบง่ายและการพึ่งตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาที่อยู่บนรากฐานความพอเพียง การรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายเกิดความเข้มแข็งของชุมชน การสร้างวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและการพึ่งพาตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านของผู้เขียนดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เริ่มปรากฏในทศวรรษ 2520

งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องสั้นระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 และช่วงเวลาใกล้เคียง

งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องสั้นระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 และช่วงเวลาใกล้เคียงมีผลงานวิจัยเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงเลือกกลุ่มงานวิจัยที่มุ่งศึกษาลักษณะภาพสะท้อนสังคมมาเป็นตัวแทนของงานวิจัยกลุ่มนี้ มีดังต่อไปนี้

อารียา หุตินทะ (2539) *ภาพลักษณ์สังคมเมืองในเรื่องสั้นไทยร่วมสมัยระหว่างพุทธศักราช 2534-2536* ผู้วิจัยพบว่า ภาพลักษณ์สังคมเมืองในเรื่องสั้นที่สะท้อนออกมาแบ่งเป็น 5 ประเด็น คือ ลักษณะสภาพในสังคมเมือง ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมือง วิถีชีวิตของคนในสังคมเมือง สภาพจิตใจของคนในสังคมเมือง และสภาพปัญหาในสังคมเมือง ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภาพลักษณ์สังคมเมืองที่ปรากฏในเรื่องสั้นช่วงเวลานี้เป็นภาพลักษณ์ในเชิงลบแทบทั้งสิ้น

ลำไย สมอ่อน (2541) *ทัศนะทางสังคมของนักเขียนไทยจากเรื่องสั้นในวารสารสยามรัฐสัปดาหวิจารณ์ช่วงครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2535-2539)* ผลการศึกษาพบว่า เรื่องสั้นในช่วงดังกล่าวได้ศึกษาในประเด็นทัศนะต่อสภาพสังคม สภาพวัฒนธรรม สภาพสิ่งแวดล้อม และทัศนะต่อสภาวะด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งในแต่ละประเด็นได้เสนอถึงปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระบบทุนนิยม จากการพึ่งพาเทคโนโลยีและสังคมวัตถุนิยมที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตและก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

โชคชัย บัณฑิตศิละศักดิ์ (2542) *การวิเคราะห์สังคมไทยจากเรื่องสั้นในนิตยสาร "ช่อการะเกด" ช่วง พ.ศ. 2535-2539* ผลการวิจัยพบว่า เรื่องสั้นในนิตยสารช่อการะเกดได้ทำหน้าที่สะท้อนภาพสังคมไทยในด้านต่างๆ ได้แก่ ภาพสะท้อนทางด้านชีวิตความเป็นอยู่ทั่วๆ ไป ทั้งสังคมชนบทและสังคมเมืองที่เปลี่ยนไปตามสภาพสังคมทุนนิยมที่เป็นสังคมวัตถุนิยมมากยิ่งขึ้น ภาพสะท้อนปัญหาครอบครัว ภาพสะท้อนทางด้านการเมืองการปกครอง ภาพสะท้อนปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ด้านศาสนา วัฒนธรรม และประเพณี ซึ่งภาพสะท้อนปัญหาที่ปรากฏในเรื่องสั้นมีความสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะพิจารณาจากภาพรวมของปรากฏการณ์ในสังคมหรือพิจารณาเฉพาะเรื่องเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2535-2539

อัฏฐพล ส่งแสง (2545) *ภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นไทยระหว่างพุทธศักราช 2538-2542* ผลการวิจัยพบว่า เรื่องสั้นในช่วงเวลาดังกล่าวสะท้อนปัญหาโดยรวมทั้งสังคมเมืองและสังคมชนบท แต่ไม่ได้เน้นและให้ภาพของสังคมชนบทอย่างชัดเจน ซึ่งผลการศึกษาให้ภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นว่าเรื่องสั้นในช่วงนี้สะท้อนปัญหาสังคมใหญ่ๆ คือ ปัญหาครอบครัว เด็กและคนชรา โสเภณี อาชีพการงานของคนในสังคม วิถีชีวิตในเมืองหลวง ความยากจน ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม วงราชการ การทำธุรกิจ และปัญหาเศรษฐกิจ โดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สะท้อนให้เห็นภาพสภาพแวดล้อมทางสังคม ด้วยการใช้สัญลักษณ์ กลวิธีการเสียดสีในการสะท้อนค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคม

นิโลบล นาคพลังกูล (2546) ศึกษาเรื่อง *ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในเรื่องสั้นไทยระหว่าง พ.ศ. 2532-2543* ผลการศึกษาพบว่า ตัวละครพระสงฆ์ในเรื่องสั้นช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีการแสดงพฤติกรรมทั้งเหมาะสมและไม่เหมาะสมกับสถานภาพของพระสงฆ์ โดยพิจารณาจากหลักไตรสิกขา และภาพลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่องสั้นพบว่ามีภาพลักษณ์ 6 ลักษณะ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือภาพลักษณ์ส่วนบุคคลได้แก่ ภาพลักษณ์ของผู้ฝึกฝนตนทางธรรม ภาพลักษณ์ของผู้พ่ายแพ้ต่อกิเลส และภาพลักษณ์ของผู้ให้ความสำคัญกับตัวตนและวัตถุ กลุ่มที่สอง คือ ภาพลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสังคมได้แก่ ภาพลักษณ์ของผู้นำทางจิตวิญญาณ ภาพลักษณ์ของผู้สงเคราะห์ชาวบ้าน ภาพลักษณ์ของผู้มอมเมาชาวบ้านให้หลงอยู่ในอวิชชา ภาพลักษณ์ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระสงฆ์ในสังคมไทยที่ถึงแม้จะลดบทบาทในด้านการเป็นผู้นำชุมชนลง แต่ยังมีความสำคัญในด้านการเป็นที่พึ่งทางใจให้แก่พุทธศาสนิกชน ขณะเดียวกันในบางภาพลักษณ์ยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์ปุถุชนที่ยังอยู่ภายใต้กิเลสตัณหา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังได้กล่าวมานั้น สังเกตได้ว่าการศึกษาวิจัยเรื่องสั้นจะเน้นการศึกษาภาพสะท้อนสังคม เป็นการเสนอภาพโดยรวมไม่ได้เน้นสภาพสังคมชนบท และงานวิจัยส่วนใหญ่ไม่ได้คำนึงถึงความต่อเนื่องของปัญหาสังคมชนบทในช่วง พ.ศ. 2530-2539 ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญก่อนที่สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์อย่างเต็มตัวใน พ.ศ. 2540 แม้ว่าการศึกษาวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นจะแสดงให้เห็นภาพสะท้อนสังคมในช่วงเวลาที่หลากหลาย แต่ยังไม่มีผู้ใดใช้แนวคิดเรื่องวาทกรรมมาศึกษาเรื่องสั้นระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 อย่างชัดเจน ทั้งยังไม่มีการศึกษาปรากฏการณ์ประชาสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวผ่านมิติวรรณกรรม จึงน่าสนใจศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมที่ปรากฏในงานเขียนกลุ่มนี้ ผลการศึกษาจะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในเรื่องสั้นไทยในช่วงเวลาดังกล่าว รวมทั้งเข้าใจบรรยากาศการปะทะประสานกันของวาทกรรมชุดต่างๆ ในช่วง พ.ศ. 2530-2539 อันเป็นบริบทของกลุ่มข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ด้วย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 3

กรอบแนวคิด ทฤษฎี และบริบททางสังคม

วาทกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง แนวคิดประชาสังคมเป็นวาทกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นมาเพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาโดยพัฒนาต่อยอดมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 การเกิดขึ้นของแนวคิดนี้เป็นผลจากการตื่นตัวทางการเมืองและความต้องการปฏิรูปการเมืองอำนาจการพัฒนาของรัฐ แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม บริบทที่อยู่แวดล้อมตลอดจนวาทกรรมดังกล่าวอธิบายได้ดังต่อไปนี้

วาทกรรม

กรอบแนวคิดที่นำมาศึกษาวรรณกรรมในที่นี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องวาทกรรมของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault, 1926-1984) นักคิดแนวหลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) ชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงในงานศึกษายุคหลังของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นต้นมาที่เขาเป็นผู้ให้กำเนิดคำว่าวาทกรรม (discourse) และวาทกรรมวิเคราะห์ (discourse analysis)

ฟูโกต์ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องวาทกรรมโดยต่อยอดจากแนวคิดของนักโครงสร้างนิยมในหลายๆ สาขาด้วยกัน เช่น แฟร์นองด์ โบรเดล (Fernand Braudel) จากสาขาประวัติศาสตร์ โคลัด เลวี่-สโตรส์ (Claude Levi-Strauss) จากสาขามานุษยวิทยา ฌาคส์ ลาก็อง (Jacques Lacan) จากสาขาจิตวิเคราะห์ และ แฟร์ดินองด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) จากสาขาภาษาศาสตร์ โดยเฉพาะในสาขาภาษาศาสตร์ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นต้นแบบความคิดของการศึกษาวาทกรรม แต่เดิมคำว่า วาทกรรม หรือ discourse นั้นเป็นคำที่ใช้ในสาขาภาษาศาสตร์ และมีที่มาจากภาษาฝรั่งเศสว่า discours ซึ่งหมายถึงการพูดหรือบทสนทนา โดยทั่วไปแล้วคำนี้ใช้กล่าวถึงการสนทนาเพื่อแสดงทัศนคติและมุมมองสิ่งต่างๆ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 492)

การศึกษาวาทกรรมนี้เกิดขึ้นจากการปฏิวัติปรัชญาภาษาศาสตร์ของโซซูร์ ที่ได้ให้ความสำคัญแก่ภาษา/ความคิดมากกว่าโลกวัตถุภายนอก โดยมองว่าความคิดของมนุษย์ขึ้นอยู่กับภาษา ภาษาเป็นระบบนามธรรมที่สร้างความหมายขึ้นมาได้เองไม่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงผูกพันกับภาษาอย่างแน่นแฟ้น อย่างไรก็ตาม ฟูโกต์มองว่าภาษาและปฏิบัติการทางสังคมเชื่อมโยงกับความรู้และมิติทางสังคมอื่นๆ เช่น อำนาจ องค์กร สถาบันทางสังคมและได้วิพากษ์ปรัชญาภาษาศาสตร์ด้วยการมองว่ามนุษย์คิดผ่านโดยภาษาและมองว่าความรู้ของมนุษย์ด้านต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ เป็นเกมทางภาษา ทางวาทกรรมหรือเป็นเพียงมุมมอง (perspective) ที่เรียกว่า แม่แบบความคิด กระบวนทัศน์ (paradigm) หรือกระบวนการทางวาทกรรม (discursive formation) (ธีรยุทธ บุญมี, 2551: 17)

สิ่งที่กำหนดความคิดจึงเป็นกระบวนการทางวาทกรรม มุมมอง กระบวนทัศน์ ซึ่งเป็นกระบวนการของภาษานั่นเอง ขณะเดียวกันความรู้ก็ถือได้ว่าเป็นเกมทางภาษาหรือกระบวนการทางวาทกรรมเช่นกัน เนื่องจากการก่อตัวขององค์ความรู้ของมนุษย์มีลักษณะเป็นอุบัติเหตุ เป็นความบังเอิญ และเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น ไม่ได้มีความบริสุทธิ์ แต่มีมลทินด้วยผู้สร้างเกมหรือวาทกรรมนั้นๆ มลทินเหล่านี้อาจเป็นอำนาจการครอบงำ ความปรารถนากิเลสตัณหาต่างๆ ซึ่งจะเชื่อมโยงกับระบบอำนาจในสังคมแบบต่างๆ องค์ความรู้จึงตัดทอน พาดผ่านและผูกพันกับอำนาจในการครอบงำมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ อย่างละเอียดลึกซึ้งและซับซ้อน วาทกรรมจึงเป็นแนวคิดที่เชื่อว่ากระบวนการทางวาทกรรมขึ้นอยู่กับสังคม วัฒนธรรม อำนาจ และวาทกรรมอยู่ที่การปฏิบัติที่เป็นจริงที่เรียกว่า ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) ซึ่งมีความผูกพันลึกซึ้งกับอำนาจในสังคม (ธีรยุทธ บุญมี, 2551: 11-24)

ดังนั้นในงานศึกษานี้ ผู้วิจัยจะใช้ในความหมายแบบเดียวกันกับที่มิเชล ฟูโกต์ กล่าวคือ วาทกรรมในงานศึกษานี้หมายถึงระบบ และกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้แก่สรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่เราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549: 5)

การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) เป็นการมองว่าภาษาหรือวาทกรรมกำหนดความคิดมนุษย์ สิ่งที่มนุษย์กระทำกำหนดโดยวาทกรรมที่แวดล้อมเราอยู่ โดยเฉพาะในด้านวัฒนธรรม ศิลปะ วรรณกรรม และองค์ความรู้ต่างๆ ที่สามารถใช้การวิเคราะห์วาทกรรมมาช่วยให้เกิดมุมมองใหม่ๆ ขึ้นได้ นักวิเคราะห์วาทกรรมมองว่า มนุษย์หรือบุคคลไม่มีความหมายหรือความสำคัญ สิ่งสำคัญคือวาทกรรมที่เขาพูด ซึ่งเมื่อพูดออกไปแล้วมันจะมีบทบาทกำหนดความคิด ชีวิต ความเป็นไปของมนุษย์เองอย่างรอบด้าน การวิเคราะห์วาทกรรมจึงสำคัญกว่าการวิเคราะห์บุคคลหรือความคิดของบุคคล การวิเคราะห์วาทกรรมมีประโยชน์ดังต่อไปนี้คือ การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ความคิด วัฒนธรรม วรรณกรรม ประเด็นต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ด้วยมุมมองที่เปิดกว้าง คือไม่ใช่การวิเคราะห์วาทกรรมที่มีอยู่แต่ในตำราเท่านั้น วาทกรรมสามารถอยู่ในเอกสารหรือสิ่งอื่นใดก็ได้ไม่ใช่เฉพาะทางทฤษฎี

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หรืออาจเป็นทัศนะของชาวบ้านที่ไม่มีระเบียบแบบแผนแต่มีกลวิธีการเสียดสี หรือขบขันได้เช่นกัน (ธีรยุทธ บุญมี, 2551: 40)

กรอบคิดที่นำมาศึกษาวรรณกรรมครั้งนี้ได้ใช้กรอบคิดเรื่องวาทกรรม การใช้กรอบคิดเช่นนี้ในการศึกษาทำให้สถานะของวรรณกรรมเปลี่ยนแปลงไป โดยมองว่าวรรณกรรมเป็นสื่อรูปแบบหนึ่งที่อยู่ในสังคมไม่ได้เป็นสิ่งที่นำเสนอความจริงในอุดมคติเกี่ยวกับชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์อีกต่อไป แต่วรรณกรรมเป็นการนำเสนอ “ระบอบแห่งความจริง” หรือความจริงที่ผู้เขียนเชื่อเนื่องจากอยู่ในกรอบวาทกรรมหนึ่งๆ ภาพตัวแทน (representation) ในวรรณกรรมจึงไม่ใช่ภาพแทนของความจริงในอุดมคติอีกต่อไป หากแต่เป็นภาพแทนที่เกิดจากการประกอบสร้างจากมุมมอง กรอบความคิด โลกทัศน์ หรือชุดความรู้หนึ่งๆ ของผู้เขียนโดยเฉพาะ ซึ่งเกี่ยวพันกับกรอบวาทกรรมหนึ่งๆ อย่างเลี่ยงไม่ได้และสามารถเปลี่ยนไปตามบริบทและยุคสมัยด้วยเช่นกัน (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2551: 3)

วาทกรรมที่ปรากฏในสังคมมีหลายลักษณะคือมีทั้งในรูปของ “วาทกรรมกระแสหลัก” หรือ “วาทกรรมกระแสรอง” ที่ต่างต่อสู้กันเพื่อช่วงชิงการนิยามหรือกำหนดเอกลักษณ์และความหมายให้กับประเด็นต่างๆ ในสังคม โดยวาทกรรมกระแสหลักเป็นชุดวาทกรรมที่ทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง ขณะที่วาทกรรมกระแสรองเป็นชุดวาทกรรมที่กำลังสถาปนาตัวตนขึ้นมาเพื่อขับเคี่ยวและแย่งชิงการสร้างความหมายใหม่ให้แก่สิ่งที่วาทกรรมกระแสหลักนำเสนออยู่ ซึ่งวาทกรรมกระแสหลักในที่นี้ ได้แก่ วาทกรรมการพัฒนา ที่ว่าด้วยการพัฒนาประชาธิปไตยเสรีนิยมและเศรษฐกิจทุนนิยมของประเทศไทย อันเป็นกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่รัฐกำหนดขึ้นมาเพื่อเป็นระบอบหลักในการจัดระเบียบสังคม ขณะที่วาทกรรมกระแสรอง ได้แก่ วาทกรรมประชาสังคม ซึ่งเป็นระบบ กฎเกณฑ์ และกระบวนการในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายชนิดหนึ่งขึ้นมา (คือความเป็นประชาสังคม) เป็นอำนาจในรูปขององค์ความรู้ชุดหนึ่งที่กำลังก่อร่างสร้างตัวตนขึ้นมาท้าทายวาทกรรมกระแสหลักในสังคมไทย (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 371-372)

วาทกรรมการพัฒนา

“การพัฒนา” เป็นสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นภายหลังสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในโลก เนื่องจากชาติมหาอำนาจทางตะวันตกได้ใช้การพัฒนาเป็นระเบียบและกฎเกณฑ์ในการกำหนดคุณค่าให้แก่ประเทศต่างๆ ในโลกนี้ หากมองการพัฒนาในฐานะวาทกรรม “การพัฒนา” จึงหมายถึงชุดความรู้ที่กำกับกระบวนทัศน์และแนวทางในการพัฒนาให้เป็นไปอย่างมีระบบและกฎเกณฑ์ โดยใช้อำนาจในการกำหนดและผลิตซ้ำความคิด การ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปฏิบัติ ตลอดจนการยอมรับของคนในสังคมให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จะเห็นได้ว่าวาทกรรมการพัฒนาเป็นเพียงวิธีการของอำนาจแบบหนึ่งที่ประเทศตะวันตกคิดค้นขึ้นมาเพื่อใช้ในการควบคุมบริหารจัดการประเทศที่ต่างไปจากตน โดยสร้างอัตลักษณ์/ตัวตนชนิดหนึ่งขึ้นมา เรียกว่า 'ความด้อยพัฒนา' ในฐานะความเป็นอื่นหรือคู่ตรงข้ามของการพัฒนาด้วยการผูกขาดรูปแบบและทิศทางการเปลี่ยนแปลงสังคมว่ามีเพียงแบบเดียวคือ แบบของสังคมตะวันตก วิธีการแสดงอำนาจเช่นนี้เป็นวิทยาการที่แยบยลในการแสดงอำนาจมากกว่าในอดีตที่ใช้กำลังเข้าบังคับในรูปของการล่าอาณานิคม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร, 2549: 4-5)

ในสังคมไทย วาทกรรมการพัฒนาของชาติตะวันตกได้ส่งผลกระทบต่อระบบการเมืองการปกครองโดยเฉพาะในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่ต้องการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมกับตะวันตกตามคำแนะนำของสหรัฐอเมริกา จุดเริ่มต้นของรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เกิดจากการก่อรัฐประหารที่ต่อเนื่องกันสองครั้ง การก่อรัฐประหารครั้งแรกเมื่อ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 จากจอมพลแปลก พิบูลสงครามและการก่อรัฐประหารครั้งที่สอง เมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จากพลโทถนอม กิตติขจร หลังจากการก่อรัฐประหารและก่อตั้งรัฐบาลเป็นที่เรียบร้อย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้แถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีคณะที่ 30 เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 ถึงภารกิจสำคัญการบริหารประเทศดังนี้ (รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์, 2519: 143)

> การที่คณะปฏิวัติต้องเข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศก็ด้วยความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะหาวิถีทางอันเหมาะสมในการนำประเทศไปสู่ความเจริญ มิใช่มุ่งหมายแต่เพียงว่าจะให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล หรือแก้ไขรัฐธรรมนูญปกครองประเทศเสียใหม่เท่านั้น หากแต่เห็นว่าการที่จะบริหารประเทศในรูปเดิมนั้น ยังมีอุปสรรคขัดขวางความก้าวหน้าของประเทศอยู่อีกนานาประการจำเป็นต้องแก้ไขปรับปรุงกันใหม่ทุกด้านทุกมุมเฉพาะอย่างยิ่งจักรกลในการบริหารประเทศ จะต้องให้อยู่ในรูปอันเหมาะสมจริงๆ รัฐบาลจึงจะสามารถบริหารประเทศให้ถึงซึ่งความเจริญได้ [...] ในการบริหารประเทศครั้งนี้รัฐบาลเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องแก้ไขและปรับปรุงการเศรษฐกิจของประเทศเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นอันดับหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีรายได้ที่แท้จริงสูงขึ้น ซึ่งจะทำให้ระดับการครองชีพของประชาชนสูงขึ้นด้วย ฉะนั้นรัฐบาลจะได้ปรับปรุงการคลังการเงินของประเทศ ดำเนินการส่งเสริมการเกษตรกรรม การสหกรณ์ การอุตสาหกรรม และการค้า ตลอดจนการคมนาคมให้ก้าวหน้าเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

คำแถลงนโยบายของรัฐบาลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าประเด็นด้านเศรษฐกิจเป็นประเด็นสำคัญที่อยู่ในการเร่งรัดพัฒนาเพื่อแสดงถึงความเจริญก้าวหน้า ลักษณะดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ครั้งสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงลัทธิและนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย ส่งผลให้ระบบการเมืองและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ระบบการเมืองได้เปลี่ยนไปเป็นการเมืองภายใต้ระบอบอำนาจนิยมหรือระบอบปฏิวัติ ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบทุนนิยมสมัยใหม่ ซึ่งมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ถนน การไฟฟ้า การประปา การชลประทาน การสื่อสารคมนาคม เพื่อเป็นปัจจัยพื้นฐานรองรับการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมและเพื่อสร้างความทันสมัยของไทยภายใต้การกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 ด้วยเหตุนี้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก จึงเป็นแผนแม่บทพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดกรอบทิศทางให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับต่อๆ มาใช้เป็นแม่แบบพื้นฐาน ซึ่งถือได้ว่าเป็นวาทกรรมการพัฒนาและเป็นวาทกรรมกระแสหลักในการพัฒนาประเทศของรัฐบาลยุคต่อๆ มาด้วยเช่นกัน (วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน, 2553: 9-11)

การเปลี่ยนแปลงของระบบการเมืองการปกครองครั้งสำคัญนี้ได้ส่งผลกระทบต่อคนชนบทเป็นอย่างยิ่ง ด้วยรัฐใช้ตรรกะความทันสมัยในการตัดสินชนบทด้วยการสร้างความด้อยพัฒนาและใช้อำนาจในการเร่งรัดปรับปรุงให้เกิดความทันสมัย ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2530-2539) ซึ่งเป็นระยะเวลา 35 ปี ภายใต้กระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ แต่ละฉบับมีแนวคิดในการพัฒนาชนบทในลักษณะ “การพัฒนาจากรัฐสู่สังคม” คือรัฐเป็นศูนย์กลางของการจัดทำแผนพัฒนาและทิศทางแนวทางของการพัฒนา รัฐมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจและการพัฒนาชนบท รัฐจึงเป็นผู้กำหนดความต้องการของประชาชนทั้งในเขตเมืองและชนบท ประชาชนจึงเป็นเพียงแต่ผู้รับการพัฒนาเท่านั้น

ผลของการพัฒนาประเทศภายใต้แผนการพัฒนาเศรษฐกิจฯ แม้ว่าจะสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ความเจริญดังกล่าวกระจุกตัวในเขตเมืองที่ประชาชนอยู่ในวิถีอุตสาหกรรมและประกอบอาชีพภาคบริการเท่านั้น แต่ภาคเกษตรกรรมในเขตชนบทกลับเจริญในสัดส่วนที่ต่ำกว่า ดังนั้น ผลของการพัฒนาจึงมีลักษณะไม่สมดุล การพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้นำไปสู่การวางรากฐานที่มั่นคงหรือทำให้ภาคเกษตรกรรมขยายตัว อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมไม่สามารถรองรับจำนวนแรงงานของภาคเกษตรกรรมได้ กลายเป็นจุดอ่อนของการพัฒนาที่คนชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมิได้รับการพัฒนา จึงอยู่ในสภาวะเสียเปรียบทางสังคมและเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ในสังคมไทยตามมา เช่น ปัญหาความยากจน อันเป็นผลมาจากความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ปัญหาความแตกต่างในสภาพการพัฒนาระหว่างสังคมเมืองกับชนบท และปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของการได้รับบริการขั้นพื้นฐานของรัฐบาลทางเศรษฐกิจและสังคม (วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน, 2553: 10-11)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลักษณะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศภายหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำของฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท กิจกรรมการผลิตส่วนใหญ่ได้รวมสู่ศูนย์กลางในเขตเมือง โดยเฉพาะบริเวณกรุงเทพมหานครและเขตเมืองใหญ่ ขณะเดียวกันลักษณะความเจริญเติบโตของชุมชนระดับเมืองขาดความสมดุลกันมากขึ้น กล่าวคือขนาดของประชากรในเขตกรุงเทพมหานครได้ขยายตัวในอัตราที่เร็วกว่าเมืองอื่นๆ ในภาคต่างๆ มาก ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัญหาโครงสร้างหลักของระบบเศรษฐกิจและการตั้งถิ่นฐานของประชากรดังต่อไปนี้ (ไพรัตน์ เตชะรินทร์, 2534: 36-37) ประการแรก โครงสร้างเศรษฐกิจและการผลิตของภาคต่างๆ ส่วนใหญ่ยังพึ่งการเกษตรอยู่มาก กิจการอุตสาหกรรมและบริการยังไม่กระจายไปสู่ส่วนภูมิภาคมากนักและมารวมตัวกันอยู่ในภาคกลางและกรุงเทพมหานคร ประการที่สอง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากรยังเป็นชุมชนแบบชนบท กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังอาศัยอยู่ในชนบท การอพยพเคลื่อนย้ายประชากรที่ผ่านมาเป็นการโยกย้ายถิ่นฐานจากชนบทหนึ่งไปสู่อีกชนบทหนึ่งเพื่อแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกหรือที่ทำกินใหม่ และประการที่สาม การขยายตัวเติบโตของเมืองส่วนใหญ่ มีเฉพาะในบริเวณกรุงเทพมหานครเท่านั้น การเติบโตของเมืองอื่นในส่วนภูมิภาคเป็นไปค่อนข้างช้า

ความสัมพันธ์ระหว่างชนบทกับเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฯ ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2534: 37) จำแนกเป็นประเด็นดังนี้

1. ชนบทในฐานะผู้ผลิตสินค้าและอาหารหลักให้เมือง คนในชนบทส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรโดยปลูกข้าวหรือพืชไร่เป็นหลัก การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่เป็นการขยายพื้นที่การเพาะปลูกโดยบุกเบิกพื้นที่รกร้างว่างเปล่า มีการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วทุกภูมิภาค เช่น ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย เป็นต้น ผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้เมื่อผลิตออกมาแล้วเกษตรกรผู้ผลิตจะเก็บส่วนหนึ่งไว้บริโภคในครัวเรือนส่วนที่เหลือโดยทั่วไปจะจำหน่ายให้แก่พ่อค้าท้องถิ่นและถูกนำไปขายต่อให้พ่อค้าที่รับซื้อผลผลิตอีกทอดหนึ่ง วัตถุประสงค์ในการรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้คือ 1) เป็นอาหารเพื่อบริโภคสำหรับคนในเมือง 2) เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตร 3) เป็นสินค้าส่งออกซึ่งเป็นสินค้าหลักที่ทำรายได้เข้าประเทศ

2. ชนบทในฐานะผู้บริโภคสินค้าจากเมือง นอกจากชนบทจะเป็นผู้ผลิตสินค้ารายใหญ่เพื่อสนองความต้องการของเมืองแล้ว ชนบทยังเป็นลูกค้ารายใหญ่ที่บริโภคสินค้าที่ผลิตจากภาคเมืองอีกด้วย นั่นคือกำลังซื้อจากภาคชนบทเป็นตัวกำหนดการขยายตัวของการผลิตสินค้าจากเมือง เช่น สินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภค สินค้าปัจจัยการผลิต และเครื่องจักรกลทางการเกษตร

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

3. ชนบทในฐานะผู้ขายแรงงานให้เมือง จำนวนประชากรที่แตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท และลักษณะสังคมเกษตรกรรมที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงยากจน ทำให้คนในชนบทต้องดิ้นรนหางานทำ เพื่อเลี้ยงชีวิต ผลการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะการปรับปรุงการคมนาคมได้เอื้ออำนวยให้คนชนบทสามารถทำงานนอกหมู่บ้านหรือถิ่นอื่นได้ง่ายขึ้นเมื่อว่างจากงานในไร่นาของตน การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชนบทกับเมืองเพิ่มสูงขึ้น ในลักษณะที่ชนบทเป็นแหล่งป้อนแรงงานและเมืองเป็นตลาดผู้ใช้แรงงาน การหลั่งไหลของประชากรชนบทเข้ามาในเมือง ทำให้เมืองเกิดความแออัด ติดตามด้วยปัญหาสังคมนานัปการ ส่วนทางภาคชนบท ผลของการอพยพไปทำงานในเมืองส่งผลให้เกิดการละทิ้งครอบครัวเกิดปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาที่อยู่อาศัย และปัญหาการว่างงาน เป็นต้น

4. ความเกี่ยวพันทางการเมืองระหว่างเมืองกับชนบท ประเทศไทยมีศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองในเมืองหลวงของประเทศ โครงสร้างทางการเมืองมีอำนาจครอบงำโดยกลุ่มผู้มีอำนาจซึ่งเป็นส่วนน้อยของสังคม หรือมีการเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มของตน คนกลุ่มดังกล่าวจะมีฐานอำนาจอยู่ในชุมชนเมืองและเป็นผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยอาศัยการสนับสนุนจากกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ เช่น พ่อค้า นักลงทุน นักธุรกิจ กลุ่มไม่ใช่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การตัดสินใจหรือการกำหนดนโยบายทางการเมืองจึงมีลักษณะตอบสนองผลประโยชน์ของกลุ่มที่สนับสนุนตนเป็นหลัก เน้นการพัฒนาชุมชนเมืองซึ่งประชาชนมีอำนาจในการต่อรองสูงกว่าประชาชนในชนบท ขณะที่การเมืองในภาคชนบทการมีส่วนร่วมทางการเมืองคือการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรให้ทำหน้าที่ในสภานิติบัญญัติ แต่เมื่อการเลือกตั้งผ่านพ้นไปกลับไม่มีกลไกหรือนโยบายของรัฐที่ตอบสนองความต้องการของคนชนบทได้ ผู้นำส่วนใหญ่มองคนชนบทว่ามีความรู้ต่ำ อำนาจจึงมิได้อยู่ในมือของคนชนบทอย่างแท้จริง เมื่อคนชนบทไม่มีสิทธิอย่างแท้จริงแล้วการผลักดันนโยบายเพื่อการพัฒนาชนบทจึงไม่มีต่อเนื่องหรือมักไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรม

5. ความเกี่ยวพันทางสังคมและเทคโนโลยีระหว่างเมืองกับชนบท ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมโดยทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนามักมีการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 แนวทางคือ วัฒนธรรมเมืองกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมเมืองมีจุดเริ่มต้นจากชุมชนเมือง แต่เมื่อมีกระแสวัฒนธรรมอื่นๆ ในระยะนี้เป็นกระแสของวัฒนธรรมตะวันตกหลั่งไหลเข้ามา วัฒนธรรมส่วนนี้ก็ถูกแทนที่โดยวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งกลายเป็นวัฒนธรรมของผู้นำยุคใหม่ที่รับวัฒนธรรมตะวันตกมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเมือง ในช่วงที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม และการสื่อสารกันมากนั้น แบบแผนพฤติกรรมของสังคมเมืองได้กลายเป็นแบบแผนที่ชนบทลอกเลียน และได้รับความนิยมแทนที่วัฒนธรรมท้องถิ่น สังคมเมืองเป็นแม่แบบของการแต่งกาย การเลือกใช้เครื่องอุปโภคบริโภค การประพฤติ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปฏิบัติ ความบันเทิง การกีฬา ฯลฯ คนหนุ่มสาวและเยาวชนรุ่นหลังในชนบทหันมาสนใจแนวแบบสังคมของชุมชนเมืองมากขึ้น ในแง่นี้สังคมเมืองจึงเป็นแหล่งถ่ายเทวัฒนธรรมรุ่นใหม่ให้แก่สังคมชนบท

ลักษณะการครอบงำทางสังคมของสังคมเมืองที่เด่นชัดปรากฏในรูปการศึกษา เช่น ระบบการศึกษาของไทยนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมุ่งด้านการเรียนเป็นส่วนใหญ่ และเริ่มมีการฝึกหัดให้เยาวชนเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองและสภาพแวดล้อมอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต มีระบบการศึกษาภาคบังคับทำให้เกิดการมุ่งแข่งขันในการเรียนเพื่อจะได้มีโอกาสเข้าสู่ตำแหน่งงานที่ดี มีความมั่นคง มีรายได้สูงทั้งในภาครัฐและเอกชน ในชุมชนเมืองระบบการศึกษาเช่นนี้มีส่วนช่วยสร้างความหวังและภาพของการมีชีวิตที่ดีในเมือง ซึ่งมีผลต่อการดึงทรัพยากรสมองของประเทศมารวมไว้ในชุมชนเมือง ก่อให้เกิดปัญหาการใช้ทรัพยากรมนุษย์ไม่ตรงกับการได้รับการศึกษาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากตลาดแรงงานในชุมชนเมืองไม่อาจรองรับได้และมีค่านิยมที่เชื่อว่าการมีชีวิตที่ดีคือการมีชีวิตในสังคมเมืองเท่านั้น ส่วนการมีชีวิตในสังคมชนบทเป็นเรื่องที่ไม่น่าพึงใจ

แต่เดิมพื้นฐานทางเทคโนโลยีในชนบทมีลักษณะเรียบง่าย มีการใช้วัสดุอุปกรณ์ที่สามารถหาได้ในสภาพแวดล้อมชนบทเอง จึงสามารถผลิตใช้และบำรุงรักษาได้ง่าย อุปกรณ์ในการดำรงชีพ เช่น จอบ ไถ แอก เกวียน เครื่องจักรสาน ระหัดวิดน้ำ ฯลฯ มีความเหมาะสมกับระดับความรู้ความสามารถและการใช้งานในท้องที่ แต่ประสิทธิภาพไม่เทียบเท่ากับเครื่องมือหรืออุปกรณ์อื่นที่ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพสูงกว่า เมื่อความเจริญซึ่งกระจายจากชุมชนเมืองแพร่หลายเข้าถึงชนบทเครื่องมือหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการผลิต การดำรงชีพและการสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นในชนบท เครื่องมืออุปกรณ์เทคโนโลยีใหม่ๆ เหล่านี้เป็นผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม ไม่สามารถใช้ชิ้นส่วนจากภายในหมู่บ้านมาใช้แทนที่ได้ เช่น เครื่องมืออุปกรณ์พลาสติก ผลิตภัณฑ์จากอุตสาหกรรมเหล็ก สังกะสี ฯลฯ มีราคาแพงและใช้แหล่งพลังงานที่ไม่มีในชนบท

การที่ชาวชนบทใช้เทคโนโลยีและอุปกรณ์ดังกล่าวมากขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งมีผลให้สามารถผลิตได้อัตราสูง ทุ่นแรงงานหรือมีความสะดวกสบายมากขึ้น ขณะเดียวกันเกิดผลตามมาคือ ทำให้เกิดภาวการณ์พึ่งพาเทคโนโลยีจากสังคมเมือง ก่อให้เกิดปัญหาการลงทุนสูงจนต้องพึ่งแหล่งทุนจากภายนอก และยังทำให้ปัญหาการว่างงานในภาคชนบทสูงขึ้น เนื่องจากเทคโนโลยีส่วนหนึ่งช่วยทุ่นแรงงาน จึงทำให้แรงงานในชนบทส่วนหนึ่งถูกผลักดันสู่ชุมชนเมือง และเนื่องจากผลิตภัณฑ์สมัยใหม่ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเข้าแทนที่ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน จึงเป็นการลดตลาดผลิตภัณฑ์พื้นบ้านในชุมชนชนบท

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบททั้งหมดที่กล่าวไปแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า แผนการพัฒนาฯ ของรัฐมุ่งพัฒนาในเขตชุมชนเมืองเป็นสำคัญ มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและในทุกๆ ด้าน แต่การพัฒนาพื้นที่ในชนบทเป็นไปอย่างล่าช้า ผลของการพัฒนาเช่นนี้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเกิดปัญหาทางสังคมมากขึ้น

การต้านการพัฒนาในบริบทวรรณกรรม

ผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เช่นนี้ก่อให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างเมืองกับชนบท เกิดธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่อันมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแบบแผนการผลิต ปรับความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชุมชนและจัดสรรความมั่งคั่งและอำนาจในสังคมชนบท เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมผลิตสินค้าทดแทนการนำเข้า ซึ่งเป็นการดึงผู้คนจำนวนมากออกจากหมู่บ้านเข้าทำงานในโรงงานและธุรกิจภาคบริการต่างๆ ในเมือง วิธีกำหนดให้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ในวรรณกรรมการโต้กลับวาทกรรมการพัฒนาในช่วงแรกปรากฏในต้นทศวรรษ 2500 นักเขียนที่มีผลงานปรากฏเด่นชัด ได้แก่ 'รงค์ วงษ์สวรรค์ ที่เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไปสู่สังคมสมัยใหม่ผ่านเรื่องสั้นจำนวน 3 ชุด ซึ่งเป็นเรื่องราวของคนกลุ่มเดียวกัน เริ่มจากเรื่องสั้นชุด *เสเพลบอยชาวไร่* ที่ให้ภาพชนบทที่สวยงามดั่งสวรรค์ ต่อมากลับกลายเป็นชนบทที่ล่มสลายในเรื่องสั้นชุด*ผู้มียี่เกในหัวใจ*ที่เรื่องจบด้วยการให้ตัวเอกหลายคนทิ้งท้องทุ่งสู่กรุงเทพฯ และปิดท้ายด้วยเรื่องสั้นชุด*ปีนตลิ่ง*ที่ให้ภาพความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวชนบทจากการรุกคืบของเมืองและทุนนิยมอันเป็นผลมาจากนโยบายสนับสนุนอุตสาหกรรมของรัฐ (สรณัฐ ไตลังคะ, 2550: 91-97)

นักเขียนจำนวนมากสร้างสรรค์วรรณกรรมที่มีเนื้อหาต่อต้านการพัฒนาโดยมักเปิดโปงความเลวร้ายของสังคมอันเป็นผลพวงของการพัฒนาดังกล่าวตามแนวทางของขนบวรรณกรรมสัจนิยม ภาพแทนของการพัฒนาที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ นั้นเกิดขึ้นจากการหลอมรวมกันของวาทกรรมหลายชุดที่ไหลวนอยู่ในสังคม กล่าวโดยลำดับได้ดังนี้

1. วาทกรรมลัทธิมากซ์

วาทกรรมลัทธิมากซ์ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่ราวทศวรรษ 2490 และมีอิทธิพลเรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 2520 โดยมีแนวคิดต้านทุนนิยมและสนับสนุนการต่อสู้ระหว่างชนชั้นที่มองว่าความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยอาศัยหลักการเบื้องต้นว่ามนุษย์ต้องทำการผลิตเพื่อความอยู่รอดและพัฒนา แต่ในการผลิตนี้เองที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกชนต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันที่แน่นอนในการร่วมมือกันและแบ่งงานกันทำ ความสัมพันธ์ในระหว่างกระบวนการผลิตนี้เป็นพื้นฐานของการก่อร่างความสัมพันธ์อื่นๆ ขึ้นมาในสังคมคือการแจกจ่าย การบริโภค ตลอดจนกิจกรรมทางปัญญาอื่นๆ เมื่อสังคมก้าวหน้าขึ้น พลังการผลิต (เทคโนโลยีหรือวิธีการผลิต) ก็จะก้าวล้ำความสัมพันธ์ทางการผลิต ความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตก็จะเกิดขึ้น ซึ่งโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจนี้ จะเป็นตัวแสดงออกถึงรูปการจิตสำนึกทางสังคมอย่างกฎหมาย การเมือง ศิลปะ วรรณคดี ฯลฯ (สมิทธ์ ถนอมศาสนะ, 2548: 17-18)

วาทกรรมนี้ส่งอิทธิพลต่อสังคมอย่างชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2490 จากการขยายตัวของขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เริ่มมีการดำเนินงานอย่างเปิดเผยมากขึ้นโดยเฉพาะการออกหนังสือ*มหาชน*รายสัปดาห์ นับเป็นการเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์อย่างเป็นทางการครั้งแรกต่อสาธารณะโดยไม่ถูกอำนาจรัฐสั่งเก็บ ก่อให้การเกิดอุดมการณ์ทางการเมืองลัทธิมากซ์ในหมู่นักหนังสือพิมพ์ และได้ใช้บทบาทของหนังสือพิมพ์และนิตยสารเป็นปัจจัยสำคัญในการโจมตีและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกจากนี้มีกลุ่มปัญญาชนจำนวนหนึ่งมีโอกาสเดินทางไปศึกษาลัทธิมากซ์โดยตรงที่ประเทศจีน และได้นำลัทธินี้มาเผยแพร่ผ่านงานเขียน เช่น อุดม สีสุวรรณ เสนอผลงานเขียนเรื่อง*ไทยกึ่งเมืองขึ้น*ใน พ.ศ. 2493 ลงพิมพ์ในหนังสือ*มหาชน*ได้ส่งผลสะเทือนต่อปัญญาชนอื่นๆ ตามมา เช่น สมสมัย ศรีศูทรพรรณ (นามปากกาของจิตร ภูมิศักดิ์) ซึ่งเขียนเรื่อง*โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* ตีพิมพ์ใน*นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่ 2500* สุภา ศิริมานนท์เขียนเรื่อง*แคปิตะลิสม์* เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับลัทธิมากซ์โดยได้รับอิทธิพลมาจากการอ่านหนังสือ *Capital* ของคาร์ล มากซ์ (Karl Marx) รวมทั้งมีบทความจำนวนหนึ่งได้ใช้แนวคิดลัทธิมากซ์มาวิเคราะห์สังคมไทย (โสภา ชานะมูล, 2550: 84-87)

แนวคิดลัทธิมากซ์ได้ส่งผลมายังวรรณกรรมด้วยเช่นกัน โดยจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่มีจุดเริ่มต้นมาจากการก่อเกิดแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ซึ่งเผยแพร่ทางบทความต่างๆ ที่ตีพิมพ์ในนิตยสาร*อักษรสาส์น*รายเดือน ของ สุภา ศิริมานนท์ ระหว่าง พ.ศ. 2492-2495 นิตยสารฉบับนี้มีเนื้อหาเข้มข้นทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และวรรณกรรมเกี่ยวกับแนวคิดลัทธิมากซ์ เช่น บทความของเสนาะ ธรรมเสถียร เรื่อง “การแยกทางเดินระหว่างตีโต้กับกลุ่มประชาธิปไตยประชาชนคือ การผูกสงครามครั้งใหม่ตามแผนตะวันตก” เป็นบทความที่วิพากษ์ระบบตีโต้ในยูโกสลาเวียว่าเป็นสังคมนิยมแบบนายทุน และชี้ให้เห็นยุทธศาสตร์ของจักรวรรดินิยมตะวันตก ในการทำลายระบบสังคมนิยม ซึ่งบทความนี้ได้ชี้ให้เห็นแนวทางสังคมนิยมของนิตยสาร*อักษรสาส์น*ที่เป็นเวทีนำเสนอบทความเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมนิยม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในส่วนวรรณกรรมตีพิมพ์ทั้งเรื่องสั้น บทกวี เรื่องแปล และสนับสนุนให้ความสำคัญแก่บทวิจารณ์วรรณกรรมเป็นอย่างมาก โดยมีอัศนี พลจันทร หรือนามปากกาว่า นายผี อินทรายุทธ และอื่นๆ เป็นผู้ริเริ่มนำหลักการและทฤษฎี “ศิลปะเพื่อชีวิต” มาเผยแพร่ และใช้วิจารณ์วรรณคดีไทย โดยใช้นามปากกว่า “อินทรายุทธ” เขียนบทความในคอลัมน์ “ข้อคิดจากวรรณคดีไทย” และ “ข้อไม่น่าศึกษาจากการประพันธ์” นำเสนอแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ต่อมาอินทรายุทธวิจารณ์*บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* เรื่อง*พระอภัยมณี* โดยใช้หลักการว่ากวีต้องอยู่เคียงข้างประชาชน และวรรณคดีต้องนำเสนอความเป็นจริงแห่งชีวิตและสังคม เป็นการนำแนวความคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ไปพิจารณาประเมินค่าวรรณคดีโบราณผู้วิจารณ์ให้ความสนใจเนื้อหามากกว่ารูปแบบหรือความงามของภาษา ซึ่งเป็นการวิจารณ์วรรณกรรมตามแนวลัทธิมากซ์ที่การประเมินคุณค่าวรรณกรรมจะพิจารณาจากเนื้อหา หรือนัยยะสำคัญทางสังคมที่อยู่ในเนื้อหา (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541: 11-12)

ขณะเดียวกันด้านวรรณกรรมในทศวรรษ 2490 วรรณกรรมเพื่อชีวิตหรือเรียกอีกอย่างว่า “วรรณกรรมก้าวหน้า” เริ่มเกิดขึ้นจำนวนมาก วรรณกรรมแนวนี้มีเนื้อหาเน้นหนักไปในการนำเสนอข้อคิดเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่เป้าหมายเดิมที่วางไว้ก่อนการเปลี่ยนการปกครอง นั่นคือ ความเป็นประชาธิปไตยอันให้สิทธิ เสรีภาพ และภราดรภาพแก่ประชาชนทุกชนชั้นโดยสมบูรณ์ วรรณกรรมที่แสดงแนวคิดนี้ในช่วง พ.ศ. 2492-2495 มีทั้งเรื่องสั้น นวนิยาย บทกวี และบทความ เช่น ศรีบูรพาเขียนเรื่องสั้นเรื่อง “นักบุญจากชานตัน” ลงในนิตยสาร*อักษรสาส์น* เรื่อง “คนพวกนั้น” ลงในสยามสมัย เรื่อง “ขอแรงหน่อยเถอะ” ใน*ปิยมิตร* เรื่อง “คำขานรับ” ใน*เดลิเมล์วันจันทร์* บทกวีชื่อ “อีศาน” ของนายผี ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2595-2500 มีการกวาดล้างนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ก้าวหน้า ในเหตุการณ์ “กบฏสันติภาพ” ทำให้เกิดการยับยั้งการขยายตัวของกระแสวรรณกรรมเพื่อชีวิต ด้วยนักเขียน กวี นักหนังสือพิมพ์ นักวิจารณ์ ที่มีบทบาทสำคัญหลายคนถูกจับด้วยข้อหาร้ายแรงจนถึง พ.ศ. 2500 อันเป็นปีกึ่งพุทธกาล นักโทษการเมืองเหล่านี้จึงได้การปลดปล่อยให้เป็นอิสระ วรรณกรรมเพื่อชีวิตจึงกลับมาคึกคักอีกครั้งหนึ่ง แต่เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์กระทำรัฐประหารอีกครั้งหนึ่งในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 และขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีการคุกคามวงวรรณกรรมและหนังสือพิมพ์ นักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าถูกจับกุมทำให้วรรณกรรมเพื่อชีวิตกลับมาซบเซาอีกครั้ง ในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2501-2507 วรรณกรรมเพื่อชีวิตแทบสูญหายไปจากสังคมด้วยอำนาจเผด็จการ จึงมีการเรียกขานยุควรรณกรรมช่วงนี้ว่า “ยุคมืดทางปัญญา” (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541: 19-28)

ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 วรรณกรรมแนวนี้เกิดความตื่นตัวอีกครั้งจากกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่เริ่มมีการนำเรื่องสั้น “คำขานรับ” ของศรีบูรพาและเรื่องสั้นเพื่อชีวิตยุคเก่าตามแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ของนักเขียนกลุ่มก้าวหน้ายุคก่อน พ.ศ. 2500 กลับมาพิมพ์ใหม่ และได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รวมตัวจัดตั้งกลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิตขึ้น เกิดการสร้างสรรค์งานจากนักเขียนรุ่นใหม่ ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตยุคเริ่มต้น ทั้งรูปแบบ เนื้อหา แนวคิด และวิธีการนำเสนอ ต่อมาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519 เป็นช่วงประชาธิปไตยเบ่งบาน เป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมเพื่อชีวิตด้วยมีความเติบโตทั้งปริมาณและคุณภาพ มีนักเขียนรุ่นใหม่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากอันเป็นผลมาจากการตื่นตัวทางการเมืองหลังจากประชาชนได้รับชัยชนะจากเหตุการณ์ดังกล่าว ผลักดันให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ ตื่นตัวในสิทธิเสรีภาพและบทบาทหน้าที่ของตนที่มีต่อสังคมทำให้มีการใช้สิทธิเสรีภาพของตนอย่างเต็มที่ ทั้งด้านความคิดและการกระทำซึ่งแสดงออกทั้งในรูปของการประท้วง การชุมนุม การพูด การเขียน และการพิมพ์ วรรณกรรมจึงเสมือนเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ทางความคิดและเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง ตัวอย่างวรรณกรรมในกลุ่มนี้ เช่น เรื่องสั้นชุด*ตะวันแดง* ของรวี โดมพระจันทร์ เล่าเรื่องของชาวนาที่รวมตัวกันต่อสู้กับนายทุนที่โกงที่ดินไปเป็นของตน เรื่อง “แก้วหยดเดียว” ของศรีดาวเรือง เสนอชีวิตกรรมกรในโรงงานที่ถูกนายทุนกดขี่ใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรมจึงรวมกลุ่มต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม เรื่อง “งูกินนา” ของวัฒน์ วรรลยางกูร เสนอภาพความทุกข์ยากของชาวนาที่อยู่ในภาวะอับจนหนี้สินท่วมตัวจนต้องรับจ้างฆ่าคน ตัวอย่างเรื่องสั้นเหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นพลังของผู้ถูกกดขี่และความไม่เป็นธรรมของสังคมตามแนวคิดของวรรณกรรมเพื่อชีวิต

วาทกรรมลัทธิมากซ์เป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกชีวิตผู้ที่ตกเป็นรองมาเป็นวัตถุดิบของการสร้างสรรค์วรรณกรรม ช่องว่างในสังคมไม่ว่าจะเป็นเรื่องชนชั้นหรือการกระจายทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากวาทกรรมการพัฒนากลุ่มคนที่อยู่ในชนบทเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง นักเขียนจึงทั้งเผยแสดงความเลวร้ายที่คนในชนบทได้รับ รวมทั้งภาพของการต่อสู้ ทั้งนี้การต่อสู้ของคนชนบทในวรรณกรรมนอกจากจะมีฐานมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นตามวาทกรรมลัทธิมากซ์แล้ว ในยุคต่อมาได้เคลื่อนเปลี่ยนไปสู่การให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชุมชนของคนชนบทเอง

2. วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชน

ในทศวรรษ 2520 เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนขึ้นเพื่อเป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านว่ามีองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อรวมทั้งเครือข่ายชุมชนที่สามารถทำให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืนมั่นคงในชีวิตของชุมชนเองได้ (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2548: 19)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การก่อตัวของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 นักศึกษาที่ร่วมชุมนุมได้หลบหนีเข้าป่าไปร่วมกับขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และรัฐบาลได้ปราบปรามอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรมติณสูลานนท์มีการปรับแนวคิดในการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ จากเดิมที่เน้นการกวาดล้างแบบถอนรากถอนโคนมาสู่การเปิดโอกาสให้เข้าร่วมพัฒนาชาติ ตามคำประกาศของรัฐบาลในนโยบายที่ 66/2523 และ 65/2525 ประกอบกับเกิดความแตกแยกกันเองภายในพรรคคอมมิวนิสต์ฯ ปัจจัยเหล่านี้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมขบวนการกลับจากป่าสู่เมือง และเข้าร่วมพัฒนาชาติในหน่วยงานต่างๆ เป็นต้นว่า องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) สื่อมวลชน และภาควิชาการ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 89)

กลุ่มผู้เข้าร่วมขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์ฯ ที่หันมาเข้าร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านการพัฒนาชนบทกลุ่มนี้เป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาชนบท และมีการเรียกขานองค์กรกลุ่มนี้ว่า “ขบวนการวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งถือได้ว่ามีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ก่อให้เกิดกระแสท้องถิ่นนิยมที่เรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับไปให้ความสำคัญแก่ท้องถิ่น ด้วยกระบวนการยืนหยัดต่อสู้ บูรณะ ฟื้นฟู อัตลักษณ์และอิสรภาพของชุมชนท้องถิ่น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวทางแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 90) ปัจจัยที่ทำให้เกิดแนวคิดนี้เนื่องจากสังคมไทยขณะนั้นได้รับผลกระทบในเชิงลบจากการพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในชนบทจำนวนมากอยู่ในสภาพทรุดโทรม การก่อตัวของแนวคิดนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อทัดทานทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผิดพลาดขาดความสมดุล อีกทั้งแนวคิดนี้ได้กระตุ้นให้กลุ่มต่างๆ หันมาสนใจประเด็นปัญหาในการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเป็นการยกระดับฐานะของชาวบ้านให้มีสถานภาพและได้รับการยอมรับทัดเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

วงวรรณกรรมตอบรับกระแสวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนนี้เช่นกัน เห็นได้จากวรรณกรรมในช่วงทศวรรษ 2520 ที่มีเนื้อหาให้ความสำคัญแก่ชนบท ด้วยการสร้างภาพตัวแทน และเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวชนบทที่เรียบง่าย มีศักยภาพและความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองทำให้มีชีวิตอยู่ในชนบทอย่างมีความสุข ตัวอย่างวรรณกรรมที่เสนอวาทกรรมนี้อย่างเด่นชัดคือ บันเทิงคดีของพนม นันทพฤกษ์ ในช่วง พ.ศ. 2520–2529 ผู้เขียนนำเสนอเนื้อหาสอดคล้องกับวาทกรรมนี้โดยเชิดชูวัฒนธรรมชุมชนชาวบ้านในท้องถิ่นว่าเป็นแนวทางในการปฏิบัติและวิธีการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยวิจารณ์ว่าระบบทุนนิยมที่มาพร้อมกับนโยบายการพัฒนาของรัฐนั้นนำความหายนะมาสู่ชุมชน ทำให้วิถีชีวิตของคนชนบทให้เปลี่ยนไปจากเดิม ผู้เขียนสนับสนุนแนวคิดนี้ด้วยการสร้างตัวละครที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างพอเพียง มีความเชื่อมั่นในศักยภาพว่ามีความรู้ความสามารถพึ่งพาตนเองใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเอาชนะอุปสรรคทาง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ธรรมชาติ และมีวิถีชีวิตชุมชนที่มองว่าเพื่อนมนุษย์เป็นเครือญาติ ก่อให้เกิดพลังสามัคคีและการรวมเครือข่ายชุมชนเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับกลุ่มนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐได้ ภาพแทนเหล่านี้นับเป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่แสดงให้เห็นการให้คุณค่าแก่ชนบทที่เปลี่ยนไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตยุคก่อนหน้าอย่างชัดเจน (กมลทิพย์ กาลพันธ์, 2554: 133-136)

การต้านการพัฒนาในบริบทวรรณกรรมที่ปรากฏมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เรื่อยมาจนถึงในช่วงทศวรรษ 2520 ที่ได้มีการก่อเกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดดังกล่าวถือได้ว่าคล้ายคลึงกับแนวคิดประชาสังคม (civil society) จึงเป็นที่น่าสนใจว่าในทศวรรษ 2530 นั้น นักเขียนได้สานต่อแนวคิดข้างต้นอย่างไร และมีพัฒนาการต่างไปหรือไม่ ทั้งนี้ก่อนที่จะศึกษาการต้านการพัฒนาในทศวรรษ 2530 ผ่านวรรณกรรมนั้นจำเป็นต้องเข้าใจบริบททางสังคมและแนวคิดของประชาสังคมก่อน ผู้วิจัยจึงขอขยายความดังต่อไปนี้

บริบททางสังคม 2530-2539

1. การปฏิรูปการเมืองไทย: การปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจจากล่างสู่บน จากประชาชนสู่ภาครัฐ

ทศวรรษ 2530 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองที่สำคัญโดยเป็นการปรับโครงสร้างทางการเมืองสู่การเมืองภาคประชาชนซึ่งเป็นการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ก่อนหน้านี้การเมืองในสังคมไทยในสมัยรัฐบาลที่ผ่านมาหลังเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้มีความพยายามปฏิรูปการเมืองการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น เห็นได้จากในสมัยรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ได้เข้ารับการบริหารประเทศโดยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 15 (พ.ศ. 2520-2522) ระหว่างนั้นได้มีการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ขึ้น คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญที่พยายามสร้างระบบการเมืองขึ้นใหม่เรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” มีลักษณะสำคัญคือ เป็นการประนีประนอมระหว่างกองทัพและระบบราชการกับพลังนอกระบบราชการ โดยเปิดโอกาสให้ข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนมีบทบาททางการเมืองสามารถดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและวุฒิสภาโดยที่ไม่ต้องมาจากการเลือกตั้ง ขณะเดียวกันกลุ่มพลังประชาชนที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจมีโอกาสสมัครลงรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและดำรงตำแหน่งบริหารเป็นนายกรัฐมนตรี (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 213; ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2553: 9) รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การมีส่วนร่วมทางการเมืองภาคประชาชนมากนักแต่เน้นการเมืองส่วนบนฝ่ายบริหารเป็นหลัก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หลังจากพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523 สภาผู้แทนราษฎรและกองทัพได้สรรหาผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและได้สนับสนุนให้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2523-2531 รัฐบาลในยุคนั้นมีนโยบายเด่นประการหนึ่งคือ “การเมืองนำการทหาร” เพื่อต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ซึ่งได้ผลเป็นอย่างมาก ประกอบกับประเทศที่ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในแถบอินโดจีนเกิดความแตกแยกกัน ทำให้ภัยจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ลดลง นโยบายนี้ได้เปิดโอกาสให้นักศึกษาที่ร่วมชุมนุมในเหตุการณ์หลบหนีเข้าป่าร่วมกับขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้เข้าร่วมพัฒนาชาติ ตามคำประกาศของรัฐบาลในนโยบายที่ 66/2523 และ 65/2525 ปัจจัยเหล่านี้เปิดโอกาสให้คนกลุ่มดังกล่าวกลับจากป่าสู่เมือง และเข้าร่วมพัฒนาชาติในหน่วยงานต่างๆ เป็นต้นว่า องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) สื่อมวลชน และภาควิชาการ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข, 89; จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 255)

หลังจากที่พลเอกเปรมดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมากว่า 8 ปี 5 เดือนได้มีการเรียกร้องให้แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีที่มาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และจัดการเลือกตั้งขึ้นในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ภายหลังการเลือกตั้ง พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ได้รับเชิญจากพรรคการเมืองให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่ออีกสมัยหนึ่งแต่ได้รับการปฏิเสธ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย ซึ่งเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลจึงเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2531 จนถึงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 ในวาระของรัฐบาลชุดนี้ถือได้ว่าได้เริ่มแปรเปลี่ยนไปสู่ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์เนื่องจากพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีสถานะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นหัวหน้าพรรคการเมืองจึงเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้ง แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยเปิดกว้างให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองมากยิ่งขึ้น ทำให้การกำหนดนโยบายของรัฐในด้านการพัฒนาประเทศ การประกอบธุรกิจภายในและระหว่างประเทศ การพัฒนาอุตสาหกรรม ฯลฯ แปรเปลี่ยนไปตามสภาวะทางการเมือง สิ่งที่เกิดขึ้นนำไปสู่ผลทางการเมืองหลังจากที่รัฐบาลนี้ครองอำนาจเป็นเวลา 3 ปี กลุ่มทหารใช้กำลังเข้าทำการรัฐประหารใน พ.ศ. 2534 โดยเรียกกลุ่มคนดังกล่าวว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ยึดอำนาจด้วยเหตุผลที่ว่าเกิดการทุจริตคอรัปชั่นโดยการร่วมมือกับนักธุรกิจแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและพวกพ้องด้วยการผูกขาดการประมูลกับรัฐบาล จนได้รับฉายาว่า “บุฟเฟ่ คาบิเนต” หรือ “ระบอบธนาธิปไตย” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 216; จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 260)

เมื่อคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติซึ่งมีพลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดดำรงตำแหน่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติกระทำการรัฐประหารสำเร็จ ได้แต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เป็นนักวิชาการ ข้าราชการและผู้มีประสบการณ์สูงมากกว่าที่จะเป็นนักการเมืองหรือทหาร ทำให้รัฐบาลชุดนี้ได้รับฉายาว่า “รัฐบาลเทคโนแครต” ต่อมาได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคสามัคคีธรรม ซึ่งเป็นพรรคเฉพาะกิจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุด นายณรงค์ วงศ์วรรณ หัวหน้าพรรคสามัคคีธรรมจึงสมควรได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสมจึงไม่สามารถดำรงตำแหน่งได้ ทำให้พลเอกสุจินดา คราประยูร เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน จากการสนับสนุนของพรรคเมืองต่างๆ ประกอบกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 เปิดช่องทางให้บุคคลที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ ทั้งที่ก่อนหน้านี้พลเอกสุจินดาเคยประกาศก่อนการเลือกตั้งว่าจะไม่รับตำแหน่งใดๆ ทางการเมืองรัฐบาลพยายามชี้แจงว่าการขึ้นสู่อำนาจครั้งนี้ไม่ได้เป็นการสืบทอดอำนาจจากคณะรัฐประหาร แต่เป็นการ “เสียสัตย์เพื่อชาติ” การอธิบายเหตุผลของการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา คราประยูร ในวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2535 ว่าเป็นการเสียสัตย์เพื่อชาติไม่ทำให้ประชาชนคล้อยตามแต่กลับตอกย้ำถึงความพยายามสืบทอดอำนาจทางการเมืองของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ โดยอาศัยกลไกของรัฐธรรมนูญที่เปิดช่องให้โดยไม่ต้องผ่านการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย อีกทั้งยังสามารถดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการประจำของกองทัพได้ในขณะเดียวกัน ในวาระนั้นพลเอกสุจินดา คราประยูรจึงดำรงตำแหน่งทั้งหัวหน้ารัฐบาลในฐานะผู้นำทางพลเรือนและตำแหน่งทางทหารในฐานะผู้นำทางการทหาร (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 263-264)

ด้วยเหตุนี้ การชุมนุมประท้วงเรียกร้องการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ต่อต้านระบบการเมืองแบบเผด็จการและกึ่งเผด็จการจากกลุ่มอำมาตยาธิปไตยและอำนาจของทหารจึงเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยประชาชนในระหว่างเมื่อวันที่ 17-20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ที่เรียกว่า เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” การปราบปรามและควบคุมฝูงชนด้วยกำลังทหารทำให้ประชาชนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์ในลักษณะนี้เคยเกิดขึ้นมาก่อนเมื่อครั้ง 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 แต่การชุมนุมประท้วงใน พ.ศ. 2535 มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีขอบเขตกว้างขวางกว่าในครั้งก่อนๆ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีข่าวสารภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ยังผลให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น นำไปสู่พลังทางการเมืองรูปแบบใหม่ที่เป็นการรวมตัวของคนหลายชนชั้นและส่วนหนึ่งเป็นนักธุรกิจ พ่อค้า ชนชั้นกลางที่เติบโตขึ้นมากในทศวรรษ 2530 รวมทั้งสื่อมวลชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องประชาธิปไตยและนำไปสู่การปฏิรูปการเมืองตามมา

ภายหลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ภาคประชาชนได้เรียกร้องให้มีการปฏิรูปทางการเมือง เกิดกระแสเรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญและต้องการคัดค้านการแทรกแซงทางการเมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ของกลุ่มทหารและนักการเมือง กลุ่มเหล่านี้ทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยขาดเสถียรภาพ กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่น เนื่องจากอยู่ภายใต้ระบอบอำมาตยาธิปไตยมานานทำให้พลังของประชาชนอ่อนแอ ประกอบกับผู้ปฏิบัติการทางการเมืองจำนวนไม่น้อยขาดจริยธรรม ขาดความซื่อสัตย์สุจริต ลุแก่อำนาจ ละเมิดกฎหมายหาผลประโยชน์ใส่ตนด้วยการฉ้อราษฎร์บังหลวง กระบวนการทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจึงแปรเปลี่ยนไปสู่กระบวนการธุรกิจทางการเมืองด้วยการเกาะเกี่ยวอำนาจรัฐ คนจำนวนหนึ่งใช้ตำแหน่งหน้าที่แสวงหาประโยชน์ในทางมิชอบ อีกหนึ่งสาเหตุก็คือปัญหาด้านการขาดความชอบธรรมทางการเมือง เช่น การเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองโดยทุจริตด้วยการใช้เงินซื้อเสียง การสืบต่ออำนาจทางการเมืองในลักษณะที่ประชาชนไม่ยอมรับว่าเป็นวิถีทางอันถูกต้องชอบธรรม และระบบการเมืองที่ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้ถูกปกครองได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวางและเท่าเทียมกัน (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 217; ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, 2553: 8-10)

สาเหตุที่กล่าวถึงทั้งหมดเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองอันนำไปสู่การจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) และคณะปฏิรูปการเมือง (คปก.) และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 โดยมีเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาระบบการเมืองทั้งระบบ เพื่อให้ระบบการเมืองไทยมีความชอบธรรม มีประสิทธิภาพและมีเสถียรภาพทางการเมืองอย่างแท้จริง รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูปการเมืองและเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เพราะมีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการยกร่างรัฐธรรมนูญตั้งแต่ช่วงยกร่างระหว่างเดือนมกราคม-สิงหาคม พ.ศ. 2540 ขณะเดียวกันรัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีเจตนารมณ์สำคัญที่จะปฏิรูปการเมืองไทยให้เป็นการเมืองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้รับรองสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมากกว่ารัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในประเด็นใหม่ๆ ที่แสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น อาทิ การริเริ่มเสนอกฎหมาย การออกเสียงแสดงประชามติ การรับฟังความคิดเห็นของประชาชนหรือการทำประชาพิจารณ์ การฟ้องร้องกล่าวโทษให้วุฒิสภาถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นได้โดยตรง รวมทั้งการมีองค์กรอิสระที่ทำหน้าที่ปกป้องและส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ได้แก่ ศาลรัฐธรรมนูญ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นต้น นอกจากนั้นรัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. 2540 ยังเน้นการกระจายอำนาจให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารกิจการและแก้ปัญหาของท้องถิ่นได้เอง และส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประชาธิปไตยระดับรากหญ้าให้เข้มแข็งเพื่อเป็นรากฐานที่มั่งคงแก่ประชาธิปไตยระดับชาติ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจการเมืองจากประชาชนไปสู่รัฐ (ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, 2553: 14-16)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. สภาพทางเศรษฐกิจ: จากเศรษฐกิจยุคทองสู่ฟองสบู่แตก

ในช่วงก่อนเศรษฐกิจยุคทองในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในพ.ศ. 2534 เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างภาวะวิกฤตของระบบเศรษฐกิจของประเทศซึ่งตรงกับในสมัยรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในช่วงนี้การพัฒนาเศรษฐกิจได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจระหว่างประเทศในช่วงต้นทศวรรษ 2520 เกิดการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจของประเทศ และเป็นฐานรองรับการเติบโตอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจที่เริ่มต้นในช่วงปลายสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ต่อเนื่องจนถึงช่วงสมัยรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ความสำเร็จในการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นการเตรียมพื้นฐานของเศรษฐกิจมหภาคที่แข็งแกร่ง เพื่อรองรับการไหลเข้ามาของกระแสเงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศในช่วงปลายทศวรรษ 2520 และการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในช่วงต้นทศวรรษ 2530 (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2553: 37)

เมื่อพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2531 เป็นช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530–2534) ที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจต่อจากพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยชูนโยบายสำคัญคือ “การเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” กล่าวคือรัฐบาลได้เปิดตลาดอินโดจีนและตลาดจีนตอนใต้เพื่อรองรับสินค้าส่งออกของไทย ซึ่งได้รับการยอมรับเชื่อถือจากนักลงทุนต่างชาติเป็นอย่างมาก และมุ่งพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries: NICs) รัฐใช้นโยบายเศรษฐกิจนำการเมืองก่อให้เกิดการลงทุนในตลาดหุ้น อสังหาริมทรัพย์ และด้านอื่นๆ ตามมา รวมถึงการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นและเศรษฐกิจมีอัตราการเติบโตอย่างรวดเร็ว จึงได้รับการกล่าวขานว่าเป็น “ยุคทองของเศรษฐกิจไทย” และทิศทางที่สะท้อนให้เห็นการขยายตัวและเติบโตอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจไทย จนทำให้ได้รับการคาดว่าประเทศไทยจะกลายเป็น “เสือตัวที่ห้า” ตามประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกและสิงคโปร์ (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2553: 37) แต่ในขณะเดียวกันอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เฟื่องฟูนั้นก็ได้ถูกเรียกว่าเป็นเศรษฐกิจฟองสบู่ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลไทยประกาศรับพันธะของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อเปิดเสรีทางการเงิน (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และ สุรพล มุละดา, 2544: 90)

ต่อมาในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535-2539) ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยรัฐบาลของนายอานันท์ ปันยารชุน นายชวน หลีกภัย นายบรรหาร ศิลปอาชา และพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ระบบเศรษฐกิจในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากสมัยยุคทองทางเศรษฐกิจในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ แต่มีจุดแตกต่างจากเดิมคือ มีการแก้ไขปัญหาการพัฒนาในอดีต สร้างกลไกใน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การสนับสนุนกิจกรรมด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เปิดให้การค้าระหว่างประเทศเป็นไปโดยสะดวก อุดหนุนการลงทุน การส่งออก ด้านโครงสร้างพื้นฐานการพัฒนา เน้นการสร้างเส้นทางขนส่งเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่าย เป็นต้นว่า การสร้างทางรถไฟที่ได้มาตรฐานสากล วางแผนจัดสร้างระบบรถไฟลอยฟ้า ท่าเรือ และท่าอากาศยานนานาชาติ (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และ สุรพล มุละดา, 2544: 92)

การเร่งรัดพัฒนาประเทศเช่นนี้ทำให้มีการเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ ผลักดันระบบการค้าเสรีและระบบการเงินให้มีพลวัตมากขึ้น ส่งผลให้กิจการหลายแห่งขยายการลงทุนในลักษณะที่เรียกว่าขาดเป้าหมายชัดเจน อีกทั้งไม่คำนึงถึงอัตราเสี่ยงหรือความคุ้มค่าของการลงทุน ปัจจัยเหล่านี้ดึงดูดเงินลงทุนจากต่างประเทศได้มากขึ้น และมีการไหลเข้าของเงินตราจากต่างประเทศผ่านทางภาคเอกชนโดยตรงเป็นจำนวนมากจนเกิดเป็นสภาวะทุนล้นเกินอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ประกอบกับใน พ.ศ. 2539 ธนาคารกรุงเทพพาณิชยการล้มลง เป็นเครื่องชี้ให้เห็นปัญหาของระบบการเงินและการควบคุมที่ไร้ประสิทธิภาพ ต่อมาตลาดอสังหาริมทรัพย์มีเงินลงทุนพุ่งถึงสุดขีดและเริ่มแตกตัว ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ขนาดเล็กเกิดภาวะล้มละลาย บริษัทที่ดินไม่อาจชำระเงินกู้จากยุโรป ทำให้ธุรกิจภาคการเงินล่มสลาย สถาบันที่บริหารจัดการเศรษฐกิจมหภาค ได้แก่ ธนาคารแห่งประเทศไทย กระทรวงการคลังไม่เคยประสบภาวะเช่นนี้มาก่อน จึงขาดทักษะความเชี่ยวชาญที่จะบริหารทุนล้นเกินนี้ได้อย่างเหมาะสม ระบบเศรษฐกิจจึงตกอยู่ในภาวะเบี่ยงเบนและไร้เสถียรภาพ เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ที่เติบโตอย่างเต็มที่ ปัญหาดังกล่าวขยายตัวนำไปสู่ภาวะเศรษฐกิจถดถอยหรือเศรษฐกิจฟองสบู่แตกตามมาในปี 2540 และส่งผลสะเทือนไปยังประเทศอื่นๆ ในเอเชียและภูมิภาคอื่นๆ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2546: 181-180, 209-210)

3. กระแสโลกาภิวัตน์: การขยายตัวของการสื่อสารและเทคโนโลยี

โลกาภิวัตน์ (globalization) เป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงระบบและส่วนต่างๆ ของโลกเข้าด้วยกัน ทำให้โลกทั้งโลกเป็นแบบเดียวกันทั้งผู้คน สินค้า บริการ เงินตรา และระบบ เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม ฯลฯ โลกาภิวัตน์เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงและส่งอิทธิพลต่อกัน โดยกระบวนการดังกล่าวมีความเป็นมาต่อเนื่องภายใต้ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ การแพร่ขยายของแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยม และแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ยกเลิกระบบสังคมนิยมหันมาสร้างระบบเสรีนิยมประชาธิปไตยแทน (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2553ข: 6)

กระแสโลกาภิวัตน์เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นและมีบทบาทอย่างเด่นชัดหลังการสิ้นสุดของสงครามเย็นใน พ.ศ. 2534 กล่าวคือ หลังจากสงครามเย็นสิ้นสุดลงเพราะการล่มสลาย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ของสหภาพโซเวียต โลกก็เข้าสู่การเปลี่ยนแปลง มีการพัฒนาสื่อเทคโนโลยีขั้นสูง อาทิ ระบบดาวเทียม และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่สามารถติดต่อและส่งข้อมูลไปยังที่ต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลได้ในเวลาอันรวดเร็ว ผลจากพัฒนาการของเทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารทำให้โลกปัจจุบันมีการติดต่อปฏิสัมพันธ์กันได้อย่างสะดวก รวดเร็วและใกล้ชิดกันมากขึ้น โลกาภิวัตน์เริ่มปรากฏใช้ในวงการธุรกิจตั้งแต่ พ.ศ. 2503 และกลายเป็นวาทกรรมสาธารณะในช่วง พ.ศ. 2533 จนทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมาเป็นทศวรรษแห่งการวิวาทะว่าด้วยโลกาภิวัตน์ กระแสของโลกาภิวัตน์หรือการเชื่อมต่อโลก ย่อโลกให้เล็กลง หรือที่เรียกกันว่า “หมู่บ้านโลก” “โลกไร้พรมแดน” เหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นภาวะที่มนุษย์จะติดต่อสัมพันธ์กันได้สะดวกรวดเร็วขึ้น มีการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารและรับรู้ข่าวสารถึงกันได้ง่ายขึ้น (ธนิกาญจน์ จินาพันธ์, 2552: 11)

ในสังคมไทยกระแสโลกาภิวัตน์ได้ครอบคลุมการพัฒนาสังคมไทยทั้งหมด 3 ด้านด้วยกัน ได้แก่ การเชื่อมโยงโลกด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศและการคมนาคม ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการปกครองในระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตย ซึ่งปรากฏการณ์ของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในทศวรรษ 2530 คือ การชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ระหว่างวันที่ 17-20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 เป็นปฏิกิริยาของประชาชนต่อกระบวนทางการเมืองที่พยายามยึดอำนาจรัฐแบบเก่า สิ่งที่ผู้มีอำนาจปกครองมองข้ามก็คือการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางเทคโนโลยีข่าวสาร และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งขยายขอบข่ายกว้างไปกว่าเดิม คนที่ร่วมชุมนุมส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง ซึ่งเป็นพนักงานบริษัท ในกลุ่มนี้ใช้โทรศัพท์มือถือ และขับรถยนต์ส่วนตัว สื่อมวลชนเรียกการชุมนุมของชนชั้นกลางครั้งนี้ว่า “ม็อบรถเก๋ง ม็อบมือถือ” และที่สำคัญก็คือข่าวสารข้อมูลไม่สามารถจะถูกปิดกั้นจากประชาชนได้เพราะสื่อทางโทรทัศน์ของไทยได้เข้าสู่ระดับสากลตามโลกยุคโลกาภิวัตน์ การเสนอข่าวของ CNN ทำให้ทราบข่าวสารข้อมูลในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น การติดต่อประสานงานกันด้วยวิทยุติดตามตัวและโทรศัพท์มือถือทำให้รัฐบาลไม่อาจขัดขวางการประท้วงได้ แผนการปราบปรามผู้ประท้วงที่เรียกว่าแผนไพรีพินาศจึงใช้ไม่ได้ผล ทำให้การประท้วงครั้งนี้จบลงด้วยความรุนแรงมีการใช้กำลังเข้าปราบปรามประชาชนจนมีผู้เสียชีวิต (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 223)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประชาสังคม: ความหมาย การก่อตัวทางความคิด และปรากฏการณ์ทางสังคม

1. ความหมายของประชาสังคม

คำว่า “ประชาสังคม” มาจากภาษาอังกฤษคำว่า “civil society” เป็นคำที่เกิดขึ้นจากการรวมกันของสองคำคือ “civil” ที่หมายถึง “อารยะ” กับคำว่า “society” ซึ่งหมายถึง “สังคม” อันเป็นลักษณะการอยู่รวมกันของมนุษย์ที่เกิดความรู้สึกร่วมกัน แต่มีลักษณะที่แตกต่างและหลากหลายในการสื่อสาร ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากชุมชน (community) ที่เน้นการผูกพันกันอย่างใกล้ชิด ทางสายเลือด หรืออารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน ประชาสังคม จึงไม่จำเป็นต้องอยู่ในชุมชนเดียวกัน ซึ่งเมื่อสองคำนี้รวมกันแล้วคำว่าประชาสังคม หมายถึง การรวมกันของประชาชน ที่เกิดขึ้นจากการตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ที่มีต่อสังคม ในลักษณะของกลุ่ม ชุมชน สมาคมหรืออื่นใดที่สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง เป็นกลุ่มเดียวกันหรือพวกเดียวกันถักทอเป็นเครือข่ายจนก่อให้เกิดการกระทำ กิจกรรม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล (ธโสธร ตู้ทองคำ, 2546: 16-17)

ในสังคมไทยมีผู้ให้ความหมายของประชาสังคมไว้หลากหลายโดยมีทั้งความหมายที่คล้ายกันและแตกต่างกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เกษียร เตชะพีระ (อ้างใน ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาดการณ์ไกล, 2540: 123) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่าหมายถึง สถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐ โดยสถาบันดังกล่าวไม่ได้เป็นของประชาชนทั้งหมดแต่มีส่วนที่เป็นของเอกชนและธุรกิจเอกชนด้วย

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (อ้างใน ถิรวดี บุรีกุล, 2553: 10) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่าหมายถึง การที่คนในสังคมมีจิตสำนึกร่วมกันมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน แต่ไม่ต้องขึ้นตรงต่อกัน เพื่อทำอะไรบางอย่างที่เป็นประโยชน์สาธารณะและองค์ประกอบของประชาสังคม

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2543: 67) ได้ให้ความหมายของความเป็นประชาสังคมคือ การที่วัฒนธรรมซึ่งเป็นกระแสหลักของสังคมรักษาคุณค่าพื้นฐานของมนุษยชาติ ได้แก่ การร่วมมือกัน การกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูกัน การพึ่งพิงอิงกัน การแบ่งปันกัน และความพอดี มากกว่าที่จะเป็นคุณค่าเรื่องการแข่งขัน การสะสม การทำลายล้างกัน การแย่งชิงกัน และความเกินพอดี ความเป็นประชาสังคม ยังหมายรวมถึงสถานการณ์ที่ภาคประชาชนเป็นหลัก เป็นส่วนนำ ภาครัฐเป็นส่วนรับใช้และรักษา ปกป้องบริบาลประชาชน มีมาตรการในการรักษาดุลยภาพระหว่างธุรกิจกับ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เศรษฐกิจ และดุลยภาพระหว่างรัฐกิจกับสาธารณกิจ ส่งเสริมให้องค์กรภาคประชาชนมีพลัง ไม่ใช่ทอนพลัง ให้ประชาชนเป็นเจ้าของการอยู่อย่างยั่งยืนมากกว่าเป็นผู้รับเงินหรือการพัฒนา หรือรับงบประมาณรายจ่ายจากรัฐบาลแต่เพียงอย่างเดียว กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นประชาสังคม หมายถึงรัฐบาลโดยประชาชนที่แท้จริง ไม่ใช่รัฐบาลเพื่อประชาชน

ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของประชาสังคมคือ ภาคประชาชนหรือภาคสังคม ได้แก่ ประชาชน ชุมชน หมู่บ้านหรือองค์กรประชาชนที่มีคุณลักษณะมีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มีมิตรภาพ และการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเกิดจากกระบวนการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติเดียวกันและมีการจัดการในระดับกลุ่ม (ประเวศ วะสี, 2536 อ้างในถิรวดี บุรีกุล, 2553: 11)

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2540: 161-162) ได้ให้ความหมายของคำว่าประชาสังคมไว้ว่า เป็นสังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชนโดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น ซึ่งเป็นส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐที่ดำเนินการโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย และไม่ใช่ภาคธุรกิจที่ดำเนินการโดยมุ่งหวังกำไร

ธเนศวร์ เจริญเมือง (2552: 35) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึงภาคส่วนต่างๆ ในสังคมที่มิใช่ภาครัฐหรือราชการ

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2550: 22) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (state) กับปัจเจกชน (individuals) โดยจุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่ 1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็สามารถชี้นำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร 2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัวต่างคนต่างอยู่ แก่งแย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มรวมหมู่และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม

จากความหมายของประชาสังคมข้างต้นจะเห็นว่าลักษณะสำคัญของประชาสังคม ได้แก่

ประการแรก ประชาชนที่เข้าร่วมจะต้องเกิดความรู้สึกและสามารถนิยามได้ว่าเป็นพวกเดียวกัน เป็นกลุ่มเดียวกัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปในแนวราบ ตั้งอยู่บนพื้นฐานและการยอมรับสิทธิบางประการและไม่จำกัดเฉพาะการติดต่อโดยตรง (เป็นการติดต่อในลักษณะทั่วไป ไม่มีระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ เช่น การพูดสนทนาในชีวิตประจำวัน)

ประการที่สาม การมีส่วนร่วมจัดเป็นหัวใจที่สมาชิกจะต้องเข้าร่วมในกิจกรรมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตามแต่ที่ประชาสังคมจะกำหนด

ประการที่สี่ ประชาสังคมจะต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประชาชน พลเมืองหรืออื่นใดก็ได้ที่มิใช่รัฐโดยจัดอยู่ในรูปแบบของกลุ่ม

ประการที่ห้า ประชาชนที่มีส่วนร่วมในประชาสังคมนี้เป็นได้ทุกเพศ ทุกวัย ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องการเมือง เชื้อชาติ หรือศาสนา แต่ประการใด คำว่าประชาสังคมนี้ จึงเน้นความสมัครสมาน สามัคคี ความกลมเกลียว และสมานฉันท์ จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก

ประการที่หก ประชาสังคมได้เกิดขึ้นด้วยการอาศัยเครื่องมือทางสังคมเป็นกลไกในการผลักดันให้เกิดขึ้น อาทิ การสร้างวัฒนธรรม ความจงรักภักดี เป็นต้น ดังนั้น เงื่อนไขสำคัญของการสร้างประชาสังคม ก็คือ การคำนึงถึงสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในความรับผิดชอบที่มีต่อสังคม และการสร้างความร่วมมือระหว่างกันอันจะนำไปสู่การสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกันอันจะสร้างและนำไปสู่เป้าหมายทั้งทางตรงของประชาสังคมคือ ความเป็นพลเมือง (citizenship) ให้เกิดขึ้นในสังคม และเป้าหมายทางอ้อมเป็นผลให้เกิดการพัฒนาทางการเมือง ที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและรัฐ

จากทั้งหมดที่กล่าวไปแล้วนั้นอาจสรุปความหมายของประชาสังคมได้ว่า หมายถึง การรวมตัวของประชาชน ที่เกิดขึ้นจากการตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ที่มีต่อสังคม ในลักษณะของกลุ่ม ชุมชน สมาคม หรือลักษณะอื่นใดที่สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกันหรือพวกเดียวกัน แล้วถักทอเป็นเครือข่ายจนก่อให้เกิดการกระทำ กิจกรรม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล โดยที่รัฐไม่มีอำนาจผูกขาด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมในสังคมตะวันตก

แนวคิดประชาสังคมเป็นแนวคิดที่พัฒนาพร้อมกับการเติบโตของทุนนิยมและประชาธิปไตยในสังคมยุโรป ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 จากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด โลกทัศน์ของผู้คนทั้งในระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม และการเติบโตของลัทธิทุนนิยมทำให้ผู้คนหลุดจากโครงสร้างแบบเดิม เช่น ครอบครัว ชุมชน หรือไพร่รับใช้เจ้าของที่ดินเข้ามาสู่เมืองในฐานะปัจเจกชน เป็นคนชั้นกลางที่มีวิถีชีวิตใหม่ มีอาชีพใหม่ (เช่น การค้า การบริการ) ความสัมพันธ์ของผู้คนในยุคนี้เป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน และเมื่อเวลาผ่านไปกลุ่มพ่อค้าเหล่านี้ มีความมั่งคั่งจนมีอำนาจต่อรองทางการเมือง พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ของตน ในแง่ดังกล่าวการเสนอแนวคิดเรื่องประชาสังคม จึงเสนอโดยนักคิดที่เป็นตัวแทนกระฎุมพีและชนชั้นกลาง โดยมีวัตถุประสงค์หลายอย่าง เช่น เพื่อปกป้องสังคมจากอำนาจการใช้อาวุธและความรุนแรงจากรัฐ เพื่อศักยภาพของสังคมเพื่อปกป้องประโยชน์ของชนชั้นกระฎุมพีหรือเศรษฐกิจเสรีนิยม เป็นต้น (จุมพล หนิมพาณิช, 2553: 10)

การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมกำเนิดขึ้นในสมัยกรีก ภายใต้ชุดความหมายของคำในภาษากรีกว่า “politike koinonia” ดังปรากฏในงานของอาริสโตเติล (Aristotle) คำดังกล่าวมีความหมายเดียวกับคำว่า “societas civilis” ในภาษาละติน และ “political society” หรือ “political community” ในภาษาอังกฤษ อาริสโตเติลให้ความหมายของ “politike koinonia” ว่าเป็นชุมชนทางการเมืองจริยธรรมที่มีความเป็นเสรีและพลเมืองมีความเท่าเทียมกันภายใต้ระบบการปกครองด้วยกฎหมาย หรือที่เรียก “politike koinonia” อีกชื่อหนึ่งว่า “polis” เขาถือว่ามนุษย์ทุกคนเป็นสัตว์การเมือง (political animal) มนุษย์แต่ละคนจะบรรลุถึงชีวิตที่สมบูรณ์ได้ต้องอาศัยอยู่ในชุมชนทางการเมืองเท่านั้น อย่างไรก็ตาม “politike koinonia” ของอาริสโตเติล ไม่ได้แยกความแตกต่างระหว่างรัฐ (state) กับสังคม (society) ออกจากกันอย่างชัดเจน เหมือนดังความคิดประชาสังคมที่ปรากฏในยุคสมัยใหม่ (modern age) (Jean L. and Andrew Arato, 1992 อ้างใน เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 14)

ต่อมาในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาได้เริ่มมีแนวคิดแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างรัฐกับประชาสังคมหรือระหว่างรัฐบาลกับสังคม “รัฐบาล” หมายถึงส่วนที่มีลักษณะทางการเมืองภายในสังคม ในขณะที่สังคมหมายถึงส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจหรือส่วนที่เป็นธรรมชาติ (จุมพล หนิมพาณิช, 2553: 10-11) การแบ่งแยกความแตกต่างเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการทางความคิดของนักคิดในสังคมตะวันตกทำให้เกิดนักคิดคนสำคัญเกี่ยวกับประชาสังคมมากมาย เช่น ทอมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ได้พยายามนำความเป็นประชาสังคมเชื่อมโยงกับลักษณะรัฐสมัยใหม่ โดยมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิตาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ธรรมชาติ (natural right) ที่เท่าเทียมกัน และมองว่าประชาสังคมเป็นสภาวะใหม่ของมนุษย์ที่หลุดพ้นจากสภาวะธรรมชาติที่มีความเลวร้าย หวาดระแวง ต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงสิ่งที่ปรารถนา จึงผลักดันให้มนุษย์ทำข้อตกลงซึ่งกันและกัน ปราศจากการต่อสู้สู่สังคมสมานฉันท์และสงบสุข ซึ่งสภาวะใหม่นี้ฮอบส์เรียกว่า “ประชาสังคม” ในสภาวะนี้เพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการรวมตัวกันเป็นสังคม มนุษย์จะต้องทำการตกลงกันและจำต้องสละเสรีภาพส่วนบุคคลเพื่อมอบอำนาจของตนให้กับผู้ปกครองคนหนึ่งซึ่งจะทำการปกครองโดยความยุติธรรมต่อทุกๆ คน (จามะรี เชียงทอง, 2543: 3; เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 15)

นักคิดอีกคนหนึ่งคือ เฮเกล (Hegel) เป็นผู้เปิดมิติใหม่ในเรื่องแนวคิดประชาสังคมที่ให้ความสนใจแก่กลุ่มหรือองค์กรที่ดำเนินอยู่ระหว่างรัฐและปัจเจกชน/ครอบครัว มองเห็นความสำคัญของโครงสร้างระดับกลางเหล่านี้ แต่ประชาสังคมของเฮเกลยังผูกโยงกับรัฐเป็นอย่างสูง เนื่องจากเขาเห็นว่ารัฐเป็นโครงสร้างที่สำคัญที่สุดในการส่งเสริมศักยภาพให้แก่ประชาสังคม และเมื่อมีมิติทางด้านจิตสำนึกเกิดขึ้นในประชาสังคม จะทำให้ประชาสังคมแปรเปลี่ยนเป็นรัฐอย่างสมบูรณ์ อาจกล่าวได้ว่าเฮเกลเป็นคนแรกที่จุดประกายความคิดประชาสังคมในรูปลักษณ์ที่ใช้กันในปัจจุบัน (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 19-21)

คาร์ล มากซ์ (Karl Marx) เป็นนักคิด/ปรัชญาสังคมอีกผู้หนึ่งที่แนวคิดของเขาได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง งานของเขามีขึ้นเพื่อวิพากษ์งานของเฮเกล มากซ์มองประชาสังคมต่างจากเฮเกล ประชาสังคมของมากซ์อ้างอิงถึงระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งกำลังครอบงำสังคมยุโรปในสมัยนั้น ในประชาสังคมของมากซ์ประกอบด้วยกลุ่มคน 2 ชนชั้น เป็นอาณาบริเวณทางเศรษฐกิจที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางผลประโยชน์ ระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นแรงงาน แรงงานถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากนายทุน ปราศจากความยุติธรรมและความเท่าเทียม ประชาสังคมจึงเป็นที่รวมของความเห็นแก่ตัว การกดขี่ข่มเหง การเอารัดเอาเปรียบ ดังนั้น เพื่อให้ได้มาซึ่งประชาสังคมที่เต็มไปด้วยความยุติธรรม ความเสมอภาค ชนชั้นแรงงานต้องทำการปฏิวัติล้มล้างชนชั้นนายทุน เปลี่ยนเงื่อนไขในประชาสังคมใหม่ให้เป็นสังคมแห่งความเท่าเทียม ความยุติธรรมแท้จริงจึงจะเกิดขึ้นได้

มากซ์มองว่าประชาสังคมเป็นโครงสร้างส่วนล่าง ซึ่งเป็นโครงสร้างที่สำคัญที่สุดของสังคม เนื่องจากเป็นตัวกำหนดรูปแบบรัฐซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประชาสังคมจะส่งผลกระทบต่อรัฐให้ต้องปรับตัวตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาสังคมเป็นผู้สร้างรัฐเป็นตัวกำหนดรัฐ ดังนั้น หากเงื่อนไขในประชาสังคมดี รัฐย่อมดี แต่สังคมที่ดีที่สุดคือสังคมที่ปราศจากรัฐ มากซ์จึงสนใจการเปลี่ยนแปลงในประชาสังคมเป็นพิเศษ และประชาสังคมของมากซ์เน้นเพียง “ชนชั้น” (class) ที่ถูกกำหนดด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจ และภายในชนชั้นต้องมี

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกภาพเป็นอันหนึ่งเดียวกัน และมีจิตสำนึกของชนชั้นร่วมกัน (กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2551: 73; เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 22)

ต่อมาแนวคิดประชาสังคมของมากซ์ได้ถูกโต้กลับโดยนักคิด/นักปรัชญารุ่นหลังคือ แอนโตนิโอ กรัมชี (Antonio Gramsci, 1891-1937) แนวคิดของกรัมชีมีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดประชาสังคมในปัจจุบัน กรัมชีสนใจเรื่องจิตสำนึกเป็นพิเศษ เขากล่าวว่าการปฏิวัติโดยใช้กำลังบังคับของมากซ์จะไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมได้อย่างถาวร เนื่องจากไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกภายในของคน ซึ่งเป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่จะได้มาซึ่งสังคมที่ยุติธรรมและดำรงอยู่ตลอดไป การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของคนกระทำได้โดยผ่านการครอบเชิงอุดมการณ์ (hegemony) ในส่วนของประชาสังคม

ประชาสังคมในความเห็นของกรัมชีเป็นการเชื่อมโยงสังคมการเมืองเข้ากับประชาสังคม โดยจำแนกองค์ประกอบของโครงสร้างส่วนบนของสังคมออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับแรกคือ ระดับสังคมการเมืองหรือเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของรัฐ ซึ่งมีเป้าหมายในการผนวกให้มวลชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการผลิตในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ส่วนระดับที่สองคือ ระดับประชาสังคม หมายถึงปริมณฑลของทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นส่วนตัวและรัฐไม่มีอำนาจผูกขาด ประกอบด้วยสถาบันต่างๆ ในรูปของสหภาพ สโมสร โบสถ์ สถาบันทางวัฒนธรรม การรวมตัวของละแวกบ้านและพรรคการเมือง แต่ไม่รวมระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและรัฐ ซึ่งแตกต่างจากความคิดของเฮเกลและมากซ์เป็นอย่างยิ่ง เพราะทั้งสองได้รวมเอาระบบเศรษฐกิจไว้ในประชาสังคมด้วย ความแตกต่างจากมากซ์อีกด้านหนึ่งก็คือ การจัดวางประชาสังคมไว้ในโครงสร้างส่วนบนของสังคม ขณะที่มากซ์วางไว้ในโครงสร้างส่วนล่าง เขากล่าวว่ารัฐ (state) ประกอบด้วย “civil society” และ “political society” โดยมีผู้ปกครองซึ่งเรียกว่า “dominant group” คอยควบคุมสังคมผ่านการครอบงำทางอุดมการณ์ส่งผ่านศีลธรรมและจิตสำนึกโดยใช้สถาบันต่างๆ ใน civil society อาทิ โรงเรียน สื่อมวลชน โบสถ์ กระบวนการทางวัฒนธรรม ฯลฯ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 24; กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2551: 177)

กรัมชีได้เน้นย้ำว่าปัญญาชนกลุ่มหลักที่เป็นฐานที่มั่นของประชาชนชั้นล่างของสังคม ซึ่งจะสามารถนำสู่การต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและวัฒนธรรมให้กับกลุ่มคนที่เสียเปรียบในสังคมคือ “ปัญญาชนปฏิวัติ” หรือ “Organic Intellectual” ซึ่งจะเห็นได้ว่าประชาสังคมของกรัมชีได้วางรากฐานความคิดก้าวสำคัญให้แก่วงวิชาการทางด้านประชาสังคมในตะวันตก และยังส่งผ่านอิทธิพลทางความคิดเข้ามาจุดประกายความสนใจให้แก่วงวิชาการในประเทศไทยอีกด้วย นอกจากนี้ กรัมชียังได้เน้นย้ำเกี่ยวกับ “ความเคลื่อนไหวทางสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทาง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สังคม” (social movement) อันนับเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านประชาสังคมในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 25-26)

จากแนวคิดประชาสังคมของนักคิดในโลกตะวันตกที่ได้นำมาเป็นตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดนี้มีการเคลื่อนไหวมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ซึ่งได้ส่งผลมายังความคิดของนักคิด/นักวิชาการของไทยด้วยเช่นกัน

3. แนวคิดประชาสังคมในประเทศไทย

ในประเทศไทยมีการนำเสนอแนวคิดประชาสังคมตั้งแต่ พ.ศ. 2524 เป็นต้นมาโดยสุรพงศ์ ชัยนาม เป็นผู้นำคำว่า “civil society” หรือที่เรียกว่า “ประชาสังคม” มาใช้ในสังคมไทยเป็นคนแรก โดยนำเสนอแนวคิดของแอนโตนิโอ กรัมชี นักคิดลัทธิมากซ์แนวมนุษยนิยมชาวอิตาลีตีพิมพ์ลงในวารสาร*ปาจารยสาร* (ปีที่ 8 ฉบับที่ 6 ธันวาคม 2524) ในช่วงสถานการณ์การปะทะกันระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐบาลไทยเริ่มคลี่คลายลงในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ แนวคิดนี้มุ่งนำเสนอแนวทางใหม่ในการแก้ปัญหาของสังคมไทยต่อนักคิดเชิงสังคมนิยมของไทยว่า วิธีคิดในแบบเดิมที่มองว่าปัญหาของสังคมไทยเป็นปัญหาชนชั้นซึ่งจะต้องมุ่งทำลายให้หมดไปนั้นได้พิสูจน์แล้วว่าไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ควรมองว่าปัญหาในสังคมไทยนั้นเป็นปัญหาเกี่ยวกับรัฐหรือระบบราชการ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเนื่องจากรัฐมีอำนาจมากเกินไป ควรแก้ไขและเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยสันติวิธี จึงได้รับความสนใจมากขึ้นเป็นลำดับ (ถิรวดี บุรีกุล, 2553: 10; อตินันท์ เหมือนยัง, 2549: 19)

ในระยะแรกที่มีแนวคิดประชาสังคมก่อตัวขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ. 2510-2514 (จามะรี เชียงทอง, 2543: 1) แนวคิดดังกล่าวไม่เป็นที่สนใจของสังคมมากนัก เนื่องจากสังคมไทยแตกต่างจากสังคมตะวันตกที่ผ่านการต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของชนชั้นกลาง ซึ่งเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 การขยายตัวภาคประชาคมของสังคมตะวันตก ทำให้สัมพันธภาพเชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนเป็นไปในรูปของการมีส่วนร่วม รัฐในสังคมตะวันตกไม่มีบทบาทนำสังคม ขณะที่รัฐไทยควบคุมพื้นที่ทางสังคมในลักษณะศูนย์รวมอำนาจแบบเบ็ดเสร็จมาตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อด้วยการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยรัฐบาลพลเรือนของคณะราษฎรการควบคุมการปกครองโดยรัฐบาลทหารจนถึงการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2504 ทั้งหมดนี้ไม่มีพื้นที่ของประชาชนซึ่งสถานะของประชาชนที่ผ่านมาคือเป็นราษฎรภายใต้ระบบอุปถัมภ์ (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 59-60)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประชาสังคมในสังคมไทยที่ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนคือ การเรียกร้องประชาธิปไตยในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่เป็นการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างรัฐบาลเผด็จการทหารกับประชาชน ถือเป็นการเกิดขึ้นของการเมืองสาธารณะหรือประชาสังคม เพราะมีเป้าหมายหลักของขบวนการว่าเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สาธารณะมากกว่าประโยชน์ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2553: 12) จากจุดนี้ก่อให้เกิดกลุ่มองค์กรที่ทำกิจกรรมสาธารณะจำนวนมากทั้งทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม แต่รัฐยังคงบทบาทหลักในการควบคุมการเมืองและสังคมโดยอาศัยกลไกของรัฐผ่านสถาบันครอบครัว ชุมชน โรงเรียน วัด สถานที่ทำงานและสื่อมวลชน ขณะเดียวกันขบวนการประชาสังคมซึ่งประกอบด้วยองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และชาวบ้านในชนบท ได้ผลักดันกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาที่พุ่งเป้าไปที่การพึ่งตนเองในแนววัฒนธรรมชุมชนหรือ “ชุมชนเข้มแข็ง” มีการต่อสู้เรียกร้องให้รัฐปรับเปลี่ยนโครงสร้างการกระจายอำนาจ ยอมรับสิทธิชุมชน ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาซึ่งพ้องกับสถานการณ์ปัญหาการพัฒนาที่รัฐร่วมกับทุนนิยมรุกล้ำแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่นรุนแรงขึ้น เกิดขบวนการต่อสู้ปกป้องสิทธิชุมชนของประชาสังคม เช่น การเคลื่อนไหวคัดค้านสัมปทานป่าไม้ คัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น การเรียกร้องเข้าจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ขบวนการแม่มูลมั่นยืน เป็นต้น (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 60) ด้วยแรงบีบของรัฐและทุนทำให้ภาคประชาสังคมเติบโตขึ้น แต่เป็นการเจริญเติบโตจากฐานชนบท ไม่ได้เกิดจากรากฐานคนชั้นกลางอย่างเช่นในสังคมตะวันตก

แนวคิดที่หลากหลายรวมทั้งคำที่มีขอบข่ายความหมายใกล้เคียงหรือทาบทับกันในบริบทสังคมไทยทำให้คำว่า “ประชาสังคม” ในเชิงแนวคิดทฤษฎีมีคำที่พ้องความหมายหลายคำ อาทิ “อารยสังคม” (เอนก เหล่าธรรมทัศน์) “สังคมสมานุภาพ”, “ประชาคม” (ประเวศ วะสี) “สังคมเข้มแข็ง”, “พลังที่สาม” (ธีรยุทธ บุญมี) “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร) “สังคมประชา” (อนุชาติ พวงสำลี) “วัฒนธรรมชุมชน” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา) “ชุมชนาธิปไตย” (พิทยา ว่องกุล) “ชุมชน” , “วัฒนธรรมในการพัฒนา” (อานันท์ กาญจนพันธุ์) “สังคมราษฎร์”, “ประชาสังคมรากหญ้า” (เสน่ห์ จามริก) “ธุรกิจชุมชน” (โสภณ สุภาพงศ์, ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ) “ประชาคมสาธารณสุข/สุขภาพ” (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์)

จากคำศัพท์ที่หลากหลายข้างต้น เชษฐา ทรัพย์เย็น (2547ข: 255-267) ได้จัดแบ่งแนวคิดด้านประชาสังคมของนักคิด/นักวิชาการในประเทศไทยออกเป็นหมวดหมู่ การจัดแบ่งจะมีลักษณะการจัดกลุ่มอย่างกว้างๆ โดยดึงความคิดเห็นที่มีจุดร่วมสำคัญบางประการที่มีความโดดเด่น และมีน้ำหนักในการเชื่อมแนวคิดของแต่ละบุคคลเข้ามาอยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน เกณฑ์ในการแบ่งใช้เกณฑ์ที่มาทางความคิดเป็นจุดหลัก เนื่องจากที่มาทางความคิดจะเป็นตัวกำหนด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลักษณะองค์ความรู้ด้านประชาสังคมของแต่ละบุคคล เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้เกิดความเหมือนและความแตกต่างระหว่างแนวคิด และทำให้ทราบว่าสายความคิดในสำนักคิดต่างๆ มีพื้นฐานมาจากสิ่งใด การจัดแบ่งหมวดหมู่ทางความคิดสามารถจัดกลุ่มสำนักความคิดประชาสังคมไทยได้ 4 สำนักคิด ดังนี้

1) สำนักศาสนวิถี แนวความคิดของนักคิด/นักวิชาการประชาสังคมไทยที่มีสาระสำคัญทางความคิดในกลุ่มสำนักคิดศาสนวิถี ได้แก่ นักคิด/นักวิชาการที่นำเสนอความคิดประชาสังคมบนพื้นฐานความโดดเด่นของหลักธรรมทางศาสนาเป็นฐานคิดหลัก ประกอบด้วย ‘ประเวศ วะสี’ ที่มีแนวคิดประชาสังคมตั้งบนหลักคิดทางพุทธปรัชญา “ธรรมิกสังคมนิยม” ของสำนักสวนโมกขพลารามที่เน้นความสมดุลตามธรรมชาติโดยการรักษาดุลอำนาจของภาคส่วนต่างๆ ในสังคมซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนในสังคม นิยามของ ‘พิทยา ว่องกุล’ มีที่มาทางความคิดจากพุทธศาสนาในด้านความเชื่อในเรื่อง “ธรรมสังคม” ในยุคพระศรีอาริยเมตไตรยที่เชื่อว่ามนุษย์จะหลุดจากปัญหาต่างๆ สังคมมนุษย์จะเต็มด้วยสันติภาพ หรือแนวคิด “ธัมมาธิปไตย” ที่เน้นการปกครองโดยให้ธรรมเป็นใหญ่ในสังคม และหลักคิดเรื่อง “ธรรมราชา” ที่ตั้งมั่นบนความเป็นธรรมในแผ่นดินและการมีจิตสำนึกของผู้ทรงคุณธรรม และ ‘ชัยอนันต์ สมุทวณิช’ มีที่มาทางความคิดจากหลัก “มัชฌิมวิถี” หรือทางสายกลางมาปรับใช้ โดยคำนึงถึงหลักของความผสมผสานไม่แบ่งขั้ว ยอมรับการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากันอย่างได้มีดุลยภาพ

แนวคิดของนักคิดทั้งสามคนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยประยุกต์หลักการศาสนาเข้ากับวิธีการมองปัญหาสังคม และนำเสนอสู่แนวทางแก้ไขตามแต่ละคนเห็นสมควร นอกจากนี้ในสำนักศาสนวิถีจะให้เน้นความสนใจพื้นที่ชนบทและให้ความสำคัญกับการรวมตัวเป็นประชาสังคมในรูปแบบเครือข่ายความร่วมมือที่ระดมกำลังของทุกส่วนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ เช่น รูปแบบประชาคมตำบล สมัชชาจังหวัด เครือข่ายระหว่างชุมชน เป็นต้น

2) สำนักชุมชนวิถี สาระสำคัญทางความคิดของนักคิด/นักวิชาการด้านประชาสังคมไทยที่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่นำเสนอความคิดหลักและให้ความสำคัญแก่ชุมชน โดยมาจากมีความเชื่อร่วมกันว่า “ชุมชน” เป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตมนุษย์ และเป็นรากฐานการพัฒนาที่แท้จริง สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

2.1) กลุ่มวัฒนธรรมชุมชน กลุ่มนี้มองว่าแก่นแท้ในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน อยู่บนพื้นฐานการรื้อฟื้นและเสริมสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ดีงาม แนวคิดของนักคิด/นักวิชาการที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ประกอบด้วย ‘ฉัตรทิพย์ นาถสุภา’ เป็นแนวคิดให้ความสำคัญแก่ความมีอิสระของชุมชนท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชาวนาตามแนวคิดสังคมนิยม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แบบอนาธิปัตย์ ปฏิเสธการเชื่อมโยงกับรัฐ เน้นการกระจายอำนาจของรัฐไปสู่ชุมชนหมู่บ้าน และมุ่งรักษาวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไว้ ส่วนแนวคิดของ ‘เสน่ห์ จามริก’ เป็นแนวคิดที่เชิดชูคุณค่าวัฒนธรรมความคิดของชุมชนเป็นหลัก โดยมองว่าความยั่งยืนของชุมชนจะเกิดขึ้นได้จะตั้งอยู่บนฐานคิดในการพัฒนาชุมชน 4 ฐาน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านชุมชน ด้านปัญญา และด้านสิ่งแวดล้อมโดยมีปฏิสัมพันธ์ในทางสร้างสรรค์ต่อกัน และแนวคิดของ ‘อานันท์ กาญจนพันธุ์’ แนวคิดนี้มีพื้นฐานจากกรอบแนวคิดชุมชนและวัฒนธรรมของสังคมวิทยา โดยมองว่าวัฒนธรรมชุมชนมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปแต่ละท้องถิ่น มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเข้ากับบริบทสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และการรวมตัวนอกจากจะรวมตัวโดยเน้นที่ระดับหมู่บ้านแล้วยังสามารถรวมตัวในรูปแบบอื่นๆ ได้อีก อาทิ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งการรวมตัวเช่นนี้มีลักษณะเป็นชุมชนในอีกรูปแบบหนึ่ง

2.2) กลุ่มเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดของกลุ่มนี้มีทัศนะว่าการที่จะสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองในทางเศรษฐกิจได้ เพราะความอยู่รอดในการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการและให้ความสำคัญมากกว่าสิ่งใด นักคิด/นักวิชาการในกลุ่มนี้มีดังนี้ ‘โสภณ สุภาพงศ์’ มีพื้นฐานความคิดในการพัฒนาชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพึ่งตนเอง โดยนำเสนอการพัฒนาธุรกิจชุมชนแก่หมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านสามารถเลี้ยงตนเองได้ และ ‘ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ’ มีแนวคิดหลักจากกรอบทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นชุมชนตามแนวคิดและรูปแบบชุมชนสังคมนิยมที่ให้ความสำคัญกับการรวมตัวของบุคคลเป็นกลุ่ม เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจและสังคม จะทำให้สามารถยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของตนได้ และมุ่งเน้นการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนชนบทให้เข้มแข็งด้วยการพึ่งพาศักยภาพของตนเอง

2.3) กลุ่มชุมชนแบบองค์รวม ในกลุ่มนี้มีนักคิด/นักวิชาการคือ ‘เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์’ ที่มีพื้นฐานความคิดในการมองชุมชนว่ามีความเชื่อมโยงกับสังคมอย่างแยกไม่ออกตามแบบวิธีคิดแบบองค์รวม โดยมองว่าทุกมิติมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งสามารถนำไปสู่การสร้างสรรค์หรือบั่นทอนต่อกันได้ ดังนั้นความเป็นไปในชุมชนจะส่งผลต่อสังคมภาพรวม การแก้ไขสังคมให้ดีขึ้นจะต้องพยายามมองให้ครบทุกมิติควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนร่วมด้วยเพราะเป็นส่วนหนึ่งในการปฏิรูปสังคมโดยรวม

แนวคิดทั้งสามกลุ่มมีพื้นฐานความคิดหลักจากการเชิดชูคุณค่าความสำคัญของความเป็นชุมชน โดยมาจากแนวคิดที่มองว่าสังคมประกอบด้วยชุมชนจำนวนมากมารวมกัน การที่สังคมจะเข้มแข็งได้จะต้องให้ชุมชนเข้มแข็งก่อน เป็นการมองสังคมในลักษณะจากล่างขึ้นบน ต่างจาก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับรัฐซึ่งเป็นการมองแบบบนลงล่าง การมองในลักษณะนี้เป็นการเน้นย้ำว่าชุมชนเป็นคำตอบของสังคม

3) สำนักสากลวิถี แนวคิดที่จัดอยู่ในสำนักนี้เป็นกลุ่มบุคคลที่มีรากฐานความคิดมาจากแนวคิด/ทฤษฎีตะวันตกซึ่งนำมาใช้ก่อร่างความคิดประชาสังคมที่ตนนำเสนอ ประกอบด้วย 'เอนก เหล่าธรรมทัศน์' มีที่มาทางความคิดจากทฤษฎีตะวันตก 3 แนวคิดด้วยกัน คือ 1) "แนวคิดสาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมือง" (civic republicanism) เน้นย้ำว่าการเมืองคือกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวมและยกชูความเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้นเข้าร่วมในกิจการบ้านเมือง 2) "แนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ" แนวคิดนี้ต้องการลดขนาดรัฐโดยให้รัฐให้การรับรองสิทธิแก่กลุ่ม ชุมชน สถาบันทางสังคม และคืนอำนาจในการจัดการกิจสาธารณะและทรัพยากรแก่ประชาสังคมมากขึ้น และ 3) "แนวคิดการประสานคู่ขัดแย้งต่างๆ เข้าด้วยกัน" อาทิ ประสานความขัดแย้งระหว่างองค์กรประชาสังคมเข้ากับรัฐ ประสานผลประโยชน์ส่วนตัวเข้ากับผลประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น

'ธีรยุทธ บุญมี' มีแนวคิดอยู่บนฐานคิดในเรื่อง "ประชาสังคมเสรีนิยม" ของตะวันตก โดยมองว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับสองสถานะ ได้แก่ ความเป็นปัจเจกชนและการเป็นส่วนหนึ่งของประชาคม ในทุกยุคสมัยจะมีองค์ประกอบทั้งสองส่วนถ่วงดุลกันเสมอ จึงต้องพยายามรักษาสมดุลระหว่างแนวคิดที่มุ่งเน้นประชาคมกับแนวคิดที่มุ่งเน้นเสรีนิยม เพราะความสมดุลที่เกิดขึ้นจะส่งผลให้สังคมเกิดความมั่นคง 'ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร' แนวคิดประชาสังคมที่นำเสนอมาจากกรอบความคิดทฤษฎี "การเมืองแบบใหม่และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่" ในสังคมตะวันตกซึ่งเป็นลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนที่มีความสนใจและตื่นตัวทางการเมืองสูง และมุ่งสร้างขีดจำกัดให้รัฐมากกว่าสลายรัฐ มีเป้าหมายนำสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้นและมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย ไม่ใช่การชุมนุมทางการเมืองแบบเดิมที่มุ่งช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะการชูเอกลักษณ์/ความเฉพาะเจาะจงของกลุ่มตนเป็นสำคัญ อาทิ เพศ สีผิวหรือความเชื่อทางศาสนาเป็นต้น

แนวคิดของนักคิดทั้งสามคนข้างต้นเป็นการนำกรอบทฤษฎีตะวันตกมาศึกษาปรากฏการณ์ในสังคมไทย เพื่อทำความเข้าใจและนำเสนอทางออกให้กับปัญหาที่สังคมไทยเผชิญอยู่ เนื่องจากอาจมองว่าทิศทางสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตกำลังเคลื่อนตัวเข้าสู่ความเป็นสากลตามแบบตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะวิถีชีวิตของสังคมไทยดำเนินตามอารยธรรมสากลมากขึ้น เช่น 1) ด้านการเมืองเคลื่อนสู่ระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม 2) ด้านเศรษฐกิจเคลื่อนสู่ระบบทุนนิยมเสรี 3) ด้านสังคมเคลื่อนตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังปรับค่านิยมและวัฒนธรรมของประเทศต่างๆ ในทิศทางเดียวกันมากขึ้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4) สำนักประสบการณ์วิถี สาระสำคัญทางความคิดของนักคิด/นักวิชาการด้านประชาสังคมไทยที่สามารถจัดอยู่ในสำนักนี้ ได้แก่ บุคคลที่มีที่มาทางความคิดหลักจากประสบการณ์ในทางปฏิบัติที่เห็นปัญหาจริงที่เกิดขึ้น และนำเสนอแนวคิดประชาสังคมเพื่อเป็นทางเลือกใหม่ในการจัดการปัญหาดังกล่าว ประกอบด้วย ‘อนุชาติ พวงสำลี’ แนวคิดของนักคิด/นักวิชาการคนนี้มาจาก “ประสบการณ์โดยตรง” ในการเคลื่อนไหว “ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร” ในสังคมไทย ทำให้ตระหนักว่าความสำเร็จในการเคลื่อนไหว มิอาจพึ่งพิงเฉพาะเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ใช้ในการจัดการและดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่จำเป็นต้องนำเครื่องมือทางสังคมอย่างเช่นแนวคิดเรื่องประชาสังคมมาประกอบด้วย เพราะมีความเชื่อว่าเป็นหนทางหนึ่งที่นำมาสู่ความสำเร็จในการคลี่คลายวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมไทย

แนวคิดของ ‘โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ’ เป็นแนวคิดที่ก่อตัวขึ้นจาก “ประสบการณ์ทำงานด้านสาธารณสุข” ซึ่งเขาเห็นว่าหากต้องการแก้ไขปัญหาสาธารณสุขของไทย ควรจะเปิดมิติใหม่ด้านการจัดการโดยการนำกลไกทางสังคมรูปแบบใหม่ คือ การสร้างความเป็นประชาสังคมมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ ควบคู่ไปกับแนวคิดการจัดการระบบสุขภาพแบบกระแสหลักที่วงการแพทย์ยึดถือปฏิบัติโดยทั่วไป จากแนวคิดของทั้งสองคนจะเห็นได้ว่าจุดร่วมสำคัญของสำนักประสบการณ์วิถีจะมีฐานคิดที่ให้ความสำคัญในภาคปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี โดยเป็นการมุ่งก่อร่างทางความคิดจากประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้น การรวมกลุ่มเป็นประชาสังคมจะเป็นการรวมตัวแบบใดขึ้นกับการพิจารณาจากความมีประสิทธิภาพในการจัดการปัญหาเป็นสำคัญ

จากสำนักคิดทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามีคำหลากหลายที่ใช้เรียกแนวคิดประชาสังคม แต่ความหมายที่นักวิชาการให้ทั้งหมดมีจุดร่วมกันระหว่างการรวมตัวของปัจเจกชนเป็นกลุ่มที่มีผลต่อด้านความสัมพันธ์กับรัฐ คำเหล่านี้มีความแตกต่างจากที่มาทางความคิดและมีการนำมาใช้ในหลายลักษณะ โดยนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองที่มาจากฐานอำนาจของปัจเจกบุคคลที่มีลักษณะการกระทำร่วมกัน และ/หรือ อาจจะเริ่มต้นจากการกระทำของปัจเจกบุคคลแล้วพัฒนาไปสู่การกระทำร่วมกัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

4. ปรากฏการณ์ประชาสังคมในสังคมไทย

ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคมในสังคมไทยมีรูปแบบต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยประชาชน ดังนี้

4.1 องค์กรพัฒนาเอกชนในสังคมไทย

องค์กรพัฒนาเอกชนหรือ NGOs ย่อมาจากคำว่า Non Government Organizations มีความหมายว่า องค์กรที่ดำเนินการโดยเอกชนและภาคประชาชนในลักษณะของการรวมกลุ่มประสานความร่วมมือเพื่อการจัดการในเชิงซ้อนกับกระบวนการทำงานของภาครัฐ แต่มิใช่ภาครัฐ และไม่ใช่ภาคธุรกิจเอกชนที่แสวงหากำไร ก่อตั้งและดำเนินการโดยกลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่มีความมุ่งมั่นในอันที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสังคม โดยเฉพาะปัญหาด้านคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา มีกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม มีการจัดองค์กรร่วมกับภาคประชาชน โดยไม่ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 207-208)

ในสังคมไทยแต่เดิมเรียกองค์กรนี้ว่า องค์กรการกุศล องค์กรเอกชน หรือองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา ในปัจจุบันบางครั้งอาจเรียกองค์กรนี้ว่า องค์กรประชาสังคม หรือองค์กรสาธารณประโยชน์ แต่นิยมเรียกใช้คำว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” (อพช.) ซึ่งเป็นคำใช้เรียกและหมายถึงองค์กรที่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา การบริการสาธารณะ และการขับเคลื่อนทางสังคมของภาคเอกชนและประชาชนที่ดำเนินการในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับชุมชนในเชิงพื้นที่ ระดับเครือข่ายสังคม ไปจนถึงกระบวนการทำงานที่มีการประสานความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรในระดับนานาชาติ เช่น กลุ่มกรีนพีซ (green peace) ที่ดำเนินการเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโลก เป็นต้น

องค์กรพัฒนาเอกชนเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่สนใจในประเด็นสาธารณะที่ว่าด้วยเรื่องการบริการทางสังคม การบริการสาธารณะ และการขับเคลื่อนการเมืองภาคพลเมืองในลักษณะของขบวนการประชาสังคม โดยมีความตระหนักถึงหน้าที่ของตัวเองว่าเป็นส่วนหนึ่งในสังคมที่ควรจะมีส่วนช่วยเหลือให้กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง และการเข้าไปมีส่วนร่วมในการกิจกรรมสาธารณะว่าด้วยเรื่องต่างๆ เช่น สิทธิมนุษยชน การจัดการสิ่งแวดล้อม การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น เป็นกลุ่มที่มีความพยายามในการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่หลากหลายและเป็นองค์กรที่ดำเนินงานอย่างอิสระโดยปราศจากการกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบ และข้อบังคับทางด้านกฎหมายเหมือนอย่างภาครัฐ (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2553: 5)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นเป็นพัฒนาการทางด้านแนวคิดและกระบวนการพัฒนาสังคมที่ให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของความเสมอภาค โดยมีแนวคิดประชาสังคมแนวคิดประชาธิปไตย แนวคิดพึ่งพาอาศัยและแนวคิดการวิเคราะห์สังคมแบบองค์รวม เป็นแนวคิดพื้นฐานสำคัญที่ให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นพลังทางสังคมที่มีการเสนอทางเลือกในการพัฒนา โดยเป็นการดำเนินการในลักษณะของส่วนบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ที่มิได้มอบหมายให้ภาครัฐดำเนินการเพียงอย่างเดียว (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2553: 8-9) การก่อตัวขององค์กรนี้ในสังคมไทยหากไม่นับองค์กรการกุศลอย่างเช่น สภาอุณาโลมแดงในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือสมาคมลับของคนจีนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1-2 จะเห็นว่าการก่อตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยยุคปัจจุบันได้กำเนิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2510 จากการโครงการบูรณะชนบทโดยมีป๋วย อึ๊งภากรณ์เป็นบุคคลสำคัญในการร่วมก่อตั้งและมีบทบาทสำคัญที่มุ่งเน้นการพัฒนาชนบทบนหลักการการพัฒนาคนเป็นสำคัญ เพื่อยกสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (จามะรี เชียงทอง, 2543: 40-41)

การก่อตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ปรากฏชัดเจนและมีจำนวนมากขึ้นหลายองค์กรคือ ช่วงหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 นักศึกษาที่ร่วมชุมนุมได้หลบหนีเข้าป่าร่วมกับขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และรัฐบาลได้ปราบปรามอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์มีการปรับแนวคิดในการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ จากเดิมที่เน้นการกวาดล้างแบบถอนรากถอนโคนมาสู่การเปิดโอกาสให้เข้าร่วมพัฒนาชาติ ตามคำประกาศของรัฐบาลในนโยบายที่ 66/2523 และ 65/2525 ประกอบกับเกิดความแตกแยกกันเองภายในพรรคคอมมิวนิสต์ ปัจจัยเหล่านี้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมขบวนการกลับจากป่าสู่เมือง และเข้าร่วมพัฒนาชาติในหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีความตื่นตัวและหันมามาพัฒนาชนบทกันอย่างจริงจัง พร้อมกันนั้นรัฐบาลมีนโยบายเปิดกว้างยอมให้มีการดำเนินงานและเสนอแนวทางการพัฒนาที่หลากหลาย องค์กรที่ก่อตั้งใหม่มีทั้งองค์กรระดับรากหญ้าเน้นการทำงานพัฒนาชนบทในพื้นที่มีองค์กรพัฒนากลุ่มเป้าหมายเฉพาะเช่น เด็ก สตรี ชุมชนเมือง องค์กรเฉพาะทาง เช่น กลุ่มศึกษาปัญหายา กลุ่มศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อม กลุ่มพัฒนาประชาธิปไตยในเชิงรูปแบบมีทั้งองค์กรที่ทำงานเอกเทศ องค์กรที่เป็นสมาชิกเครือข่ายและองค์กรที่ทำหน้าที่ประสานงานและทำหน้าที่เป็นแม่ข่าย (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข, 89-90; อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 231)

งานขององค์กรพัฒนาเอกชนเติบโตมากหลัง พ.ศ. 2523 เมื่อนโยบายของรัฐบาลต้อนรับองค์กรพัฒนาเอกชน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2529-2534) ระบุชัดเจนว่ารัฐจะส่งเสริมให้องค์กรพัฒนาเอกชนช่วยเสริมงานพัฒนาสังคมของรัฐต่อมาด้วยกระแสโลกาภิวัตน์และด้วยเหตุที่ภาครัฐได้ปรับบทบาทโดยลดขนาดของภาครัฐให้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

น้อยลง รัฐยอมให้องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากขึ้นและมอบภารกิจดำเนินการบริการสาธารณะบางประเภท เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม บริการสาธารณะด้านสังคม ด้านศิลปวัฒนธรรม และนันทนาการ ให้กับภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน อาสาสมัคร ประชาสังคมมากขึ้น โดยกำหนดมาตรฐานและมาตรการต่างๆ เพื่อให้เกิดการแข่งขัน ประสิทธิภาพและคุณภาพของการให้บริการ ดังนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนากิจกรรมและบริการสาธารณะบางอย่างที่เป็นการยกระดับการตัดสินใจของกลุ่มคนและเข้าถึงบริการสาธารณะมากขึ้น พร้อมทั้งช่วยแก้ปัญหาสังคมโดยขึ้นอยู่กับว่าช่วงใดมีปัญหาเร่งด่วนให้ต้องหาทางแก้ไของค์กรพัฒนาเอกชนจะมีการผนึกกำลังเพื่อแก้ไขปัญหานั้น เช่น เหตุการณ์การปฏิวัติของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ใน พ.ศ. 2534 เป็นการเตือนให้คนไทยตระหนักว่าประเทศไทยยังไม่ได้พัฒนาประชาธิปไตยและมีโอกาสที่จะกลับเข้าไปหายุคเผด็จการใหม่ได้ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนรวมพลังต่อต้านการปกครองโดยคณะทหารและเรียกร้องให้ประชาชนต่อต้านรัฐบาลทหาร หลังจากประสบความสำเร็จในการคัดค้านรัฐบาลทหารจนมีการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีอานันท์ ปันยารชุน มาบริหารประเทศชั่วคราวและจัดให้มีการเลือกตั้งในปีต่อมา หลังจากที่มีการจัดเลือกตั้งซึ่งพรรคชาติไทยเป็นฝ่ายชนะและได้เชิญพลเอกสุจินดา คราประยูรเป็นนายกรัฐมนตรี การเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬใน พ.ศ. 2535 ก่อให้เกิดการต่อต้านเดินประท้วงและเกิดเหตุการณ์นองเลือด ในช่วงของความวุ่นวายทางการเมืองนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนรณรงค์สร้างจิตสำนึกทางการเมืองในกลุ่มชนต่างๆ ทั้งในชนบทและในเมือง ส่งผลให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองเกิดการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปทางการเมืองไทยและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจทางการเมืองจากล่างสู่บนจากประชาชนสู่รัฐ โดยให้มีการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ และจังหวัด มีความพยายามต่อต้านการซื้อเสียง จัดตั้งคณะกรรมการป้องกันการโกงการเลือกตั้ง เรียกร้องให้มีการดำเนินงานในทุกเรื่องอย่างโปร่งใส และเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญจนก่อให้เกิดมีการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ต่อมาภายหลังได้มีรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ก่อให้เกิดเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชนเกิดขึ้นจำนวนมาก เช่น เครือข่ายการเมืองภาคประชาชน เครือข่ายสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการรณรงค์เพื่อการปฏิรูปสื่อ เครือข่ายการศึกษาทางเลือก เครือข่ายผู้บริโภค เครือข่ายเกษตรทางเลือก เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากการเสริมสร้างขององค์กรพัฒนาเอกชนในระดับพื้นที่และเครือข่ายในแต่ละภูมิภาคที่ได้ร่วมกันขยายผลการทำงานสู่ในระดับนโยบาย เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือกและเครือข่ายป่าชุมชนที่มาจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในภาคเหนือแล้วผลักดันเข้าสู่การพิจารณาของรัฐสภา (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 233-234; พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2553: 11-12)

นอกจากองค์กรพัฒนาเอกชนจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาการเมืองด้วยการสร้างจิตสำนึกทางการเมืองให้เป็นกระบวนการต่อเนื่องเกิดขึ้นแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชนบท เนื่องจากเป็นกลุ่มองค์กรที่ค้นพบปัญหาและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้นๆ เช่น ปัญหาเรื่องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐกับประชาชน เช่น กรณีการสร้างเขื่อน หรือนโยบายป่าไม้ ซึ่งต้องการเคลื่อนย้ายประชาชนให้ออกนอกพื้นที่ตามโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำหรือโครงการกันเขตป่าสงวน แม้ว่ารัฐบาลพยายามจัดสรรที่ดินใหม่ให้ แต่คุณภาพดินในบริเวณที่จัดสรรให้ใหม่ไม่เหมาะกับการเพาะปลูก ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นอยู่เรื่อยมา

ในด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรประชาสังคมได้ทำหน้าที่เฝ้าระวังสภาพสิ่งแวดล้อม ศึกษาโครงการพัฒนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโครงการก่อสร้างเขื่อน โรงงาน โรงแรม ฯลฯ และเรียกร้องให้รัฐบาลดูแลไม่ให้ภาคธุรกิจเอกชนจัดทำโครงการที่ขัดแย้งกับความต้องการของประชาชนหรือทำลายสภาพแวดล้อม องค์กรพัฒนาเอกชนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายและเป็นกลุ่มที่มีพลังสามารถชักชวนให้ประชาชนชาวบ้านเดินขบวนต่อต้านโครงการก่อสร้างได้ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของการเรียกร้องสิทธิของประชาชนในเรื่องต่างๆ รวมทั้งสิทธิที่พึงได้รับจากโครงการพัฒนาที่ต้องมีการเคลื่อนย้ายประชาชนออกนอกพื้นที่ สิทธิที่จะได้รับค่าชดเชย สิทธิที่จะได้รับจากพื้นที่ป่าไม้ หรือป่าชุมชน เป็นต้น ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ทำให้ข้าราชการในหน่วยงานรัฐหรือรัฐวิสาหกิจหรือธุรกิจเอกชนมองว่า องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวถ่วงความเจริญของประเทศเพราะคอยขัดขวางต่อต้านงานก่อสร้างต่างๆ

องค์กรพัฒนาเอกชนมีส่วนช่วยให้เกิดความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งในประเทศไทยมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 กำหนดให้มีการดูแลสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังและสนับสนุนให้องค์กรพัฒนาเอกชนร่วมกับหน่วยงานของรัฐดูแลสิ่งแวดล้อม และก่อให้เกิดการจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมด้วยเช่นกัน องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมนี้มีทั้งกลุ่มที่ทำงานอนุรักษ์เป็นหลัก รวมงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดและต่อต้านโครงการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งต่อต้านไม่ให้คนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตอนุรักษ์ธรรมชาติ (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 235-236)

การเคลื่อนไหวภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ส่วนหนึ่งมาจากปัจจัยทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนตื่นตัวเรียกร้องสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และจากการมอบบทบาทหน้าที่ให้ภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนในการบริการสาธารณะ การที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาสังคมและการบริการสาธารณะมิใช่เป็นการกีดขวางแนวความคิดและกระบวนการดำเนินการของรัฐ แต่เป็นไปเพื่อช่วยคลี่คลายปัญหาสังคมเพื่อให้ภาครัฐปรับนโยบายการทำงานให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนมากขึ้น เป็นการแสวงหาทางเลือกและให้โอกาสแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสใน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สังคม ที่จะนำไปสู่การพัฒนาและการจัดการบริการสาธารณะที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น และจะเห็นได้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาในสังคมและเป็นการเติมเต็มในจุดที่บกพร่อง ให้โอกาสในทางเลือกที่หลากหลายแก่ประชาชนและเป็นการทำงานร่วมกันภายใต้แนวคิดของความเสมอภาคและสิทธิของปวงชนตามระบอบประชาธิปไตย

4.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการเรียกร้องของประชาชนที่ไม่ใช่การเคลื่อนไหวทางชนชั้นและไม่ต้องการแย่งชิงอำนาจรัฐ แต่เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ประชาสังคม หรือมุ่งสร้างคำนิยามหรือวัฒนธรรมชุดใหม่ และเป็นการยกระดับจิตสำนึกของประชาชนต่อปัญหาใดปัญหาหนึ่งในสังคม เช่น การให้ความสำคัญแก่คนทุกวัย เพศ และเชื้อชาติอย่างเท่าเทียมกัน การให้ความสนใจต่อสภาพแวดล้อมของโลก มิใช่การเน้นแต่การบริโภค การปล้นชิงและตักตวงทรัพยากรธรรมชาติ และการดำเนินธุรกิจเพื่อหาผลกำไร (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2552: 40)

ในสังคมไทย ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะเป็นการรวมกลุ่มเป็นองค์กรเกิดขึ้นมากมายและปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่การรวมกลุ่มจะมีเป้าหมายหรืออุดมการณ์ทางการเมืองร่วมกัน ขณะเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรเพื่อดำเนินการตามภารกิจหรือแก้ไขให้กับกลุ่มของตน เช่น การจัดตั้งสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน พ.ศ. 2534 การจัดตั้งกลุ่มสมัชชาคนจน พ.ศ. 2538 ซึ่งถือเป็นการรวมพลังของคนจนทุกอาชีพเพื่อเรียกร้องหรือต่อรองกับอำนาจรัฐให้มีนโยบายแก้ปัญหาอย่างจริงจังและตรงจุดมากขึ้น การรวมกลุ่มเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนจากที่องค์กรต่างๆ เคยทำงานในลักษณะเดี่ยวคือ ทำงานเฉพาะปัญหาเฉพาะกลุ่มมามองปัญหาในลักษณะมหภาคที่เห็นว่าปัญหาต่างๆ นั้นเชื่อมโยงกัน ต้องอาศัยพลังต่างๆ ที่มีอยู่ช่วยผลักดันให้มีการแก้ไขร่วมกัน องค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่งได้ปรับบทบาทจากผู้ปฏิบัติงานมาเป็นภาคีหนึ่งของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านและองค์กรประชาชน โดยหลายฝ่ายได้เริ่มเชื่อมโยงระหว่างนโยบายเฉพาะด้านกับการเมืองในเชิงโครงสร้าง ต่อมาเริ่มมีกระแสเรียกร้องให้มีการลดทอนอำนาจรัฐในมิติต่างๆ หลายประเด็น จนอาจเรียกได้ว่าเป็นฐานคิดของการปฏิรูปการเมืองในสังคมไทย

จากทั้งหมดจะเห็นได้ว่า วาทกรรมการพัฒนาเป็นวาทกรรมกระแสหลักในสังคมไทยซึ่งเกิดขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมา โดยปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในรูปของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับต่างๆ สิ่งนี้ก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศอย่างก้าวกระโดด และได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างมาก ผลกระทบจากการพัฒนาก่อให้เกิดแนวคิด

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประชาสังคมขึ้นในสังคมไทย ถึงแม้การตื่นตัวของแนวคิดนี้จะเกิดขึ้นไม่นาน แต่มีบทบาทอย่างยิ่งในการกระตุ้นประชาชนให้มีความตระหนักในสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการสร้างอำนาจเพื่อขึ้นมาต่อรองกับอำนาจรัฐ การตื่นตัวของแนวคิดประชาสังคมและการเมืองในทศวรรษ 2530 ที่มีความเข้มข้นเห็นได้จากการประท้วงของกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดประชาสังคมเป็นวาทกรรมกระแสรองที่เข้ามาตอบโต้หรือท้าทายวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐซึ่งเป็นวาทกรรมกระแสหลักของสังคม ทำให้เป็นที่น่าสนใจว่าวาทกรรมประชาสังคมจะส่งผลไปสู่การปรับเปลี่ยนกรอบความคิดของนักเขียนด้วยหรือไม่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 4

ผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนา: ความเสื่อมทรุดของสังคมชนบท

ในบทที่ 3 ผู้วิจัยได้อภิปรายถึงการเกิดขึ้นของวาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยที่ยึดตามแนวทางการพัฒนาของธนาคารโลกในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กล่าวคือ รัฐมุ่งพัฒนาประเทศให้พ้นจากความยากจนด้วยการยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้สูงขึ้น ด้วยคำขวัญที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” ผ่านแม่แบบการพัฒนาคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ส่วนใหญ่เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ และพัฒนาประเทศภายใต้ลัทธิเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ ส่งผลให้เกิดการพยายามเปลี่ยนวิถีชีวิตเกษตรกรรมให้กลายเป็นอุตสาหกรรม อันนำไปสู่ความแตกต่างเหลื่อมล้ำระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท

การพัฒนาที่ขาดความสมดุลเช่นนี้เป็นผลมาจากแนวคิดของการพัฒนาที่มองว่าชนบทอยู่ในฐานะด้อยพัฒนาไม่ทันสมัยและมีวิถีชีวิตที่ล้าหลังจึงสมควรได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน ขณะเดียวกันการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยทำให้รัฐระดมทรัพยากรธรรมชาติ และกำลังคนจากชนบทมาเป็นปัจจัยการผลิตเพื่อให้อุตสาหกรรมเจริญก้าวหน้า ก่อให้เกิดปัญหาในชนบทต่างๆ ตามมาอีกมาก

ผลกระทบจากการพัฒนาเหล่านี้ปรากฏในวรรณกรรมด้วยเช่นกัน เนื่องจากวรรณกรรมและสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น นักเขียนได้นำประสบการณ์และปรากฏการณ์ในสังคมมาประกอบสร้างเป็นภาพตัวแทนในวรรณกรรม โดยเฉพาะในวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นที่มีขนาดสั้น นักเขียนจึงสามารถนำเสนอประเด็นปัญหาของมนุษย์และสังคมในวิถีทางต่างๆ โดยมีที่มาจากกระแสสังคมในขณะนั้นได้อย่างทันเหตุการณ์

บริบทสังคมไทยในทศวรรษ 2530 มีกระแสการพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงจากค่านิยมและวิถีชีวิตที่เรียบง่ายไปสู่วิถีชีวิตในระบบทุนนิยม จากการศึกษาเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 นักเขียนจำนวนหนึ่งได้นำเสนอเรื่องสั้นในบรรยากาศท้องถิ่นชนบท และได้นำกระแสการเปลี่ยนแปลงมาเสนอไว้ในเรื่องสั้น โดยชี้ให้เห็นปัญหาชีวิตที่ได้รับผลกระทบจากสังคมด้วยกลวิธีการเขียนตามแนวสัจนิยม เนื้อหาส่วนใหญ่มักเป็นไปตามแนวทางวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่นำเสนอชนบทในฐานะผู้ถูกกระทำจากนายทุนและภาครัฐ อย่างไรก็ตาม เรื่องสั้นชนบทไทยในทศวรรษ 2530 นี้มิได้นำเสนอปัญหาดังกล่าวแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังนำเสนอปัญหาครอบคลุมไปถึงผลกระทบที่เกิดจากการล่มสลายของวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจอีกด้วย ซึ่งปัญหาเหล่านี้นักเขียนได้นำเสนอภาพตัวแทนที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สอดคล้องกับวิถีชีวิตชนบทในแต่ละภูมิภาคของประเทศ ส่งผลให้เรื่องสั้นที่นำเสนอมีสีสันท้องถิ่น (local color) ช่วยสื่อความและยืนยันอัตลักษณ์ท้องถิ่นของนักเขียน

ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นวิเคราะห์เรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530–2539 ที่ได้เสนอผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาในสังคมที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชนบทตามมา ออกเป็น 4 ประเด็น คือ 1) ผลกระทบของนโยบายการพัฒนาจากภาครัฐต่อชนบท 2) ท้องถิ่นที่ถูกทำลายจากวิถีอุตสาหกรรม 3) การพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยม 4) กระแสโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าสู่ชนบท

ผลกระทบของนโยบายการพัฒนาจากภาครัฐต่อชนบท

นับแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา “การพัฒนา” ได้กลายเป็นข้ออ้างที่ทำให้รัฐใช้เป็นเหตุผลมาสนับสนุนการขยายบทบาท โดยจะเห็นได้ว่าเกิดโครงการและหน่วยงานต่างๆ เช่น โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท โครงการพัฒนาท้องถิ่นแห่งชาติ เป็นต้น การพัฒนาในยุคนี้เป็นการขยายตัวของโครงสร้างการบริหารงานพัฒนาหรือกลไกของรัฐในส่วนกลางซึ่งเข้าไปจัดตั้งกลไกในระดับหมู่บ้านและส่งผลกระทบต่อชนบทมาอย่างต่อเนื่อง รัฐเห็นว่าต้องพัฒนาชนบทโดยรวม โดยเฉพาะชาวบ้านในระดับปัจเจกชนที่ดำเนินชีวิตตามลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่นที่ยังล้าหลัง ไม่เข้ากับความทันสมัยตามนโยบายหลักของรัฐบาล ทำให้รัฐมีนโยบายการพัฒนาชนบทโดยเข้าไปเร่งฟื้นฟู รูปการณ์ดังกล่าวเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-3 ซึ่งเน้นให้บริการแก่ประชาชนด้วยการจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ การสร้างเขื่อน คลอง ถนน การบริการด้านสุขภาพอนามัย การจัดฝึกอบรมชาวบ้านให้มีค่านิยมที่สอดคล้องกับการพัฒนา ฯลฯ (ชาตรี เพ็ญศรี, 2543: 71) นโยบายและกลไกของรัฐที่เข้าไปมีบทบาทควบคุมและบริหารจัดการวิถีชีวิตของชาวบ้านให้เป็นไปตามแผนพัฒนาฯ นั้น จะเห็นได้ว่ามีจุดมุ่งหมายแอบแฝงที่มุ่งพัฒนาพื้นที่ชนบทเพื่อส่งเสริมระบบอุตสาหกรรม โดยอาศัยทรัพยากรจากชนบทอย่างเต็มที่ และไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมาต่อวิถีชีวิตของคนชนบท

ในเรื่องสั้นชนบทในทศวรรษ 2530 นักเขียนเสนอความเลวร้ายของนโยบายการพัฒนาของรัฐด้วยการใช้สีสันท้องถิ่นที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ ภาษาถิ่น ประเพณี การแต่งกาย และวิถีแห่งความคิดความรู้ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ (ทองสุก เกตุโรจน์, 2529: 183) โดยเสนอผ่านฉาก ตัวละคร และภาษาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่เกิดขึ้น ซึ่งสามารถแบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 2 หัวข้อดังนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

1. โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน: เส้นทางชักนำหายนะสู่สังคมชนบท

นโยบายการพัฒนาชนบทของรัฐมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญทำให้เกิดการระดมทรัพยากรในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ เช่น เขื่อนขนาดใหญ่ ถนนสายหลัก แต่ไม่ได้มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนชนบทโดยตรง กล่าวคือ รัฐมิได้ช่วยแก้ปัญหาพื้นฐานของคนชนบทที่ยากจน เพราะการมีถนนหรือกระแสไฟฟ้าไม่ได้มีส่วนช่วยให้คนชนบทสามารถเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้เสมอไป ทั้งยังเป็นส่วนซ้ำเติมให้คุณภาพชีวิตของชาวชนบทเลวร้ายยิ่งขึ้น เช่น กลุ่มวัยรุ่นในหมู่บ้านติดยาเสพติด การแข่งจักรยานยนต์ของกลุ่มวัยรุ่นก่อให้เกิดความรำคาญแก่คนในหมู่บ้าน การใช้สารเคมีทางการเกษตรที่มีผลต่อสุขภาพ หรือแม้แต่การอพยพของคนหนุ่มสาวเพื่อเข้าเมืองไปหางานทำ เป็นต้น ภาพเหล่านี้ล้วนเป็นความเลวร้ายที่ปรากฏในเรื่องสั้น ซึ่งนักเขียนได้นำเสนอภาพวิถีชีวิตผ่านเรื่องสั้นดังนี้ “ความตายของชายชรา” (2539), “ถนนไปชายเล” (2538), “เขื่อนคน” (2530), “บันไดปลาโจน” (2536)

ในเรื่อง “ความตายของชายชรา” (2539) ของวีระ สุดสังข์ ผู้เขียนกล่าวถึงความเลวร้ายที่มาพร้อมกับการพัฒนา โดยนำเสนอผ่านเรื่องราวของชายชราที่ในอดีตเป็นผู้ใหญ่บ้าน เขาต้องการพัฒนาหมู่บ้านให้มีความเจริญ จึงเป็นผู้นำเรียกร้องความเจริญด้านต่างๆ เข้ามา เช่น ไฟฟ้า ประปามาสู่หมู่บ้าน เพื่อให้ “*ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายสมกับคำว่า ไฟสว่างทางสะดวก*” (วีระ สุดสังข์, 2542: 86) วลีดังกล่าวสอดคล้องกับคำขวัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504-2509) ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก” ที่มีการเร่งสร้างสาธารณูปโภคสำคัญที่เป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตให้กระจายไปทั่วทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้เป็นแม่แบบให้แก่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่อๆ มาจนถึงปัจจุบัน แต่เมื่อหมู่บ้านมีความเจริญแล้วนั้นกลับทำให้เขารู้สึกว่าความเจริญเหล่านี้มีความเลวร้ายบางอย่างแฝงมาด้วย เช่น ถนนลาดยางที่ช่วยให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วขึ้นกลายเป็นสนามแข่งจักรยานยนต์ของวัยรุ่น และเป็นถนนสายเดียวกันที่นำคนหนุ่มสาวออกจากหมู่บ้านไปสู่เมือง ทิ้งเด็กและคนชราไว้อย่างโดดเดี่ยว รวมทั้งเป็นเส้นทางนำเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ทันสมัยเข้ามาในหมู่บ้าน ซึ่งตัวเขาเองได้หลงเชื่อจึงใช้สารเคมีทำการเกษตรกระทั่งส่งผลให้เป็นโรคมะเร็งและตายในที่สุด สิ่งเหล่านี้เป็นดังปีศาจร้ายทำลายชีวิตเขาและทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมชนบทเปลี่ยนแปลงไป

> ถนนลาดยางจากตัวอำเภอ ผิวถนนยังราบเรียบ คืนดึกคืนนี้ก็เหมือนคืนที่ผ่านมา มีหนุ่มวัยรุ่นของหมู่บ้านควบมอเตอร์ไซค์แผดเสียงทำลายความเงียบสงบ ทุกคนไปรวมกันที่ศาลาข้างถนนตามเวลานัดหมาย บางคนกำลังดมกาว บางคนเมากัญชาเมาเหล้ามาแล้ว ยาติดเสพย์เหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้จิตใจฮึกเหิม บ้าบิ่น กล้าควบมอเตอร์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไซด์ บิดคันเร่งเพิ่มความเร็วให้เต็มพิกัด เพื่อชัยชนะที่รออยู่ข้างหน้าโดยไม่คำนึงถึงว่าเสียงเครื่องยนต์เหล่านี้จะไปรบกวนหูและประสาทใครในยามดึกเวลาหลับนอน

(วีระ สุดสังข์, 2542: 84)

ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาเปรียบเหมือนปีศาจร้ายที่คอยกัดกร่อนชีวิตของชายชราจนทำให้เขาต้องอพยพไปอยู่กระท่อมกลางป่าเพื่อหนีการพัฒนาที่เขาเป็นผู้นำเข้ามา และเริ่มทบทวนถึงผลร้ายที่ตนไม่เคยคาดคิดมาก่อนจนกระทั่งประสบด้วยตนเอง

"ข้าอยากไปอยู่ที่กระท่อม" น้ำเสียงของเขาแหบโหยและสั่นเครือ เขารู้สึกว่าเขากำลังพ่ายแพ้ในสิ่งที่เขาเคยต้องการมาก่อน เขานึกตำหนิตัวเองว่าทำไมเขาจึงเห็นความน่ารำคาญของความเจริญช้าถึงเพียงนี้ และเพิ่งมารู้สึกเมื่อใกล้ตายอย่างนี้ เขาอยากมีเรี่ยวแรงลุกจากเสื่อไปบอกใครๆ ถึงพิษภัยความเจริญ นับแต่ไฟฟ้า ประปา ยาเคมี รถไถ รถเกี่ยวข้าว มอเตอร์ไซค์และถนนหนทาง

(วีระ สุดสังข์, 2542: 86)

ภายหลังเขาได้รู้เพิ่มอีกว่านอกจากการพัฒนาจะทำให้เขาต้องหลบหนีไปอยู่ในป่าแล้ว ความเจริญยังเป็นต้นเหตุของปัญหาอีกหลายอย่าง รวมทั้งเขาที่เป็นมะเร็งตับจากสารเคมีที่ใช้ในการเพาะปลูกนั้นนับเป็นส่วนหนึ่งของความเจริญทางด้านวิทยาการการเกษตรแบบสมัยใหม่ เรื่องนี้ผู้เขียนได้เสนอแนวคิดหลักของเรื่องไว้อย่างน่าสนใจซึ่งแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่มีคุณอนันต์ย่อมมีโทษมหันต์เช่นกัน ดังเช่นชายชราในเรื่องที่เป็นทั้งผู้นำและผู้ใช้ความเจริญอย่างไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมา เมื่อรู้สึกตัวเขาก็ได้รับโทษจากความเจริญอย่างสาหัส เปรียบได้กับการพัฒนาในสังคมไทยที่พยายามรับและปรับให้สังคมเจริญขึ้น แต่ไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบหรือปัญหาต่างๆ ซึ่งผู้เขียนได้เสนอปัญหาสังคมที่มาพร้อมกับการพัฒนาไว้ดังนี้

หมู่บ้านสมัยใหม่ แม้คนวัยแรงงานและคนหนุ่มสาวจะอพยพโยกย้ายไปค้าขายแรงงานอยู่ในเมืองเล็กเมืองใหญ่ หมู่บ้านก็ใช่จะเหลือเพียงคนชราและเด็กเล็กเท่านั้นยังมีเด็กอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นเด็กวัยรุ่นเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลายและก่อนระดับอุดมศึกษาค้างอยู่ในหมู่บ้านจำนวนมาก หลายคนถูกปล่อยให้อยู่กับปู่ย่าตายาย หลายคนอยู่เพียงลำพัง โดยพ่อแม่คอยส่งเงินให้ใช้รายเดือน เป็นเด็กสมัยใหม่ที่ค่อนข้างจะขาดความรัก ความอบอุ่นจากพ่อแม่ [...]

เด็กหนุ่มพวกนี้ นอกจากเรียนหนังสือตามหน้าที่และตามความปรารถนาของพ่อแม่แล้ว งานอื่นใดก็ไม่ได้ทำเป็นชิ้นเป็นอัน ยิ่งเป็นเด็กที่ขาดการเอาใจใส่จากพ่อแม่และยิ่งอยู่ท่ามกลางผองเพื่อนเกกมะเหรกเกเร ปัญหาของเด็กพวกนี้ก็ตามมาก่อความ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รำคาญให้ชาวบ้าน นอกจากจะยึดศาลาริมถนนเป็นที่ดมกาว กินเหล้า สูบกัญชาแล้วยังยึดถนนเป็นสนามประลองความคึกคะนอง กลางคืนดึกสงัด ถนนว่างโล่ง พวกเขาจึงมาท้าทายกันแข่งมอเตอร์ไซค์ เสียงขับแข่งแผดก้องแสบแก้วหู ปลุกคนทั้งหมู่บ้านให้ตื่นขึ้นมากลางดึก คนที่ไม่ป่วยก็พาลจะป่วย คนที่ป่วยแล้วก็พาลจะตายเร็วขึ้น

(วีระ สุดสังข์, 2542: 90-91)

จากปัญหาที่ปรากฏข้างต้น จะเห็นได้ว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเข้าสู่ชนบทได้ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา โดยเฉพาะปัญหาครอบครัวอันเกิดจากการคมนาคมที่สามารถติดต่อหากันได้สะดวก ทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองใหญ่ของคนหนุ่มสาว ส่งผลให้ครอบครัวในชนบทต้องล่มสลาย และกลายเป็นสาเหตุของปัญหาอื่นๆ โดยเฉพาะในวัยรุ่นที่เป็นปัญหาใหญ่ก็คือ ปัญหายาเสพติด และการปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม อันเป็นผลมาจากการขาดความรักความอบอุ่นในครอบครัว ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเลวร้ายของการพัฒนาที่เน้นพัฒนาด้านวัตถุได้เป็นอย่างดี

เรื่อง “ถนนไปชายเล” (2538) ของสนั่น ชูสกุล เป็นเรื่องสั้นอีกเรื่องหนึ่งที่นำเสนอความเลวร้ายของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เข้าไปสู่พื้นที่ชนบท โดยการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านแถบชายฝั่งทะเล ผู้เขียนเรื่องนี้นำเสนอตัวละครสองตัวที่เป็นเพื่อนกันแต่มีวิถีชีวิตแตกต่างกันคือ “เลี่ยม” ผู้มีความผูกพันกับท้องถิ่นดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง และ “นิคม” ผู้ใหญ่บ้านนักเดินทาง ที่สามารถทำทุกอย่างได้เพื่อเงิน และเป็นผู้นำโครงการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้าน แต่เดิมหมู่บ้านแห่งนี้มี “เฒ่าแล่ม” พ่อของเลี่ยมเข้ามาบุกเบิกพื้นที่อยู่เพียงครอบครัวเดียว ต่อมาพ่อของนิคม “เกลอคิด” ที่มีชีวิตร่อนเร่ไปตามที่ต่างๆ ได้เข้ามาอาศัยอยู่ด้วย กระทั่งเริ่มมีผู้คนมากขึ้นเรื่อยๆ และจากหมู่บ้านที่มีเพียงทางเดินเล็กๆ สำหรับให้ผู้คนใช้สัญจรไปมาจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่งเท่านั้น แต่เมื่อมีนโยบายการพัฒนาของรัฐเข้ามาถนนสายนี้จึงเปลี่ยนแปลงไปและทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผู้เขียนได้เสนอผ่านวิถีชีวิตของเลี่ยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการตัดถนนดังนี้

แล้วนี่! ในอีกไม่ช้า ตีนเขาต้องปรับตัวอีกครั้งให้เข้ากับถนนลาดยาง และครั้งนี้ความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นคงมิได้เกิดแค่ตีนของเขาเท่านั้น แต่ถนนโครงการใหม่ของผู้ใหญ่นิคมต้องรุกเข้าไปก่อความยุ่งยากให้เกิดขึ้นในครอบครัวของเขาอย่างแน่นอน ที่ดินที่มีอยู่สองไร่กว่าๆ ถ้าโดนถนนลาดยางขยายมาทับไปเสียอีก มันคงจะเหลือไม่ถึงสองไร่ ลำพังที่สองไร่กว่าที่มีอยู่ยังพอกล้อมแกล้มได้มีของกินของใช้จากมันอยู่บ้าง ที่จอมปลวกขนาดใหญ่ติดถนนเป็นจอมปลวกที่น่าอัศจรรย์ เมื่อฝนตกลงมา เห็ดโคนจะแทงออกดอกมาเป็นดง ให้เขาได้เก็บกินเก็บขายปีหนึ่งได้เงินมิใช่น้อยจากนั้นกลอยและ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> ย่านางจะแทงหัวแทงรากยึดเถาะเลาะเลื้อยก่ายเกี่ยว ต้นขี้แรด ต้นชะมวง มะกอก เพกา ถัดจากบริเวณจอมปลวกออกมามีไม้กินได้และสมุนไพรหลากชนิดยัดเยียดกันอยู่อย่างแน่นขนัด ชะอม ชะพลู มะเขือพวง มะแว้ง กระบุก ผักหวาน พริกขี้นก... แม้มันจะไม่ได้หมายถึงตัวเงิน แต่ต้นไม้ต้นหญ้าเหล่านี้ทำให้ครอบครัวของเขาและเพื่อนบ้านอีกหลายครอบครัวแทบจะไม่ต้องซื้อพืชผักกินตลอดทั้งปี
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 73)

การตัดถนนเข้ามาได้ทำให้วิถีชีวิตของคนในชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากการพึ่งพาตนเองได้ด้วยธรรมชาติรอบตัวและมีความเป็นอยู่แบบพออยู่พอกินโดยที่ไม่ต้องพึ่งพิงสังคมภายนอก แต่เมื่อมีการตัดถนนเข้ามาส่งผลให้พื้นที่ทำกินของคนชนบทหายไป ทำให้แหล่งอาหารถูกทำลายและขาดรายเข้าได้มาจุนเจือครอบครัว ซึ่งปัญหาเหล่านี้ก่อให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นออกจากพื้นที่เพื่อหาแหล่งทำกินที่สมบูรณ์กว่า ทั้งนี้การนำเสนอของผู้เขียนเช่นนี้ ได้สื่อทัศนคติของผู้เขียนที่มองว่าชนบทเป็นเหยื่อของการพัฒนา และกำลังถูกกลืนกิน ซึ่งผู้เขียนได้ใช้โวหารเปรียบเทียบให้ถนนลาดยางเป็นดังงูยักษ์ที่กำลังล่าเหยื่อ

> ถนนลาดยางขนาดแปดเมตรเลาะเลื้อยไปใต้ร่มเขียวครึ้มของสวนทุเรียน สวนลองกอง ดูคล้ายร่างอันกำยำของงูยักษ์กำลังเลื้อยเข้าพงหญ้าเพื่อหาฉกกินสัตว์เล็ก
>
> ผู้รับเหมาสร้างถนนรื้อเสาและหลังคาบริเวณนอกชานบ้าน ซึ่งครั้งหนึ่งไม่นานมานี้เคยมีเจ้าของชื่อ “เลี่ยม” ทิ้งไป ปล่อยให้เหลือแต่ตัวบ้านชั้นเดียวทรงหมาแหงนยืนร้างอยู่ริมไหล่ทางนั่นเอง [...] เมื่อถนนลาดยางไปถึงชายทะเลนั้น ที่ดินถูกเปลี่ยนมือไปอีกทอดหนึ่ง ด้วยราคาเพิ่มขึ้นกว่าสิบเท่าตัวแล้วมีคนเอาลวดหนามมากั้นไว้เป็นแนวยาวเกือบตลอด
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 76)

จากตัวอย่างข้างต้นทั้งหมดที่ยกมานั้นจะเห็นได้ว่า ถนนซึ่งเปรียบได้กับงูยักษ์หรืออีกนัยหนึ่งถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเลวร้ายของวาทกรรมการพัฒนาที่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงค่านิยมและวิถีชีวิตของคนชนบทอย่างชัดเจน กล่าวคือ จากความเป็นอยู่ที่มีวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายโดยการพึ่งพาธรรมชาติและมีความสุขสงบด้วยความพอเพียง แต่เมื่อมีการพัฒนาเข้ามาความเป็นอยู่จึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง ทำให้คนพื้นถิ่นต้องอพยพย้ายถิ่นฐานรวมถึงเริ่มละเลยค่านิยมและวิถีชีวิตแบบเก่า นิยมใช้และเชื่อเทคโนโลยีและวิทยาการต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นเพื่อความทันสมัยสะดวกรวดเร็วจนลืมคุณค่าความเป็นคน ให้ความสำคัญแก่เงินตรามากขึ้นตลอดจนเกิดการสร้างเส้นแบ่งหรือช่องว่างทางสังคมที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคมชนบทด้วย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนักเขียนจะนำเสนอความเลวร้ายของการพัฒนาพื้นที่ชนบทที่ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ในเรื่องนี้ผู้เขียนยังเสนอความเลวร้ายรูปแบบใหม่ที่เป็นเสมือนการล่าอาณานิคมด้วยการเข้าครอบครองที่ดินของต่างชาติและเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจ ซึ่งตรงกับบริบทสังคมในทศวรรษ 2530 ที่ประเทศญี่ปุ่นได้เข้ามาลงทุนการค้าในประเทศไทย ตั้งฐานการผลิตและมีปริมาณการลงทุนสูงสุด รวมถึงเป็นประเทศที่ไทยนำเข้าสินค้าและส่งออกมากที่สุดด้วยเช่นกัน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์: 2546, 196) ถือได้ว่าเป็นการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจ ผู้เขียนได้กล่าวเปรียบเทียบถึงการเข้ามาของประเทศญี่ปุ่นในสมัยของเฒ่าแล่มที่เข้ามาจับจองพื้นที่ว่า

> ปีที่เฒ่าแล่มพ่อของเลี่ยมเข้าจับจองและบุกเบิกที่ดิน ซึ่งเดี๋ยวนี้กลายเป็นของคนอื่นไปหมดแล้ว เป็นปีเดียวกับที่พวกญี่ปุ่นยกพลขึ้นบก
>
> ปีที่เลี่ยมเข้าบุกรุกถากถางพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแปลงที่อยู่เหนือชุมชนเชิงเขาขึ้นไปจนถูกจับไปขังคุกในที่สุดนั้น เป็นปีที่ผู้คนพากันปลูกทุเรียนพันธุ์ดีกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ส่งไปขายให้คนญี่ปุ่นกิน ผู้คนขับรถญี่ปุ่นโฉบไปโฉบมาอย่างโก้หรู และที่ดินหลายแปลงรู้ๆ กันว่าถูกซื้อโดยเงินญี่ปุ่น
>
> ดูเหมือนอะไรๆ ก็ขึ้นต่อญี่ปุ่นไปเสียหมด โดยญี่ปุ่นไม่ต้องยกพลขึ้นบกเหมือนยุคของเฒ่าแล่มแต่อย่างใด
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 77)

การเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองที่ผู้เล่าเรื่องกล่าวถึงเป็นการบุกรุกที่มองเห็นและสามารถป้องกันได้ด้วยกำลังทหาร แต่สงครามที่มาพร้อมกับการล่าเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจเป็นสงครามที่ไม่สามารถสัมผัสได้ ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่รัฐกลับเป็นผู้กระทำผิดและส่งเสริมให้เกิดความเลวร้ายขึ้น

> คนที่รับซื้อที่ดินของน้องทั้งหกของเลี่ยมก็คือนิคมนั่นเอง ใครๆ ก็รู้กันดีว่าผู้ใหญ่บ้านคนใหม่กว้านซื้อ ที่ดินไว้หลายร้อยไร่ ทั้งยังกู้เงินธนาคารมาซื้อที่ชายทะเลไว้หลายสิบไร่ ใครๆ ก็รู้กันดีอีกเช่นกันว่าเขาซื้อที่ดินชายทะเลไว้ขายให้กับคนญี่ปุ่น คนไต้หวัน มีคำพูดขึ้นมาให้ได้โจษขานถกเถียงกันว่าจริงหรือไม่จริง-ราคาที่ดินวาหนึ่งในเมืองหลวงของญี่ปุ่นเท่ากับราคาที่ดินร้อยสองร้อยไร่ที่บ้านศาลาแดง
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 70)

จะเห็นได้ว่า ความเลวร้ายของการพัฒนาในการพัฒนาพื้นที่ชนบทด้วยการตัดถนนเพื่อชักนำความเจริญไปสู่ท้องถิ่นนอกจากจะส่งผลให้ชีวิตของคนในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปแล้ว สิ่งที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เลวร้ายยิ่งกว่าก็คือ ความเจริญที่เกิดขึ้นนำไปสู่การสูญเสียแผ่นดินให้แก่ต่างชาติ และกลายเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นปัญหาสำคัญและยังคงเกิดขึ้นจนถึงปัจจุบัน ในตอนจบของเรื่องจะเห็นได้ว่าเลี่ยมผู้มีวิถีชีวิตผูกพันกันธรรมชาติเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของคนในท้องถิ่นกลับถูกจำคุก ในขณะที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของการพัฒนาประสบความสำเร็จในชีวิตมีความเป็นอยู่ร่ำรวยสุขสบาย ซึ่งเป็นการแสดงถึงวิถีชนบทที่พ่ายแพ้ต่อการพัฒนาอย่างสิ้นเชิง

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้เสนอปัญหาการจัดสรรที่ดินและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น เนื่องจากนายทุนกว้านซื้อที่ดินเพื่อขายให้ชาวต่างชาติจนเกิดปัญหาไม่มีที่ดินทำกินและการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน โดยจะเห็นได้จากตัวละคร ‘เลี่ยม’ ที่หนีจากถิ่นเกิดของตนเข้าสู่ป่าเพื่อหาที่ดินทำกินใหม่แต่แล้วก็ถูกจับเนื่องจากบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในประเทศไทยมีการออกพระราชบัญญัติคุ้มครองเขตป่ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2481 และใน พ.ศ. 2517 ได้ออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติเพิ่มขึ้นมาอีกฉบับ แนวความคิดนี้เกิดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์เขตพื้นที่ป่าเสมือนเป็นเครื่องมือของรัฐบาลและส่งอิทธิพลต่อสังคมคนชนบทในด้านสิทธิที่ดินทำกิน เนื่องจากสำหรับภาครัฐการบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินของชาวบ้านในเขตที่เรียกว่าป่าสงวนหมายถึงการจับจองแบบผิดกฎหมาย แต่ใน พ.ศ. 2532 รัฐบาลกลับมีการอนุมัติใบอนุญาตสัมปทานป่าไม้เป็นบริเวณมากกว่าเขตป่าที่เหลืออยู่ซึ่งเป็นการเอื้อประโยชน์สำหรับนายทุน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2546:74) แสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคมที่คนชนบทมักเป็นผู้ถูกกระทำ

เรื่อง “เขื่อนคน” (2530) ของญิบ พันจันทร์ เป็นเรื่องราวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยผู้เขียนใช้วิธีการเล่าเรื่องราวผ่านบทสนทนาของตัวละคร ซึ่งเสนอให้เห็นมุมมองที่คล้ายคลึงกันของตัวละครว่า เขื่อนที่ทางการกำลังจะสร้างขึ้นนั้นได้สร้างในบริเวณชุมชนที่ชาวบ้านเคยอาศัยกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย และชาวบ้านจำเป็นจะต้องย้ายครอบครัวไปอยู่ยังสถานที่ที่ทางการจัดสรรไว้ให้ ซึ่งมีความเป็นอยู่สะดวกสบาย ค่าน้ำ-ค่าไฟไม่ต้องเสีย มีถนนลาดยาง อีกทั้งชาวบ้านจะได้รับค่าทดแทนในการรื้อถอนและขนย้ายบ้าน ทว่าเมื่อชาวบ้านย้ายเข้าไปอยู่ยังสถานที่ดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านกลับไม่ได้รับความสะดวกสบาย ทุกอย่างต้องจ่ายเป็นเงินทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าน้ำค่าไฟ ผักปลาก็ต้องซื้อเพราะไม่มีพื้นที่ให้ทำกิน แม้แต่ที่อยู่ซึ่งเป็นของชาวบ้านแท้ๆ ยังต้องจ่ายค่าเช่า ซึ่งเป็นปัญหาที่บั่นทอนจิตใจของชาวบ้านอย่างยิ่ง จะมีก็แต่คำพูดของนายช่างที่เคยให้กำลังใจก่อนจะสร้างเขื่อนว่า *“เขื่อนทุกเขื่อนสร้างด้วยคน และในคนทุกคนย่อมมีเขื่อน เมื่อสร้างได้ต้องรื้อได้”* (ญิบ พันจันทร์, 2545: 36) คำพูดของนายช่างจึงเสมือนเป็นน้ำหล่อเลี้ยงและให้ความหวังแก่ชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมารวมกลุ่มรอนายช่างกลับมาจากในเมืองและชาวบ้านก็ยังคงพูดคุยกันถึงปัญหาที่เกิดขึ้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ที่ใหม่น้ำไฟสะดวก แต่เขาเก็บตังค์ ก่อนย้ายเขาบอกอีกอย่างหนึ่ง คงหลอกให้พวกเรามาก่อน ถนนก็ว่าจะลาดยางให้ นี่ผ่านมากี่ปีแล้วฝุ่นยังคลุ้ง แต่วันไหนที่เจ้านายมาฝุ่นสักนิดไม่มี มันมารดน้ำถนนกันแต่เช้ามืด" คนตัดฟืนพูดหลังจากเอาฟืนลงจากบ่า

"ในครัวเรานะ อยู่บ้านเก่าไม่ต้องซื้ออะไรเลย มาอยู่นี่จ่ายลูกเดียวจะเอาที่ไหนเหลือ บางวันหาได้ บางวันก็ไม่ได้แต่จ่ายทุกวัน ทำไร่ก็ไม่พอใช้ พอหยุดไร่ก็หมดเงิน บางปีค่าปุ๋ยก็ไม่พอ" คนไร่ข้าวโพดพูด [...]

แต่ทุกคนในวงสนทนาพูดเหมือนกันอย่างหนึ่งว่า ตอนได้เงินค่าเวนคืนใหม่ๆ นั้นทุกคนฝากธนาคารกัน แต่พอย้ายบ้านต้องซื้อนั่นซื้อนี่ ไม้บ้านเก่าที่รื้อลงมาก็ขนลำบาก บ้านที่เก่าเกินไปก็ต้องซื้อใหม่หมด ค่ารถบรรทุกก็แพง

เมื่อถามถึงคนนั้นคนนี้ วงสนทนาที่นั่งล้อมวงกันมานานเพิ่งรู้ว่าเพื่อนบ้านหลายคนหายไป ไม่รู้ว่าไปได้งานทำอยู่ที่ไหนกันบ้าง เมื่อมาอยู่ที่ใหม่ไม่พอกินเขาต้องย้าย ญาติพี่น้องที่เคยอยู่ร่วมฝั่งร่วมแม่น้ำเดียวกันต้องจากกัน

บ้างว่าไปสืบหานายช่าง แต่ก็ยังไม่มีใครเจอ
บ่ายมากแล้ว นายช่างก็ยังไม่มา

(ญิบ พันจันทร์, 2545: 38-39)

จากบทสนทนาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้เขียนใช้การเล่าปัญหานี้เพื่อวิพากษ์การทำงานของรัฐที่ไม่รับผิดชอบต่อชีวิตชาวบ้านหลังจากที่ต้องย้ายที่อยู่ ที่เห็นได้ชัดก็คือ การไม่ปฏิบัติตามคำพูดที่เคยให้ไว้แก่ชาวบ้าน และการไม่รับผิดชอบในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ต้องล่มสลายจากนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการสร้างเขื่อนก่อให้เกิดความล่มสลายของชุมชน และพื้นที่ทางธรรมชาติถูกทำลาย

"ที่ใหม่นี่ปลูกอะไรใหม่ๆ เอาน้ำรดก็ตายลงๆ ไม่ดีขึ้นเลย ผลไม้ก็ตายหมด [...] ที่บ้านที่เป็นดินทรายก็เยอะ หน้าร้อนร้อนจนเดินไม่ได้ หน้าน้ำน้ำหลากเก็บน้ำไม่ได้ ที่อย่างนี้แต่ก่อนไม่มีค่าเพราะแถบนี้เป็นป่าลึก ช้าง เก้ง กวางเยอะแยะ เราเคยตามพ่อมา...ไม้มันหายไปไหนหมด" (ญิบ พันจันทร์, 2545: 42)

การสร้างเขื่อนให้เป็นโครงสร้างพื้นฐานส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการดำรงชีวิตที่เคยผูกพันอยู่กับธรรมชาติตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษได้หายไปโดย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ถูกแทนที่ด้วยความเจริญด้านต่างๆ ส่งผลให้มีความเป็นอยู่ที่ยากลำบากเพราะชาวบ้านไม่อาจปรับตัวได้ทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและมหาศาล อีกทั้งพื้นที่ทำกินที่เคยตกทอดกันมาแต่ครั้งรุ่นปู่ย่าก็กลายเป็นสมบัติของคนเมือง

> “น้ำก็น้ำบ้านเรา ที่ก็ที่ของเรา แต่ช่วยอะไรเราไม่ได้” นั่นเป็นเรื่องแรกที่คนดำน้ำขึ้นมาได้ยินถ้อยคำ
>
> “นี่ก็ถูกเช่าที่ดินเขื่อน” ตาเฒ่าบอกเรื่องราวของคนอีกคนในวงสนทนา “ตอนแรกเขาว่าจะจัดที่ให้ ทั้งๆ ที่เคยเป็นของเราแท้ๆ ก็ต้องเช่าเขา ให้คนอื่นเขามาเก็บเงินจากเราอีก เขาบอกว่าจะจัดให้อยู่เป็นหมู่ก็ไปกันเป็นหมู่ สร้างบ้านกันเป็นแถว อยู่แล้วไม่รู้จะทำอะไรกิน เมื่อไม่ไหวต้องไป”
>
> “เราไม่มีที่ดิน มีเฉพาะบ้าน เขาก็ให้แค่ค่ารื้อถอน”
>
> “ผมอยู่มาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ยังไม่มีหลักฐานในที่ดินอีก”
>
> “มีแต่คนที่มาจากที่อื่นที่ได้ดี”
>
> (ญิบ พันจันทร์, 2545: 43)

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินในการสร้างเขื่อนกลับไม่ได้รับผลประโยชน์และไม่มีสิทธิในที่ที่เคยเป็นของบรรพบุรุษ หรือแม้แต่น้ำที่ท่วมขังบ้านของเขาอยู่ซึ่งทำให้เกิดเป็นผลผลิตของเขื่อนคือ กระแสไฟฟ้า พวกเขาก็ไม่ได้รับผลประโยชน์แต่กลับส่งกระแสไฟฟ้านี้ไปยังคนเมือง ขณะเดียวกันหากจะให้ชาวบ้านย้ายไปที่อื่นชาวบ้านก็ไม่สามารถดำรงชีวิตได้ ซึ่งในเรื่องได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

> “พวกเราจะออกไปก็กลัวเขาหลอก คนบ้านนอกอย่างเรานี่ไม่ทันเขา แค่ถนนหนทางก็ไปไม่ถูก ไปได้แต่ในไร่ในป่า จับแต่จอบแต่เสียมจะคุยกับใครเป็น พูดจาอ้าปากไม่ทันเขา”
>
> “คนบ้านเราจะคุยกับใครต้องเดินไปหา ไกลแค่ไหนไม่ว่า แต่คนเมืองเขาใช้โทรศัพท์ คนป่านี่เรามันป่าจริงๆ”
>
> (ญิบ พันจันทร์, 2545: 47)

จากคำพูดของตัวละครข้างต้น เป็นข้อสรุปของชื่อเรื่อง “เขื่อนคน” ได้เป็นอย่างดีที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณเขื่อนนั้นมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับค่านิยม ความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมที่เคยอยู่แบบพอเพียง อาศัยธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องดิ้นรนแข่งขันกันดังที่ปรากฏในสังคมเมืองที่มีความเจริญ และแม้ว่าการสร้างเขื่อนจะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านไปอย่างมาก แต่จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นไม่สามารถเปลี่ยนจิต

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิญญาณที่ชาวบ้านเคยมีได้ เพราะชาวบ้านไม่สามารถไปใช้ชีวิตที่อื่นได้อีกนอกจากบริเวณเขื่อน ซึ่งก็เปรียบได้กับเขื่อนที่กักเก็บน้ำไว้เสมือนที่กักเก็บคนไว้ด้วยเช่นกัน

เรื่อง “บันไดปลาโจน” (2536) ของณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์ เสนอประเด็นการสร้างเขื่อนว่าได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านด้วยเช่นกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องของ “เชษฐ์” เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ต้องย้ายจากกรุงเทพฯ เข้าประจำการตำแหน่งหัวหน้าที่เขื่อนใหม่ ชีวิตของเชษฐ์มีความคล้ายคลึงกับชาวบ้านที่โดนไล่ที่เพื่อจะสร้างเขื่อน เพราะบ้านที่เขาซื้อไว้เพื่อเป็นเรือนหอได้ถูกไล่ที่เวนคืนที่ดินเพื่อสร้างทางด่วนเช่นกัน เมื่อเขามาประจำการที่เขื่อนกลับเห็นคนแก่และเด็กมาอาศัยอยู่ในบริเวณเขื่อนเต็มไปหมด ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้เคยอาศัยอยู่บริเวณเขื่อนมาก่อน และได้ถูกย้ายให้ไปอยู่ในที่ทางการรับรองไว้คือพื้นที่ใต้เขื่อน แต่พื้นที่นั้นกลับแห้งแล้งทำให้ไม่สามารถดำรงชีวิตได้ ชาวบ้านจึงต้องอพยพย้ายมาขออาศัยภายในเขื่อนแทน โดยปกติแล้วพื้นที่เขื่อนจะไม่ให้ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัย ลูกน้องก็ได้อธิบายถึงเหตุที่มาของชาวบ้านนี้ว่า

> ก่อนที่เราจะลงมือสร้างเขื่อนกันมีหมู่บ้านหนึ่งอยู่ตรงนี้ เป็นหมู่บ้านค่อนข้างใหญ่ ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำสายนี้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งทำไร่ปอ อีกส่วนหนึ่งเก็บของป่าขาย บางคนก็หาปลาในแม่น้ำเอาไปขายในอำเภอ พอเราเริ่มลงมือสร้างเขื่อน ทุกคนก็ต้องย้ายออกไปยังที่ใหม่ ถึงแม้จะมีการอิดออดบ้าง แต่เราก็บังคับให้ย้ายออกไปได้ทุกคน แต่โชคไม่ดีครับนาย ที่ใหม่นั่น จะเป็นเพราะฝ่ายเราไม่ได้สำรวจอย่างจริงจังหรืออะไรก็ไม่รู้ ปรากฏว่าชาวบ้านปลูกอะไรก็ไม่งาม แถมป่าแถวนี้ก็หดหายไปทุกวัน ของป่าก็ร่อยหรอลงไป จะปลูกปอก็ไม่มีน้ำสำหรับฟอก ปลาก็ไม่มีให้จับ สุดท้ายคนหนุ่มสาวก็ต้องเข้าไปหางานทำในเมือง หรือไม่ก็ต้องลงไปยังกรุงเทพฯ บางคนไปเป็นช่างก่อสร้าง บ้างก็ไปทำโรงงาน ผู้หญิงบางคนก็ไปหาเงินส่งทางบ้าน ก็เลยเหลือแต่คนแก่กับเด็กๆ นั่นแหละครับนาย
>
> (ณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์, 2542: 201)

จากคำบอกเล่าถึงที่มาของการเข้ามาอยู่ในพื้นที่เขื่อนข้างต้น แสดงให้เห็นว่า นโยบายของภาครัฐที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานแบบทุนนิยมสมัยใหม่ อาทิ การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า เพื่อเป็นปัจจัยรองรับการลงทุนในภาคอุตสาหกรรม และโครงการพัฒนาของรัฐอื่นๆ ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน อีกทั้งรัฐได้ปล่อยปละละเลยไม่ให้การช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก เนื่องจากครอบครัวล่มสลายพลัดพรากและไม่อาจดำรงชีวิตด้วยวิถีดั้งเดิมได้ คนหนุ่มสาวต้องอพยพไปทำงานในเมือง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้ ในเรื่อง “บันไดปลาโจน” ได้เสนอปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนโดยเสนอภาพของบันไดปลาโจน ซึ่งเป็นบันไดปลาที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อช่วยให้ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ สามารถเดินทางผ่านสิ่งกีดขวางทางเดินไปได้ เช่น ในกรณีการสร้างเขื่อนปิดกั้นลำน้ำซึ่งทำให้ปลาสามารถเดินทางไปหาที่ผสมพันธุ์หรือวางไข่ในฤดูวางไข่ได้ การสร้างบันไดปลาโจนเป็นแผนการพัฒนาโครงการเขื่อนปากมูล พื้นที่รับผิดชอบของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กิตติพร ใจบุญ, 2538: 83) บันไดที่ถูกสร้างขึ้นมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในการวางไข่และวิถีชีวิตของปลา แต่ชาวบ้านกลับเป็นผู้เห็นความสำคัญและช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเหล่านี้ไว้

> “ตรงบันไดปลาโจนนั่นมันเป็นปลาที่ทวนน้ำขึ้นมาเพื่อจะขึ้นไปวางไข่กันแถวต้นน้ำลึกๆ โน่น” ชายชราชี้มือขึ้นไปทางทิศเหนือ “ถ้าไม่เป็นตัวเมียท้องแก่ก็เป็นตัวผู้ที่จะขึ้นไปผสมพันธุ์ด้วย แต่ปลาที่นายเห็นอยู่บนเตาไฟนี่ ถ้าเป็นตัวเมียก็ไม่มีไข่อยู่เลย นายดูให้ดี ปลาที่ชอบมุดเข้ามาติดลอบชายน้ำมีแต่ปลาช่อนกับปลาดุกเท่านั้น นายลองดูได้เลย” ชายชรายื่นปลาย่างตัวหนึ่งให้
>
> ผมโบกมือเป็นเชิงปฏิเสธแล้วถามต่อ “ถ้างั้นลุงไปทำอะไรกับปลาแถวบันไดปลาโจนตอนเช้าๆ นั่น”
>
> บันไดปลาโจนที่นี่ทั้งเล็กทั้งชัน นายก็เห็นแล้วไม่ใช่หรือปลาที่กระโดดทวนน้ำขึ้นมาน่ะหัวฟาดโดนขอบซีเมนต์เสียตั้งเยอะ พวกตัวเขื่องๆ พอจะกระโดดไปได้เรื่อยๆ จนถึงตัวอ่างเก็บน้ำ แต่พวกที่ย่อมหน่อยมักจะไปกันไม่ถึง พออ่อนแรงก็จะถูกสายน้ำพัดพาลงมาข้างล่างอีก ถ้าไม่มีผมช่วยแล้วจะมีปัญญากระโดดขึ้นไปถึงอ่างเก็บน้ำหรือ
>
> “หมายความว่า...” ผมชักเสียงอ่อย
>
> “ใช่ครับนาย มือของผมนี่แหละที่ช่วยพยุงปลาที่อ่อนแรงพวกนั้นขึ้นมาทีละขั้นๆ จนกระทั่งถึงอ่างเก็บน้ำ”
>
> (ณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์, 2542: 204)

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านช่วยขยายพันธุ์ปลาเนื่องจากวิถีชีวิตของคนชนบทต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก จึงเข้าใจและให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมมากกว่าเจ้าหน้าที่รัฐที่เพียงแต่เข้ามาหาผลประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ซึ่งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนี้เป็นการแสดงถึงการรักถิ่นฐานบ้านเกิด ซึ่งผู้เขียนได้เสนอผ่านการดำรงชีวิตของปลาว่า

> “ผมว่าปลาพวกนั้นรักถิ่นฐานบ้านเกิดของมันพอๆ กับคน ผมเคยได้ยินได้ฟังว่าปลาหลายชนิดจะต้องว่ายทวนน้ำไปวางไข่แถวๆ ต้นน้ำ พอมีเขื่อนขึ้นมา ปลาพวกนั้นก็

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขึ้นไปได้ลำบาก ถึงจะมีบันไดปลาโจน แต่ถ้าสักแต่ว่าสร้างขึ้นอย่างที่นี่ ก็ช่วยอะไรไม่ได้มากนักหรอกนาย" [...]

"บ้านผมเคยอยู่ข้างล่างโน่น" ชายชราชี้มือไปตรงกลางอ่างเก็บน้ำ "ริมแม่น้ำสายนี้...แต่ที่ใหม่ที่เขาให้พวกผมไปอยู่ไม่ได้เป็นแบบนี้...ไม่มีแม่น้ำ...ไม่มีกลิ่นดินชื้นๆ แบบนี้..." ชายชราสูดลมเข้าปอดเฮือกใหญ่ "ผมว่าคนไม่ต่างอะไรไปจากปลาพวกนี้หรอกนาย...คนเรารักถิ่นฐานบ้านเกิดพอๆ กับปลา การถูกจับย้ายไปที่อื่นไม่ได้ทำให้คนเรามีความสุขมากขึ้นหรอก ถึงแม้ว่าที่ใหม่จะมีอะไรๆ ดีกว่าที่เก่าก็ตาม...และถ้าที่ใหม่ไม่มีอะไรให้อย่างที่พวกเราเจอกันมาแล้ว ก็เหมือนกับตกนรกทั้งเป็นนั่นแหละ ผมจึงต้องขอเข้ามาอยู่แถวนี้ อย่างน้อยก็ได้อยู่ใกล้ๆ กับที่เราเคยอยู่ ได้สูดกลิ่นดินชื้นๆ ที่เราคุ้นเคย"

(ณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์, 2542: 205)

การเปรียบเทียบการรักถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวบ้านกับวิถีการวางไข่ของปลาที่กล่าวในข้างต้น จะเห็นว่ามีการแสดงนัยเสียดสีนโยบายการพัฒนาของรัฐ ที่ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นทั้งยังวิพากษ์ความบกพร่องของการบริหารจัดการสิ่งก่อสร้างของรัฐที่ได้สร้างความเดือดร้อนทั้งต่อคนและสัตว์ที่อาศัยอยู่โดยรอบ เหตุการณ์ในเรื่องนี้สอดคล้องกับบริบทสังคมในโครงการสร้างเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านจำนวนกว่า 5,000 คน ที่ได้รับผลกระทบมาชุมนุมคัดค้านหน้าศาลากลางจังหวัด เนื่องจากรัฐและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยขาดความใส่ใจในสิ่งแวดล้อมรอบพื้นที่เขื่อนก่อให้เกิดน้ำเสีย พันธุ์ปลาถูกทำลาย เกิดโรคระบาดชนิดใหม่เกิดการแพร่ระบาดของหอยชนิดหนึ่งที่เป็นพาหะของเชื้อโรคพยาธิใบไม้ในเลือด สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำมูล (กิตติพร ใจบุญ, 2538: 84)

จากทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่านโยบายการสร้างโครงสร้างพื้นฐานของรัฐซึ่งเปรียบได้กับสัญญะของการพัฒนาที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชนบทอย่างมหาศาล และได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชุมชนอย่างชัดเจนที่ล้วนก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย อาทิ ปัญหาครอบครัวที่ล่มสลาย ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากรัฐจะเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการรองรับอุตสาหกรรมแล้ว โครงการพัฒนาพื้นที่ในชนบทยังเป็นสิ่งที่ต้องเร่งรัดเพื่อให้ชนบทพัฒนาไปสู่ความทันสมัยด้วย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. โครงการพัฒนาพื้นที่ชนบท: ความอยู่ดีกินดีที่เป็นมายา

การพัฒนาพื้นที่ในชนบทของรัฐในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับต่างๆ เป็นการเสริมสร้างศักยภาพของชนบทด้วยการพัฒนาในส่วนภูมิภาคเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ยั่งยืน และเป็นการกระจายโอกาสความเจริญและรายได้ไปสู่ชนบท แต่ในขณะเดียวการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนชนบทกลับเป็นการซ้ำเติมให้คนชนบทมีความเป็นอยู่ที่แย่ลงไปกว่าเดิม ซึ่งนักเขียนได้เสนอภาพความเลวร้ายของการพัฒนาชนบทในแนวทางที่ผิดไว้ด้วยเช่นกัน เรื่องสั้นที่นำเสนอโครงการพัฒนาพื้นที่ชนบทได้แก่ “ทางเลือก” (2533), “หุ่นดิน” (2534), “หมู่บ้านพัฒนา” (2534), “บาดแผล” (2535), “หิมพาล” (2536), “ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง” (2536) และ “เนินพะนัง” (2536) โดยจะขอยกตัวอย่างมาอธิบายจากเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่อง “หิมพาล” (2536) ของสนั่น ชูสกุล ผู้เขียนได้เสนอภาพแทนชีวิตของ “นายแหยม ไม้งาม” เกษตรกรในพื้นที่ภาคอีสานที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่อีสานเขียว โครงการดังกล่าวเกิดจากความร่วมมือระหว่างรัฐ ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตร ธนาคารและเกษตรกร จึงเรียกว่า “โครงการสี่ประสาน” โดยมีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้ประสานงานสนับสนุนการทำการเกษตรแบบครบวงจรด้วยการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มะม่วงหิมพานต์ ข้าวโพด มันสำปะหลัง การเลี้ยงโคอีสานเขียว การเลี้ยงไหมครบวงจร ฯลฯ โครงการนี้เป็นที่ยอมรับและแพร่หลายในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) (นิวัฒน์ มาศวรรณา และ กมล เลิศรัตน์: 2550, 2) โดยเกิดขึ้นจากนโยบายการบริหารของภาครัฐนำโดยพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคความหวังใหม่ รัฐบาลชุดนี้ได้ใช้นโยบายโครงการอีสานเขียวในการหาเสียงแถบภาคอีสาน ส่งผลให้ได้รับคะแนนเสียงอย่างล้นหลาม ในเรื่องสั้นผู้เขียนได้นำเสนอการเข้ามาโครงการอีสานเขียวไว้ดังนี้

> นายอำเภอ ปลัด เกษตรอำเภอ ป่าไม้ ที่ดิน พัฒนาการ พัฒนากรและข้าราชการน้อยใหญ่ในชุดเครื่องแบบสีกากียืนเป็นแถว บั้งเรียงกัน เพื่อต้อนรับคณะโครงการอีสานเขียวที่เดินลงจากเฮลิคอปเตอร์อย่างสง่าผ่าเผย นำโดยนายทหารยศพันเอกนายหนึ่ง ตามด้วยผู้ชายแต่งตัวภูมิฐานอีกห้าหกคน ซึ่งเฒ่าแหยมและเพื่อนบ้านที่มาประชุมในวันนั้นได้รับการบอกเล่าในเวลาต่อมาว่าพวกเขาเป็นนายธนาคาร ผู้จัดการบริษัท หัวหน้าหน่วยปฏิรูปที่ดินและอีกหลายคนหลายตำแหน่งซึ่งล้วนมีความสำคัญต่อการทำให้ชาวบ้านเราอยู่ดีกินดีต่อไปในภายภาคหน้า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> ทราบมาว่าคณะที่มาวันนี้จะนำพืชอันเป็นความหวังใหม่ของชาวอีสานมาส่งเสริมให้ชาวภูดินปลูก เท่าที่ทราบ ช่างเป็นพืชที่วิเศษอัศจรรย์ยิ่งนักถ้าพี่น้องเกษตรกรในวันนี้ให้ความร่วมมือ ชาวภูดินจะลืมตาอ้าปากได้เสียที
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 37)

และความอีกตอนหนึ่งมีอยู่ว่า

> ก่อนเปิดโอกาสให้วิทยากรจากบริษัท “มาครอง” ได้พูดถึงสรรพประโยชน์ของพืชอัศจรรย์ เขาไม่ลืมกล่าวทิ้งท้ายด้วยปณิธานอันแน่วแน่ที่นายทหารยศพลเอกหัวหน้าโครงการนี้ได้เคยให้ไว้ว่า “ถ้าสร้างอีสานให้อุดมสมบูรณ์ไม่ได้ก็ขอตายเสียดีกว่า” ซึ่งนั่นสามารถเรียกเสียงปรบมืออันเกรียวกราวจากทุกคนในหอประชุมอำเภอ ช่างเป็นบรรยากาศที่สามารถปลุกเร้าพลังแห่ง “ความหวังใหม่” ของผู้คนอะไรได้ดีปานนั้น
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 38)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้เขียนเสียดสีโครงการนี้ด้วยถ้อยคำนัยพลิกผัน (verbal irony) ที่มุ่งประชดประชัน ผ่านคำว่า “พืชที่วิเศษอัศจรรย์” เพราะผู้เขียนมิได้เชื่อตามนั้น พืชเศรษฐกิจตัวใหม่สร้างความหวังให้แก่คนชนบทที่ปลูกพืชมันสำปะหลังแต่ต้องประสบปัญหาพื้นที่แห้งแล้งและจากภัยธรรมชาติ ทำให้ตกอยู่ในวังวนของหนี้สิน มะม่วงหิมพานต์จึงเป็น “พืชแห่งความหวังใหม่” ที่จะทำให้เกษตรกรกลายเป็นเศรษฐี คำว่า “ความหวังใหม่” ก็สื่อความหมายล้อเลียนพรรคที่รัฐมนตรีในยุคนั้นสังกัดอยู่ และชื่อบริษัท “มาครอง” ก็สื่อความหมายถึงการที่โครงการนี้รุกล้ำเข้ามายึดครองพื้นที่และเปลี่ยนแปลงความคิดของชนบท ชื่อบริษัทดังกล่าวตรงกับชื่อบริษัทมาบุญครองศิริชัย 25 ที่ได้เข้าร่วมโครงการสี่ประสานกับรัฐบาล โดยเป็นบริษัทที่ดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการรับซื้อผลผลิตและการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ รวมถึงเป็นผู้ค้นพบมะม่วงหิมพานต์พันธุ์ใหม่ในปี 2525 ให้ชื่อพันธุ์นี้ว่า “ศิริชัย 25” ซึ่งเป็นพันธุ์ที่นำมาจำหน่ายต้นกล้าให้แก่เกษตรกร ภาพการเข้ามาครองของบริษัทปรากฏในตอนหนึ่งในเรื่องเจ้าหน้าที่โครงการเปิดวีดิทัศน์โฆษณาชวนเชื่อให้ชาวบ้านเห็นภาพในอนาคต

> ในวีดิโอที่บริษัทมาครองฉายให้ดูกันวันนั้นเป็นเรื่องราวของเกษตรกรตัวอย่าง ที่เดิมอยู่กระท่อมหลังคามุงหญ้า เขาตัดสินใจเซ็นสัญญากับบริษัทมาครองสองฉบับ คือ สัญญาจะซื้อต้นกล้ามะม่วงหิมพานต์ต้นละสิบสองบาทจากบริษัทมาปลูกในพื้นที่สิบไร่ และอีกฉบับเป็นสัญญาจะขายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ทุกเมล็ดให้บริษัทเป็นเวลาสิบปี โดยกู้เงิน ธกส.มาลงทุน เพียงปีที่สาม เขาก็ได้เก็บเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ ปีนั้น เขาเปลี่ยนหลังคาหญ้ามาเป็นสังกะสี ปีถัดไป เขาได้เงินซื้อรถอีแต๋นและเปลี่ยนเป็นรถปิคอัพ ในอีก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สองปีต่อมาเมื่อลูกหลานของโตขึ้น ก็ได้เข้าทำงานในโรงงานของบริษัท ตอนจบของหนังภาพจับไปที่กองเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ มีแบงค์สีม่วงหลายสิบหลายร้อยใบโปรยปลิวลงมากองเรียงรายเกลื่อนทับอยู่บนเมล็ดพืชแห่งความหวังใหม่ ท่ามกลางเสียงดนตรีกระแทกกระทั้น เร่งเร้าให้จินตนาการอันแสนงดงามนั้นติดตรึงอยู่ในจิตในใจของผู้ชมไปนานแสนนาน

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 41)

คำโฆษณาชวนเชื่อของโครงการนี้ทำให้เฒ่าแหยมและเพื่อนบ้านอีกจำนวนครึ่งร้อยลงชื่อเข้าร่วมโครงการคิดฝันถึงอนาคตที่รัฐจะช่วยให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เมื่อเฒ่าแหยมได้เข้าร่วมโครงการจึงเข้าไปติดต่อธนาคาร เขาไม่พอใจวิธีการของธนาคารที่ไม่ได้ให้เงินลงทุนแต่กลับให้วัตถุดิบในการผลิตแทน

มีที่ไหน เซ็นสัญญากู้เงินสามหมื่น ธนาคารจ่ายให้ปีแรกหมื่นสอง แต่ผู้กู้ได้รับตัวเงินเพียงพันกว่าบาท นอกนั้นธนาคารจ่ายให้เป็นกล้าไม้ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยเคมี ยาฟูราดาน ถังพ่นยา มีดตัดแต่งกิ่งและตะแกรงร่อนคัดเมล็ด

“ปุ๋ยหมักผมไม่ต้องเอาก็ได้ ผมมีปุ๋ยคอกเยอะแยะ ผมมีวัวฝูง” ทิดแหวงบอกแก่หัวหน้าหน่วย ธกส.

“คุณต้องเอาให้ครบสูตร เราจัดไว้ครบแล้วว่าเงินกู้เท่านี้ต้องเอาอะไรเท่าไหร่”

หัวหน้าหน่วยธกส.อธิบายแล้วบอกกับลูกค้าใหม่ว่า ธนาคารเรานี้รัฐบาลเป็นเจ้าของ มีประสบการณ์มายี่สิบกว่าปี ธนาคารรู้ดีว่าถ้าปล่อยให้ชาวบ้านไปเป็นเงินสด ชาวบ้านจะไม่มีทางได้เอาไปใช้จ่ายตามคำขอกู้เพราะชาวบ้านเป็นหนี้นายทุนอยู่แล้ว จะเอาเงินธนาคารไปใช้หนี้นายทุน ถึงเดือนมีนาคมก็กู้นายทุนมาใช้หนี้ธนาคาร ธนาคารจึงต้องจัดการซื้อปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้ตั้งแต่กู้เงินนี่แหละ

“ผมจะพูดให้ฟัง” หัวหน้าหน่วย ธกส.ขึ้นเสียงสูง “การเกษตรที่คุณเซ็นสัญญาไปแล้วนี้เป็นระบบใหม่ ไม่เหมือนที่คุณเคยทำมา การเกษตรประเทศของเราต่อไปจะเป็นเช่นนี้หมด เขาเรียกว่าเกษตรกรครบวงจร การผลิตทุกขั้นตอนต้องใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย ทางบริษัทจะจัดพนักงานมาสอนชาวบ้านอย่างละเอียดถี่ถ้วน มันหมดยุคปลูกให้เทวดาเลี้ยงแล้ว เมื่อได้ผลผลิตบริษัทจะมารับซื้อทั้งหมด ประกันราคาให้พร้อม”

ทิดแหวงจนด้วยเหตุผล นิ่งแบบคิดตามไม่ทัน เฒ่าแหยมได้เตือนสติทิดแหวงว่าหัวหน้าเขามีเหตุมีผล มีความรู้ มีข้อมูลมากกว่าเรา เขาไม่ได้จบ ป.สี่ เหมือนเรา เขาต้องมองการณ์ไกลกว่าเราแน่นอน เชื่อเขาดีกว่า รัฐบาลนั้นเหมือนพ่อ เราเหมือนลูก พ่อเอาอะไรมาให้ต้องเป็นของดี ให้รับไปปฏิบัติ แล้วจะมีแต่ความสุข

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 44-45)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า โครงการปลูกมะม่วงหิมพานต์บริษัทมาครองในฐานะภาคเอกชนมีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าควบคุมเกษตรกรรายย่อยให้เปลี่ยนจากการผลิตแบบพึ่งตนเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นหันมาพึ่งบริษัทในทุกขั้นตอนการผลิต ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่เรียกว่า “ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน” (contract farming) เป็นรูปแบบการจัดการผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพื่อให้ได้ผลผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้รับซื้อทั้งในด้านปริมาณ คุณภาพผลผลิตและกำหนดส่งเวลารับผลผลิต โดยผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจะทำการตกลงกับเกษตรกรที่มีปัจจัยการผลิต ได้แก่ ที่ดินและแรงงาน ให้ทำการผลิตพืชหรือสัตว์ตามที่ต้องการ โดยมีเงื่อนไขว่าผู้รับซื้อผลผลิตจะต้องสร้างหลักประกันในระบบการผลิตของเกษตรกรด้วยการจัดหาปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ สินเชื่อ รวมไปถึงการบริการส่งเสริมการเกษตรเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตให้แก่เกษตรกรคู่สัญญา (นิวัฒน์ มาศวรรณา และ กมล เลิศรัตน์, 2550: 2)

ระบบการผลิตดังกล่าวได้เปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตอิสระตามวิถีการดำรงชีพมาเป็นการผลิตตามแผนการตลาดของบริษัท พร้อมทั้งให้กู้เงินจากธนาคารตามแผนการผลิตที่บริษัทออกแบบไว้ ซึ่งในที่สุดแล้วเกษตรกรก็ตกอยู่ในวงจรหนี้สิน วิธีการเข้าควบคุมเกษตรกรในทุกขั้นตอนการดำเนินชีวิตเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความโหดร้ายของทุนนิยมและความเลวร้ายของการพัฒนาจากภาครัฐและเอกชนที่รุมกระทำต่อเกษตรกรที่เป็น “ชนชั้นรากหญ้า” ของสังคม ขณะเดียวกันโครงการนี้ก็ทำให้เห็นว่าระบบทุนนิยมในสังคมไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงจากการกิจกรรมการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้ากลายเป็นการเข้ามาครอบคลุมทุกขั้นตอนการผลิต

ในตอบจบของเรื่องผู้เขียนตอกย้ำความโหดร้ายของระบบทุนนิยม โดยเสนอว่า “เฒ่าแหยม” สามารถหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้เพราะความตาย เนื่องจากเงินที่นำมาใช้หนี้ให้หลุดพ้นนั้นเป็นเงินฌาปนกิจที่จะได้รับก็ต่อเมื่อเสียชีวิตแล้ว ส่วนเกษตรกรคนอื่นๆ ยังไม่มีใครสามารถหลุดจากหนี้สินก้อนนี้ได้ ซึ่งผู้เขียนได้เสนอแนวทางการต่อสู้ของกลุ่มเกษตรกรผู้ประสบปัญหาในเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า *“ชื่อลูกหนี้โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์จำนวนเกือบสิบคน ถูกบันทึกไว้ในแฟ้มเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองของอำเภอ พวกเขากำลังชักชวนคนอื่นเดินขบวนสร้างความวุ่นวายในบ้านเมือง”* (สนั่น ชูสกุล, 2542: 60) จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าประชาชนไม่สามารถพึ่งพิงนโยบายการบริหารงานของรัฐได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มของพลังประชาชนที่ร่วมกันเรียกร้องขึ้นมาเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้ตน การรวมตัวของเกษตรกรที่ปรากฏในเรื่องสั้นเรื่องนี้สอดคล้องกับการชุมนุมประท้วงของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เป็นการรวมตัวของคนที่ประสบปัญหาร่วมกันเกี่ยวกับผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร และการคัดค้านพระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ พ.ศ. 2534 พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวเป็นกฎหมายที่จะเข้าไปควบคุมการผลิตของเกษตรกรและเป็นการประกันความเสี่ยงในการผลิตให้กับพ่อค้านายทุนถือได้ว่าเป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพของเกษตรกร ซึ่งกฎหมายฉบับนี้เป็นการ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผลักดันของรัฐบาลร่วมกับภาคเอกชนด้านธุรกิจการเกษตร แต่เมื่อมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยคัดค้านจึงทำให้กฎหมายฉบับนี้พักการพิจารณาไว้ก่อน (จิตติมา เศรษฐ์ศิริวรกุล, 2539: 56)

ส่วนเรื่อง “หมู่บ้านพัฒนา” (2534) ของศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และเรื่อง “ช้างเหยียบนา พระยาเหยียบเมือง” (2536) ของสนั่น ชูสกุล ทั้งสองเรื่องนี้เสนอภาพแทนการจัดประกวดหมู่บ้านพัฒนาในชนบทที่ทางราชการเชื่อว่าเป็นการพัฒนาหมู่บ้านไปสู่ความเจริญ และประชาชนมีความกินดีอยู่ดีขึ้นจากเดิม ในบริบทสังคมจุดเริ่มต้นโครงการประกวดหมู่บ้านเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2513 โดยเลขาธิการองค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียอาคเนย์ (SEATO) เสนอให้รัฐบาลโดยผ่านกระทรวงการต่างประเทศว่ายินดีจะสนับสนุนกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นการช่วยส่งเสริมและชมเชยประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ ที่ได้ร่วมกันดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านอย่างมีประสิทธิภาพต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และได้เสนอแนะให้ทางราชการทำโครงการจัดการประกวดหมู่บ้านในพื้นที่โครงการพัฒนาชุมชน และยังให้เงินสนับสนุนเพื่อเป็นรางวัลแก่หมู่บ้านที่ชนะเลิศการประกวดจำนวนเงิน 1,000 เหรียญสหรัฐ โดยมีวัตถุประสงค์ในการประกวดคือ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2532: 5-6)

1. เพื่อเป็นการรวบรวมทรัพยากรของหมู่บ้านทั้งในด้านกำลังคน ที่ดิน น้ำ วัสดุ และความชำนาญให้ธำรงไว้อย่างมีประสิทธิภาพในการพัฒนา ซึ่งจะยกระดับการครองชีพในหมู่บ้าน

2. เพื่อก่อให้เกิดน้ำใจของการแข่งขันในหมู่บ้านและชุมชนของประเทศในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนและชนบท

3. เพื่อกระตุ้นความตื่นตัวที่จะพัฒนาในหมู่บ้านชนบท

4. เพื่อเสริมสร้างและกระชับบรรยากาศแวดล้อมที่จะต่อต้านการบ่อนทำลายและก่อกวนความสงบในชุมชนชนบท

5. เพื่อสร้างสัมพันธภาพระหว่างรัฐบาล และประชาชนให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และอำนวยประโยชน์ต่อกัน

การประกวดหมู่บ้านในระยะแรก กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดำเนินการกำหนดกฎเกณฑ์การประกวดและการตัดสิน ซึ่งมีหลักเกณฑ์คือ คุณสมบัติของหมู่บ้านประกวดต้องเป็นหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์พัฒนาตำบล มีประวัติการพัฒนาต่างๆ เป็นอย่างดี มีความเป็นระเบียบ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เรียบร้อยและสะดวก มีการส่งเสริมอาชีพดีเด่น มีการรวมกลุ่มต่างๆ ที่ถาวร และมีการปฏิบัติงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนการพิจารณาตัดสินนั้นทางอำเภอจะเป็นผู้คัดเลือกหมู่บ้านแล้วรายงานไปยังจังหวัด และจังหวัดจะรายงานไปยังกรมการพัฒนาชุมชน โดยผู้พิจารณาในขั้นสุดท้ายคืออธิบดีกรมพัฒนาชุมชน ต่อมาหลักเกณฑ์ในการพิจารณาได้พัฒนาขึ้น เพื่อให้สามารถวัดระดับการพัฒนาโดยมีการกำหนดคะแนนและแบ่งตามหลักเกณฑ์ของกิจกรรม ส่วนการตัดสินได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ตัดสินจากอธิบดีกรมพัฒนาชุมชนเพียงคนเดียว เป็นคณะกรรมการตัดสินโดยประกอบด้วยส่วนราชการต่างๆ ซึ่งในปัจจุบันก็คือ ตัวแทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตามประเภทของการประกวด แต่ในช่วงแรกของการประกวดหมู่บ้านนี้ยังเป็นกิจกรรมที่ไม่คึกคักมากนัก การคัดเลือกหมู่บ้านยังคงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานราชการ แม้ว่าจะมีหลักเกณฑ์ในการตัดสินที่ซับซ้อน แต่การตัดสินยังคงอาศัยภาพรวมการพัฒนาหมู่บ้านทั่วไป

ใน พ.ศ. 2525 เป็นปีแรกที่มีแผนพัฒนาชนบทยากจนได้รับการบรรจุไว้ในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การประกวดหมู่บ้านได้กลายเป็นกิจกรรมสำคัญของหน่วยราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบในระดับหมู่บ้าน กิจกรรมการประกวดหมู่บ้านซึ่งรับผิดชอบโดยกระทรวงมหาดไทย ได้เปลี่ยนขั้นตอนการประกวดใหม่ส่งผลให้มีการประกวดกันตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด จนถึงการประกวดในระดับเขต ตามเขตการพัฒนาของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย การประกวดจึงเป็นกิจกรรมที่หมู่บ้านทุกหมู่บ้านต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและเข้าไปเกี่ยวข้องกับวิถีของชาวบ้านในทุกๆ หมู่บ้านด้วย ทั้งนี้เพราะทุกหมู่บ้านต้องมีการเตรียมการประกวดทั้งสิ้น และเป็นหน้าที่ของทางราชการที่จะค้นหาหมู่บ้านพัฒนา

ในบริบททางวรรณกรรมนักเขียนได้เสนอภาพตัวแทนการประกวดหมู่บ้านว่าเป็นกิจกรรมสำคัญของชนบทที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนไว้ด้วยเช่นกัน เห็นได้จากในเรื่อง “หมู่บ้านพัฒนา” เรื่องนี้กล่าวถึงหมู่บ้านเหล่ายูงที่ชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านระดับอำเภอและระดับจังหวัด ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐด้านต่างๆ เข้ามาพัฒนาหมู่บ้านเพื่อส่งเข้าประกวดระดับเขตต่อไป ในวันที่นายอำเภอและปลัดเข้ามาแจ้งข่าวว่าทางจังหวัดจะส่งหมู่บ้านนี้เข้าประกวดระดับเขต ผู้ใหญ่บ้านจึงเรียกลูกบ้านทั้งหมดให้เข้าร่วมประชุมเพื่อรับฟังแผนการพัฒนาจากนายอำเภอ แต่เมื่อนายอำเภอกล่าวถึงแผนการพัฒนาและข้อดีของการประกวดหมู่บ้านเสร็จแล้วนั้น กลับมีลูกบ้านจำนวนหลายคนที่แสดงความคิดเห็นถึงผลกระทบที่ได้รับจากการประกวดหมู่บ้านเริ่มด้วย “มหามี” มีตำแหน่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน มหามีกล่าวว่าการที่ทางราชการส่งหมู่บ้านเหล่ายูงเข้าร่วมประกวดหมู่บ้านพัฒนาติดต่อกันสามครั้งนั้นส่งผลดีต่อหมู่บ้านในบางส่วน เป็นต้นว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> การมีส้วมใช้ทุกหลังคาเรือน มีรั้วซี่ไม้ไผ่สูงท่วมหัวทาสีขาวติดต่อกันทุกตรอกซอกซอย ดีที่บ้านทุกหลังมีตุ่มน้ำซีเมนต์ขนาดยักษ์ไว้ใส่น้ำฝน มีศูนย์รวมข่าวสารบ้านเมือง มีศาลาร่วมใจประชาราษฎร์มีตลาดไว้เป็นที่ขายของสดของแห้งประจำหมู่บ้านเหมือนกับในตัวอำเภอ สภาพทั่วทั้งหมู่บ้านก็สะอาดสะอ้าน ใบไม้จะหล่นวางกับพื้นสักใบนึงก็แทบไม่มีให้เห็น ดีที่ได้ออกโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ดีที่มีนักข่าวและเจ้านายมาเยี่ยมไม่เว้นแต่ละวัน หรือดีที่ได้โล่เชิดชูเกียรติมาตั้งไว้อวดใครต่อใคร
>
> (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2534: 74)

ข้อดีของการเข้าร่วมประกวดหมู่บ้านที่ตัวละครได้กล่าวในข้างต้นนั้น เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านในหมู่บ้านต้องเตรียมหมู่บ้านของตนเพื่อให้ได้ตามเกณฑ์การพัฒนาที่กำหนดไว้ให้ได้คะแนนมากที่สุด กิจกรรมดังกล่าวเสมือนเป็น “พิธีกรรม” ที่ได้เปลี่ยนจาก “หมู่บ้านธรรมดา” ไปสู่ “หมู่บ้านพัฒนา” ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านรู้สึกศรัทธาว่าได้รับการพัฒนาจากรัฐ ขณะเดียวกันรัฐเป็นผู้ผลักดันให้ชาวบ้านจัดทำขึ้น และเป็นวิธีการที่รัฐใช้ระดม และผูกพันชาวบ้านในหมู่บ้านให้มาดำเนินกิจกรรมและมีความรับรู้ในเรื่องการพัฒนาที่เป็นแนวทางเดียวกันภายใต้กฎเกณฑ์การพัฒนาชุดเดียว นั่นคือ รู้สึกชอบหรือคิดคล้ายกันกับที่ทางราชการต้องการ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2532: 7-8) ภาพแทนของหมู่บ้านที่ได้รับการพัฒนาภายใต้กฎเกณฑ์ชุดเดียวกันมีปรากฏในเรื่อง “ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง” ด้วยเช่นกัน

เรื่อง “ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง” เสนอเรื่องราวของหมู่บ้านกุดจิกที่ได้รับการคัดเลือกเข้าร่วมประกวดหมู่บ้านพัฒนา เจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านจึงเข้ามาร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านให้น่าอยู่และสวยงาม ทุกบ้านต่างแข่งขันเร่งพัฒนาบ้านของตนให้สวยงามเพื่อให้เสร็จทันวันประกวดที่จะในอีกเกือบ 1 เดือนข้างหน้า เพื่อจะให้ “กุดจิกเป็นหมู่บ้านในฝัน” การสร้างหมู่บ้านกุดจิกให้เป็นหมู่บ้านในฝัน เกิดจากการร่วมด้วยช่วยกันของชาวชุมชนที่ได้จัดแบ่งหน้าที่เพื่อการพัฒนาหมู่บ้านให้สวยงามเหมาะแก่การประกวด

> เจ้าหน้าที่แบ่งกำลังกันออกเป็นชุดๆ ละสองสามคน ลงไปนำชาวบ้านในแต่ละคุ้มบ้านพัฒนาคุ้มของตนเองมีการเลือกตั้งหัวหน้าคุ้ม ตั้งชื่อคุ้มด้วยคำเก๋ๆ เช่น “สันติสุข” “โนนสวรรค์” “สหสัมพันธ์” “บ่อน้ำทิพย์” ฯลฯ
>
> […] นอกจากนั้นก็เห็นเป็นเรื่องการจัดหาอาหารมื้อเที่ยงและมื้อเย็นซึ่งขอเรี่ยไรจากชาวบ้านคนละห้าบาทสิบบาท ข้าวสารอีกครัวเรือนละกระป๋องสองกระป๋อง บางคนใจป้ำหน่อยก็บอกให้เป็ดไก่ในเล้าไปฆ่าแกง
>
> ชาวบ้านชุดหนึ่งถูกจัดไปกับรถสิบล้อเพื่อตัดไม้ยูคาลิปตัสในสวนป่ารัฐบาลซึ่งห่างออกไปสามสิบกิโลเมตร นำมาฝังล้อมเป็นรั้วบ้านตลอดแนวถนน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เกษตรตำบลปรารภกับผู้ใหญ่บ้านว่า เราควรมีรั้วกินได้ แต่เวลายี่สิบกว่าวันคงจะทำไม่ทัน อย่ากระนั้นเลย เอาเมล็ดผักบุ้งจีนมาให้ชาวบ้านปลูกตามแนวรั้วดีกว่า รดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ยเต็มที่ ก็จะเขียวพรืดทันวันประกวด อีกทางหนึ่งคือ ชาวบ้านมีสวนครัวตามหัวไร่ปลายนาอยู่แล้ว ให้ขุดเอาต้นพริก ข่า ตะไคร้ ต้นใหญ่ๆ มาปลูกไว้เลย แล้วจักไม้ไผ่สานรั้วล้อมกันไก่กันหมาอีกที

แนวความคิดนี้ได้รับการปฏิบัติภายในสี่ห้าวัน ไม่นานนัก รั้วบ้านที่เคยทรุดโทรมโสโครกก็ถูกแทนที่ด้วยรั้วกินได้ชนิดล้มลุก พร้อมป้ายคำขวัญ “ปลูกสวนครัว ไม่กลัวอดผัก”

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 95)

จะเห็นได้ว่า ภาพตัวแทนความเปลี่ยนแปลงของหมู่เหล่ายูงและหมู่บ้านกุดจิกจากเรื่องสั้นทั้งสองเรื่องที่นักเขียนทั้งสองคนได้เสนอภาพหมู่บ้านที่ได้รับการพัฒนามีการนำเสนอภาพตัวแทนเหมือนกัน แสดงให้เห็นว่ามีกรอบการพัฒนาของจากภาครัฐเป็นตัวกำหนดให้ต้องดำเนินการพัฒนาหมู่บ้านภายใต้กรอบชุดเดียว และได้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านไม่ได้ผู้ริเริ่มหรือมีความต้องการให้เกิดโครงการนี้ภายในหมู่บ้าน นักเขียนทั้งสองเรื่องยังเสนอทัศนคติต่อการประกวดหมู่บ้านด้วยอีกว่า การประกวดหมู่บ้านพัฒนาที่ต้องการพัฒนาให้เป็นหมู่บ้านในฝัน มีขั้นตอนต่างๆ ที่เป็นการสร้างภาพความสวยงามของหมู่บ้านที่เป็นมายาเท่านั้น เพราะไม่ปรากฏการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น แต่กลับกลายเป็นการเบียดเบียนชาวบ้านเสียเอง เห็นได้จากในเรื่อง “หมู่บ้านพัฒนา” ผู้เขียนได้เสนอผลกระทบของการประกวดหมู่บ้านพัฒนาที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านผ่านคำพูดตัวละคร “มหามี” ที่โต้แย้งคำพูดของนายอำเภอและปลัดอำเภอที่พูดถึงแต่ด้านดีของการประกวดหมู่บ้าน ดังนี้

ตั้งแต่หมู่บ้านของเราได้เข้าประกวดติดต่อกันมานั้น ส่วนเสียก็มีอยู่เหมือนกันที่เห็นชัดๆ คือความยากจน พวกเราจนลงๆ กระผมยังไม่เห็นใครเลยที่ร่ำรวยขึ้นมาจากการที่หมู่บ้านได้รับรางวัล ข้าวในยุ้งต้องถูกตักขายไปถังแล้วถังเล่า เพื่อเอาเงินมาซื้อไม้ ซื้อสีทำรั้วบ้าน ทำป้ายบ้าน ป้ายคุ้มป้ายคำขวัญ ป้ายคำกลอนติดกันจนดาษดื่น ทำศาลา ทำตลาดสด ทำคอกหมู เป็ดไก่ ควาย วัวหลายตัวต้องถูกฆ่า เพื่อเป็นอาหารต้อนรับเจ้านายและกรรมการตัดสิน ชาวบ้านวัยทำงานแทนที่จะได้ออกไปทุ่มเททำไร่ทำนาหรือออกไปรับจ้างในตัวเมืองเหมือนชาวบ้านอื่นเค้า ก็ต้องคอยมาทำรั้ว ขุดแต่งถนนหนทาง ทำท้องร่อง หรือปลูก-ดูแลดอกไม้ริมถนนทั้งหมู่บ้านให้ออกดอกบานสะพรั่งอยู่เสมอ ส่วนหนึ่งก็ไปดูแลวัดวาอารามและต้อนรับแขกเหรื่อ คนแก่คนเฒ่าแทนที่จะได้พักผ่อนเลี้ยงดูลูกหลานหรือปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทอผ้าของแกอย่างเต็มที่ ก็ต้องมารับหน้าที่คอยปัดกวาดบริเวณบ้าน บริเวณต้นไม้ รวมไปถึงคอยตักเก็บกองขี้วัว-ขี้ควายออกจากถนน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หน้าบ้าน ไม่ให้อุจาดตาเจ้านาย นักข่าว และกรรมการตัดสิน ทั้งที่หมู่บ้านเหล่ายูงก็เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมแท้ๆ กระผมเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่า ระหว่างไอ้เจ้าความสะอาดสวยงามหรือโล่รางวัลที่เอาไปแลกซื้ออะไรก็ไม่ได้ กับการได้มีอาหารกินอิ่มท้อง หรือการที่ลูกหลานมีชุดนักเรียนใส่ไปเรียนหนังสือครบทุกคนนี่ อันไหนมันควรมาก่อนกันแน่

(ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2534: 74-75)

ส่วนในเรื่อง “ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง” ได้เสนอภาพการพัฒนาที่เป็นไปแบบฉาบฉวยด้วยเช่นกัน ผู้เขียนได้เสนอภาพไว้ดังนี้

ลมร้อนพัดปะทะพุ่มไม้และท้องทุ่งอย่างกราดเกรี้ยว หอบพัดเอาความชื้นไปจากแผ่นดิน ถั่วเหลืองแปลงรวมแตกยอดยืดเถาออกมาสองข้อแล้วผลิฝักลีบ ก่อนจะเฉาตายลงพร้อมๆ กับข้าวโพด หนุ่มสาวและหัวหน้าครอบครัวต่างจากหมู่บ้านไปด้วยรถสิบล้อไปเป็นคนงานในไร่อ้อยแถวจังหวัดฝั่งทะเลตะวันออกเหมือนเช่นทุกปี

เสียงพูดถึงการประกวดหมู่บ้านเริ่มซาลงเจ้าหน้าที่ที่เคยมาแนะนำ มาช่วยพัฒนา ไม่มีใครแวะเวียนมาให้เห็นหน้านัก

หนึ่งเดือนหลังการประกวด ศรชัย ผลนิ่ม เกษตรตำบลขี่มอเตอร์ไซค์เข้าบ้านกุดจิกบอกกับผู้ใหญ่บ้านและกรรมการบางคนว่าหมู่บ้านเราประกวดได้ที่สาม ได้รับรางวัลสมทบแก่กองทุนพัฒนาหมู่บ้านสามพันบาท

ชาวบ้านบางคนบ่นว่างานนี้ขาดทุนไปหลายพัน

เกษตรตำบลหนุ่มมองไปเห็นผักบุ้งริมรั้ว ส่วนมากจะแห้งเฉาตายคาร่อง จึงถามขึ้นว่าทำไมปล่อยให้เป็นอย่างนั้น ผู้ใหญ่สำรวยตอบว่า ชาวบ้านเขาไม่กล้าเก็บกินกันหรอกเพราะหมามันชอบเยี่ยวใส่ คนเองก็เถอะเวลาเมาก็ชอบเยี่ยวรดแปลงผักบุ้งเหมือนหมา จึงปล่อยๆ ให้มันแห้งตายอยู่อย่างนั้น

“ถ้าไม่ประกวดหมู่บ้าน ก็ไม่มีใครเขาปลูกผักบุ้งไว้ริมรั้วหรอกพ่อหนุ่ม”

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 105)

จากภาพตัวแทนของหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้านที่ได้ขึ้นชื่อว่าได้รับการพัฒนาแล้วนั้นกลับไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน และไม่ได้ตอบสนองความต้องการด้านพื้นฐานของชาวบ้านที่ต้องการเพียงความอยู่ดีกินดี แสดงให้เห็นทัศนคติของผู้เขียนที่มีต่อโครงการประกวดหมู่บ้านว่าเป็นนโยบายการพัฒนาที่ฉาบฉวยไม่ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชนบทดีขึ้นได้อย่างแท้จริง จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านแห่งนี้เมื่อการประกวดผ่านพ้นไปก็กลับมาแห้งแล้งตามเดิม ความอยู่ดีกินดีหรือคุณภาพชีวิตที่ดีจึงเป็นเพียงการ “ขายฝัน” ผ่านวาทกรรมการพัฒนาเท่านั้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าตัวอย่างโครงการพัฒนาพื้นที่ชนบทของรัฐที่ปรากฏในเรื่องสั้นที่ได้นำมายกตัวอย่างนั้น เป็นนโยบายการพัฒนาที่ไม่เหมาะกับสภาพท้องถิ่น และไม่ได้มุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและท้องถิ่นอย่างแท้จริง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าถึง ไม่เข้าใจและความไม่ใส่ใจของภาครัฐต่อการพัฒนาพื้นที่ในชนบทให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ท้องถิ่นที่ถูกทำลายจากวิถีอุตสาหกรรม

ในช่วงทศวรรษ 2530 สังคมไทยอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6-7 เป็นแผนที่จัดทำขึ้นในขณะที่สภาวะเศรษฐกิจโลกเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิตระหว่างประเทศที่มีการย้ายฐานการผลิตมายังประเทศที่มีค่าแรงงานต่ำ ส่งผลให้เงินลงทุนจำนวนมากจากต่างประเทศไหลเข้ามาในประเทศไทย โดยเข้ามาลงทุนในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งทำให้เศรษฐกิจไทยได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลก ที่การเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมมีการพัฒนาและขยายตัวไปสู่ภูมิภาคมากขึ้น โดยเน้นการพัฒนาภาคการผลิตอุตสาหกรรมมากกว่าภาคการผลิตในการเกษตร ซึ่งรัฐมีความเห็นว่าเป็นแนวทางเพื่อความทันสมัยทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเช่นเดียวกับประเทศที่พัฒนาแล้วที่เน้นพัฒนาชนบทโดยมุ่งเปลี่ยนระบบการผลิตการเกษตรที่จากเดิมเป็นการเพาะปลูกเพื่อยังชีพเปลี่ยนเป็นการเพาะปลูกเพื่อการค้า (วิเชียร ตันศิริมงคล, 2553: 29-33) นโยบายดังกล่าวเป็นการนำชนบทไปสู่วิถีอุตสาหกรรมมากขึ้น ในเรื่องสั้นชนบทที่อยู่ในขอบเขตการศึกษา นักเขียนวิพากษ์การรุกคืบของวิถีอุตสาหกรรมไว้จำนวนหนึ่งสามารถจัดแบ่งหัวข้อการวิเคราะห์ออกเป็น 2 หัวข้อดังนี้

1. วิถีอุตสาหกรรมจากการขยายตัวของโรงงานในชนบท: ความแปลกแยกระหว่างมนุษย์กับการพัฒนา

การเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วของภาคอุตสาหกรรมที่ได้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมขยายตัวไปยังพื้นที่นอกเขตเมือง ประกอบกับการที่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย เช่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน ได้ย้ายฐานการผลิตมายังประเทศไทยในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ทำให้เกิดธุรกิจการค้าที่ดินเติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก เกิดการเก็งกำไรซื้อขายที่ดินเพื่อประกอบธุรกิจต่างๆ เช่น โรงงานอุตสาหกรรม ธุรกิจบ้านจัดสรรและรีสอร์ท ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากต้องขายที่ดิน ซึ่งบริบททางสังคมเช่นนี้ได้ปรากฏในเรื่องสั้นในช่วง พ.ศ. 2530-2539 ที่นำเสนอภาพของการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ชนบทไว้หลายเรื่องด้วยกัน อาทิ “คืนฝั่ง” (2530), “หมากินกล้วย” (2533), “ผืนแผ่นดินตฤณชาติ” (2533), “ชาวนาชานเมือง” (2536), “สัตว์ประหลาดในปล่องไฟ” (2538), “ปีศาจตัวใหม่” (2538)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เรื่อง “ชาวนาชานเมือง” (2536) ของวีระ สุดสังข์ เป็นเรื่องราวของชาวนาในเขตชานเมืองที่ต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินมารักษาความเจ็บป่วยโดยที่ไม่รู้ว่าที่ดินแห่งนี้จะถูกสร้างเป็นโรงงานอุตสาหกรรม เมื่อโรงงานมาตั้งอยู่ใกล้บ้านทำให้วิถีชีวิตของชาวนาในละแวกนี้เปลี่ยนไป จากมีอาชีพหลักในการทำเกษตรกรรมก็เปลี่ยนไปเป็นสาวโรงงาน และเกิดปัญหามลพิษตามมา

> ชายชรากัมหน้ากัมตาเกี่ยวข้าวกับยายชราซึ่งเป็นคู่ชีวิตวัยไล่เลี่ยกัน แม้จะเป็นฤดูหนาว อากาศก็ร้อนจัด ท้องฟ้าแห้งไร้เมฆหมอกบดบังแสงแดด มีเพียงควันสีดำที่พวยพุ่งออกจากปล่องควันของโรงงานปลิวตกมาเกาะต้นข้าวและบ้านเรือนของชาวบ้านจนขมุกขมัว มีชาวบ้านเคยร้องเรียนว่า โรงงานผลิตเยื่อกระดาษแห่งนี้รบกวนและทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน แต่คำเรียกร้องก็หายเข้าไปในปล่องควัน ไม่ได้รับการตอบสนองแต่อย่างใด แต่ละวันยังคงเห็นรถสิบล้อขนวัสดุวิ่งเข้าป้อนโรงงานวันละหลายสิบคัน มิหนำซ้ำชาวนาก็หายจากผืนนาเข้าไปอยู่ในโรงงานทีละคนสองคน แม้แต่ลูกสาวคนสุดท้องของชายชราก็เข้าไปเป็นทาสของโรงงานด้วย
>
> สำหรับการเจ็บปวดของชายชรานั้น ที่ดินห้าไร่เศษตกเป็นของโรงงานก็น่าจะเพียงพอแล้ว แกไม่ต้องการให้ลูกสาวต้องกลายเป็นของโรงงานไปด้วย แกพยายามทัดทานแล้ว แต่เหตุผลของแกซึ่งลูกสาวบอกว่าเป็นเหตุผลของคนโบราณ ไม่สามารถเอาชนะเหตุผลของคนสมัยใหม่และความดื้อดึงของลูกสาวได้ ลูกสาวบอกว่า หนูอุตส่าห์ร่ำเรียนจนจบอนุปริญญา จะให้หนูไปทำนาอย่างเก่าอย่างนั้นหรือ...
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 112-113)

ตัวอย่างจากเรื่องแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนในชนบทที่ต้องพ่ายแพ้ต่อวิถีอุตสาหกรรม โดยเห็นได้จากการที่ผู้เขียนเสนอความเลวร้ายของการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยการสร้างตัวละคร “ชาวนาชายชรา” ที่มีความรู้สึกว่าตนไม่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเห็นว่าการพัฒนาเป็นตัวทำลายทั้งวิถีเกษตรกรรมในชนบท และทำลายครอบครัวของเขาให้ล่มสลายลงไป เมื่อลูกสาวคนเล็กเลือกที่จะไปทำงานที่โรงงานมากกว่าจะเป็นชาวนาตามชายชรา พฤติกรรมของลูกสาวแสดงให้เห็นค่านิยมใหม่ที่มาพร้อมกับการพัฒนาและการศึกษาที่มองว่าอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่ล้าหลังไม่เข้ากับยุคสมัย

เช่นเดียวกับเรื่อง “ปีศาจตัวใหม่” (2538) ของเสถียร ยอดดี เรื่องสั้นเรื่องนี้เสนอเรื่องราวของ “พ่อเฒ่า” ที่ต้องผจญกับปีศาจร้ายที่เป็นสัญลักษณ์ของโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ใกล้บ้านของเขา แต่เดิมที่ดินที่สร้างเป็นโรงงานอุตสาหกรรมนี้เป็นป่าที่ขึ้นว่ามีภูตผีปีศาจอาศัยอยู่จนไม่มีผู้ใดกล้าเดินผ่าน แต่เมื่อมีการพัฒนาพื้นที่ตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านนายทุนได้เข้าปรับพื้นที่บริเวณ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นั้นเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้วิถีชีวิตของพ่อเฒ่าได้เปลี่ยนแปลงพร้อมกับวิถีอุตสาหกรรมที่เข้ามาในหมู่บ้าน

> แต่ทว่า ไม่ร้ายกาจเท่ากับโลกแห่งสมัยใหม่ที่ปีศาจไร้จิตวิญญาณคอยพ่นพิษฆ่าผู้คนอย่างเลือดเย็น มีไม่น้อยที่ต้องตายเพราะความไร้จิตสำนึกของปีศาจ มันกัดกร่อนชีวิตของผู้คนไปทีละเล็กทีละน้อยจนในที่สุดก็ล้มตายไปอย่างทุกข์ทรมาน ไม่เหมือนปีศาจในยุคก่อนที่เข้าสิงและกินตับไตไส้พุงของผู้ทำผิด แต่เมื่อมีขันดอกไม้มาขอขมาลาโทษ บางครั้งปีศาจร้ายยังยกโทษให้ คืนชีวิตวิญญาณกลับมา
>
> สิ่งใหม่ๆ ที่มาพร้อมกับปีศาจตัวใหม่คืออากาศเป็นพิษ น้ำเน่าเหม็น และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนละแวกนั้นเปลี่ยนไป จากที่เคยราบเรียบเชื่องช้าก็ต้องเร่งรีบมากขึ้น ความสงบสุขที่เคยมีมากลับอันตรธานหายไปหมดสิ้น เหลือไว้แต่ความรีบเร่งแข่งขัน เวลานาทีมีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด มีชีวิตของมนุษย์ไม่ต่างอะไรกับหุ่นยนต์ ทุกคนหมุนไปตามโปรแกรมคำสั่งที่บันทึกลงไป ตื่นเช้ารีบเร่งทำงาน กลับบ้านมืดค่ำ และเวลาพบปะกับครอบครัวแทบไม่มี แม้แต่ครอบครัวของชาวนาที่อยู่ข้างบ้านของแกยังถูกกระแสแห่งโรงงานครอบงำไปด้วย พวกเขาสูญเสียที่นาไปพร้อมกับจิตวิญญาณแห่งความสุข และเพื่อความอยู่รอดของชีวิต พวกเขาจึงยอมขายวิญญาณแห่งความสงบสุข ให้กับโรงงาน ยอมไปเป็นลูกจ้างทำงานแลกเงินรายวันเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว
>
> ยาบ้า ยาเสพติดสารพัดมาพร้อมกับเจ้าปีศาจร้ายตัวนี้ มันแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ลูกหลานของแกติดสารเสพติดกันงอมแงมทำไมจะไม่ติดละ ในเมื่อพวกเขายังอ่อนต่อโลก อ่อนต่อสิ่งชั่วร้ายที่แฝงมากับความโอ่อ่าทันสมัย ความตระการตาหรูหราซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งลวงตาทั้งสิ้น (เสถียร ยอดดี, 2545: 106-107)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้เขียนวิพากษ์วิถีอุตสาหกรรมที่เปรียบได้กับปีศาจร้ายเมื่อเข้าไปสู่ที่ใดก็ก่อให้เกิดความเลวร้ายในที่นั้น ในเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าเมื่ออุตสาหกรรมเข้ามาสู่ชนบทได้ส่งผลให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากชีวิตที่เรียบง่ายด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติกลับกลายเป็นชีวิตที่เร่งรีบและเป็นหุ่นยนต์ ทั้งยังทำให้ครอบครัวของชาวนาต้องล่มสลายกลายไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม สิ่งแวดล้อมภายในชนบทก็กลายเป็นมลพิษ และเกิดปัญหาสังคม เช่น ปัญหายาเสพติดตามมา เป็นต้น

เรื่อง “ผืนแผ่นดินตฤณชาติ” ของอัศศิริ ธรรมโชติ (2533) ได้นำเสนอเรื่องราวของครอบครัวหนึ่งในเขตชานเมืองซึ่งในอดีตบ้านไร่แห่งนี้อยู่ติดป่าช้าชายอำเภอห่างไกลตัวเมืองและ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชุมชน แต่เมื่อเวลาผ่านไปการพัฒนาของเขตเมืองได้ขยายตัวออกมาจนถึงบ้านไร่ทำให้ราคาที่ดินมีมูลค่าสูงขึ้น

> “บ้านไร่มิได้ตั้งอยู่ไกลจากตัวเมืองและอำเภออีกต่อไปแล้วมีถนนสวยตัดผ่าน มีรถวิ่งผ่านอยู่ทั้งกลางคืนและกลางวัน ป่าช้าที่เผาผีพ่อและผู้คนในอำเภอได้ถูกย้ายไปนานแล้ว กลายเป็นโรงกรองน้ำประปาของเทศบาลที่มีคลองขุดอยู่หลายสาย บ้านไร่ขนาดสิบไร่เศษๆ ของแม่ดูเล็กแคบเมื่อถูกบีบด้วยโรงงานทำไม้ ตึกห้องแถว ตลาดใหม่ โรงเรียน และที่ตั้งของสถานที่ราชการ และรวมทั้งบ้านเรือนหนาแน่นอยู่รอบๆ พร้อมด้วยสายระโยงของเคเบิ้ลทีวี และเสาสูงของโทรทัศน์บนหลังคาบ้านแต่ละหลัง และคงจะไม่ต้องเล่าว่าที่ดินของแม่นั้นมีราคาสูงถึงไร่ละเกือบล้านบาท”
>
> (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 169)

เมื่อวิถีชุมชนเมืองเข้ามาใกล้บ้านจึงเกิดการแทนที่ของสิ่งที่แปลกแยกกับชีวิตในอดีต *“บ้านไร่ที่แว่วเสียงแตรรถยนต์มาแทนเสียงหมาโหยหวน ได้กลิ่นของน้ำมันเครื่องแทนดอกราตรี แว่วเสียงคราง เครือจากโทรทัศน์ของบ้านหลายหลัง มาแทนเสียงวัวร้องและไก่ในเล้ากระต๊าก”* (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 170) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวทำให้ “แม่” ตัดสินใจขายที่ดินเพื่อนำเงินมาแบ่งให้แก่ลูกๆ ห้าคน และตัดสินใจย้ายไปอยู่กับลูกๆ ในกรุงเทพฯ แทนการตัดสินใจขายที่ดินของแม่แสดงให้เห็นค่านิยมของคนในชนบทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่เดิมคนชนบทนิยมเก็บรักษาที่ดินไว้เป็นมรดกของลูกหลาน แต่การขายเพื่อแบ่งเงินให้ลูกแต่ละคนแสดงค่านิยมการยกระดับฐานะทางสังคมด้วยเงิน โดยจะเห็นได้จากข้อความที่ว่า *“ในสายตาของพวกเขาที่พ้นวัยไร้เดียงสา ล้วนแต่มองนางด้วยสำนึกในพระคุณอุ่นเอื้อที่ได้ฉุดดึงพวกเขามาจากบ้านสลัมทั้งสิ้น”* (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 171) เหตุผลที่นางขายที่ดินเพราะเห็นว่าลูกๆ ของนางที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นอาศัยอยู่ในเขตสลัมซึ่งเป็นถิ่นของคนอีกระดับหนึ่งในสังคม

ในเรื่อง “แม่” ไปอาศัยอยู่กับลูกในเมืองหลวง เงินจากการขายที่ดินซื้อได้เพียงทาวน์เฮ้าส์สองชั้นหลังกะทัดรัดเท่านั้น ทั้งบรรยากาศของเมืองมีแต่มลพิษผู้คนแปลกหน้าทำให้นางอยากกลับไปอยู่บ้านไร่ที่จากมา ซึ่งผู้เขียนได้แสดงทัศนะที่มีต่อสังคมเมืองผ่านความรู้สึกของนางดังนี้

> ในบ่อยครั้งที่แม่ขึ้นไปบนชั้นสองของทาวน์เฮาส์ เฝ้ามองดูท้องฟ้าที่เกะกะไปด้วยตึกสูง แล้วรู้สึกอ้างว้างโดดเดี่ยวจากทุกสิ่งทุกอย่าง ฟ้าที่เมืองหลวงนี้มีแต่นัยน์ตาที่ขุ่นมัว มีม่านหมอกแห่งควัน มีแต่กลิ่นและเสียงที่สกปรกหู ฟ้าที่นี่ไม่แจ่ม ไม่มีนัยน์ตาอัน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คุ้นเคยที่สงบ และทอดลงมาให้ไออุ่นยังผืนแผ่นดินและดูเหมือนไม่มีเมตตาต่อผู้คนแปลกหน้าที่หลงทางมาทั้งหลาย

(อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 171-172)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้สร้างภาพของเมืองว่าไม่น่าอยู่อาศัยจึงทำให้แม่ตัดสินใจกลับบ้านเกิด ซึ่งบ้านไร่ได้เปลี่ยนไปแล้วจากที่นางเคยอยู่อย่างสิ้นเชิง *"ที่ตอนนี้กลายเป็นโรงงานผลิตกระดาษชำระแล้ว มีคนงาน มีรถวิ่งเข้าออกพลุกพล่าน"* (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 172) นางตัดสินใจกลับไปอยู่กับลูกสาวคนเล็กที่ *"ซื้อบ้านจัดสรรในเนื้อที่กว้างกว่าสองร้อยตารางวา มีรถปิคอัพกับรถสองล้อเครื่องจอดอยู่ริมรั้วบ้านที่ตกแต่งทาสีสวย ทั้งลูกหลานส่งเสียงเจี๊ยวจ๊าวอยู่ในท่ามกลางเสียงอึงคะนึงจากตู้จอโทรทัศน์"* (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 172) ผู้เขียนแสดงให้เห็น "ทางตัน" และภาวะกลืนไม่เข้าคลายไม่ออกของคนชนบทที่ไม่อาจปรับตัวให้เข้ากับวิถีเมืองได้ ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจหวนกลับสู่ชนบท ที่ถูกทำลายด้วยวิถีอุตสาหกรรมได้เช่นกัน

นอกจากนี้ในเรื่อง "คืนฝั่ง" (2530) ของญิบ พันจันทร์ ได้เสนอเรื่องราวของ "ลูเต็น" หัวหน้าหมู่บ้านชาวเลที่อาศัยอยู่ริมชายฝั่งมาหลายชั่วอายุคน แต่ต้องมาไร้ที่อยู่อาศัยเนื่องจากถูกไล่ที่จากเจ้าของที่ดิน เพราะต้องการนำไปขายให้กับนายทุนเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรม บริษัทเรือขุดแร่ ลูเต็นและลูกบ้านกว่าร้อยคนจึงนำเรื่องนี้ไปร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัด แต่ผู้ว่าฯ กลับบอกว่าไม่สามารถช่วยอะไรได้เนื่องจากเจ้าของที่ดินได้ส่งเรื่องไปฟ้องศาล เพื่อให้ศาลใช้หมายสั่งย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ ชาวบ้านจึงต้องอพยพย้ายไปยังที่แห่งใหม่ซึ่งเถ้าแก่เจ้าของที่ดินตอบรับให้เข้าอยู่อาศัยด้วยความยินดี แต่เจ้าของที่ต้องการขายสินค้าให้กับชาวเลทั้งหมด และสัตว์น้ำที่หาได้จะต้องขายให้เขาทั้งหมด ทำให้ชาวเลทั้งหมู่บ้านตกเป็นหนี้เถ้าแก่เจ้าของที่ดิน วิถีชีวิตที่ติดอยู่ในบ่วงของหนี้สินและตกเป็นแรงงานทาสของเถ้าแก่ ทำให้ลูเต็นคิดว่าถึงเวลาแล้วที่เขาหาที่ดินแท้จริงให้กับเผ่าพันธุ์ของตน เขาจึงเดินทางไปศาลากลางจังหวัดเพื่อทางการจัดหาที่ดินใหม่ให้ ซึ่งเรื่องนี้ได้เสนอการต่อสู้กันระหว่างวิถีอุตสาหกรรมและวิถีชุมชนที่ไม่สามารถอยู่รวมกันได้ และยังส่งผลให้เกิดปัญหาด้านที่ดินทำกินของเจ้าของพื้นที่เดิม ซึ่งเป็นปัญหาทางชาติพันธุ์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. การพัฒนาพื้นที่เพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยว:
การทำลายชีวิตของ “คนใน” เพื่อความสำราญของ “คนนอก”

ใน พ.ศ. 2530 รัฐบาลส่งเสริมเป็น “ปีท่องเที่ยวไทย” มีผลให้จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นร้อยละ 24 ของจำนวนนักท่องเที่ยวที่เคยเข้ามาปีละประมาณสองล้านห้าแสนคนเพิ่มเป็นห้าล้านคนในช่วง พ.ศ. 2528-2533 เงินรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มจากประมาณสามหมื่นล้านบาทใน พ.ศ. 2528 เป็นหนึ่งแสนหนึ่งล้านบาทใน พ.ศ. 2533 ตลอดทศวรรษ 2530 ประเทศไทยปรับเปลี่ยนเศรษฐกิจที่ส่งออกเพียงสินค้าเกษตรมาเป็นเศรษฐกิจที่ส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2546: 191) ผลจากการปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการในพื้นที่ชนบทได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชนบท มีเรื่องสั้นที่นำเสนอ อาทิ “บาดแผลใหม่จากท้องทะเล” (2531), “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533), “รีสอร์ท” (2533), “ทะเลร่ำลมโศก” (2534), “ค่าแผ่นดิน” (2536)

ในเรื่อง “โลกใบเล็กของซัลมาน” (2533) ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ผู้เขียนเสนอชีวิตของ “ซัลมาน” ชาวประมงที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลของจังหวัดกระบี่ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว เมื่อมีการพัฒนาพื้นที่เข้ามาทำให้ชาวประมงในพื้นที่ขายที่ดินให้แก่นายทุนเพื่อสร้างเป็นโรงแรมให้บริการแก่นักท่องเที่ยว แต่ซัลมานไม่ยอมขายที่ดินของตนแม้ว่านายทุนจะให้ราคาสูงเพียงใดก็ตาม ด้วยอ้างว่าที่ดินดังกล่าวเป็นที่ของบรรพบุรุษที่ต้องรักษาไว้ *“เราคนทะเลได้มีผืนดินให้ตีนเหยียบ นับเป็นความกรุณาสูงสุดของพระเจ้า”* (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 67)

จากการที่ซัลมานไม่ยอมขายที่อาจเพราะด้วยความเชื่อในบรรพบุรุษ *“...มันยังบอกเขาอยู่นั่นแล้วว่าวิญญาณป๊ะมันไม่ยอม”* (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 67) ซัลมานถูกตัดสินผ่านตรรกะแบบทุนนิยมว่าเขาไม่ยอมขายเพื่อโก่งราคาที่ดิน *“...บังมานมันคงคิดยึกยักไปอีกหน่อยราคาจะได้สูงขึ้นอีก”* (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 68) ผลสุดท้ายนายทุนตัดสินใจไม่ซื้อที่ดินเขาและสร้างโรงแรมโอบล้อมบ้านเขาไว้ และใช้บ้านของซัลมานเป็นเสมือนฉากแสดงความเป็นวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านที่ *“จัดมาโชว์ไว้ตรงหน้า”* (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 61) เพื่อเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาพักโรงแรมแห่งนี้ อันเป็นสิ่งที่สะดุดใจผู้เล่าเรื่องในฐานะ “คนนอก” ซึ่งหมายถึงนักท่องเที่ยวคนนอกชุมชนที่เข้ามาเยี่ยมชมและสังเกตชีวิตของซัลมาน

> ...เมื่อได้เห็นสายหมอกบางๆ คลุมดงมะพร้าว เห็นควันไฟสีขาวชำแรกกรุ่นขึ้นมาเหนือหลังคากระท่อม เห็นเรือหาปลาแบบชาวบ้านลำหนึ่งปล่อยให้คลื่นเล็กๆ ซัดหยอกอยู่หน้ากระท่อม ข้าพเจ้าก็อดนึกชมเชยความคิดเจ้าของโรงแรมไม่ได้อีก ข้าพเจ้าเชื่อว่าแขกทุกคนคงรู้สึกยินดีต่อทิวทัศน์อันสวยงามประหนึ่งภาพวาดดังกล่าวเมื่อได้มอง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> ออกไปจากโรงแรมในยามเช้าเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นแขกที่มาพักหลายคนโผล่หน้าออกมาถ่ายภาพเก็บไว้ดุจเดียวกับข้าพเจ้า จริงๆ แล้วข้าพเจ้าเคยเห็นภาพนี้มาก่อนในเอกสารแนะนำของโรงแรม แต่คิดไปว่านั่นเป็นภาพหมู่บ้านชาวประมงใกล้เคียงที่ใดที่หนึ่ง ไม่นึกว่าเจ้าของโรงแรมจะหัวใสจัดมาโชว์ไว้ตรงหน้าแบบนี้ (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 61)

เมื่อที่ดินบ้านของซัลมานที่ถูกโอบล้อมด้วยโรงแรมกลายเป็นจุดเด่นที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาพักยังโรงแรมแห่งนี้ ด้วยความฉลาดของเจ้าของโรงแรมที่เป็นคนเมือง และมีมุมมองกว้างไกลกว่าซัลมานซึ่งเป็นคนชนบทที่ไม่ทันเล่ห์เหลี่ยมของคนเมือง จึงส่งผลให้พื้นที่ของซัลมานถูกรุกรานและเป็นเหตุที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาต้องเปลี่ยนไป

> ...ไม่ว่าเขาจะแข็งขืนเพราะความรักในแผ่นดิน, วิญญาณพ่อ, ศรัทธาต่อองค์อัลลอฮ์ หรือเพราะวิธีการทางธุรกิจก็แล้วแต่ [...] ซัลมานไม่ได้สูญสิ้นเฉพาะเงินสิบล้าน ไม่ได้สูญสิ้นเฉพาะที่ดินของตน แต่เขากำลังสูญสิ้นครอบครัว เขาถูกบีบให้ยอมรับความพ่ายแพ้และนำมาซึ่งการสูญเสียตัวเอง นั่นเองทำให้เขาสูญเสียความเป็นพ่อที่ดีของลูก สูญเสียความเป็นผัวที่ดีของเมีย... (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 71)

ซัลมานเป็นตัวแทนของคนท้องถิ่นที่พยายามรักษาความเป็นตัวตนไว้ด้วยความเชื่อถือในศรัทธาต่อวิญญาณพ่อของเขาและองค์อัลเลาะห์ ซึ่งอาจเป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้เขาไม่ขายที่ดิน ขณะเดียวกันการกระทำดังกล่าวของเขาอาจถูกมองว่าโง่เขลาในมุมมองของสังคมทุนนิยม เพราะไม่ยอมขายที่ดินที่มีมูลค่าถึงสิบล้านบาท เจ้าของโรงแรมจึงเป็นตัวแทนของระบบทุนนิยมที่พยายามเข้ามาในชนบท ด้วยใช้วิธีการแยบคายและฉลาดเพื่อดึงเอาทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชนบทไปใช้ให้เกิดมูลค่ามากที่สุด เช่นเดียวกับการจัดสรรพื้นที่บ้านของซัลมานที่เคยเป็นโลกใบใหญ่ในสถานภาพชุมชนชาวประมงริมชายฝั่งที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมมีอัตลักษณ์ท้องถิ่นเป็นของตนเอง วิถีชุมชนเหล่านี้เดิมไม่เคยมีค่าแต่กลายเป็นเสมือนโลกจำลองวิถีชีวิตที่มีมูลค่าให้แก่โรงแรมได้อย่างลงตัว

> ...ถึงตอนนี้ข้าพเจ้าไม่แปลกใจเลยที่ในเอกสารแนะนำของโรงแรม หรือในนิตยสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวคราวใดมีภาพของโรงแรมอันดามัน อินน์ปรากฏ ก็จะต้องมีสักภาพหนึ่งถ่ายจากมุมซึ่งคล้ายต้องการบอกว่า เพียงคุณมาพักที่นี่คุณก็สามารถเห็นบ้านชาวประมงอันเงียบสงบน่าอยู่ โดยที่คุณไม่จำเป็นต้องกระดิกตัวออกจากห้องเลย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> ข้าพเจ้าไม่อยากจะเชื่อ แต่ข้าพเจ้ารู้ว่าที่แหลมพูดนั้นเป็นความจริง เขาบอกว่ากว่าครึ่งหนึ่งของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะต่างประเทศ ที่เลือกอันดามัน อินน์ก็เพราะประทับใจเมื่อเห็นภาพโลกใบเล็กของซัลมาน (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 69)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้เสนอการ “ขาย” วิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้าง “ความเป็นอื่น” ให้แก่คนในท้องถิ่น โดยดัดแปลงวิถีชีวิตแบบท้องถิ่นให้กลายเป็นสินค้าที่สร้างความสำราญทางสายตาให้แก่นักท่องเที่ยวที่เป็นคนนอกของท้องถิ่นนั้น ความโหดร้ายของการพัฒนาจากเรื่องสั้นคือการลดทอนความเป็นมนุษย์และวิถีชีวิตของซัลมานให้กลายเป็นการจัดแสดง (display) สำหรับการท่องเที่ยวเท่านั้น

เช่นเดียวกับเรื่อง “ทะเลร่ำลมโศก” (2534) ของอัศศิริ ธรรมโชติ ที่เสนอชีวิตของชาวประมงริมชายฝั่งที่ต้องพ่ายแพ้ต่อการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ส่งผลให้ครอบครัวของเขาต้องล่มสลายไป เรื่องสั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของ “เขา” อดีตไต๋ก๋งเรืออวนลากที่มีบ้านอยู่ริมชายฝั่งทะเล แต่ต้องจากบ้านเกิดไปนาน 6 ปีเพราะถูกทางการพม่าจับในข้อหารุกล้ำพื้นที่น่านน้ำ เมื่อเขากลับมาบ้านเกิดอีกครั้ง พื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว

> “ถนนดินเลียบชายทะเลที่เคยตะปุ่มตะป่ำในหน้ามรสุมมาบัดนี้เทคอนกรีตเดินนุ่มตีนดูพิลึก ทั้งงดงามไปด้วยต้นเสาไฟแสงจันทร์ที่ยืนเรียงเห็นอยู่ ไม่มีหมู่บ้านชาวประมงหลงเหลืออยู่สักหลังเดียว ทะเลที่นิ่งเป็นแผ่นกระจกเหลือแต่ลมครางให้พิศวงอย่างเศร้าๆ ดวงตะวันในฝันยังคงทาสีขาวอย่างระยิบระยับอยู่เหนือแผ่นกระจกนั้น ที่เกลื่อนไปด้วยเรือท่องเที่ยว คนเล่นน้ำทะเล แทนเรือหาปลาและกลิ่นคาวจากชาวเรือ เขาเดินอย่างเลื่อนลอยมาหยุดอยู่ที่ตรงรั้วทาวน์เฮาส์แห่งหนึ่งที่เหมือนบ้านตุ๊กตา ที่เคยเป็นป่าชายเลนไม่มีให้เห็นอีกแล้ว
>
> (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 31)

ผลจากการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งได้ทำให้วิถีชีวิตชาวประมงได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน *“พวกเราไม่มีใครคิดทำเรืออีกแล้ว ไม่ทำบ่อกุ้งก็ขายที่ดินได้ราคางามๆ กัน แล้วก็ไปทำที่อื่นๆ กระจัดกระจายกันไปคนละทิศ”* (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 32) เช่นเดียวกับครอบครัวของเขาที่ต้องล่มสลายจากการขายที่ดิน *“แม่มึงนะไม่ค่อยเต็มใจอยากขายที่ดินหรอก แต่คนอื่นๆ เขาก็ขายกันทั้งนั้นแหละ ได้ราคาเป็นล้าน น้องสาวมึงกับน้องเขยก็ออกเรือเล็กอย่างอดอยากปากแห้งหลานมึงสองคนก็มอมแมม แม่มึงคงทนดูอยู่ไม่ไหวล่ะ ก็เลยตัดใจขายที่ไป”* (อัศศิริ ธรรมโชติ,

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2546: 32) หลังจากขายที่ดินได้ครอบครัวของเขาก็ประกอบธุรกิจเล็กๆ และจบชีวิตลงด้วยอุบัติเหตุ เหลือหลานสาวเพียงคนเดียวที่ต้องเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างโรงแรมขายของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยว จากเรื่องนี้สื่อถึงทัศนคติของผู้เขียนต่อการพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่เลวร้ายทำให้วิถีชุมชนต้องล่มสลาย และสูญสิ้นที่อยู่อาศัย

เรื่อง “รีสอร์ท” (2533) ของสมใจ สมคิด เสนอเรื่องราวของพ่อเฒ่าที่อาศัยอยู่บนเกาะมีอาชีพจักสานเครื่องมือประมงขาย เมื่อความเจริญได้แผ่ขยายเข้ามา ทำให้บริเวณชายหาดทั่วทั้งเกาะที่พ่อเฒ่าอาศัยอยู่มีการก่อสร้างรีสอร์ทขึ้นมาบดบังทัศนียภาพ คงเหลือแต่ที่บ้านและสวนมะพร้าวของพ่อเฒ่าที่ยังคงสภาพความเป็นธรรมชาติเดิมของเกาะไว้ แต่กลับกลายเป็นที่นอนเปลือยกายอาบแดดของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เข้ามาพักรีสอร์ทใกล้เคียง ขณะเดียวกันที่ดินของพ่อเฒ่าเป็นที่หมายปองของนายทุนที่จะขอซื้อที่จากพ่อเฒ่าไปทำรีสอร์ท ทำให้ในแต่ละวันจะมีนายหน้าค้าที่ดินมาติดต่อซื้อในราคาไร่ละหลายล้านบาท แต่พ่อเฒ่าไม่ยอมขายด้วยจะเก็บไว้เป็นสมบัติของลูกหลาน และด้วยสำนึกรักในแผ่นดินแม่ แต่การที่พ่อเฒ่าจะเก็บที่ดินไว้ไม่ยอมขายกลับสร้างเกิดความบาดหมางในครอบครัว ลูกๆ ของพ่อเฒ่ากลับแบ่งแยกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งจะให้ขายที่ดิน ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งต้องการเก็บที่ดินไว้เพราะไม่ได้ลำบากเรื่องเงิน พ่อเฒ่าจึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษาหลวงพ่อ ซึ่งหลวงพ่อได้ให้ข้อคิดว่าคนสมัยใหม่กับคนสมัยเก่าคิดไม่เหมือนกัน ที่ดินที่พ่อเฒ่าหวงแหนไว้ในที่สุดแล้วภายภาคหน้าลูกหลานก็ไม่รักษาที่ดินของเขาไว้แต่ต้องตกไปเป็นของนายทุนอย่างแน่นอน เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาพื้นที่เป็นเขตอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่ทำให้วิถีชีวิตคนในท้องถิ่นต้องเปลี่ยนแปลงไปและได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากไม่สามารถอยู่ได้อย่างสงบเหมือนในอดีตอีกต่อไป ความทุกข์ของคนในพื้นที่ที่ได้รับจากการพัฒนากลับเป็นการสร้างความสุขให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามา รวมทั้งเป็นการทำลายวิถีชุมชนและอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้หมดไปด้วยอีกทางหนึ่ง

เช่นเดียวกับเรื่อง “ค่าแผ่นดิน” (2536) ของวรภ วรภา เสนอเรื่องราวของต๋งผู้มีที่ดินติดทะเลซึ่งเป็นที่ดินตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษของเขามาตั้งรกราก ก๋งของเขาซื้อที่ดินผืนด้วยการเก็บหอมรอมริบเงินมาอย่างยากลำบาก ก่อนก๋งและเตี่ยของเขาตายได้สั่งห้ามลูกหลานขายที่ดินผืนนี้ และต๋งเองก็ไม่คิดจะขายด้วยเหตุที่ได้ให้สัญญากับเตี่ย เขาคิดว่าหากขายที่ดินผืนนี้เท่ากับขายเกียรติยศวงศ์ตระกูลของเขาไปด้วย ที่ดินบ้านของต๋งเป็นแปลงที่สวยที่สุดจึงทำให้ตกเป็นเป้าหมายของนักล่าที่ดิน ก็คือนายบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านรับเป็นนายหน้าติดต่อซื้อที่ดินขายให้แก่นายทุนเพื่อทำรีสอร์ท ซึ่งเขาจะได้รับส่วนแบ่งจาการขายที่ดิน และเขาคิดว่าหากพื้นที่ริมชายฝั่งทะเลสร้างเป็นรีสอร์ททั้งหมด หมู่บ้านของเขาจะมีความเจริญเข้ามา ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นายบ้านจึงพยายามมาเจรจาขอซื้อที่ด้วยราคาสูงจากต๋งหลายครั้งแต่ต๋งไม่ยอมขาย แต่ในเสี้ยวหนึ่งของความคิดต๋งอยากจะขายที่ดินผืนนี้เพื่อจะได้เป็นเศรษฐีเงินล้านมีชีวิต

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้น แต่ความคิดก็พังทลายเมื่อนึกคำสอนของเตี่ย ในขณะที่ลูกน้องของนายบ้านคิดหาวิธีบีบบังคับให้ต๋งขายที่ดินเพื่อพวกเขาจะได้ส่วนแบ่งค่านายหน้าที่สูงขึ้น ในตอนจบของเรื่องผู้แต่งได้เสนอภาพว่าต๋งนั่งจ้องมองป้ายบูชาอยู่อย่างเงียบ ๆ ด้วยความคิดสับสนวุ่นวายใจ และให้ภาพของลูกน้องของนายบ้านที่คิดไปทำลายความเชื่อที่ยึดมั่นคำสัญญาที่ให้เตี่ยไว้ด้วยการเข้าไปทำลายฮวงซุ้ยของบรรพบุรุษของต๋งที่ตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้าน ส่วนนายบ้านคิดว่าบางทีเขาต้องยอมเพิ่มราคาที่ดินให้สูงขึ้นยอมลดค่าส่วนแบ่งที่จะได้จากการขายเพื่อให้ต๋งยอมขายให้เขาเหมือนชาวบ้านทั่วไป ซึ่งเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าอำนาจของเงินตราที่เข้ามาพร้อมกับการพัฒนาพื้นที่ให้กลายเป็นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวนั้นได้เข้ามามีส่วนสั่นคลอนความเชื่อและวิถีชีวิตชุมชน รวมทั้งก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นภายในชุมชน ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนล้วนมีสาเหตุมาจากคนนอกซึ่งเป็นพ่อค้านายทุนทั้งสิ้น

ส่วนในเรื่อง “บาดแผลใหม่แห่งท้องทะเล” (2531) ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล เสนอเรื่องราวของเต๊ะชาวประมงอาศัยอยู่ในบ้านริมทะเลที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เต๊ะมีอาชีพหาปลาเลี้ยงชีพ เครื่องมือที่เขาใช้เป็นแบบประมงพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ในวันหนึ่งเขานั่งตกปลาตั้งแต่เช้าแต่ไม่ได้ปลาสักตัว แถมยังต้องสู้กับฉลามหัวค้อนจนได้รับบาดแผลที่มือ ขณะที่เขานั่งตกอยู่นั้นมีเรือยนต์ของนักตกปลาจากกรุงเทพมาจอดเรือหาปลาอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน อุปกรณ์ของนักตกปลาจากกรุงเทพเป็นอุปกรณ์ทันสมัยที่เต๊ะไม่เคยคิดว่าในชีวิตของเขาจะได้ใช้อุปกรณ์เช่นนี้ ในระหว่างที่เขานั่งตกปลาและรู้สึกได้ว่าปลาตัวใหญ่ติดเบ็ดของเขา เขาได้ใช้กำลังทั้งหมดดึงเบ็ดแต่ก็ไม่สามารถลากปลาขึ้นได้เขาจึงใช้ถังน้ำมันมาทำเป็นทุ่นผูกกับสายเบ็ดเพื่อให้ปลาหมดแรงว่ายแล้วจึงค่อยดึงขึ้นมาจากน้ำ แต่หลังจากนั้นไม่นานถังน้ำมันที่เขานำมาทำเป็นทุ่นกลับถูกแรงลากให้ลอยห่างจากเรือของเขาไปหยุดที่เรือของนักตกปลาจากกรุงเทพฯ และนักตกปลาเหล่านั้นได้ดึงปลาขึ้นมาจากทะเล เขาจึงเร่งเครื่องเรือให้ตามเรือของนักตกปลาพร้อมทั้งตะโกนว่าเป็นปลาของเขา แต่กลับไม่มีใครสนใจเสียงของเขา นักท่องเที่ยวต่างถ่ายรูปกับปลากระมงตัวใหญ่ที่ดึงขึ้นมาจากท้องทะเล และเรือเคลื่อนห่างเดินจากเรือของเต๊ะออกไปโดยที่เขาไม่สามารถตามทันได้ด้วยเพราะเป็นเรือประมงชาวบ้านธรรมดากำลังเครื่องยนต์ไม่สูงพอ ปลาตัวเดียวที่เขาตกได้และถูกขโมยไปในวันนี้หมายถึงชีวิตและครอบครัวของเขา ไม่สามารถไปฟ้องร้องกับใครได้ว่าเขาถูกขโมยปลา กลายเป็นบาดแผลใหม่ที่เขาได้จากท้องทะเล จุดจบของเรื่องเช่นนี้จึงเป็นการตอกย้ำถึงความเลวร้ายที่เข้ามาพร้อมกับวิถีอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่ศัตรูของคนในท้องถิ่น คือนักท่องเที่ยวหรือคนต่างถิ่นผู้เข้ามาหาความสำราญให้แก่ตนเองโดยที่ไม่รู้ว่าได้สร้างบาดแผลจากความทุกข์ให้เกิดแก่คนในท้องถิ่น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยม

วิถีชีวิตของคนชนบทไทย มีการผลิตเพื่อการบริโภคแบบพึ่งพิงธรรมชาติและพอเพียง หากมีส่วนที่เหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยน การผลิตแบบดั้งเดิมจึงเป็นการผลิตที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้าน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ชาวชนบทส่วนใหญ่ของไทยแต่เดิมจึงมีลักษณะของความเป็นอยู่แบบอนุรักษนิยม ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง จึงไม่รู้จักและเข้าใจการเปลี่ยนแปลงต่างๆ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2551: 32; วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน, 2553: 31) จากการพัฒนาประเทศภายใต้ลัทธิทุนนิยมสมัยใหม่ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจโดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆ ส่งผลให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปเกิดปัญหาความยากจนในชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเขตชนบทยากจนที่มีแต่ความยากไร้ ขาดแคลน และผลผลิตตกต่ำเนื่องจากกลไกการตลาดที่เข้ามาพร้อมกันทุนนิยมที่ต้องอาศัยกลไกของพ่อค้าคนกลาง

ระบบและโครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทยภายใต้ลัทธิทุนนิยมสมัยใหม่ ส่งผลให้เกิดสภาวะการพัฒนาแบบไม่สมดุล เกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท และความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ประชาชนในเขตเมืองและกรุงเทพมหานคร มีความได้เปรียบสูงในการได้รับความมั่งคั่งต่างๆ อันเกิดจากการพัฒนาประเทศใต้แผนการพัฒนาฯ ในขณะที่ประชาชนในเขตชนบทอยู่ในฐานะเสียเปรียบในด้านการสูญเสียและการถือครองปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะที่ดินและทุน เกษตรกรต้องนำที่ดินไปค้ำประกัน จำนองเพื่อการกู้เงินมาเป็นทุนในทางการผลิตทางเศรษฐกิจ และในที่สุดก็ต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดิน การทำนาทำไร่จึงเปลี่ยนสภาพมาสู่การเป็นผู้เช่าที่นาและที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ผลผลิตทางการเกษตรก็ถูกกดราคา เกษตรกรจึงกลายเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีปัญหาภาวะหนี้ต่อสถาบันทางการเงิน และแหล่งเงินกู้นอกระบบ ปัญหาหนี้จึงเป็นปัญหาที่ต่อเนื่องมาโดยตลอด ยิ่งไปกว่านั้น ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่ของไทยนำไปสู่ระบบผูกขาดการผลิต การประกันราคา ระบบกรรมสิทธิ์ และระบบเงินกู้ สภาพการณ์เหล่านี้จึงเท่ากับเป็นการตอกย้ำปัญหาของชนบทมากขึ้น (วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน, 2553: 31)

เมื่อระบบเศรษฐกิจของประเทศอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ สังคมชนบทก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วยเช่นกัน ค่านิยมของคนในชนบทที่นับถือกันด้วยความดีก็แปรเปลี่ยนเป็นการนับถือกันด้วยเงินตรา และเป็นแรงผลักดันให้คนในสังคมต่างทำทุกวิถีทางให้ได้เงินมาภาพในชนบทที่เลวร้ายเช่นนี้ นักเขียนได้เสนอผ่านเรื่องสั้นจำนวนหลายเรื่องที่แสดงถึงความพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยมของคนในชนบท เรื่องสั้นที่นำเสนอประเด็นดังกล่าวมีปรากฏดังนี้ “เขียวขื่น” (2530), “ออกไปกับฝูงผีเสื้อ” (2533), “กาพย์กักษ์” (2534), “ฝันของลูกเรือ” (2534) “หมู่บ้านธาตุ”

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

(2534), “สินน้ำใจ” (2538), “คนมือดำ” (2538), “อ้อมอกของแผ่นดิน” (2538), “ขอนไม้ดู่” (2538)” และ “โศกนาฏกรรม” (2539)

เรื่อง “สินน้ำใจ” (2538) ของประชาคม ลุนาชัย เล่าเรื่องของลุงสวงเจ้าของสวนหอมหัวใหญ่ที่ต้องพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยม การเพาะปลูกและราคาผลผลิต เนื่องจากราคาผลผลิตทางเกษตรมีความผกผันสูงตามราคาตลาด รวมถึงผลผลิตไม่แน่นอนขึ้นกับปัจจัยสภาวะอากาศเป็นสำคัญ เมื่อประสบภาวะแห้งแล้ง อุทกภัยหรือภัยธรรมชาติ จะส่งผลให้ผลผลิตสินค้าทางการเกษตรมีจำนวนลดลง เกษตรกรในชนบทต้องประสบกับภาวะหนี้สินรุงรัง มีชีวิตอยู่ในวัฏจักรความยากจน รวมถึงขาดแคลนเงินทุนที่จะนำมาปรับปรุงระบบการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรต่อไร่ หรือขาดเงินทุนที่นำมาปรับปรุงคุณภาพผลผลิต กลไกการตลาดในประเทศกำลังพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญที่เพิ่มต้นทุนให้แก่เกษตรกรในชนบท แต่ทั้งนี้การระบายผลการผลิตต้องอาศัยกลไกของพ่อค้าคนกลางในเมือง เมื่อพ่อค้าคนกลางมารับผลผลิตมักจะเอารัดเอาเปรียบเกษตรกรโดยการกดราคารับซื้อผลิตผลทางการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ ดังที่ลุงสวงรำพึงกับตัวเองว่า *“ยามไร่แกดีใครๆ ก็ตามง้อขอซื้อ พอตกอับขาดทุนซ้ำซาก เถ้าแก่ที่เคยมาอ้อนวอนต่างปฏิเสธเป็นเสียงเดียวเมื่อถึงคราวแกเป็นฝ่ายบากหน้าไปขอความช่วยเหลือ ไอ้เตียวเล้งกลายเป็นเจ้าหนี้รายใหญ่นับวันมันจะบีบบังคับแกเหมือนลูกไก่ในกำมือ”* (ประชาคม ลุนาชัย, 2549: 90) ต่อมาเมื่อลุงสวงนำผลผลิตไปขายแก่เตียวเล้ง เขาพบว่า

> เมื่อถึงกรุงเทพฯ การณ์เป็นตามที่แกคาดไว้ ไอ้เตียวเล้งต้อนรับแกอย่างเหยียดหยาม “ติดลบอีกสองหมื่นลุง” มันผลักบัญชีให้แกดู ก่อนสำทับ “ปีหน้าลุงไม่ต้องเอาที่ฉันอีกแล้วนะ เอาที่ใครฉันไม่ห้าม แต่ลุงต้องส่งผักใช้หนี้ฉัน” ไอ้เตียวเล้งไล่เบี้ยอย่างไม่เกรงใจ ลุงสวงได้แต่กัมหน้านิ่ง
>
> (ประชาคม ลุนาชัย, 2549: 95)

ระบบทุนนิยมทำให้ศีลธรรม ความมีน้ำใจที่เป็นพื้นฐานของคนหมดลงไป กลายเป็นสังคมที่เห็นแก่ได้ และเอารัดเอาเปรียบกันทุกวิถีทาง หลังจากที่ลุงสวงถูกเอารัดเอาเปรียบจากเถ้าแก่ ทำให้เขาคิดได้ว่า เงินค่าจ้างที่จะจ่ายให้เด็กสองคนพี่น้องที่เข้ามาทำงานเป็นคนดูแลสวนให้เขานั้นควรจะได้ค่าตอบแทนเท่าใด

> พกความแค้นเต็มอกกลับบ้าน สิ้นศรัทธาต่อน้ำจิตน้ำใจคนร่วมโลก เข้าใจเจตนาลูกเขยได้แจ่มแจ้งก็วันนี้นี่เอง ที่มันยุให้แกทำไร่ก็เพราะไม่อยากแบกภาระหนี้แทนแกนั้นเอง หากแกมีกำไรขึ้นมามันก็พลอยได้อาศัย และเมื่อโชคร้ายล่มจม แกกับเมียต้องหาทางชดใช้หนี้สินกันตามลำพัง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลูกสาวลูกเขยแกไม่ผิดอะไรกับไอ้เตียวเล้ง พอได้ดีมีเปรียบเข้าไม่มีเสียละที่มันจะหวนนึกถึงความหลังครั้งเก่า เมื่อคนเราคิดถึงแต่ตัวเองกันทั้งโลก แล้วทำไมแกต้องคิดถึงคนอื่น [. . .]

เมื่อคนอื่นเขาเป็นกันอย่างนี้ แล้วแกจะมัวงมโข่งอีกทำไม ไม่ใช่เพราะผลพวงจากที่แกห่วงใยคนอื่นมากกว่าตัวเองนั่นหรอกหรือ ถึงได้มีหนี้สินท่วมหัวอยู่เวลานี้ ลุงสวงยิ้มให้กับการตัดสินใจ รู้สึกสาสมที่ได้เป็นฝ่ายกระทำต่อคนอื่นบ้าง ตลอดชีวิตชาวไร่ แกเคยแต่ตกเป็นเบี้ยล่างให้คนอื่นเหยียบย่ำ

เมื่อน้ำหนักจากข้างบนกดทับลงมา ชอบธรรมดีแล้วไม่ใช่หรือที่แกต้องถ่ายเทลงสู่เบื้องล่าง

“ให้มันเดือนละสามร้อยพอ...” ลุงสวงปลงใจแน่วแน่คิดคำนวณคร่าวๆ... จ่ายคนงานสามพันบาทเศษ แกยังมีเหลือไว้กินเหล้าล้างซวยอีกกว่าหกพัน แถมยังมีทุนไว้เล่นไพ่ตอนงานประจำปีของสมาคมชาวไร่ แกควรมีรางวัลพิเศษสำหรับตัวเองบ้าง ทำงานเหนื่อยยากลำบากเป็นปีไม่ใช่หรือ

(ประชาคม ลุนาชัย, 2549: 96-98)

จากเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าระบบทุนนิยมได้ทำลายวิถีชีวิตท้องถิ่นอันดีงามที่คนในสังคมมีน้ำใจ มีความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แต่เกิดการเอารัดเอาเปรียบผู้ที่มีฐานะด้อยกว่า ไม่เห็นคุณค่าของความเป็นคน ซึ่งในตอนจบของเรื่องนี้เด็กที่เป็นลูกจ้างกลับคืนเงินมาจำนวนหนึ่ง เพราะเห็นว่าลุงสวงนั้นไม่ได้กำไรจากการค้าขาย ซึ่งเป็นการตอกกลับถึงสินน้ำใจที่เด็กยังมีให้แก่ผู้ใหญ่ แม้ว่าจะไม่ได้รับสินน้ำใจจากผู้ใหญ่ก็ตาม

ในเรื่อง “เขียวขื่น” (2530) ของประเสริฐ จันดำ ผู้เขียนเล่าเรื่องของหญิงชาวชนบทที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูลูกและทำนาระหว่างรอฤดูเก็บเกี่ยว เนื่องจากสามีของเธอเข้าไปรับจ้างอยู่ในเมือง แต่แล้วเธอก็ได้รับจดหมายจากผู้ใหญ่บ้านที่สามีส่งมาให้บอกว่าต้องการเงินจำนวนหนึ่งเพื่อไปซ่อมรถที่เช่ามาขับรับจ้างแล้วชนพังเสียหาย ในเวลานั้นเธอไม่มีเงินติดตัวแม้แต่บาทเดียว ผู้ใหญ่จึงเสนอขอซื้อข้าวเขียว ซึ่งเป็นข้าวที่รอระหว่างการเก็บเกี่ยวหรือเป็นการซื้อขายล่วงหน้าด้วยจำนวนเงินที่น้อยกว่าที่เธอจะได้รับเมื่อฤดูเก็บเกี่ยวมาถึง

“เงินสามพันตกข้าวเขียว เขาจะเอาข้าวเขียวกี่งานนากี่ถังกันนี่ นวลนอนลืมตาโพลงอยู่ในมุ้ง ลูกทั้งสามหลับไปแล้ว โดยไม่รู้เรื่องราวอะไรด้วย หล่อนไม่เคยตกข้าวเขียวมาก่อน แต่ที่รู้แน่นอนก็คือว่า หยาดเหงื่อแรงงานที่ทุ่มลงไปนั้น เมื่อหน้าเก็บเกี่ยวมาถึงมันจะไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยเสียแล้ว

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

"ทำไมมันเป็นเวรเป็นกรรมอย่างนี้ก็ไม่รู้ พี่สิงห์ไม่เคยบอกเลยว่าจะไปขับรถ ตัวเองไม่มีความชำนาญ ไปชนเขาเข้าอย่างนี้ ก็มีแต่เสียเงินเท่านั้น"

เมื่อยไปทั้งตัว เหนื่อยไปทั้งใจ

หนี้สินค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงที่ยังคั่งค้างอยู่ เมื่อมาบวกกับเงินจำนวนสามพันนี้ จะเหลือข้าวไว้กินกี่ถัง ยิ่งคิดยิ่งมืดทึบมองหาทางไม่เห็น แน่แล้ว จำเป็นต้องยืมเงินจากผู้ใหญ่ส่งไปให้เขา ไม่มีทางอื่น" (ประเสริฐ จันดำ, 2530: 97-98)

คำว่า 'ตกเขียว' พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546: 420) ได้อธิบายความหมายของคำนี้ว่าหมายถึง วิธีการที่นายทุนให้เงินแก่ชาวนาหรือชาวไร่กู้เมื่อข้าวในนาผลัดใบหรือลำไยมีลูกขนาดเท่าหัวแมลงวันแล้ว โดยตกลงกันว่าชาวนาชาวไร่จะให้ข้าวเปลือกหรือลำไยแก่นายทุนแทนเงินหลังจากนวดข้าวแล้วหรือหลังจากเก็บลำไยได้แล้ว

ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ข้อตกลง "ตกเขียว" ระหว่างนวลกับผู้ใหญ่แก้วได้สร้างความ "ขมขื่น" ให้กับนวลเป็นอย่างมาก เนื่องจากข้าวในนาที่นวลเฝ้าทะนุถนอมจนออกรวงเขียวงามไปทั่งท้องทุ่ง แต่เมื่อข้าวแก่พร้อมเกี่ยวผลผลิตที่จะได้จากผืนนาแห่งนี้กลับไม่ใช่ของนวลอีกต่อไป ขณะเดียวกันจำนวนที่ได้จากการทำข้อตกลงตกเขียวกับผู้ใหญ่ยังไม่พอใช้หนี้ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงที่ไปกู้ยืมมาจากร้านเถ้าแก่ในหมู่บ้านและยังไม่ได้ชำระหนี้สินส่วนนี้ ทำให้นวลต้องกู้ยืมเงินจากผู้ใหญ่บ้านเพิ่มขึ้นอีกเพื่อนำไปใช้หนี้ในส่วนนี้ ผลกระทบจากของตัวละครนวลที่ได้รับจากข้อตกลงตกเขียวจึงเป็นที่มาของชื่อเรื่อง "เขียวขื่น" ซึ่งผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการเล่นคำในการตั้งชื่อเรื่องจากเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง

ในเรื่องสั้นเรื่อง "เขียวขื่น" นี้แสดงให้เห็นถึงอำนาจของระบบทุนนิยมที่เข้ามาครอบงำชนบท ที่การช่วยเหลือด้วยน้ำใจไมตรีหรือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันโดยไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนได้หมดไป กลับกลายเป็นการเอารัดเอาเปรียบกับคนที่ตกอยู่ในภาวะลำบากไม่มีทางสู้ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนในชนบทผู้อยู่ใต้การปกครองกับเจ้าหน้าที่รัฐผู้ปกครองชุมชน ถึงแม้จะดูเหมือนว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันแต่ไม่สามารถพึ่งพาเจ้าหน้าที่รัฐได้ การเข้าไปขอความช่วยเหลือด้วยความหวังในยามวิกฤตกลับใช้เป็นผู้ปกครองชุมชนที่เหนือกว่าด้วยอำนาจหน้าที่และเศรษฐกิจกดขี่ขูดรีดชาวบ้านเสียเอง

เช่นเดียวกับเรื่อง "คนมือดำ" (2538) ของเสถียร ยอดดี เป็นเรื่องราวของ "สุเทพ" นักศึกษากฎหมายได้พยายามช่วยเหลือชาวบ้านจากผู้ใหญ่บ้านที่คอยเอาเปรียบจากการปล่อยเงินกู้และใช้อำนาจข่มขู่บังคับให้ชาวบ้านขายที่ให้แก่ตน ผู้เขียนสร้างตัวละคร "ผู้ใหญ่บ้าน" ให้เป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตัวแทนของระบบทุนนิยมที่พยายามทำทุกวิธีทางเพื่อความร่ำรวยโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านที่จะได้รับ ทั้งยังนำความคิดแบบทุนนิยมเข้าไปปลูกฝังชาวบ้านให้เห็นคุณค่าและอำนาจของเงินมากกว่าวิถีชีวิตชนบทที่อยู่อย่างพอเพียง

> “สุเทพลุกขึ้นมาขัดขวางการกว้านซื้อที่ดินของผู้ใหญ่ที่แกเป็นนายหน้าให้เถ้าแก่โรงงานแห่งหนึ่ง ซื้อในราคาที่ถูกเหมือนได้เปล่า ทั้งที่ที่ดินเขตนั้นราคาแพงลิบ […] เรื่องที่ดิน ไม่มีใครอยากขายนักหรอก แต่กลิ่นเงินหอมหวนยวนใจ และผู้ใหญ่สมก็หว่านล้อมแกมขู่ทุกวัน ทำให้ชาวบ้านหลายคนหลวมตัวขายไปแล้วและหลายคนกำลังจะขาย
>
> “ขายทำไม ที่ดินของเราขายแล้วจะเอาอะไรทำกิน” สุเทพไม่เห็นด้วย
>
> แต่ผู้ใหญ่สมก็มักจะว่า “ขายเอาเงินฝากธนาคารซื้อรถขับ สร้างบ้านสวยๆ ใครไม่อยากได้บ้าง”
>
> คำพูดของแก ทำให้ชาวบ้านที่หิวเงินน้ำลายไหลยืด อยากมีเงินล้าน บ้านสวยๆ และรถเก๋งคันหรูสักคัน
>
> (เสถียร ยอดดี, 2542: 89-90)

ขณะเดียวกัน ผู้ใหญ่บ้านได้นำระบบทุนนิยมเข้ามาในหมู่บ้านด้วยการปล่อยเงินกู้ให้แก่ชาวบ้านที่เดือดร้อน เป็นการทำร้ายชาวบ้านบนความทุกข์ยากที่ต้องประสบ ผู้ใหญ่บ้านได้ใช้วิธีนี้ในการบีบบังคับให้ชาวบ้านต้องขายที่ดินให้แก่ตน เนื่องจากไม่มีเงินมาใช้หนี้

> “แต่ฉันจำเป็นต้องขาย เพราะเป็นหนี้เขาอยู่ ยิ่งปล่อยเอาไว้นาน ดอกเบี้ยร้อยละสิบต่อเดือน ถ้าไม่มีจ่ายก็คิดเอาดอกเป็นต้น ทำสัญญาใหม่อีกใบ เงินต้นจะงอกขึ้นแทบทุกเดือน จากเงินเดือนเรือนหมื่นก็กลายเป็นเงินแสน ในเวลาไม่นานนัก จนในที่สุดพวกเขาก็ยอมขายที่ดินให้นายทุนไปในราคาที่ถูกกว่าความเป็นจริง หรือไม่ก็ปล่อยให้ผู้ใหญ่สมบังคับจำนองเอาที่ดินใช้หนี้เงินดอกด้วยความขมขื่น
>
> ผลประโยชน์มหาศาลที่ผู้ใหญ่สมเคยได้รับจากการกว้านซื้อที่ทางให้นายทุน การปล่อยเงินกู้เพื่อเป็นแรงบีบอีกด้าน สั่นคลอนด้วยแรงปลุกเร้าของชายหนุ่มรุ่นลูก
>
> “แกอย่าทำเป็นอวดเก่งรู้ดีไปหน่อยเลยนะ กะอีแค่นักศึกษากฎหมายจะรู้อะไรเป็นอะไร” ผู้ใหญ่สมชี้หน้าเขาในวันหนึ่งเมื่อพบกันอย่างจัง
>
> “แต่ผู้ใหญ่เอาเปรียบชาวบ้าน ปล่อยเงินกู้ผิดกฎหมายยอมเป็นเครื่องมือนายทุนต่างชาติ” ชายหนุ่มต่อคำไม่ลดละ
>
> “เฮ้ย มันเงินกูจะผิดกฎหมายได้ยังไง” ผู้ใหญ่สมโกรธจนหน้าแดงก่ำ “และกูก็ไม่ได้เป็นเครื่องมือของใคร มีแต่พวกมันนั่นแหละมาเป็นเครื่องมือกู”
>
> (เสถียร ยอดดี, 2542: 92)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้ ตัวละครผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำของคนในชนบทกลับเป็นคนชักนำชาวต่างชาติให้เข้ามาทำร้ายคนในท้องถิ่นด้วยกันเองผ่านระบอบทุนนิยมข้ามชาติ

> “ผู้ใหญ่สมซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของนายทุน แกจะซื้อน้ำอัดลมสีแดงๆ เขียวๆ มาแจกจ่ายเจ้าของที่ดินกินอย่างไม่อั้น นับว่าเป็นครั้งแรกที่พวกเขาได้เปรียบเจ้าของทุนข้ามชาติ ซึ่งมาพร้อมกับความเจริญของบ้านเมือง มาในรูปหุ้นส่วนโรงงาน มีผู้ใหญ่สมเป็นผู้ถือดาบแทนเขาชั่วคราว
>
> แต่ต่อจากนั้น วิสัยนายทุนก็ต้องคิดหาทางเอาคืนบ้าง
>
> สัญญาจะซื้อขายระหว่างโรงงานกับเจ้าของที่ดินถูกเขียนขึ้นอย่างรวบรัด ไม่มีชาวไร่ชาวนาคนไหนรู้ข้อกฎหมายไปกว่าทุกคนอยู่ใต้กฎหมาย ใครทำผิดย่อมได้รับโทษเท่าเทียมกัน แต่มีเจ้าของทุนสักกี่คนที่เข้าไปนอนกินข้าวแดงแกงร้อนในตะราง
>
> ในสัญญาจะซื้อจะขาย เขียนขึ้นอย่างเอาเปรียบ ซึ่งชาวบ้านไม่มีโอกาสรู้เลยรายละเอียดมีอยู่นิดเดียว ระยะในการสิ้นสุดสัญญาระบุไว้ยาวไกล เป็นการประวิงเวลาให้เจ้าของที่ดินหมดโอกาสหาซื้อที่ทางใหม่ได้ ครั้นจวนใกล้จะหมดระยะเวลาจึงจะนัดทำสัญญาซื้อขาย แล้วจ่ายเงินให้ ซึ่งนั่นก็มักจะเป็นช่วงเข้าสู่หน้าฝนแล้ว ชาวไร่ชาวนาไม่มีโอกาสซื้อหาที่ดินทำกินใหม่ทันเลย สุดท้ายก็มักจะใช้เงินจนหมดโดยเปล่าประโยชน์ในที่สุดก็กลายเป็นคนขายแรงงานให้กับโรงงานไป”
>
> (เสถียร ยอดดี, 2542: 90-91)

ข้อความในสัญญาซื้อขายส่งผลให้สุเทพในฐานะนักศึกษากฎหมายต้อง *“คิดหนักจนปวดหัว เมื่อนึกถึงความเสียเปรียบในหลักกฎหมายในสัญญาขายฝาก เขายังไม่เคยเห็นใครได้เปรียบนายทุนเลย ในการทำสัญญาขายฝาก เห็นมีแต่เจ็บปวดกันจนแทบกระอักเลือด”* (เสถียร ยอดดี, 2542: 96) ผู้เขียนได้แสดงทัศนะต่อกฎหมายในสังคมไทยที่เอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มนายทุนมากกว่าชาวบ้าน ชาวบ้านเป็นผู้มีความรู้น้อยก็จะโดนกลุ่มนายทุนเอารัดเอาเปรียบมาโดยตลอด แต่สุเทพนักศึกษากฎหมายก็ได้พยายามช่วยเหลือชาวบ้านด้วยการชี้ให้เห็นถึงความเลวร้ายของระบบทุนนิยมและการเข้าครอบครองที่ดินของนายทุน

> สุเทพต่อสู้เพื่อชาวบ้านโดยเข้าพบปะอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความเลวร้ายที่จะตามมาเมื่อขายที่ดิน สุเทพเดินหน้า พบปะกับชาวบ้านไม่ให้ขายที่ดินอีกชี้ให้เห็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหันตภัยที่จะตามมา เมื่อเราหมดแผ่นดินทำกิน ยิ่งนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อนั้นเป็นทุนที่เข้ามาจากต่างชาติด้วยแล้วยิ่งน่ากลัวใหญ่ ถ้าที่ดินตกอยู่ในมือของต่างชาติหมดแล้ว ก็ไม่ต่างอะไรกับการสิ้นชาติ สิ้นแผ่นดิน สูญเสียเอกราชที่เคยมี

(เสถียร ยอดดี, 2542: 91)

การครอบครองที่ดินของชาวต่างชาติ เป็นประเด็นทางสังคมในทศวรรษ 2530 ที่ชาวต่างชาติพยายามถือสิทธิ์เหนือที่ดินรูปแบบต่างๆ เช่นการอ้างกรรมสิทธิในที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ ประเภทโฉนดที่ดิน โฉนดแผนที่ โฉนดตราจอง และการอ้างสิทธิครอบครองในที่ดินที่มีเอกสารสิทธิประเภทใบจอง หนังสือรับรองการทำประโยชน์ แบบ น.ส. 3 ก. และแบบหมายเลข 3 ส.ค. 1 เป็นต้น ซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย และสร้างความเสียหายให้แก่ประเทศอย่างมาก

การช่วยเหลือชาวบ้านของสุเทพ ผู้ใหญ่บ้านกลับมองเห็นว่าเป็นการกระทำที่หาผลประโยชน์ใส่ตัว เหมือนกับที่เขาทำเพราะต้องการที่ดินของชาวบ้าน

“แกมันพวกแส่หาเรื่อง ถ่วงความเจริญของบ้านเมือง” แกใส่เขาอย่างไม่ยั้ง “อิจฉาที่ข้ามีเงินละซี เลยคิดจะเก็บเอาไว้กินเสียเอง”

“ผู้ใหญ่อย่าออกนอกเรื่องหน่อยเลย ความคิดของฉันไม่ต่ำทรามขนาดนั้นหรอก” เขาพยายามข่มความโกรธที่พุ่งขึ้นมาอย่างรวดเร็ว

“หือ เอ็งหาว่าข้าต่ำทรามเชียวรึ ไอ้นี่วอน” ผู้ใหญ่สมกราดเกรี้ยว ลุกขึ้นทำท่าจะปรี่เข้าขยี้เขาให้แหลกคาตีน ถ้าไม่ได้ลูกบ้านฉุดรั้งเอาไว้ เขาอาจกลายเป็นเหยื่อของทุนนิยมหน้าเลือดก็ได้

“ไอ้...ไอ้หัวรุนแรง ไอ้ตัวก่อม็อบ” แกชี้หน้าด่า “มันมีรายได้จากการประท้วงครั้งหนึ่งไม่ใช่น้อย พอรัฐจ่ายเงินให้ผู้เสียหายมันก็กินเปอร์เซ็นต์อีกต่างหาก ถุย...ทำเป็นหวังดี กูรู้ไส้มันหมดนั่นแหละ”

เขาโกรธจนหน้าแดงก่ำที่ถูกผู้ใหญ่สมนอกเรื่อง ลามปามไปโยงใยถึงการบ้านการเมืองระดับประเทศจึงตอบโต้เอาด้วยอารมณ์ที่ร้อนแรงไม่แพ้กัน เขาด่าแกออกไปหลายคำที่ยอมเป็นทาสรับใช้นายทุนข้ามชาติกว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านจนหมดแล้วสักวันหนึ่ง ตัวแกเองนั่นแหละจะไม่มีที่ซุกหัวนอน

(เสถียร ยอดดี, 2542: 97-98)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้เขียนได้สอดแทรกบริบทสังคมในขณะนั้นที่มีการรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐ โดยเสนอผ่านผู้ใหญ่บ้านที่กล่าวหาและเปรียบเทียบ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สุเทพที่คอยช่วยเหลือชาวบ้านว่าเป็นพวกม็อบที่คอยดึงผลประโยชน์จากชาวบ้าน ซึ่งการที่ผู้เขียนเสนอเช่นนี้ ผ่านบทสนทนาตัวละครของตัวละครผู้ใหญ่บ้านเป็นการสื่อถึงทัศนะของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีการรวมกลุ่มของประชาชนว่ามีนัยยะแอบแฝงไม่ได้หวังดีต่อประชาชนอย่างแท้จริง การรวมกลุ่มของประชาชนต่อต้านอำนาจรัฐเช่นนี้เป็นการสื่อให้เห็นว่าคนในชนบทไม่มีที่พึ่ง เมื่อเป็นฝ่ายถูกกระทำจากอำนาจมิชอบมาโดยตลอดจึงต้องหาทางออกเพื่อสร้างสังคมที่ดีกว่าด้วยการรวมกลุ่มเป็นพลังประชาชนขึ้นมา ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ 5 ในหัวข้อที่ว่าด้วยขบวนการทางสังคม

ในท้ายที่สุดแล้ว ในตอนจบของเรื่องผู้เขียนได้ตอกย้ำถึงระบบทุนนิยมและอำนาจของนายทุนต่างชาติที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทย ด้วยการเสนอในตอนท้ายเรื่องที่สื่อผ่านตัวละครทนายรับว่าความคดีเตือนสุเทพถึงนายทุนต่างชาติว่า *“อย่าเพิ่งมั่นใจนักเลย เงินเยนมันแข็งน่าดูเลยล่ะ”* (เสถียร ยอดดี, 2542: 98) สอดคล้องกับบริบทในช่วงนั้นที่ค่าเงินของญี่ปุ่นแข็งค่าและได้เปรียบสกุลเงินต่างๆ ในเอเชียกลายเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจขึ้นมา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2546: 210) พร้อมทั้งเสนอจุดจบของ “สุเทพ” ที่ต้องจบชีวิตด้วยการถูกผู้ใหญ่บ้านใช้ปืนยิง สื่อความว่าสุเทพเป็นตัวแทนของท้องถิ่น การตายของสุเทพแสดงให้เห็นความพ่ายแพ้ของวิถีชุมชนที่ไม่สามารถต้านทานระบบทุนนิยมได้

ส่วนในเรื่อง “ออกไปกับฝูงผีเสื้อ” (2533) เสนอความเลวร้ายของระบอบทุนนิยมด้วยเรื่องราวของ “คำแก้ว” เด็กสาวในชนบทที่ครอบครัวประสบสภาวะแห้งแล้งและประสบปัญหาความยากจน เมื่อคนแปลกหน้าเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อหาเด็กไปทำงานในเมือง แม่ของคำแก้วจึงขายลูกไปเพื่อแลกกับเงินมาจุนเจือครอบครัว

> “เด็กๆ ทั้งชายหญิงที่เติบโตมาก่อนคำแก้วต่างทิ้งโรงเรียนและหายไปจากหมู่บ้าน คนแล้วคนเล่า จนกระทั่งถึงวันหนึ่งก็มาถึงคำแก้ว ระหว่างที่กระโดดเชือกเล่นอยู่ใต้ถุนเรือนสูง คนแปลกหน้าเข้ามาในหมู่บ้านอย่างง่ายๆ พวกเขาส่งเงินให้กับแม่ก้อนหนึ่งแล้วก็พาตัวเธอมา
>
> “เด็กจะได้ค่าทำงานเป็นรายวันหักจากที่ใช้หนี้หมดแล้ว ทีนี้ถึงสิ้นเดือนทีนึงก็ให้ไปรับได้ที่ผู้ใหญ่บ้าน”
>
> “เชื่อใจเถิด ไม่ได้ไปทำงานสกปรก เป็นคนใช้ก็เด็กเกินไปไปอยู่โรงงานน่ะดีแล้ว กินอยู่กับเค้าเสร็จ”
>
> (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 129)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คำแก้วได้เข้าไปทำงานในโรงงานประดิษฐ์ดอกไม้เทียมและผีเสื้อพลาสติก เพื่อส่งขายไปยังต่างประเทศ โรงงานแห่งนี้มีการใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรมและทารุณ

> คืนวันล่วงไปราวกับว่าไม่มีฤดูกาล คำแก้วใช้ชีวิตอยู่ในห้องของทุกหนทุกแห่ง โดยเฉพาะเป็นห้องคับแคบและอุดอู้อยู่กับกองดอกไม้ และตัวผีเสื้อกำมะลอ ที่เติบโตและบินออกไปตัวแล้วตัวเล่า เธอกับเพื่อนวัยเด็กนอนหลับก่ายกันอยู่กับเสื่อผืนหมอนใบเพียงชั่วไม่นานนักเสียงออดของโรงงานก็ดังแทงหูเข้าไปปลุก โลกของคำแก้วอยู่ระหว่างห้องทำงาน โต๊ะกินข้าวอย่างเร่งรีบกับเพื่อนๆ หลังหลับนอนกันชั่วคราว และกลับมาห้องทำงานอีก
>
> คำแก้วทำงานตอนกลางคืนด้วย เธอได้ค่าแรงเพิ่มอีกเป็นแปดสิบบาทและได้รับทราบว่าเงินค่าจ้างทุกบาทนั้นไหลไปหมู่บ้านหาแม่โดยไม่ขาด ไหลไปเรื่อยๆ เหมือนกับช่อดอกไม้และฝูงผีเสื้อไหลออกจากโรงงาน [...]
>
> คำแก้วก็เป็นเหมือนกับเพื่อนๆ เด็กวัยเดียวกันในโรงงานนี้ที่กิน “ยาม้า” บ่อยเพื่อมิให้ง่วงเหงาหาวนอนง่าย เธอซูบผอมลงไปเรื่อยๆ ประหนึ่งคล้ายกับก้านลวดที่ให้ผีเสื้อเกาะ
>
> (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2546: 137)

ในตอนจบของเรื่องคำแก้วหลังจากที่ถูกใช้แรงงานอย่างหนัก ประกอบกับใช้สารเสพติด ทำให้คำแก้วกลายเป็นคนเสียสติ ซึ่งแสดงให้เห็นความเลวร้ายในสังคมที่มีปัญหาการหลอกลวงเด็กจากชนบทเพื่อไปเป็นแรงงาน และแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของผู้ใช้แรงงานในเมืองที่ไม่ได้สุขสบายอย่างที่คาดหวัง ทั้งยังถูกลดทอนความเป็นมนุษย์เพราะต้องทำงานต่างเครื่องจักรเพื่อให้ผลิตทันตามความต้องการของตลาด

เรื่อง “หมู่บ้านธาตุ” (2534) ผลงานของสังคม เภสัชมาลา เรื่องนี้เป็นการเล่นคำกับคำว่า “หมู่บ้านทาส” เป็นเรื่องราวที่นำเสนอชีวิตท้องถิ่นของชาวชนบทอีสาน เมื่อว่างเว้นจากการทำนาจะอพยพไปเป็นแรงงานตัดอ้อยในไร่ของ “เสี่ยฮวง” ในหนึ่งปีเขาจะเข้ามาชักชวนชาวบ้านไปตัดอ้อยหนึ่งหรือสองครั้ง โดยมี “แก้ว” เป็นหัวหน้าคอยควบคุมคนในหมู่บ้านและชักนำให้ไปทำงาน

> เขาเดินทางไปที่ไร่ของเถ้าแก่ขอเบิกเงินค่าแรงตัดอ้อยล่วงหน้ามาสำหรับคนบ้านธาตุแทบจะทุกคน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> ต่อมาแก้วประจักษ์ว่ามันง่ายเงินมันคล่อง เพราะเถ้าแก่อ้อยไม่ว่าทางเมืองกาญจน์หรือสุพรรณบุรีต่างขาดแคลนแรงงานไปตามๆ กัน ใครฉกฉวยหรือมีเงินมามัดจำอย่างฮวงนี้หรอกถึงจะได้คน จึ่งฤดูนี้มีกันหลายเจ้าที่ขับรถขนเงินมาคนทางบ้านเขาต่อข้อถามที่ว่าไม่กลัวคนที่รับเงินแล้วเบี้ยวหรือไง คำตอบก็คือ ทุกอย่างคือ ศักดิ์ศรี
>
> (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 44)

เมื่อวันที่ต้องไปทำงานมาถึงทุกคนต่างเตรียมข้าวของเครื่องใช้ รวมทั้งของกินทุกอย่างไปอย่างพร้อมสรรพ เนื่องจากไปทำงานที่ไร่อ้อยจะต้องเสียค่าใช้จ่ายทุกอย่าง ซึ่งจะทำให้มีเงินเก็บลดน้อยลง

> มาแล้วโดยสารรับส่งเป็นรถสิบล้อคันใหญ่ เสบียงต่างๆ ถูกขนขึ้นไปบนนั้น แม้แต่ถ่าน มะขามเปียกก็นำกันไป จากประสบการณ์บอกให้รู้ว่าใครตระเตรียมดี คนนั้นก็รอดตัว มันต้องพยายามตัดรายจ่ายออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้
>
> ที่โน้นไม่มีอะไรจะได้มาฟรีๆ
>
> ยกเว้นที่อยู่อาศัย อาหารการกินนี่แพงบรรลัย คนทำขายก็ฝีมือห่วย กระนั้นก็ต้องทนกิน ใครมีหม้อ มีหวดก็ค่อยชั่ว ทำกินกันเองได้
>
> (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 44)

ด้วยทุกคนที่ไปทำงานกับแก้วล้วนแต่เบิกเงินล่วงหน้ามาทั้งสิ้น ทำให้ต้องประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านนี้ต้องไปทำงานเกือบหมดทั้งหมู่บ้านเหลือแต่คนแก่และหญิงท้องแก่

> แก้วเรียกหาลูกน้องโหวกเหวก ผู้ย่าผู้หญิงกว่าจะลงเรือนได้ก็ยากยิ่ง เพราะต้องหาวิธีล่อลูกให้อยู่กับยาย อีกหน่อยเปิดเทอม หากนำไปด้วยคงอยู่ยากมิเบา ผู้มีลูกน้อยก็อีกนั้นแหละห่วงมันไปสารพัด บางคนเลยตัดสินใจนำติดไปด้วย อาจจะไม่ได้งานเท่าที่ควร และอาจสิ้นเปลืองเพิ่มเติม แต่ก็ดีกว่าให้อยู่เพราะที่บ้านไม่เหลือใครเลยจริงๆ
>
> (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 44)

เมื่ออพยพย้ายถิ่นกันมาทั้งหมู่บ้านเพื่อมาทำงานตัดอ้อยที่ไร่ของเสี่ยฮวง โดยแต่ละคนจะมีหน้าที่ทำคนตามแต่ความถนัดของแต่ละคน และมีใช้สารเสพติด ‘ยาม้า’ เป็นตัวกระตุ้นให้มีแรงทำงานอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย

> พวกผู้ชายบางคนไม่ต้องตัดอ้อย แต่ขึ้นอ้อยแทน พวกนี้เขาจะเลือกเอาแต่คนชำนาญ รู้จักวิธีเรียงอ้อยว่าจะทำอย่างไรมันถึงจะเป็นระเบียบและจุได้มาก ส่วนมากจะ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทำกันตอนกลางคืน เลยเป็นว่าได้งานสองแรง ส่วนการหลับนอนพักผ่อนมีกันน้อยอย่างน่าใจหาย แต่ทุกคนก็ไม่เคยกังวลในสิ่งนี้ มันรู้สึกคึกกระปรี้กระเปร่าอย่างประหลาดๆ ไม่ง่วงไม่เหนื่อย ว่ากันว่า ในน้ำดื่มนั้นมียาม้าผสมอยู่ รู้กันอย่างนั้นแต่ไม่เคยมีใครคิดจะประท้วง กลับดีเสียอีกมันได้งานมาก บางรายไม่ถึงใจก็ขอกันเป็นเม็ดเลย ไม่ได้ซื้อเป็นเงินสด แต่จะลงบัญชีไว้ เสร็จงานละกลับบ้านนู้นแหละถึงได้รู้ว่าตัวเองกินยาม้ายาขยันไปมากเท่าไร

เหงื่อท่วมออกมาไหลโชกในชุดทำงาน ละอองคันคายใบอ้อยปลิวมาผสมจนเสื้อจะขึ้นขน ส่วนที่แพลมผ้าออกมาก็คันระยิก แต่ไม่ได้หยุดเกาให้เสียเวลา สางมีดลงที่ใบอ้อยสวบๆ ตัดกันฉับๆ เรียงเป็นมัดอย่างรวดเร็ว ค่าแรงมิใช่เหมากันเป็นวัน อยู่ที่มัดอ้อยว่าใครจะได้กี่ร้อยๆ จึงขยันกันเต็มที่ หมายว่าอย่างไรเสียเมื่อหักลบกลบหนี้แล้ว มันจะเหลือคืนบ้านบ้าง แต่บางคนก็ไม่อินังขังขอบไปกับมัน ตกเย็นหาเหล้าขาวมาแก้กันสนุก ซึ่งส่วนมากพวกนี้จะเป็นคนหนุ่มไร้พันธะ

(สังคม เภสัชมาลา, 2542: 46)

เถ้าแก่ฮวงในฐานะตัวแทนของนายทุนได้พยายามทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะใช้แรงงานของชาวบ้านให้ได้มากที่สุด โดยสร้างบ่วงของหนี้สินขึ้นมาบีบรัดชาวบ้าน *“บางคนข้าวสารหมดไปแล้ว จำต้องไปติดร้านค้า ซึ่งก็คือคนของฮวงไว้ก่อน มันจะถูกไปหักออกจากค่าแรงทั้งหมดที่รับไป กระนั้นทุกคนก็หารู้สึกซังกะตายไม่ มันฮึกเหิมอยู่ตลอดเสมือนว่าพวกเขาไม่ได้มาทำงาน แต่มาออกศึกรบราอ้อยในไร่คือ สิ่งที่จะกำราบเสียให้อยู่หมัด”* (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 48)

ภาพการทำงานของแรงงานจากหมู่บ้านธาตุ ไม่ต่างจากทาสที่ต้องทำงานเพื่อคุ้มกับเงินที่ตนรับมาแล้ว โดยไม่นึกถึงผลเสียของสุขภาพร่างกายที่ตามมา ในตอนจบของเรื่องผู้เขียนได้เสนอจุดจบของหมู่บ้านธาตุว่า เมื่อเถ้าแก่ฮวงกลับมาอีกครั้งในปีต่อมาเพื่อมาเกณฑ์แรงงานไปยังไร่อ้อยของเขา กลับพบว่าหมู่บ้านเงียบวังเวง เขาจึงขับรถไปยังวัด แต่แล้วเขาก็ *“ตะลึงพึงเพริดกับสิ่งที่เห็นบริเวณวัดอัดเรียงด้วยธาตุบรรจุอัฐิน้อยใหญ่”* (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 49) ธาตุเหล่านี้บรรจุอัฐิของแรงงานที่ไปทำงานของเขาเมื่อปีที่แล้ว พร้อมรำพึงว่า *“ข้าจะหาซื้อธาตุเหล่านี้ได้จากที่ไหนหนอ* (สังคม เภสัชมาลา, 2542: 49) คำพูดของเถ้าแก่ฮวงแสดงถึงความโหดร้ายของนายทุนและความล่มสลายของสังคมชนบท ที่เมื่อระบบทุนนิยมได้แพร่หลายเข้าไปทำให้ค่านิยมและการดำเนินชีวิตของคนชนบทเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีชีวิตอยู่อย่างพอเพียงด้วยวิถีธรรมชาติกลับกลายเป็นวิถีชีวิตที่ต้องดิ้นรนและทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้เงินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการยังชีพ ซึ่งแสดงถึงความพ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กระแสโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าสู่ชนบท

โลกาภิวัตน์เป็นกระแสของการสร้างโลกให้เป็นอันหนึ่งเดียวกันที่โลกสมัยใหม่มีสื่อมวลชนเป็นพลังผลักดันสำคัญ ในสมัยก่อนการนำเสนอเรื่องราวหรือข่าวสารต่างๆ จะสื่อสารผ่านทางสื่อชาวบ้าน เช่น เพลงพื้นบ้าน ลิเก และหมอลำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยให้ชาวชนบทสามารถรับรู้เรื่องราวภายนอกต่างๆ ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีและการศึกษาเข้ามาและคนมีความรู้อ่านออกเขียนได้มากขึ้น สื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์และวรรณกรรมได้เข้ามารับช่วงต่อในการสร้างกระแสความเป็นสากลนี้ออกไป เมื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากขึ้น สื่อบันเทิงก็มีรูปแบบเพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน โดยจะเห็นได้จากการมีวิทยุกระจายเสียงและสื่อโทรทัศน์ที่มีอิทธิพลของเพลง ละคร และภาพยนตร์ ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงคนได้ทุกเพศทุกวัย และเป็นสื่อที่มีอิทธิพลมากที่สุดสามารถถ่ายทอดวัฒนธรรมและสังคมไปยังที่ต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและสังคมของชนบทอย่างมหาศาลด้วย (ทวี สุรฤทธิกุล, 2553: 30) ปัญหาจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏเห็นได้อย่างชัดเจนในทศวรรษ 2530 ผ่านเรื่องสั้นชนบทไทยคือ การลอกเลียนแบบวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนเมืองผ่านสื่อโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ เรื่องสั้นที่ปรากฏภาพแทนเหล่านี้จะเห็นได้จากเรื่อง “ไฟพรางเทียน” (2531), “แม่ผัวลูกสะใภ้” (2533), “แข่งโคม” (2531), “ภาพนู้ดของอีตุ๋ย” (2539), “เขาขี้ลงจากต้นไม้” (2539), “เทคโนโลยี” (2530) , “สุดสายแนน” (2536), “กะหรี่กลับบ้าน” (2534) และ “คุณนายมะลิวัลย์” (2539)

ในเรื่อง “ไฟพรางเทียน” (2531) ของมาลา คำจันทร์ ผู้เขียนเสนอการปะทะกันระหว่างโลกาภิวัตน์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเสนอเรื่องราวผ่าน ‘ปู่’ ผู้ชอบเล่านิทานท้องถิ่นในฐานะตัวแทนของ “โลกยุคเก่า” กับ ‘หลาน’ ที่ชอบดูการ์ตูนผ่านโทรทัศน์ในฐานะตัวแทนของ “โลกยุคใหม่” สื่อโทรทัศน์เข้ามาพร้อมกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐที่ได้นำกระแสไฟฟ้าเข้ามาสู่หมู่บ้าน การมาของกระแสไฟฟ้าทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยใช้ตะเกียงหรือเทียนในเวลากลางคืนและเข้านอนในเวลาหัวค่ำได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับกระแสไฟฟ้าที่ทำให้รับชมรายการโทรทัศน์ได้ตลอดทั้งคืน ทำให้ค่านิยมในการเสพสื่อบันเทิงก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากตัวละครหลานเมื่อได้ชมการ์ตูนที่นำเสนอเทคโนโลยีใหม่จากสื่อโทรทัศน์แล้วก็เลิกสนใจนิทานท้องถิ่นที่เป็นเรื่องราวอภินิหารต่างๆ และเขียนในเอกสารโบราณหรือบอกเล่าด้วยมุขปาฐะ

> เดี๋ยวนี้คืนวันศุกร์วันเสาร์ชอบตามพ่อมันไปดูทีวีบ้านพ่อหลวง วันอาทิตย์ถึงพฤหัสมานอนกับปู่ มันชอบซักไซ้ไล่เลียงเรื่องปืนเลเซอร์ เรื่องหุ่นยนต์จักรวาล ปู่มันว่าบ่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ฮู้กูบ่ฮู้ มันก็บังคับให้ปู่มันเล่าจนได้ เอาไปเอามาแกเลยเล่าเรื่องหุ่นพยนต์ เสกหญ้าเป็นหุ่นสู้รบกัน ไอ้บอลก็ว่าบ่เอาหุ่นพยนต์ จะเอาหุ่นยนต์เจ้าจักรวาล

(มาลา คำจันทร์, 2545: 24)

การชมการ์ตูนผ่านสื่อโทรทัศน์เป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมต่างชาติที่แพร่กระจายเข้ามาในสังคมไทยพร้อมกับทุนนิยม อาจเรียกสภาพการณ์นี้ว่าเป็นการหลอมกลืนทางวัฒนธรรม หรือการรุกไล่ทางวัฒนธรรม โดยทั่วไปวัฒนธรรมใหญ่จะมีพลังเหนือกว่าและมักจะเข้าครอบงำวัฒนธรรมมีพลังน้อยกว่า ซึ่งตัวอย่างจากเรื่อง “ไฟพรางเทียน” เป็นวัฒนธรรมของโลกที่เข้าครอบงำของวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทย

เช่นเดียวกับเรื่อง “แข่งโคม” (2531) ของมาลา คำจันทร์ ผู้เขียนเสนอการไหลบ่าของกระแสโลกาภิวัตน์และมีการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมต่างชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยเช่นกัน เรื่องนี้เสนอการปะทะทางความคิดระหว่างคนสองวัยด้วยการแข่งขันทำโคมลอยของหมู่บ้าน โดยมีกติกาการประกวดว่า โคมของใครลอยได้นานที่สุดจะเป็นผู้ชนะได้รับเงินรางวัลหนึ่งพันบาท ในการประกวดครั้งนี้กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ใช้สูตรการประดิษฐ์โคมลอยจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เรียกว่า โคมลอยนาคราช ผู้เขียนได้แทรกเรื่องเล่าตำนานของโคมลอยนาคราชที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเล่าสืบต่อกันมาว่า

“. . .โคมลอยนาคราชมันเป็นตำราเก่าแก่ บางทีก็ว่าโคมลอยฝายหิน ตกทอดกันมาแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชรบกับพระเจ้าบรมไตรเมืองอโยธยาพู้นแล้ว เล่าสืบกันมาว่าพระเจ้าสองคนนี้รบกันบ่แพ้บ่ชนะ ก็เลยมาพนันกันด้วยโคมลอยลูกวิเศษ ทางฝ่ายบ้านเมืองเราสร้างโคมลอยนาคราชลอยอยู่ได้เจ็ดวันเจ็ดคืนบ่ตกดิน เมืองเราก็เลยชนะ”

(มาลา คำจันทร์, 2545: 103)

สูตรการประดิษฐ์โคมลอยนาคราชนี้มีเคล็ดลับเฉพาะ วัสดุหาได้จากท้องถิ่นทั่วไปโดยใช้ยางไม้ทำให้เกิดควันเป็นแรงดันขึ้นฟ้า ซึ่งกลุ่มคนเฒ่าภูมิใจกับสูตรนี้มาก

“โคมลอยนาคราชเคล็ดลับมันอยู่ที่หาง หางหนักเป็นกิโล ม้วนซุกไว้ พอขึ้นสูงลมบนมันแรง หางนาคราชหนักกิโลจะปล่อยลงมา จะกลายเป็นหางบังคับการทรงตัว บ่ให้ลมบนตีโคมพลิกท้องคายควันออกมา โคมจะลอยอยู่ได้สามวันสามคืน”

(มาลา คำจันทร์, 2545: 101)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กลุ่มคนหนุ่มที่ได้รับการศึกษามาจากในเมืองเลือกใช้วัสดุที่ทันสมัยจัดสร้างตามสูตรบอลลูนฝรั่งที่เห็นมาจากในภาพยนตร์เรื่อง*สตาร์วอร์ส* (Star Wars) ด้วยการ *"ใส่สูตรลับทางเคมีตัวนั้นตัวนี้ อัดแก๊สเข้าไป อัดสะตาวอดเข้าไป จะลอยอยู่ได้ห้าวันห้าคืน"* (มาลา คำจันทร์, 2545: 100) และสูตรลับนี้อาจทำให้โคมลอยที่ทำขึ้นทะลุออกนอกโลกได้

> "บ่ต้องดูเทื่อ ตุ๊ลุง ของกลุ่มหนุ่มเป็นโคมวิเศษ อย่าว่าแต่ท้องฟ้าอากาศเลย โคมลูกนี้จะทะลุไปถึงอวกาศโน่น"
>
> "อวกาศชั้นไหนละมึง" ตุ๊ลุงชัดเหม็นขี้หน้ากลุ่มหนุ่ม "ชั้นปัญจสุทธาวาส หรือว่าชั้นอกนิฏฐภูมิ"
>
> "ตุ๊ลุงเอาอะไรมาพูด" ไอ้ส่งทำหน้ามึนงง "อวกาศก็อวกาศหนังสตาร์วอร์ไม่เห็นแบ่งเป็นชั้นเป็นเชิงอะไร"
>
> (มาลา คำจันทร์, 2545: 99)

เมื่อวันประกวดมาถึงโคมถูกจุดขึ้นพร้อมกันผลปรากฏว่า โคมลอยของกลุ่มคนเฒ่าถูกปล่อยลอยขึ้นฟ้าได้ไม่นานก็ตกลงมาเพราะชนวนหางนาคราชไม่ทำงาน แต่ยังตกลงมาไม่ถึงพื้น โคมของกลุ่มคนหนุ่มที่ติดตั้งเตาอั้งโล่เหมือนกระเช้าบอลลูนเมื่อถูกลมพัดเปลวไฟไหม้ติดก็ร่วงหล่นตามมาถึงพื้นอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ผลการตัดสินไม่มีใครชนะเพราะลอยตกมาลงใกล้เคียงกัน

การแข่งขันโคมลอยที่เกิดขึ้นผู้เขียนได้เสนอภาพการต่อสู้กันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับกระแสโลกาภิวัตน์ ในตอนจบของเรื่องผู้เขียนได้ให้ข้อสรุปของการแข่งขันประดิษฐ์โคมว่าไม่มีใครชนะ แสดงทัศนคติของผู้เขียนที่ว่าในการต่อสู้กันระหว่างสองแนวทางที่ต่างขั้วกันนั้นไม่สามารถตัดสินได้ว่าสิ่งใดดีกว่า แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์ที่แพร่หลายเข้ามาพร้อมการศึกษาและสื่อบันเทิงของคนรุ่นใหม่ในสังคม มีอิทธิพลต่อการสร้างค่านิยมที่มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นล้าหลังไม่ทันต่อโลกและเหตุการณ์ในสังคมขณะนั้นที่มีการจัดสร้างยานอวกาศทะลุชั้นบรรยากาศของโลกอย่างในภาพยนตร์เรื่อง*สตาร์วอร์ส* ในขณะที่กลุ่มคนเฒ่ายังมีความเชื่อว่าบนโลกนี้มีการแบ่งชั้นภพภูมิของโลกตามหลักไตรภูมิซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยที่มีแต่โบราณ ค่านิยมที่ทันสมัยของคนรุ่นใหม่ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะได้รับการศึกษามาจากในเมือง สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาของรัฐที่บรรจุอยู่ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่มีส่วนโน้มน้าวให้คนในสังคมที่ได้รับการศึกษามีความเชื่อว่าการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามอย่างตะวันตกนั้นเป็นสิ่งที่ดี

เช่นเดียวกับเรื่อง "เขาขี้ลงจากต้นไม้" (2539) ของวีระ สุดสังข์ ได้เสนอความเชื่อค่านิยมของคนรุ่นใหม่ที่มองว่าการศึกษาสมัยใหม่ตามนโยบายการพัฒนาของรัฐว่าเป็นสิ่งดีและเป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เครื่องยกระดับฐานะของตัวละครให้เหนือกว่าและแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไป ผู้เขียนเสนอประเด็นดังกล่าวผ่านตัวละคร ‘เขา’ ในอดีตเป็นเด็กเลี้ยงควายอยู่ในหมู่บ้านและชอบปีนต้นไม้หารังนกเก็บผลไม้สุกมากิน เมื่อมีโอกาสได้รับการศึกษาจากในตัวเมืองกลับมา เขากลับมองว่าการที่เด็กในหมู่บ้านยังคงเลี้ยงควายอยู่นั้นเป็นกิจกรรมที่ล้าหลัง

อยู่มาวันหนึ่งเขาคิดถึงกิจกรรมการปีนต้นไม้ในวัยเด็กอีกครั้ง การขึ้นไปอยู่บนยอดสูงนั้นทำให้เขามองเห็นทั่วท้องทุ่ง และเขาก็คิดว่าการศึกษาที่ตัวเขาได้รับมาจากในเมืองนั้นอยู่ในจุดสูงกว่าชาวบ้านด้วยกัน เขาสามารถจะทำสิ่งใดก็ได้ที่เขาปรารถนา ในตอนนั้นเขาเกิดปวดท้องต้องการขับถ่ายขึ้นมา ขณะนั้นก็มีเด็กเลี้ยงควายกลุ่มหนึ่งเข้ามานั่งเล่นเกมกดอยู่ใต้ต้นไม้ด้วยเช่นกัน

> “ขี้มันลงมาจากยอดไม้นี่แหละ” เขาพูดกับตัวเองเป็นครั้งแรก แต่เขาก็ได้ยินเสียงเด็กๆ กลุ่มหนึ่งนั่งเล่นและพูดคุยกันอยู่ใต้ต้นไม้เมื่อสักครู่ที่ผ่านมาจะทำอย่างไรได้ล่ะ ก็มันปวดขี้ ฝนจะตก ฟ้าจะร้องคนจะคลอดลูก คนปวดขี้ ใครจะห้ามได้ […] เขาก็ “ขี้” ลงมาจากยอดไม้อย่างสุดกลั้น [...] หล่นลงมาบนหัวของเด็กๆ
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 126)

เมื่อสิ่งปฏิกูลหล่นลงมาทำให้เด็กๆ วิ่งหนีกระจัดกระจาย ตัวเขากลับมองว่าเป็นสิ่งที่ดีที่จะให้เด็กๆ ได้เรียนรู้มากขึ้นว่าโลกนั้นกว้างใหญ่ไม่ได้มีร่มไม้เพียงต้นเดียว เหมือนที่เขาได้ออกจากหมู่บ้านเข้าไปศึกษาจากในเมือง

> “เขารู้สึกสงสารและเห็นใจพวกเด็กๆ อยู่เหมือนกัน แม้เขาไม่ได้เจตนา แต่การกระทำของเขาก็จะส่งผลให้พวกเด็กๆ ได้คิดว่า ร่มไม้ที่ร่มเย็นนั้นไม่ได้ปลอดภัยเสมอไป พวกเด็กเลี้ยงควายไม่ควรยึดร่มใดร่มหนึ่งตลอดไป ในท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ไพศาลยังมีร่มไม้อีกมากมายให้เลือก ไม่ใช่หลงมายึดติดร่มไม้ตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย เขาคิดว่าเขาคิดถูกต้องแล้ว”
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 129)

การถ่ายลงมาจากต้นไม้ของ ‘เขา’ คือการกระทำที่วิปริตและน่าหัวเราะ ผู้เขียนกำหนดให้เขาทำพฤติกรรมดังกล่าวเพื่อเสียดสีกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาจากในเมืองและคิดว่าตนมีความรู้ดีหรือมีโลกทัศน์กว้างขวางกว่าคนในชนบท โดยผู้เขียนได้เน้นให้เห็นการศึกษาจากในเมืองอาจทำให้คนคิดอย่างวิปริตมากกว่าจะให้ผลดี

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้ เรื่อง “เขาขี้ลงจากต้นไม้” ยังได้เสนอการครอบงำจากกระแสโลกาภิวัตน์ของวัฒนธรรมตะวันตกด้วยเช่นกัน โดยจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของเด็กในชนบทที่แต่เดิมจะใช้เวลาว่างจากการเรียนมาเลี้ยงควายหรือวิ่งเล่นไปตามที่ต่างๆ ในท้องทุ่ง แต่เมื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาพร้อมกับคนชนบทที่ไปทำงานในเมือง เมื่อกลับมายังชนบทได้นำเทคโนโลยีของชาวเมืองเข้ามาเผยแพร่ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนไป ผู้เขียนได้บรรยายถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปไว้ดังนี้

> กล่าวถึงเด็กเลี้ยงควายสี่ห้าคน หลังจากปล่อยควายฝูงให้หากินหญ้าก็มาจับกลุ่มเล่นเกมใต้ต้นหว้า พวกเขาไม่รู้ว่า ก่อนหน้านี้เล็กน้อยมีชายคนหนึ่งปีนขึ้นไปบนยอดไม้ พวกเขาสนใจเล่มเกมสุดมันไม่เคยสนใจปีนขึ้นไปเล่นบนยอดไม้ อีกอย่างต้นหว้ายามนี้ก็ไม่มีผลสุกให้เก็บกิน ไม่มีรังนกหรืออะไรที่น่าสนใจไปกว่า ‘เกมกด’ เกมกดนี้เป็นของไอ้แซม พ่อของไอ้แซมไปทำงานที่กรุงเทพฯ เวลาขึ้นมาเยี่ยมบ้านก็ซื้อของมาฝาก หนึ่งในของฝากที่ไอ้แซมขอบที่สุดก็คือเกมกดนี้แหละ แต่เขากำลังจะเบื่อมัน อยากได้ ‘ทามากอตจิ’ ที่คุณครูพูดถึง เขายังไม่เคยเห็นเลยว่า หน้าตามันเป็นยังไง ตอนนี้จึงทนเล่นเกมกดไปก่อน ไอ้เจมส์ ไอ้ดุ๊ก ไอ้ทอมมี่และไอ้บอยผู้ไม่เคยมีเกมกดเป็นส่วนตัวต่างเล่นอย่างเมามัน
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 126-127)

จะเห็นได้ว่า ตัวอย่างข้างต้นผู้เขียนแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมยามว่างของเด็กชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปจากกิจกรรมที่เคยให้ความสนใจในธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมรอบตัว กลับให้ความสนใจเทคโนโลยีจากการเล่นเกมกดมากกว่าจะสนใจการเลี้ยงควายเหมือนเดิม ขณะเดียวกันจากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นค่านิยมในการตั้งชื่อของคนชนบทที่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากชื่อของตัวละครเด็ก ‘ไอ้เจมส์’ ‘ไอ้ดุ๊ก’ ‘ไอ้ทอมมี่’ ‘ไอ้บอย’ มีชื่อทั้งหมดเป็นภาษาอังกฤษซึ่งแสดงถึงความทันสมัยและแสดงให้เห็นถึงการเข้าครอบงำของวัฒนธรรมตะวันตกด้วยเช่นกัน

นอกจากวัฒนธรรมต่างชาติที่เข้าครอบงำวัฒนธรรมไทยแล้ว ในช่วงทศวรรษ 2530 นักเขียนได้เสนอวัฒนธรรมของชาติอื่นไม่ใช่เพียงวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาครอบงำวัฒนธรรมไทยเท่านั้น แต่วัฒนธรรมจีน ชาติมหาอำนาจของโลกฝั่งตะวันออกก็ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการแปรเปลี่ยนวัฒนธรรมของไทยด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเรื่องสั้นเห็นได้ปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่อง “แม่ผัวลูกสะใภ้” ได้เสนอวัฒนธรรมจีนผ่านฉากของเรื่องที่มีการถ่ายทอดสดการชกมวยไทยทางโทรทัศน์ว่ามีรูปแบบการร่ายรำไหว้ครูของศิลปะมวยไทยได้ปรับเปลี่ยนผสมผสานกับรูปแบบท่าร่ายรำของมวยจีน ผู้เขียนได้บรรยายฉากของเรื่องไว้ดังนี้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปี่แนแอ้อ่อย นักมวยไหว้ครูเหยาะแหยะย่องแย่งเหมือนมันไม่มีครูอยู่ในใจ ปี่กลองเลยเชิดเร่งกระชั้นให้มันรีบๆ ไหว้ครูเสียให้เสร็จจะได้เอาเวลาไปโฆษณา ฝ่ายแดงไหว้ประหลาดๆ เหมือนคนเมาเหล้าทำโงะงะโงนเงนแข้งขาปัดเป่ นางลาสงสัยก็เลยถามผัวว่า

"นี่มันท่าหยังหือสู ดูมวยมาบ่เคยพบเคยเห็น"

"ท่าไอ้หนุ่มหมัดเมา มันจำมาจากยาจกซู"

"ยาจกซูนี่มันเป็นไผ บ่เคยได้ยิน" นางบ้วนน้ำหมากแล้วซักไซ้ไล่เลียง "เคยได้แต่ยาจกซูชก"

"ยาจกซูเป็นครูมวยกังฟู อยู่เมืองเจ๊กเมืองจีนพู้น สู"

(มาลา คำจันทร์: 2545, 34)

ฉากการถ่ายทอดมวยนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นการครอบงำทางวัฒนธรรมแล้ว ยังแสดงให้เห็นทัศนคติด้านลบของผู้เขียนที่มีต่อการพัฒนาในชนบทด้วยเช่นกัน ซึ่งผู้เขียนได้เสนอทัศนคตินี้ผ่านบทสนทนาของตัวละครไว้ด้วยในฉากบรรยายการชกมวยต่อจากตอนข้างต้นว่า

ฝ่ายว่าไอ้น้ำเงินกลัวจะน้อยหน้า มันไหว้ด้วยท่าแปลกพิลึกพิลั่น มันคุกเข่าหลังตั้งเข่าหน้า สองมือซอยยิกๆ เหมือนคนหั่นแว่นไม้ข่อยทำขี้โย จะว่าท่ากุมภกัณฑ์ลับหอกก็ไม่ใช่ จะว่าหนุมานถวายแหวนก็ไม่เชิง นางลาขวางหูขวางตา เลยค่อนว่ามวยสมัยนี้ไหว้ครูเหมือนไหว้ผีบ้า ถ้าครูมันมาเห็น สงสัยจะกลั้นใจตายไปแล้ว

"อันนี้มันท่าพระรามหั่นกัญชา" ผัวนางอวดภูมิรู้ แล้วกล่าวคำตำหนิ "สูมันคร่ำครึล้าสมัย ดูมวยก็รู้จักแต่เชิงมวยโบราณ สมัยนี้อะหยังๆ ต้องพัฒนา สูรู้ไว้"

(มาลา คำจันทร์, 2545: 34)

ตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงของคนในชนบท ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือศิลปะของโบราณกลายเป็นเรื่องล้าสมัย การปรับเปลี่ยนศิลปะประเพณีแบบเดิมให้คล้ายกับของต่างชาติเป็นเรื่องที่ดีเพราะได้พัฒนาแล้ว ในเรื่อง "แม่ผัวลูกสะใภ้" ได้ตอกย้ำประเด็นของค่านิยมดังกล่าวด้วยเช่นกัน จากพฤติกรรมตัวละคร 'คำแนน' ลูกสะใภ้ของบ้านนี้ที่การแต่งตัวและปฏิบัติตัวตามสมัยนิยมหรือสังคมตะวันตกที่ปรากฏตามหน้าวารสารแฟชั่นและโทรทัศน์เป็นเรื่องที่ทันสมัยและพัฒนาแล้ว

. . .นางหมั่นไส้ลูกสะใภ้จนคิดออกมาเป็นเสียง อีนี่กูชังน้ำหน้าแท้ วันๆ เอาแต่กรีดนิ้วเค้นหัวสิวเอาแต่ตะบอยตะไบเล็บกับส่องหน้าจนผิวกระจกสึกไปหลายแผ่น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แสนงอนอ้อนผัวก็เท่านั้น กระบึงกระบอนกระฟัดกระเฟียดก็เท่านั้น ไม่เห็นใจอยู่บ้างที่มันขยันเลี้ยงวัว นางจะยุลูกชายให้เลิกรู้แล้วรู้รอด

แม่ผัวซัดตีนทึงๆ ผ่านหน้าห้องก็ได้ยินอยู่ แต่ขุ่นหมองแง่งอน น้องแนนเลยลุกไปนั่งหน้าโต๊ะเครื่องแป้งเอียงหน้าเข้าหากระจกยกมือแตะผมงอนงาม ผมซอยเซทใหม่มีหงอนหัวเหมือนนกจิ้งโครงอยู่กลางหัวเก๋งามเป็นเริ่ด อุตส่าห์ออกไปอำเภอเข้าร้านบิวตี้ซาลอน แต่อีลูกทุ่งตาต่ำติดส้นตีนทั้งหลายกลับหาว่าเป็นทรงผีบ้า บ้างก็เบือนหน้าป้องปากหาว่าเป็นทรงกะหรี่โสเภณี

(มาลา คำจันทร์, 2545: 37)

การแต่งตัวของตัวละคร ‘คำแนน’ ที่นำแบบอย่างมาจากสื่อโทรทัศน์และนิตยสารแฟชั่น ถึงแม้จะทันสมัยตามแบบชาวเมืองแต่ต้องอยู่ในชนบทเพื่อไปเลี้ยงควาย การแต่งตัวที่ไม่ตรงกับบริบทสังคมที่แวดล้อมอยู่ทำให้คนทั่วไปกลับมองว่าประหลาด วิปริตและกลายเป็นสัญลักษณ์ของอาชีพขายบริการ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการครอบงำของวัฒนธรรมเมืองที่ส่งผ่านมาทางกระแสโลกาภิวัตน์

กระแสโลกาภิวัตน์นอกจากสื่อสารผ่านทางเทคโนโลยีให้เกิดลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว คนชนบทที่อพยพเข้าไปอยู่ในเมืองและกลับคืนถิ่นได้เป็นสื่อนำกระแสนี้เข้ามายังชนบทด้วยเช่นกัน ด้วยการลอกเลียนพฤติกรรมของชาวเมืองที่ตนไปสัมผัสมาแล้วนำมาเผยแพร่ให้แก่คนชนบท เปรียบได้กับวัฒนธรรมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำวัฒนธรรมชนบทการแสดงเช่นนี้เป็นสื่อให้เห็นถึงความทันสมัยและให้ความรู้สึกเหนือกว่าชาวชนบทด้วยกันเอง ดังจะเห็นได้จากเรื่อง “กะหรี่กลับบ้าน” (2534) และ “คุณนายมะลิวัลย์” (2539)

ในเรื่อง “กะหรี่กลับบ้าน” (2534) ของมาลา คำจันทร์ ผู้เขียนได้เสนอการเผยแพร่กระแสโลกาภิวัตน์ผ่านเรื่องราวของ ‘แตงสา’ ตัวละครโสเภณีที่ได้กลับมาเยี่ยมบ้านเมื่อมีงานบุญครั้งใหญ่ ในอดีตแตงสาเป็นตัวแทนนางรำและเป็นคนดังของหมู่บ้าน เมื่อกลับมาบ้านแตงสานำของฝากจากเมืองกรุงคือ “แอ๊ปเปิ้ล” มาฝากเพื่อนบ้านและครอบครัว และแต่งตัวทันสมัยตามสังคมเมือง

แตงสาสูงงามระเหิดระหง ใส่ส้นสูง สวมแว่นดำ ขับหน้าผากขาวเกลี้ยง ผมยาวดัดฟูเคลียไหล่ใส่สีเหลือบทองประกายแดดโฉบฉายไปมาทั่วหมู่บ้าน มือหนึ่งกางร่มชายหาดสีฉูดฉาดบาดตา อีกมือถือถุงหิ้ว พอแต่คนร่างรัดดัดผมฟูขึ้นบ้านใด บ้านนั้นก็

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มึนงงว่าอีสาวผู้นี้เป็นโคตรพ่อโคตรแม่กูทางใดหนอ งามฉูดฉาดบาดตาบ่เคยเห็นหน้าต่อเมื่อแตงสาอ้าปากสีกลีบบัวกล่าว เขาจึงรู้จักว่าเป็นแตงสา

(มาลา คำจันทร์, 2545: 73)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เขียนได้เสนอภาพแต่งตัวทันสมัยของแตงสาที่ต่างจากชาวบ้านทั่วไป รวมถึงการให้ 'แอ๊ปเปิ้ล' ผลไม้ต่างประเทศราคาแพงไม่มีขายในท้องถิ่น ได้แสดงถึงการครอบงำของวัฒนธรรมตะวันตกและความเหนือกว่าของตัวละครด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ โดยนำมาเผยแพร่ให้คนในท้องถิ่นได้รับรู้

เช่นเดียวกับในเรื่อง "คุณนายมะลิวัลย์" ผู้เขียนได้เสนอเรื่องราวของ 'คุณนายมะลิวัลย์' ผู้ประกอบอาชีพเป็นครู และมีสามีเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของจังหวัด ด้วยการแต่งตัวที่ทันสมัยจึงทำให้คนส่วนใหญ่เรียกว่าคุณนาย ตัวละครตัวนี้ได้นำเสนอความทันสมัยที่การแต่งตัวนำมาจากในเมืองซึ่งได้ให้แสดงฐานะทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าคนอื่น

"มะลิวัลย์แจงเสียยืดยาว แล้วเปิดกระเป๋าถือหยิบเอากล่องลายดุนสีทับทิมบรรจุเครื่องสำอางฉาบผิวขึ้นมาเปิด วางต่อหน้าครูสาวบ้านนอกที่ถามยี่ห้ออย่างเชยๆ

"ของเอว่อนหรือเพี๊ยซคะ"

คุณนายมองนารีอย่างสมเพชและรีบบอก "เปล่าหรอกเธอ พี่ซื้อกล่องต่างหาก แต่ยี่ห้อยีบองส์ของฝรั่งเศสนะ บริษัทเดียวกับชุดที่พี่สวม" เธอชี้ที่กระโปรงและเสื้อ [...] นารีมองดูเครื่องสำอางอย่างงงๆ มีตั้งแต่แท่งทาปาก แท่งสีเขียวคล้ำทาหนังตาใต้คิ้ว น้ำยาล้างเล็บ สีบรอนซ์อมชมพูสำหรับทาเล็บ ตลับแป้งฝุ่นทาแก้ม และของกระจุกกระจิกอีกมากชิ้น คิดถึงราคาซึ่งเกินครึ่งของเงินเดือนเธอ ครูสาวบ้านนอกตะลึงขนลุกซู่เหมือนต้องมนต์นะจังงัง

(เทศ จินนะ, 2545: 42-43)

นอกจากวัฒนธรรมเมืองที่เข้ามาครอบงำวัฒนธรรมชนบทที่เสนอผ่านการแต่งกายของตัวละครแล้ว ในด้านภูมิปัญญาเครื่องดนตรีและเพลงท้องถิ่นก็ถูกวัฒนธรรมเมืองเข้าครอบงำทำให้ค่านิยมเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากเรื่อง "สุดสายแนน" (2536) เสถียร ยอดดี ผู้เขียนได้นำเสนอความล่มสลายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ขาดคนสืบทอด อันเป็นผลมาจากกระแสวัฒนธรรมของชาวเมืองที่เข้ามา ทำให้ค่านิยมของคนรุ่นใหม่หมดความสนใจในเครื่องดนตรีที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหมดไป เรื่องสั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของครูในชนบทที่ตั้งวงดนตรีแคนขึ้นมา และมีความพยายามฝึกเด็กรุ่นใหม่ขึ้นมาเพื่อสืบทอด แต่แล้วเด็กรุ่นใหม่ที่เขาพยายามปลุกปั้นกลับโบกมือลาแล้วหันไปสนใจตั้งวงดนตรีเพื่อชีวิตแทน เด็กรุ่นใหม่เหล่านี้มีความคิดว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> พวกเขาบอกว่าจะไปตั้งวงเล่นดนตรีเพื่อชีวิต เพราะดูแล้วอนาคตคงไปได้ดีกว่า พวกเขารู้สึกอายที่ต้องมาทนเล่นดนตรีที่คนไม่นิยมเหมือนกับตัวเองไม่ทันสมัย เครื่องดนตรีแคนของเขาควรเก็บเข้าพิพิธภัณฑ์ไว้ศึกษาเป็นของเก่าได้แล้ว
>
> (เสถียร ยอดดี, 2542: 16)

เรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความพ่ายแพ้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่ต้องล่มสลายไปตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผู้เขียนได้เสนอผ่านความคิดของตัวละครว่า *"เขาควรจะเปิดใจกว้างยอมรับสิ่งใหม่ๆ เหล่านั้น"* (เสถียร ยอดดี, 2542: 19)

เช่นเดียวกับเรื่อง "ภาพนู้ดของอีตุ๋ย" (2539) วีระ สุดสังข์ ที่ได้เสนอผลร้ายมาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ด้วยการเสพสื่อลามกและการเลียนแบบพฤติกรรมในทางที่ผิดจากสื่อโทรทัศน์ ในเรื่อง "ภาพนู้ดของอีตุ๋ย" ผู้เขียนนำเสนอความเสื่อมทรุดของสถาบันต่างๆ ในสังคมชนบทด้วยการสร้างตัวละคร "อีตุ๋ย" อดีตดาราภาพนู้ดที่คนในชุมชนรู้ได้จาก *"พวกเด็กหนุ่มกระซิบกระซาบกันว่าเคยเห็นภาพนู้ดอีตุ๋ยตามหนังสือโป๊ที่มีวางขาย"* (วีระ สุดสังข์, 2542: 100) ให้เป็นวีรสตรีช่วยเหลือเด็กที่ถูก "ยง" ตัวละครเมายาบ้าจับเป็นตัวประกัน ผู้เขียนได้อธิบายที่มาของการจับตัวประกันนี้ว่า

> "ภาพของไอ้ยงรัดคอเด็กชายอายุเพียงสี่ห้าขวบ มือข้างหนึ่งกำด้ามมีดปลายแหลมจ่อลงที่คอหอยของเด็กชาย แสงแดดสะท้อนคมมีดแวววาว เด็กชายหน้าซีดเผือดร้องไห้ด้วยความตกใจหวาดกลัว มันเป็นภาพเดียวกันกับภาพข่าวทางหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ ไอ้ยังมันคงจดจำภาพนั้นมาใช้ยามมันเกิดความบ้าคลั่ง"
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 101)

ก่อนที่ตุ๋ยจะช่วยกล่อมยงให้ปล่อยตัวประกัน ตำรวจที่ควบคุมสถานการณ์ก็ได้เชิญบุคคลที่เป็นที่เคารพของคนในสังคมมาเป็นผู้เกลี้ยกล่อมให้ แต่ผลปรากฏว่ายงไม่เชื่อทั้งยังวิพากษ์การปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมของคนเหล่านั้น ในท้ายที่สุดยงกลับเชื่อคำเกลี้ยกล่อมของตุ๋ย ซึ่งเป็นอดีตดาราภาพนู้ดชื่อดัง ตุ๋ยผู้ต้องกลับมาอยู่บ้านหลังจากสภาพร่างกายทรุดโทรมและป่วยเป็นโรคติดต่อแต่ไม่เคยสร้างความเดือดร้อนให้ใครกลับเป็นผู้สร้างความสุขให้คนในบ้าน ผู้เขียนได้ใช้การช่วยเหลือตัวประกันนี้วิพากษ์สถาบันหลักของสังคมที่ผู้คนต่างเสื่อมศรัทธา เนื่องจากตัวแทนของสถาบันปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ของตน เช่น แม่ของยงที่แต่งงานมีสามีใหม่ขาดความรักเอาใจใส่ดูแลลูกซึ่งเป็นตัวแทนของสถาบันครอบครัวที่ล่มสลาย และเจ้าอาวาสตัวแทนของสถาบันศาสนาที่ประพฤติผิดศีลด้วยการเสพเมถุนทั้งยังใช้เงินบำรุงศาสนา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในทางที่ผิด ตลอดจนครูผู้เป็นตัวแทนของสถาบันการศึกษาที่ปฏิบัติตัวไม่เหมาะสมด้วยการปล้นธนาคารและฆ่าชิงทรัพย์

จากทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่ากระแสโลกาภิวัตน์เข้ามาพร้อมกับวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐที่ต้องปรับประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างในสังคมตะวันตก กระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามานี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทอย่างมากมากทั้งด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ต้องล่มสลายและแปรเปลี่ยนรูปแบบไปตามวัฒนธรรมต่างชาติ

เรื่องสั้นชนบทไทยในช่วง พ.ศ. 2530–2539 เสนอสภาพของสังคมชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐในรูปแบบต่างๆ ก่อให้เกิดความเสื่อมทรุดของสังคมชนบททั้งในด้านวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ทำให้ประชาชนมองเห็นว่าวาทกรรมการพัฒนาของรัฐนั้นไม่ได้สร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่กลับเป็นตัวทำลาย และทำให้เห็นว่ารัฐไร้ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อให้คนในชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการโต้กลับการพัฒนาด้วยการหวนกลับไปให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชุมชน ทั้งยังก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและรวมกลุ่มพลังประชาชนเพื่อเรียกร้องและต่อรองกับอำนาจรัฐและกลุ่มนายทุน ซึ่งจะอภิปรายในบทต่อไป

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 5

การตอบโต้วาทกรรมการพัฒนา: ปฏิบัติการผ่านประชาสังคม

ในบทที่ 4 ผู้วิจัยได้กล่าวถึงผลกระทบของวาทกรรมการพัฒนาที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของชนบท จะเห็นได้ว่าในสังคมไทยมีวาทกรรมการพัฒนาเป็นวาทกรรมกระแสหลักของสังคม ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา โดยรัฐได้ใช้วาทกรรมดังกล่าวเพื่อปรับประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมกับชาติตะวันตกตามคำแนะนำของสหรัฐอเมริกา ภาพการพัฒนาที่รัฐบาลได้สร้างขึ้น ทำให้คนในสังคมเชื่อว่าการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมไทย ขณะเดียวกันวาทกรรมของรัฐได้ถูกท้าทายจากวาทกรรมกระแสรองต่างๆ ที่เข้ามาตอบโต้กระแสการพัฒนาของรัฐ เนื่องจากผลของการพัฒนาได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคมและก่อให้เกิดปัญหาตามมาอีกมาก

วาทกรรมกระแสรองในช่วงแรกที่เข้ามาตอบโต้คือ วาทกรรมลัทธิมากซ์ที่ปรากฏชัดในทศวรรษ 2510 จากวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาของรัฐ พร้อมทั้งชี้แนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า ต่อมาในทศวรรษ 2520 เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจากนักวิชาการด้านชุมชนวิถี ด้วยมองเห็นว่านโยบายการพัฒนาของรัฐมีการบริหารประเทศในลักษณะให้รัฐเป็นศูนย์กลางของการเร่งรัดพัฒนาประเทศให้ทันสมัยก่อให้เกิดความผิดพลาดและสร้างปัญหาให้กับสังคมชนบท นักวิชาการกลุ่มนี้จึงนำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเข้ามาพัฒนาชนบทที่มองว่าชุมชนเป็นรากฐานการพัฒนาที่แท้จริง และเป็นการพัฒนาตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนชนบท ในวงวรรณกรรมมีการตอบรับกระแสวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนนี้เช่นกัน เห็นได้จากวรรณกรรมในช่วงทศวรรษ 2520 นักเขียนได้ให้ความสำคัญแก่ชนบท ผ่านการสร้างภาพตัวแทนและเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวชนบทที่เรียบง่าย มีศักยภาพและความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองทำให้ดำรงชีวิตอยู่ในชนบทอย่างมีความสุข แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนถึงทศวรรษ 2530 ที่ยังปรากฏแนวคิดนี้ในเรื่องสั้นที่ประสานกับแนวคิดเรื่องประชาสังคมโดยให้คุณค่าแก่วัฒนธรรมท้องถิ่นและประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นอันเป็นภูมิปัญญาสืบทอดต่อกันมา นอกจากแนวคิดประชาสังคมจะมีลักษณะที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมชุมชนแล้ว ในทศวรรษ 2530 ยังเกิดรูปแบบขบวนการประชาสังคมและบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนมีความโดดเด่นขึ้นมาด้วยเช่นกัน เห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2529-2534) ที่รัฐได้ให้องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทร่วมในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ขณะเดียวกันในทศวรรษดังกล่าวได้การเกิดการชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมอย่างสม่ำเสมอ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้วิจัยแบ่งประเด็นวิเคราะห์เรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 ที่เสนอการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาผ่านประชาสังคม ออกเป็น 3 ประเด็นดังนี้ 1) การยืนยันคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังวิถีชุมชน 2) การให้ความสำคัญของขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ 3) การเน้นบทบาทหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน

การยืนยันคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังวิถีชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังของวิถีชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เกิดจากกลุ่มผู้เข้าร่วมขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์ที่หันมาเข้าร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านการพัฒนาชนบท กลุ่มนี้เป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาชนบท และมีการเรียกขานองค์กรกลุ่มนี้ว่า “ขบวนการวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งถือได้ว่ามีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ก่อให้เกิดกระแสท้องถิ่นนิยมที่เรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับไปให้ความสำคัญแก่ท้องถิ่น ด้วยการยืนหยัดต่อสู้ บูรณะ ฟื้นฟู อัตลักษณ์และอิสรภาพของชุมชนท้องถิ่น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวทางแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 90) ปัจจัยที่ทำให้เกิดแนวคิดนี้เนื่องจากสังคมไทยขณะนั้นได้รับผลกระทบเชิงลบจากการพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐ ทำให้ทรัพยากรในชนบทจำนวนมากอยู่ในสภาพทรุดโทรม การก่อตัวของแนวคิดนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อทัดทานทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผิดพลาดขาดความสมดุล อีกทั้งแนวคิดนี้ได้กระตุ้นให้กลุ่มต่างๆ หันมาสนใจประเด็นปัญหาในการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเป็นการยกระดับฐานะของชาวบ้านให้มีสถานภาพและได้รับการยอมรับทัดเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

การยืนยันคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังวิถีชุมชนหรือการสร้างวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนเพื่อโต้กลับวาทกรรมการพัฒนาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นคือ 1) คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น: แนวคิดเพื่อความอยู่รอดของชนบท และ 2) คุณค่าของพลังวิถีชุมชน: แนวคิดเพื่อการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น: แนวคิดเพื่อความอยู่รอดของชนบท

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวคิดหนึ่งของวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนที่มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนว่ามีองค์ความรู้อันเกิดมาจากภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อรวมทั้งเครือข่ายของชุมชน องค์ความรู้เหล่านี้สามารถทำให้คนในสังคมชนบทมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างมีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการผสมผสานจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวิถีชีวิตของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทั้งด้านสังคมวัฒนธรรมและระบบนิเวศใน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลักษณะองค์รวม ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมาอย่างยาวนานของบุคคลในท้องถิ่น มีการถ่ายทอดปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดต่อกันมา (พัชรินทร์ สิรสุนทร, 2545: 9) การหันกลับมาให้ความสนใจแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเริ่มต้นจากนักวิชาการและนักพัฒนาชนบทในทศวรรษ 2520 ได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมต่อการพัฒนาชนบท มีการถ่ายทอดความรู้ผ่านขบวนการวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นกระแสความคิดทัดทานทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผิดทาง โดยเฉพาะการสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ที่มุ่งเน้นการสร้างความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภาคเมือง ทำให้ทรัพยากรจำนวนมากในชนบท ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ ถูกดูดซับเพื่อนำมาใช้ในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของชาติส่งผลให้ชนบทอยู่ในสภาพอ่อนแอ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 90-91)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆ ที่รัฐใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนภาคเกษตรกรรมในพื้นที่การผลิตหลายแห่ง แต่เดิมเป็นการเพาะปลูกเพื่อดำรงชีพและมีความหลากหลายทางชีวภาพ แล้วถูกปรับเปลี่ยนไปสู่ภาคอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตจำนวนมากและเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว กล่าวคือ การผลิตไม่เน้นความหลากหลายของผลผลิตแต่เป็นการผลิตตามความต้องการของตลาด ทำให้ภาคอุตสาหกรรมมีอิทธิพลอยู่เหนือชุมชนอันก่อให้เกิดปัญหาต่อชุมชนหลายประการ เป็นต้นว่า ปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาหนี้สินของเกษตรกรอันเกิดจากการซื้อเทคโนโลยีในการผลิต เช่น ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมี นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจึงเสนอแนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการพัฒนาอย่างยั่งยืนสนับสนุนให้เกษตรกรกลับไปใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตแทนการพึ่งพาเทคโนโลยีเป็นหลักตามการส่งเสริมของรัฐ (นันทิยา หุตาวัตร และณรงค์ หุตาวัตร, 2544: 77)

อิทธิพลของภาคอุตสาหกรรมส่งผลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมชนบทเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดกระแสหวนกลับไปสนับสนุนแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะสามารถช่วยให้คนในชนบทมีวิถีชีวิตที่ยั่งยืนได้ ในขณะเดียวกันนักเขียนได้สนับสนุนแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านเรื่องสั้นชนบทไทยด้วยเช่นกัน ตัวอย่างประกอบด้วยเรื่องสั้นดังต่อไปนี้ “แต่ว่าเป็นเพียงหนึ่งแปลงนา” (2539), “ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน” (2539), “ฉันรักพัด” (2536) และ “โล่ล่าสุด” (2539)

ในเรื่อง “แต่ว่าเป็นเพียงหนึ่งแปลงนา” (2539) ของวีระ สุดสังข์ ผู้เขียนได้เสนอแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการสร้างตัวละครเอกของเรื่องที่ไม่ปฏิบัติตนตามกระแสหลักของสังคมและมีอุดมการณ์ต่างกับสังคมส่วนใหญ่คือ การดำรงชีวิตตามแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการเรียนรู้และพึ่งพาตนเองให้อยู่รอดโดยไม่ต้องพึ่งการพัฒนาของรัฐ ทั้งนี้ตัวละครตระหนักถึง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สิทธิที่ตนพึงมีในการตัดสินใจเลือกใช้ชีวิตได้ด้วยตนเอง ในเรื่อง “แต่ว่าเป็นเพียงหนึ่งแปลงนา” ผู้เขียนเสนออุดมการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านทิดไกรสรผู้มีแนวคิดต่างกับคนในสังคม ทิดไกรสรคือชาวนาที่เมื่อถึงฤดูกาลทำนากลับปล่อยนาให้รกร้าง สร้างความประหลาดใจให้แก่เพื่อนบ้านเป็นอย่างยิ่ง พวกเขาไม่เข้าใจพฤติกรรมของทิดไกรสรที่มานั่งดื่มเหล้าแทนการทำนาจนชาวบ้านตำหนิว่าเป็นพวกขี้เกียจสันหลังยาว

การปล่อยให้นารกร้างนี้เสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะ “การเกษตรแบบสวนกระแส” ซึ่งการทำนาแต่ละครั้งจะมีการลงทุนมากและรายได้ที่ได้จากการขายข้าวนั้นไม่เพียงพอกับต้นทุนที่ลงไป เพราะต้องพึ่งพาเทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือและสารเคมีทางการเกษตรซึ่งเป็นผลมาจากวาทกรรมการพัฒนาในกระแสทุนนิยมที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อต้องการผลผลิตจำนวนมากและใช้ต้นทุนในการผลิตสูง โดยเฉพาะการใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิต เช่น ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช เป็นต้น โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในนาซึ่งเป็นอาหารและรายได้อีกทางหนึ่งจากการทำนา (นันทิยา หุตาวัตร และ ณรงค์ หุตาวัตร, 2544: 79-80) ผู้เล่าเรื่องนำเสนอความคิดของทิดไกรสร ไว้ตอนหนึ่งว่า

> “ปลาในบ่อคือรายได้ที่เขาจะได้จากนาแปลงนี้โดยที่เขาไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก เขาเชื่อว่า การที่ชาวนารอบข้างและไกลออกไปจากนาของเขาต่างโหมหว่านปุ๋ยใส่นาเพื่อให้ข้าวงามรวงดี และเร่งมือหว่านยาฆ่าปูในน้ำ ฉีดพ่นยาฆ่าแมลงต่างๆ นั้น จะทำให้ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ กระเสือกกระสนหนีตายมาอาศัยอยู่ในแปลงนาของเขา เขาเชื่อว่าต้นหญ้าที่หนาทึบในแปลงนาของเขา มันจะเป็นที่หลบซ่อนของปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ได้ดี ...เขาเชื่อว่า แปลงนาที่ว่างเว้นจากการเพาะปลูกจะเป็นการปรับปรุงบำรุงดินให้คืนสู่สภาพเดิมได้และปลอดสารเคมีใดๆ”
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 52)

แนวคิดการเกษตรแบบสวนกระแสนี้เป็นแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตชนบทที่มีทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเพียงและใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า ในขณะเดียวกันก็เป็นการโต้กลับวาทกรรมการพัฒนาที่มีระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นตัวแทน เพราะทิดไกรสรไม่เน้นการพึ่งพาเทคโนโลยีในการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากอันเป็นผลดีต่อสภาพแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนของเขา

ส่วนเรื่อง “โล่ล่าสุด” (2539) ของสมใจ สมคิด ผู้เขียนได้เสนอการเกษตรแผนใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ โดยเสนอผ่านเรื่องราวชีวิตของ “ชวน” อดีตข้าราชการครูที่สนใจในอาชีพเกษตรกรรมจึงลาออกราชการมาทำสวนผลไม้อย่างจริงจังจนได้รับการยกย่องเกษตรกรดีเด่น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ของประเทศ แปลงผลไม้ที่เขาทำมีแนวคิดรูปแบบการเกษตรแผนใหม่โดยใช้วิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเพาะปลูกทั้งหมด ไม่ว่าเป็นการใช้ปุ๋ยเคมีในปราบวัชพืช ยาฆ่าแมลง ยำบำรุงต้นบำรุงใบ โดยได้รับการช่วยเหลือจากทางราชการ นอกจากนี้รัฐยังส่งเสริมระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งเขาสนับสนุนนโยบายระบบการปลูกดังกล่าวด้วยการปลูกทุเรียนเพียงอย่างเดียว ทั้งยังหันมาปรับปรุงสวนแปลงที่บ้านเดิมจากสวนแบบโบราณหรือที่ชาวบ้าน*เรียกว่า "สวนสมรม" คือสวนที่มีไม้ผลหลากชนิดขึ้นปะปนกัน มีทั้งลางสาด สะตอ กระท้อน มังคุด มะลวน มะปริง และทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองที่ลำต้นโตขนาดหลายคนโอบ* (สมใจ สมคิด, 2544: 105) เขาได้ปรับปรุงจากสวนที่มีผลไม้หลากชนิดให้กลายเป็นพื้นที่โล่งเตียน โดยให้เหตุผลว่า

> สวนสมัยก่อนเขาสร้างไว้ให้ลูกกิน ไม่ใช่สร้างไว้เก็บผลขาย เงาะก็ต้นแก่ให้ผลน้อย แถมบางต้นยังเป็นพันธุ์เดิม ผลเปรี้ยว กระท้อนต้นสูงยากแก่การสอย สะตอก็เช่นกัน เว้นไว้แต่ลางสาด ข้าตัดให้แตกยอดใหม่แล้วเอาตาลองกองมาติด คงเหลือทุเรียนไว้สองต้น เพราะแม่แกขอร้องไว้ว่าพ่อเฒ่าเป็นคนปลูก อีกอย่างแม่แกชอบกินทุเรียนพื้นเมือง แกว่าเวลาทำน้ำกะทิกินกับข้าวเหนียวมันหอมและนิ่ม...
>
> (สมใจ สมคิด, 2544: 105)

แนวคิดการเพาะปลูกของเขาสวนทางกับภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม และเห็นว่าสวนแบบโบราณนั้นไม่สามารถสร้างรายได้ให้เขามากขึ้นได้ เขาจึงปรับปรุงแปลงสวนที่บ้านเดิมของเขาให้เป็นสวนทุเรียนล้ำยุคโดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมาช่วยในการเพาะปลูก ดังนี้

> ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองถูกบั่นกลางลำต้นปล่อยให้เหลือกิ่งพันธุ์เดิมเอาไว้ต้นละสองสามกิ่ง เขาคาดพะองไม้ไผ่เอายอดทุเรียนพันธุ์หมอนทองขึ้นไปเสียบกับกิ่งที่เพิ่งแตกใหม่ กลายเป็นว่าทุเรียนต้นหนึ่งมีสองพันธุ์ และอย่างไม่น่าเชื่อ ทุเรียนที่ติดตาพันธุ์ใหม่กลับให้ผลภายในสองปี ต้นที่เพิ่งปลูกใหม่ก็เติบโตแปลกตาทุกอาทิตย์ [...]
>
> "ทุเรียนถ้าเปรียบเป็นคนก็เหมือนเด็กอ่อนขี้โรค ต้องคอยดูแลมันอยู่ตลอด ปุ๋ย น้ำและยาขาดไม่ได้ ทั้งยาปราบหนอนปราบแมลง ฮอร์โมนข้าต้องฉีดทุกอาทิตย์" เขาบอก
>
> (สมใจ สมคิด, 2544: 106)

ผลจากการใช้เทคโนโลยีทันสมัยในการเพาะปลูกทำให้เขาได้รับโล่เกียรติยศจากรัฐมนตรี แต่ในวันที่เขาได้รับรางวัลและกำลังเลี้ยงฉลองโล่นั้นแม่ของเขาเป็นลมจนถึงแก่ชีวิต เขาจึงรู้ว่าการเกษตรแผนใหม่ที่ใช้สารเคมีในการเพาะปลูกเป็นสาเหตุทำให้แม่เขาเสียชีวิต และทำให้เขา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คิดได้ว่าการเพาะปลูกแบบสวนโบราณที่เป็นภูมิปัญญาสืบทอดกันมานั้นเป็นระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและไม่ส่งผลร้ายต่อชีวิต

ส่วนเรื่อง “ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน” (2539) ของวีระ สุดสังข์ ผู้เขียนเสนอความพยายามยืนหยัดต่อสู้ปัญหาความแห้งแล้งของคนชนบทเพื่อดำรงชีวิตได้โดยไม่ต้องอพยพสู่เมือง ด้วยการสร้างตัวละครสมศักดิ์ที่มีความคิดต่างกับคนในหมู่บ้านและภรรยาของเขาที่ยึดค่านิยมว่าการไปทำงานในเมืองหรือกรุงเทพฯ จะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของตนและครอบครัวดีขึ้น การไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ นั้นเป็นความผิดอย่างฉกาจฉกรรจ์จนกลายเป็นคนไม่เอาไหน เพราะแม้แต่เด็กที่สำเร็จการศึกษาภาคบังคับก็ต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ คนที่ไม่ได้ไปก็มีแต่เฉพาะเด็ก คนแก่ หรือแม่ลูกอ่อน

ภรรยาของสมศักดิ์เปรียบการไม่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ กับคนสมัยก่อน *“ก็เหมือนคนขี้เกียจสันหลังยาว ไม่อยากทำนาทำไร่ ไม่อยากเข้าป่าเข้าดงเพื่อหาอยู่หากิน”* (วีระ สุดสังข์, 2542: 10) ทั้งยังย้ำว่า *“คนแบบนี้ไม่เพียงแต่พ่อตาแม่ยายไม่รักไม่ชอบเท่านั้น แม้แต่ลูกเมียก็ชิงชังรังเกียจ ใครเล่าจะต้องการลูกเขยไม่เอาไหน ใครเล่าจะต้องการให้มีผัวไม่เอาไหน”* (วีระ สุดสังข์, 2542: 10) อย่างไรก็ตามสมศักดิ์ยังคงเชื่อว่าการไปอยู่กรุงเทพฯ นั้นเป็นความยากลำบาก บางคนกลับบ้านมือเปล่า ทั้งยังได้โรคภัยกลับมาด้วย คนในหมู่บ้านและภรรยาของเขามองด้านดีเพียงด้านเดียวคือ ความสะดวกสบายอันเป็นค่านิยมหนึ่งที่ได้รับมาจากกระแสทุนนิยมซึ่งไหลบ่าเข้าไปในชนบทอย่างไม่หยุดยั้ง และเป็นผลมาจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่ได้สร้างภาพตัวแทนของเมืองให้เป็นดินแดนที่มีความเจริญน่าอยู่มากกว่าชนบทและเป็นแหล่งแรงงานชั้นดีของคนชนบทที่มีความแห้งแล้งไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพดั้งเดิมได้

ผู้เขียนสร้างตัวละครสมศักดิ์ให้พึ่งพาตนเองด้วยการนำที่นาที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เนื่องจากที่นาแห้งแล้งสมศักดิ์จึงเลือกการปลูกพืชล้มลุกที่ง่ายต่อการดูแลรักษาและใช้น้ำในการเพาะปลูกน้อย เช่น ข้าวโพด แตงโม รวมถึงคิดจะเพาะพันธุ์เขียดขายทั้งที่เขามีความเห็นว่า

> “ไม่มีความรู้ทางการเกษตรด้านการเพาะพันธุ์อะไรหรอก เขาเพียงคิดว่า เมื่อเขียดตัวผู้ผสมพันธุ์กันแล้ว มันก็ย่อมแผ่ลูกแผ่หลานออกมา ขอแต่เพียรหมั่นเอาใจใส่ให้อาหารศึกษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เขียดผสมพันธุ์กันได้ คนอื่นเพาะพันธุ์กบได้ เขาก็น่าจะเพาะพันธุ์เขียดได้เช่นกัน”
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 13)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้เขียนเสนอตัวละครที่มีอุดมการณ์รักท้องถิ่นและพยายามปรับตัวให้เข้ากับท้องถิ่นนั้น แต่ขาดองค์ความรู้ที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จได้ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้เขียนพยายามจะเสนอว่าองค์ความรู้และภูมิปัญญาเป็นสิ่งสำคัญที่สนับสนุนให้ดำรงชีวิตอยู่ในชนบทได้อย่างยั่งยืนมากกว่าการพัฒนาของรัฐที่เน้นการอพยพเข้าไปเป็นแรงงานในเมือง โดยจะเห็นได้จากท่าทีสนับสนุนแนวคิดนี้ของผู้เขียนด้วยการเสนอตัวละครสิทธิชัยไปประกอบอาชีพขับรถแท็กซี่ในกรุงเทพฯ แล้วจบชีวิตลงเนื่องจากขับรถชนรถบรรทุกสิบล้อ และภรรยาของสมศักดิ์ก็เข้าใจที่เขาเลือกไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ผู้เขียนก็ได้ตั้งคำถามถึงปัญหาความแห้งแล้งของชนบทอีสานไว้ด้วยว่า แม้สมศักดิ์จะเลือกใช้ชีวิตอยู่ในชนบท แต่ต้องประสบปัญหาจากสิ่งแวดล้อมไม่เป็นใจ เช่น ปัญหาดินเค็มที่ทำให้พืชผลไม่เจริญเติบโต ความอดอยากทำให้ภรรยาของเขาต้องนำเขียดที่สมศักดิ์เลี้ยงไว้คู่เดียวไปทำกับข้าวให้ลูกกิน ความล้มเหลวนี้ทำให้สมศักดิ์หันไปดื่มเหล้าเพื่อตัดตนจากโลกภายนอก ซึ่งผู้เขียนได้ตั้งคำถามทิ้งท้ายไว้ว่า *“จะมีความหวังใดมาเยียวยาชีวิตเพื่ออยู่ต่อไปให้ถึงวันพรุ่งนี้”* (วีระ สุดสังข์, 2542: 21) คำถามนี้เป็นการตั้งถามและการเรียกร้องต่อแผนการพัฒนาของรัฐได้เป็นอย่างดีว่าควรใช้นโยบายใดมาสร้างองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาความแห้งแล้งของภาคอีสานเพื่อจะพัฒนาชีวิตได้อย่างยั่งยืน

ส่วนในเรื่อง “ฉันรักพัด” (2534) ของสังคม สัญจร ผู้เขียนได้เสนอการปะทะกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับกระแสเทคโนโลยีสมัยใหม่ เมื่อเทคโนโลยีเข้ามาแล้วทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องลดค่าความสำคัญลงไป เนื้อหาว่าด้วยเรื่องราวของยายชราที่มีอาชีพสานพัดขายให้แก่ร้านขายของชำในตลาด ทุกวันยายจะสานพัดอันแล้วอันเล่าด้วยความประณีตและเอาใจใส่ด้วยความรักจนได้รับการกล่าวขานว่าสานพัดได้สวยที่สุดในย่านนี้ ผู้เขียนได้เสนอวิธีการสานพัดซึ่งแสดงถึงความละเอียดอ่อนในการทำงานของคนในชนบทไว้ดังนี้

> หยิบมีดขออันเล็กแต่คม ฝานไม้ไผ่จนบางยาว สายตาฝ้าฟางจับจ้องปลายมีดอย่างระวัง แต่บางครั้งก็เผลอถูกเรียกสีแดงจากปลายนิ้วเหมือนกัน ยายเหลาไผ่อย่างช้าๆ มีเวลาเป็นเพื่อนมากมายไม่จำเป็นต้องรีบร้อน ฝานตอกซี่เล็กลบความคมทีละเส้นอย่างประณีต เสร็จแล้วจึงก่อไฟตั้งหม้อเตรียมย้อนตอก โบกพัดไปมาเคี้ยวหมากไม่ทันหมดคำ น้ำในหม้อก็เดือดพล่านฉีกสีย้อมผ้าราคาถูกเทใส่หม้อเคี่ยวจนได้ที่เอื้อมมือย่นเหี่ยวบิดตอกซี่เล็กงอเป็นวงจุ่มลงหม้ออวย ปล่อยเวลาไหลผ่านไปครู่ใหญ่จึงเอาขึ้นไปตากแดดที่นอกชานแล้วจึงเริ่มย้อมสีใหม่ด้วยวิธีเดียวกันไม่นานนักนอกชานเรียงรายเต็มไปด้วยตอกสีสวย [..]

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ยามบ่ายแดดจัดตอกที่ตากไว้แห้งสนิทแยกตอกแต่ละสีมัดรวมกัน นำไปเก็บในตัวเรือน นั่งชันเข่าท่าถนัดตรงกลางเรือนจับตอกทีละเส้นวางบนพื้น สอดตอกอีกเส้นขัดเข้าไป ทีละเส้นวางทับวางสอด ยายไม่รู้หรอกว่าเวลามันเร็วแค่ไหนครู่ใหญ่ก็เสร็จเป็นตัวพัด ลวดลายสีสันบนตัวพัดแตกต่างตามความต้องการของยาย ราวกับว่าวางตอกเส้นแรกก็รู้ถึงลวดลายของตัวพัด

ตัดขอบด้วยกรรไกรเป็นวงรีตามแบบกระดาษแข็งที่เตรียมไว้ ผ้าสีแดงหน้ากว้างประมาณนิ้วเศษนำมาทับแทงเข็มร้อยด้ายจนผ้าติดแน่นกับขอบพัด

หยิบหวายป่าท่อนยาวประมาณคืบกว่า ผ่าครึ่งแยกปลายให้ห่างถ่างออกสอดเข้าใช้เชือกว่าวมัดจนแน่น พัดสานด้ามหวายลายสวยจึงพร้อมใช้งาน

(สังคม สัญจร, 2536: 74)

ตัวอย่างข้างต้นเสนอชีวิตที่เรียบง่ายและภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชนบทที่มีความรู้ในการนำวัสดุจากธรรมชาติมาสรรค์สร้างให้เกิดประโยชน์และเข้ากับสภาพแวดล้อม แสดงให้เห็นการประกอบอาชีพในสังคมชนบทที่ “งาน” เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต แต่เมื่อวันเวลาเปลี่ยนแปลงไปและการพัฒนาเข้าในพื้นที่ พ่อค้าที่รับซื้อพัดกลับบอกเลิกซื้อพัดจากยาย

“ยายสานพัดไม่สวยเหรอ”

แววตาอ่อนล้าของหญิงชรามองเขาดุจตัดพ้อจนต้องหลบสายตากัมหน้ามองพื้น ในละแวกนี้หากพูดถึงลวดลายพัดสานไม่มีใครสานได้สวยเท่ายายอีกแล้ว แกสานพัดด้วยความรัก ผูกพันต่อศิลปะการจักสานลวดลายจากตอกไม้คือเส้นสายหล่อเลี้ยงชีวิตให้มีคุณค่าที่ดำรงตัวตนอยู่ ทว่าสังคมที่อาศัยเงินเป็นปัจจัยแลกเปลี่ยน แม้พ่อค้าร่างอ้วนจะผูกพันซื้อขายงานศิลปะมานานแต่ผลกำไรคือยังเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น

“ยาย...ยายสานพัดได้สวยที่สุด” เขาเอ่ยชมด้วยความจริงใจ

“ไม่มีใครสานได้สวยเท่ายายอีกแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ไฟฟ้าเข้ามาที่ตลาดทุกบ้านล้วนมีไฟฟ้าใช้ พวกเขามีพัดลม พอเสียบปลั๊กมันก็หมุนเอง ลมเย็นกว่าด้วยไม่ต้องออกแรง ฉันขายพัดยายไม่ออกเลยคราวที่แล้วก็ยังขายไม่หมด

จบคำพูดตัวเบาดุจทิ้งของหนักที่แบกไว้ลงพื้น เขาลำบากใจด้วยเคยค้าขายกันมากว่าสิบปี บอกเลิกกันง่ายๆ ย่อมเสียความรู้สึกเป็นธรรมดา เขาเองเคยขอร้องยายให้เร่งสานพัดเมื่อถึงหน้าร้อน แต่ความเปลี่ยนแปลงมันก็เกิดขึ้น ตั้งแต่เสาไฟฟ้าต้นแรกถูกปักในหมู่บ้าน ทางเดินเคยเปียกแฉะเป็นโคลนเมื่อฝนตกกลายเป็นถนนลาดยางมะตอย เกวียนไม้ลากด้วยควายเสียงเอียดออดก็ลดน้อยลงรถกระบะเล็กมาแทนที่ หลายบ้านขายไร่ขายนาเพื่อซื้อมอเตอร์ไซด์ รถอีแต๋นขับอวดกัน

(สังคม สัญจร, 2536: 77-78)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงวิกฤตของสังคมชนบทที่เมื่อกระแสการพัฒนาเทคโนโลยี และระบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่ ทำให้วิถีชีวิตของคนชนบทเปลี่ยนแปลงไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้สั่งสมมากลับถูกลดคุณค่าลงมาจนไม่เป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตอีกต่อไป แต่ในตอนจบของเรื่องผู้เขียนกลับจบเรื่องแบบหักมุมด้วยการให้ไฟฟ้าดับซึ่งทำให้เครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ ไม่สามารถใช้งานได้

> ‘โอ๊ย ไฟแม่งจะดับนานแค่ไหนวะ ร้อนตับจะแตกตายอยู่แล้ว’ เสียงเพื่อนบ้านตะโกนแว่วมาแผ่วๆ
>
> ‘ช่างไฟฟ้าไปตายที่ไหนหมดวะ ร้อนก็ร้อนพัดลมก็เปิดไม่ได้’ เขาบ่นบ้างก่อนพาร่างออกจากห้อง แสงเทียนส่องให้เห็นในร้านของชำมีสินค้าหลากหลายเรียงรายในตู้กระจก ด้านบนตีไม้แผ่นเป็นชั้นแขวนขนมหลายชนิด ด้านล่างมีหม้อ ไห เตาอั้งโล่ และข้าวสารในถุงที่เปิดอ้าไว้เคียงคู่กับกิโลชั่งน้ำหนัก
>
> พัดสานด้ามหวายลวดลายประณีตร้อยแขวนเรียงเป็นแถบอยู่ฝาบ้านเขาเผยรอยยิ้มที่มุมปากก่อนเขย่งตัวปลดพัดมาหนึ่งอัน
>
> (สังคม สัญจร, 2536: 80)

การจบเรื่องเช่นนี้ที่แสดงให้เห็นถึง ความไม่แน่นอนของเทคโนโลยีที่คนในท้องถิ่นไม่สามารถพึ่งพาได้ตลอดเวลา เนื่องจากเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่นำเข้ามาจากสังคมภายนอก ไม่สามารถผลิตขึ้นได้เอง ต่างกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวของคนในท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้จากวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น ปัจจัยนี้จึงเป็นการยืนยันคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ได้โดยตลอด

2. พลังวิถีชุมชน: แนวคิดเพื่อการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในสังคมไปสู่วิถีอุตสาหกรรมหรือวิถีเมืองมากขึ้น แต่ผลที่ตามมากลับทำให้ชีวิตต้องพบกับความทุกข์ยาก จึงทำให้เกิดการย้อนกลับไปหาวิถีชีวิตของชุมชนที่สงบสุขท่ามกลางธรรมชาติ และมีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ในช่วงทศวรรษ 2530 มีนักเขียนที่ได้เสนอความสงบสุขของชนบทไว้หลายเรื่องด้วยกัน ซึ่งมีตัวอย่างเรื่องสั้นดังนี้ “ลูกทะเล” (2539), “นักเขียนใหม่” (2534), “ที่ดินติดถนนสี่เลน” (2539), “ตอไม้” (2538), “ผู้ยิ่งใหญ่” (2532) และ “ไม่มีคำตอบจากโลกกว้าง” (2531)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในเรื่อง “ลูกทะเล” (2539) ของประชาคม ลุนาชัย ผู้เขียนได้สนับสนุนวิถีชุมชนท้องถิ่นด้วยการสร้างตัวละครที่มีความคิดที่แตกต่างกันกันระหว่าง ‘โด่ง’ ลูกชาวประมงที่เกลียดวิถีชีวิตชาวประมง กับ ‘พ่อ’ ของโด่งที่เชื่อมั่นในวิถีชีวิตชาวประมงฝั่นจะมีเรือประมงเป็นของตัวเอง เหตุที่โด่งเกลียดวีถีชีวิตชาวประมงเนื่องจากในวัยเด็กเขาประสบอุบัติเหตุจากการออกลากอวนกับพ่อจนทำให้เขามีแผลเป็นขนาดใหญ่ที่อก และเขาเห็นว่าครอบครัวของเขาและชาวประมงทั่วไปมีแต่ความลำบากตรากตรำ ไม่มีใครร่ำรวยหรือเจริญก้าวหน้าจนเป็นเจ้าของเรือใหญ่หรือเป็นเจ้าของแพปลาโรงงานห้องเย็น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เขาหนีออกจากบ้านเพื่อไปแสวงโชคในเมืองด้วยความหวังว่า เขาจะกลับมามีฐานะอยู่เหนือชาวประมง หรืออาจจะเป็นเจ้าของแพปลาที่ร่ำรวย แต่แล้ววิถีชีวิตแบบเมืองกลับทำให้เขาต้องพบกับความเลวร้ายต่างๆ

> ทะเลสอนให้โด่งรู้จักความเจ็บปวดและเข้าใจความอดกลั้น แต่ฝั่งและคนเมืองสอนเขาอีกอย่าง เมื่อเจ็บต้องรู้จักตอบโต้ ได้แผลหนึ่งต้องตอบแทนผู้กระทำเป็นสองเท่า หากอ่อนหัดไม่ทันเล่ห์กลก็จะเป็นฝ่ายถูกกระทำซ้ำแล้วซ้ำอีก ชีวิตซับซ้อนเกินกว่าเขาจะเรียนรู้และสอบผ่านเป็นผู้ชนะ แผ่นดินแห่งความยากไร้และทุกข์ทนกว้างไกลยิ่งกว่าทะเลที่เขารู้จัก
>
> โด่งเหมือนปลาหนีน้ำ กระเสือกกระสนไปไกลเท่าใดก็ยิ่งร้อนรน แผ่นดินใหม่ที่เขาพานพบซ่อนคลื่นลมเกรี้ยวกราดยิ่งกว่าทะเล เขาค่อยๆ เข้าใจพ่อและชาวประมงพื้นบ้านที่สืบวิถีชีวิตตามอย่างบรรพบุรุษ ไม่มีใครตำหนิความต่ำต้อยยากไร้ เผชิญหน้างานหนักและความยากจนประดุจเรือที่หันหัวสู้คลื่นลม
>
> (ประชาคม ลุนาชัย, 2548: 24)

หลังจากที่ชีวิตของโด่งต้องประสบกับความเลวร้ายจากวิถีชีวิตเมืองกลับมายังบ้านเกิดกลับต้องพบว่าพ่อของเขานั้นเสียชีวิต ทำให้เขานึกถึงคำที่พ่อสอนและแบบอย่างการดำเนินชีวิตของพ่อผู้มีความสุขกับวิถีชีวิตชาวประมง มีความมานะอดทนจนสามารถมีเรือเป็นของตนเองได้

> ก่อนนั้นโด่งขลาดเขลาเกินเข้าใจ จุดหมายของพ่อไม่ได้อยู่ที่ความสุขสบายฉาบมายา พ่อไม่เคยหวังในลาภผลที่ไม่ได้เกิดจากหยาดเหงื่อแรงงานของตน พ่อมีความสุขความมั่นใจในวิถีที่พ่อได้เลือกแล้ว พ่อรักชีวิตสุขสงบในท่ามกลางธรรมชาติแห่งท้องทะเล
>
> มรสุมร้อยฤดูกาลจะผ่านมามอบบทเรียน บาดแผลในเส้นทางแสวงหาจะพิสูจน์ธาตุทรหดและธาตุแท้ความเป็นลูกทะเล ผืนน้ำสีครามกว้างใหญ่ไพศาลซ่อนมนต์ขลังไว้ในทุกอณูของความเค็ม
>
> วันนี้โด่งซึมซับเสน่หาแห่งท้องทะเลอย่างรู้ซึ้งถึงแก่นแท้
>
> (ประชาคม ลุนาชัย, 2539: 26-27)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จะเห็นได้ว่า ผู้เขียนได้สนับสนุนวิถีชีวิตชุมชนที่มีความเป็นอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและมีความสงบสุขด้วยการดำรงชีวิตแบบพอเพียง กล่าวคือ มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีและหาทรัพย์สินด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองโดยที่ไม่ต้องเบียดเบียนผู้อื่น การเสนอวิถีชีวิตของตัวละครเช่นนี้เป็นการตอบโต้วิถีชีวิตแบบสังคมเมืองที่เป็นสังคมแห่งการเอารัดเอาเปรียบ แก่งแย่งชิงดีกัน เมื่อตัวละครต้องประสบกับความเลวร้ายนั้นจึงหวนกลับมาใช้ชีวิตยังถิ่นเกิดตามเดิม ซึ่งเป็นการยืนยันคุณค่าของวิถีชุมชนได้เป็นอย่างดี

เช่นเดียวกับในเรื่อง “นักเขียนใหม่” (2534) ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ผู้เขียนสนับสนุนวิถีชีวิตชุมชนที่ให้คุณค่าแก่วัตถุทางใจมากกว่าเงินตรา ผู้เขียนสร้างตัวละคร ‘ข้าพเจ้า’ ที่มีอาชีพเป็นนักเขียนได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีเส้นทางชีวิตของเขากับชีวิตเพื่อนบ้าน ‘ลุงยาว’ และ ‘ลุงเยื้อน’ ข้าพเจ้าได้เล่าชีวิตของสองพี่น้องว่า มีอาชีพเป็นคนเลี้ยงวัวของกำนันในหมู่บ้าน ทั้งสองอาศัยอยู่ในกระท่อมที่ทำด้วยไม้ไผ่ อยู่มาวันหนึ่งกระท่อมไฟไหม้ทั้งสองพี่น้องไม่สามารถเก็บอะไรออกมาได้ แต่สิ่งที่ทำให้ทั้งสองพี่น้องเสียใจมากที่สุดคือ หนังกะติ๊กอาวุธคู่กายที่ถูกไฟไหม้จนไม่เหลือ ทำให้ผู้เล่าเรื่องนึกถึงบ้านเกิดของตนเองที่น้าชายของเขามีที่นาอยู่ในที่ดอน ทำให้ได้ผลผลิตไม่ดีนักและขาดทุนมาโดยตลอด แต่น้าชายก็ยังทำนาอยู่เรื่อยมาไม่เปลี่ยนไปเพาะปลูกอย่างอื่น

> น้าชายหัวเราะและชี้ให้เห็นว่า ใช่จะไม่มีใครมองไม่เห็นสิ่งที่ข้าพเจ้าพูดถึง แต่ก็ไม่มีใครคิดทำเช่นนั้นอีกเหมือนกัน น้าชายบอกว่าพวกเขาทำนาโดยไม่จำเป็นต้องถามตัวเองว่าทำไมต้องทำ แต่ในทางกลับกัน จะเกิดคำถามขึ้นมาทันทีทั้งจากตัวเองและคนอื่น หากปีไหนไม่ได้ลงข้าวกล้าแม้เพียงแปลงสองแปลง
>
> ข้าพเจ้าพอเข้าใจได้ การทำนาของพวกเขาเหมือนเป็นประเพณีไปแล้ว ไม่มีใครมานั่งคิดถึงกำไรขาดทุนอยู่อีก พวกเขาขอให้ได้ทำเป็นพอ
>
> จริงๆ แล้วมันแฝงความหมายอันยิ่งใหญ่ไว้ บอกถึงชีวิตและวิญญาณทั้งหมดของพวกเขา ที่สำคัญคือมันบอกถึงค่าของความเป็นคน ข้าพเจ้ามองเห็นว่าคนที่ปล่อยให้ที่นาร้างจะต้องทุกข์ทรมานเพียงใด เมื่อโดนทั้งจิตใจตนเองและสายตาคนอื่นรุมลงโทษ?
>
> นี่คือมรดกซึ่งสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ ได้รับการหล่อหลอมจนเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิตและวิญญาณของพวกเขา คำถามและความคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์จึงกลายเป็นสิ่งไร้ค่า ข้าพเจ้าพอมองเห็นว่า หากพวกเขาปล่อยให้ตัวเองมีความคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์เกิดขึ้น ก็เท่ากับทำลายค่าความเป็นคนให้สูญสิ้นลงในทันที แต่คงไม่มีใครคิดลึกซึ้งถึงขนาดนั้นหรอก ถึงกระนั้นก็ตาม ที่พวกเขาเป็นอยู่ มองดูก็เหมือนต่างตระหนักร่วมในความคิดนั้น...

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ข้าพเจ้าเป็นคนโง่เขลาที่ปล่อยให้เกิดคำถามและความคิดเช่นนั้นขึ้นในตัวเอง บางทีอาจเป็นเพราะชีวิตแบบเมืองได้หล่อหลอมให้ข้าพเจ้าหลงลืมคุณค่าที่แท้ไป...

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 28-29)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เขียนเสนอการตอบโต้ระบบทุนนิยมผ่านตัวละคร ‘ข้าพเจ้า’ ที่ได้เล่าเรื่องราวของเพื่อนบ้านและน้าชายที่มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ผู้เขียนกำหนดให้ตัวละคร ‘ข้าพเจ้า’ แสดงทัศนะชีวิตของคนมีความสุขได้โดยไม่จำเป็นต้องตีค่าด้วยเงินตามตรรกะแบบทุนนิยม พร้อมทั้งให้ตัวละคร ‘ข้าพเจ้า’ เล่าย้อนเรื่องราวการใช้ชีวิตของตนในเมืองเมื่อ 20 ปีที่แล้ว เปรียบเทียบให้เห็นชีวิตที่อยู่ในเมืองหรือภายใต้ระบบทุนนิยมนั้นว่าเป็นชีวิตที่ไม่มีความสุข ต้องดิ้นรนทุกวิถีทางโดยมีเงินและหลักกำไร–ขาดทุนเป็นตัวกำหนด

ขณะที่เพื่อนของข้าพเจ้ายิ่งเหมือนจะคิดถึงแต่ความก้าวหน้า และเมื่อเราพูดถึง ‘ความก้าวหน้า’ เราก็พิจารณาในเรื่องของรายได้หรือผลกำไรเป็นหลักใหญ่ ข้าพเจ้าเลยไม่รู้ว่าคนที่อยู่ในเมืองใหญ่ได้จัดวางคุณค่าที่แท้ของตนไว้ตรงไหน ในเมื่อเห็นแต่ก็ต่างแขวนคุณค่าของตัวเองไว้กับความคิดเชิงเศรษฐศาสตร์เช่นนั้น ข้าพเจ้ายิ่งไม่รู้ว่าหากเล่าเรื่องราวเหล่านี้ให้น้าชายฟัง แกจะรู้สึกอย่างไร? ในเมื่อน้าชายเองขาดทุนกับการทำนามาเป็นสิบๆ ปีติดต่อกัน แต่แกไม่เคยคิดถึงตรงนั้น ซ้ำยังยืนยันที่จะทำต่อไป

ในความคิดของนักเศรษฐศาสตร์แล้ว เรื่องของน้าชายและทุกคนที่บ้านเกิดของข้าพเจ้าคือเรื่องซึ่งแสนตลกและโง่เขลา แต่เมื่อมันเป็นทั้งชีวิตและวิญญาณของพวกเขา ข้าพเจ้ากลับตลกไม่ออก อย่างน้อยพวกเขาก็มีคำตอบสำหรับคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ไม่ว่าจะเกิดมีใครไปถามตอนไหน เป็นเมื่อสิบยี่สิบปีที่แล้ว หรืออีกสิบยี่สิบปีข้างหน้า พวกเขาก็ยังคงยืนยันในคำตอบเดิม คุณค่าเดิม

เช่นเดียวกันเรื่องหนังสติ๊กของลุงสองพี่น้อง ในระดับวัดของคุณค่าอาจเทียบไม่ได้กับการทำนา แต่เมื่อมองโดยรูปธรรมแล้ว จากคำถามของลุงยาว ข้าพเจ้าแน่ใจว่ามันมีความสำคัญและคุณค่าเฉพาะสำหรับแกไม่ด้อยไปกว่าที่การทำนามีต่อน้าชายของข้าพเจ้าเลย

แน่ละ...คำถามถึงหนังสติ๊กของลุงยาวคล้ายจะเป็นเรื่องที่แสนโง่เขลาและตลกยิ่งกว่าหลายเท่า แต่ข้าพเจ้าก็ยิ่งตลกไม่ออก ในเมื่อตระหนักว่านั่นก็เป็นทั้งชีวิตและวิญญาณของแก หากเกิดมีใครไปถามถึงสิ่งซึ่งสำคัญที่สุดในชีวิตแก อย่างน้อยแกก็มีคำตอบไม่เลือกเมื่อไหร่, ตอนไหน

ข้าพเจ้าเองเสียอีกที่จนบัดนี้ยังตอบได้เพียงอ้อมๆ แอ้มๆ...

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 30-31)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เรื่องเล่าของตัวละคร ‘ข้าพเจ้า’ ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้สร้างวาทกรรมขึ้นมาตอบโต้ระบบทุนนิยม โดยสร้างตัวละครสองพี่น้องที่ให้ “คุณค่า” แก่ ‘หนังกะติ๊ก’ ซึ่งเป็นสิ่งของที่ไม่มี “มูลค่า” ในตรรกะแบบทุนนิยม และตัวละครน้าชายที่ทำนาทุกครั้งต้อง ‘ขาดทุน’ อยู่เสมอซึ่งในระบบทุนนิยมถือว่าประสบความล้มเหลว การที่ผู้เขียนสื่อพฤติกรรมของตัวละครเช่นนี้แสดงให้เห็นถึง คุณค่าทางด้าน “จิตใจ” ว่ามีความสำคัญมากกว่ามูลค่าของ “เงินตรา” เนื่องจากการให้ค่าแก่เงินตราในระบอบทุนนิยมนั้นทำให้ชีวิตต้องดิ้นรนไม่สามารถพบกับความสุขสงบได้ แต่วิถีชีวิตของตัวละครที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าทางด้านจิตใจนั้นกลับมีวิถีชีวิตที่ความเรียบง่ายและสุขสบายพอใจกับสิ่งที่ตนมีและสิ่งที่ตนเป็น

ในเรื่อง “ที่ดินติดถนนสี่เลน” (2539) ของวีระ สุดสังข์ เป็นเรื่องราวของ “สมพร” ชายขี้เมาของหมู่บ้านมีที่ดินติดกับถนนสี่เลน บ้านของสมพรอยู่ละแวกเดียวกับผู้ใหญ่บ้านหนุ่มซึ่งเป็นคนต่างถิ่น เข้ามาเป็นผู้ใหญ่บ้านได้จากการซื้อเสียงและเป็นลูกน้องของผู้มีอิทธิพลของจังหวัด เมื่อมีการตัดถนนสี่เลนเข้ามายังหมู่บ้านทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นกลายเป็นที่ต้องการของนักเก็งกำไร นำคนต่างถิ่นเข้าสู่หมู่บ้านรวมถึงผู้ใหญ่บ้านที่เข้ามาเพราะต้องการหาผลประโยชน์จากที่ดินของสมพรชายขี้เมาที่ไม่สนใจในราคาที่ดินบ้านของตนเองแต่จะเก็บไว้เป็นสมบัติลูกสาวต่อไป ผู้ใหญ่บ้านทำทุกวิถีทางเพื่อจะให้สมพรยอมขายที่ดินนั้นโดยการเข้าช่วยเหลือสมพรทุกอย่าง แต่เมื่อลูกเมียของสมพรตายไปสมพรกลับยกที่ดินให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ ผู้เขียนสร้างตัวละครสมพรให้เป็นคนในอุดมคติผู้โต้กลับวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐในระบบทุน-นิยมที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม

จากตัวอย่างเรื่องสั้นที่ได้นำเสนอมานั้น จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้สร้างตัวละครทุกตัวให้มองเห็นคุณค่าของการอาศัยอยู่ในชนบทว่ามีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีความสุขสงบต่างจากสังคมเมืองที่เป็นสังคมปัจเจกชนต้องการเอาตัวรอดเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้ต่อไป โดยไม่คำนึงผู้อื่นว่าจะได้รับผลอย่างไร

การตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาด้วยการเสนอการต่อสู้ของปัจเจกชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังวิถีท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นวิถีชีวิตชุมชนแบบพอเพียงซึ่งเป็นแนวคิดที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เรื่องสั้นที่นำมาศึกษานี้เขียนขึ้นในทศวรรษ 2530 ก็ยังคงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เสนอการดำเนินชีวิตของตัวละครด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดมีมาอย่างต่อเนื่อง ผู้เขียนได้สนับสนุนแนวคิดนี้ว่าเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้นักเขียนเรื่องสั้นชนบทระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 ยังเสนอแนวคิดประชาสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งที่ต่อยอดจากวัฒนธรรมชุมชน ด้วยเสนอวิธีการต่อสู้โดยการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นประชาสังคมเพื่อมาท้าทายอำนาจรัฐด้วยอีกทางหนึ่ง ดังจะได้อธิบายในหัวข้อต่อไป

จากการมีส่วนร่วมทางการเมืองสู่ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่

1. การมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนชนบท

ในอดีตที่ผ่านมา “การเมือง” มีบทบาทและอิทธิพลอย่างมากในการกำหนดทิศทางนโยบายการพัฒนาชนบทนั่นหมายความว่าทิศทางนโยบายในการพัฒนาชนบทจะเป็นเช่นไร การเมืองจะเป็นฝ่ายกำหนด เช่นเดียวกับการพัฒนาประเทศในอดีตที่ผ่านมาการเมืองหรือฝ่ายการเมืองจะเป็นฝ่ายที่มีความสำคัญในการผลักดันคือสนับสนุนการพัฒนาประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ฝ่ายการเมืองจะเป็นกลไกหลักในการพัฒนาทุกด้าน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อการเมืองเปลี่ยนหรือมีการเปลี่ยนแปลง ทิศทางนโยบายพัฒนาชนบทก็จะมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ในช่วงทศวรรษ 2530 ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างมาก ด้านการเมืองมีการปฏิรูปที่สำคัญหลายประการ หนึ่งในเรื่องเหล่านี้ก็คือการยอมรับในหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชนในบริบทต่างๆ และในขณะเดียวกันได้มีความพยายามผลักดันที่จะมีการปฏิรูปโครงสร้าง จากการรวมศูนย์ไปสู่การกระจายอำนาจเพิ่มมากขึ้น การกระจายอำนาจเป็นพื้นฐานในการสร้างช่องทางให้ประชาชนในการเข้ามาร่วมมีส่วนร่วมนโยบาย ด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และรวมถึงการมีส่วนร่วมในการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินงานของภาครัฐด้วย

ในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530–2539 นักเขียนเสนอประเด็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนชนบทตามลักษณะการปกครองระบอบประชาธิปไตยในระบบตัวแทนไว้ดังนี้ “อันนั้น” (2531), “อำนาจ” (2536), “อำนาจประชาชน” (2537), “ผู้นำ” (2539) และ “เลือกตั้ง” (2539)

เรื่อง “อันนั้น” (2531) ของวัฒน์ วรรลยางกูร ผู้เขียนได้เสนอตัวละคร “ทิศทาง” ผู้สมัครรับเลือกตั้งที่ออกหาเสียงร่วมกับผู้ช่วย “ชูชน” และ “ทบแนว” โดยทั้งหมดได้ร่วมกันออกตระเวนหาเสียงไปทั่วหมู่บ้าน แต่ในช่วงการหาเสียงตรงกับฤดูฝนซึ่งเป็นฤดูกาลทำนาทำให้ไม่มีชาวนาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ทำให้การรณรงค์หาเสียงของทิศทางไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจาก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทิศทางใช้วิธีการหาเสียงในแบบสุจริตตามระบอบประชาธิปไตย โดยเชื่อว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องมาจากความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ด้วยความบริสุทธิ์และชอบธรรม

> มันเรื่องอะไรจะต้องเอาเงินไปจ้างให้ลงคะแนนเสียงให้เรา เค้าต่างหากจะต้องมาจ้างเราไปเป็นปากเป็นเสียงแทนเค้า เรื่องราคาข้าว ราคาปอ ราคามัน ถูกข่มเหงรังแก ติดต่อราชการไม่สะดวก ถ้าเราอันนี้มันก็ไม่ถูก ไม่งั้นจะเลือกตั้งกันทำไม เปิดประมูลกันไปเลยไม่ดีกว่าหรือ
>
> (วัฒน์ วรรลยางกูร, 2539: 74)

ในขณะที่ผู้สมัครคนอื่นๆ กลับใช้กลยุทธ์หาเสียงโดยทุจริตด้วยรูปแบบหลากหลาย ทำให้ทิศทางไม่ได้รับความนิยมจากชาวบ้าน

> ยิ่งใกล้วันลงคะแนนใกล้เข้ามา ยิ่งมีเรื่องให้เคร่งเครียดเป็นช่วงชิงไหวพริบกันระหว่างหัวคะแนน ว่าใครจะแจกเงินซื้อเสียงได้มีประสิทธิภาพกว่ากัน เบอร์นั้นว่ามาก่อนสิบบาท เบอร์โน้นเกทับมาเป็นยี่สิบ อีกเบอร์หงายไพ่มาเลยห้าสิบบาท พร้อมสบู่อีกก้อน
>
> (วัฒน์ วรรลยางกูร, 2539: 75)

เมื่อวันเลือกตั้งมาถึงปรากฏผลการเลือกตั้งว่าทิศทางผู้สมัครที่มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นฝ่ายแพ้นั้น แสดงให้เห็นทัศนคติของผู้เขียนที่มีต่อทิศทางการเมืองไทยว่าเข้าสู่ยุคของทุนนิยมประชาธิปไตย ที่การเมืองเปรียบเสมือนการลงทุนทางธุรกิจ นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้นำเสนอในมุมมองของชาวบ้านที่มีต่อการเลือกตั้งด้วยเช่นกัน โดยมองว่า ผู้สมัครรับเลือกตั้งจะต้องมีเงิน *“ไม่มีเงินแล้วจะมาสมัครผู้แทนหาอะไร”* (วัฒน์ วรรลยางกูร, 2539: 74) เหตุการณ์การซื้อสิทธิขายเสียงที่เกิดขึ้น และค่านิยมต่อการเลือกตั้งที่ปรากฏในเรื่องเช่นนี้เป็นผลมาจากระบอบทุนนิยมที่มาพร้อมกับการพัฒนาเข้ามาในชนบท ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญแก่เงินตรามากกว่าคุณความดีหรือคุณสมบัติที่ดีพร้อมของผู้สมัคร ส.ส. ความดีพร้อมที่ชาวบ้านหมายถึง จะเป็นการให้คุณค่ากับฐานะทางเศรษฐกิจ โดยผู้เขียนได้ให้ข้อสรุปถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ไว้ว่า

> เงิน–ประชาธิปไตย–ประชาชน ดูราวกับว่าชาวบ้านหิวกระหายเงินเสียเหลือเกิน ทิศทางไม่อยากนึกเห็นเช่นอันนั้น ควรญคิดหาเหตุผลทางเศรษฐกิจ การเมือง และชี้แจงกับผู้ช่วยทั้งสอง นับตั้งแต่สภาพสังคมที่ถูกทำให้แปรเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบหาอยู่หากินกับธรรมชาติ สามารถหาปัจจัยสี่ยังชีพด้วยตนเอง ซื้อแลกขายเปลี่ยนกันในท้องถิ่น มาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบซื้อขาย โดยชาวบ้านเป็นฝ่ายเสียเปรียบ จนแทบ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> สิ้นเนื้อประดาตัว ฝากความหวังไว้กับหวย แก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปวันๆ เมื่อเงินหายากสิบบาทก็มีความหมาย ผู้คนเคยหวังกับสิ่งที่เรียกว่าประชาธิปไตย แต่มันก็เป็นเพียง – แวบหาย โดยตัวเองยังต้องทำงานหนักต้องผจญกับหนี้สินต่อไปตามลำพัง
>
> (วัฒน์ วรรลยางกูร, 2539: 75)

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อสรุปที่ชี้ให้เห็นสถานการณ์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนชนบทในการใช้สิทธิเลือกตัวแทนเข้าสู่สภา เป็นการเมืองแบบใช้เงินด้วยการซื้อขายแลกเปลี่ยนสิทธิ ไม่ได้เกิดจากจิตสำนึกในสิทธิและเสรีภาพที่ตนพึงมี แสดงให้เห็นว่าในขณะนั้นสังคมกำลังประสบปัญหาและมีอุปสรรคในการก้าวสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบเต็มตัว ที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง ประชาชนจึงมีอำนาจและสิทธิในการเลือกผู้ปกครองประเทศได้โดยตรง ในบริบททางสังคมที่เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้ตีพิมพ์ลงในรวมเรื่องสั้นหลายนักเขียน *มากับสายลมร้อน* สำนักพิมพ์เดอะฟ็อกซ์ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2531 เป็นช่วงที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประกาศยุบสภาในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2531 ถือเป็นการยุติระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ และได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 พรรคการเมืองต่างๆ ส่งผู้สมัครลงแข่งขันในการเลือกตั้งครั้งนี้กว่า 3,600 คน เพื่อชิงที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมีเพียง 357 ที่นั่ง การแข่งขันในการเลือกตั้งครั้งนี้มีความเข้มข้นมาก มีการรายงานข่าวว่ามีการใช้เงินจำนวนมหาศาลและมีการซื้อเสียงอย่างแพร่หลายในเขตเลือกตั้งในพื้นที่ชนบท โดยเฉพาะเขตภาคอีสาน (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2553: 13-39)

การซื้อสิทธิขายเสียงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงนี้เป็นปัจจัยบั่นทอนความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน เนื่องจากผู้แทนประชาชนที่ได้รับการเลือกตั้งจากเขตชนบทส่วนใหญ่มีอุปนิสัยบุคลิกแบบนักเลง เจ้าพ่อ และเป็นผู้มีการศึกษาไม่สูงนักซึ่งเป็นที่มาของฉายารัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่เรียกว่า “รัฐบาลบุฟเฟ่ต์คาบิเนต” สภาพสังคมการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้เป็นสภาวะเสียสมดุลทางอำนาจระหว่างชนชั้นนำจากระบบราชการกับชนชั้นนำภาคธุรกิจด้วยเหตุที่เวทีการเมืองในส่วนที่มีบทบาทสำคัญได้ถูกนักการเมืองที่มาจากกลุ่มธุรกิจและเครือข่ายชนชั้นนำในต่างจังหวัดยึดครองได้โดยสมบูรณ์ ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยเริ่มกลายเป็นพื้นที่ทางการเมืองของชนชั้นนำจากภาคธุรกิจและคนชั้นกลางในเมืองมากกว่าขยายตัวสู่ระดับรากหญ้า ส่งผลให้สังคมไทยมีลักษณะทางชนชั้นเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและภาคธุรกิจมีความผูกพันใกล้ชิดในการเอื้อผลประโยชน์ให้แก่กันมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายของรัฐในการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ไว้ส่วนกลาง เน้นการเติบโตมากกว่ากระจายรายได้ เน้นภาคเมืองมากกว่าชนบท และเน้นการรวมศูนย์อำนาจการเมืองการปกครองมากกว่าการกระจายอำนาจ (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552: 63-64)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เรื่อง “อำนาจ” (2536) ของสังคม เภสัชมาลา ได้เสนอการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนชนบทอันเกิดจากปัญหาการแทรกแซงของรัฐบาลหรือการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางก็ถือเป็นอุปสรรคขัดขวางเสรีภาพของประชาชนเช่นกัน ตัวอย่างจากเรื่องสั้นเรื่องนี้ เสนออำนาจจากข้าราชการท้องถิ่น อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน กำนันที่เข้ามามีบทบาทโดยตรงในการจัดระเบียบความเป็นไปของชุมชนท้องถิ่น และเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

ผู้เขียนได้เสนอเรื่องราวของ ‘แป’ อดีตลูกน้องของผู้ใหญ่บ้านที่มีอิทธิพลมากที่สุดตำบล ต่อมาแปได้รับการทาบทามจากครูให้มาสมัครเป็นเจ้าหน้าที่อาสาสมัครเฝ้าระวังการเลือกตั้ง (อสก.) คอยทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในการเลือกตั้ง อันเป็นเหตุให้เขากับผู้ใหญ่บ้านต้องแตกหักกัน เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านกลายเป็นหัวคะแนนให้นักการเมือง เรื่องนี้แสดงถึงอำนาจของข้าราชการท้องถิ่นที่เข้ามาอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชนบททุกด้าน แม้กระทั่งการเข้ามีบทบาทในชักจูงโน้มน้าวให้เลือกผู้แทนฯ ที่ตนสนับสนุน

> ก่อนหน้าจะมี “องค์กรกลาง” ก่อนโน้นมีการเลือกตั้งหลายครั้งหลายหน และแต่ละครั้งชาวบ้านจะถูกจูงอย่างน่าสงสาร พวกเขาไม่มีสิทธิ์เป็นของตัวเอง ผู้ใหญ่บ้านจะนำสิทธิ์ไปขายแล้วมาป่าวบอกในที่ประชุมว่า ให้เลือกตามที่ผมบอก เพราะถ้าอย่างนั้นเราจะไม่ได้ไฟฟ้ามาเข้าวัด ถนนที่เขากำลังทำให้อยู่นี้ผมก็เอาเสียงพ่อแม่พี่น้องไปการันตี อย่าให้ผมเสียหน้า อย่าให้หมู่บ้านเราเสียชื่อเสียงใครๆ ต่างชมว่าหมู่บ้านเราเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันมาโดยตลอด พูดอันใดได้อันนั้น
>
> (สังคม เภสัชมาลา, 2545: 120)

การเลือกตั้งในท้องถิ่นที่เป็นหนทางหนึ่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองกลับถูกอำนาจของรัฐเข้าแทรกแซง ไม่ได้มาจากเสียงอันชอบธรรมจากประชาชนอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันในเรื่องนี้ผู้เขียนได้เสนอตัวอย่างความพยายามของรัฐในการจัดการเลือกตั้งให้โปร่งใสด้วยการจัดตั้ง “องค์กรกลาง” ขึ้นมาเพื่อเฝ้าระวังการทุจริตการเลือกตั้งโดยให้แต่ละหมู่บ้านมีตัวแทนองค์กรคอยสอดส่องดูแล

> แปได้ผ่านการอบรมครั้งที่หนึ่ง ครั้งที่สองไปแล้ว แต่ผลงานที่จะรายงานต่อ ปอส. (ผู้ประสานงานองค์กรกลางระดับจังหวัด) ยังไม่มีสักชิ้น เขาไม่รู้จะเริ่มต้นกันที่ตรงไหน ครูเองไม่ค่อยได้อยู่บ้าน นัยว่าออกตระเวนประชาสัมพันธ์ไปในที่ต่างๆ กลับบ้านทีดึกๆ ดื่นๆ และจริงๆ แล้วแปยังไม่เห็นใครมาทำผิดกฎหมายเลือกตั้ง พูดง่ายๆ คือยังไม่เห็นใครมาแจกสิ่งของเงินทองอะไร อาจเป็นเพราะผู้คนเข้าใจการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น สำหรับเขานั้นคิดว่ารู้อะไรๆ มากขึ้นกว่าที่ผ่านมามากนัก โทรทัศน์ วิทยุบ้านเขานั้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มันย้ำเตือนและบอกกล่าวอยู่เสมอ คิดว่าอีกหลายๆ ครอบครัวคงจะเช่นเดียวกันกันเขา โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านไม่กล้าทวนกระแสหรือท้าทายอย่างแต่ก่อนแล้ว หอกระจายข่าวไม่ถูกใช้ไปในทางหาประโยชน์เข้าตัวเหมือนเมื่อครั้งนู้น

(สังคม เภสัชมาลา, 2545: 121)

ถึงแม้ในเรื่องนี้การบริหารจัดการปราบปรามทุจริตการเลือกตั้งจะประสบผลสำเร็จ แต่ในขณะเดียวกัน ความสำเร็จนี้กลับไม่เป็นที่ปรารถนาของชาวบ้าน ซึ่งผู้เขียนได้เสนอไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

มีเสียงพูดตามอึงมี่ ทุกคนต่างเห็นด้วยกับผู้ใหญ่บ้าน เพราะการเลือกตั้งครั้งนี้ทำเอาอดอยากปากแห้งไปตามๆ กัน เงินที่เขารับปากไว้ว่าจะเอามาแจกนั้นหายวับไปกับตา อุตส่าห์นั่งดื่มเหล้าคอยกันที่บ้านผู้ใหญ่จนดึกดื่นเที่ยงคืน ผลสุดท้ายรถสีขาวของหัวคะแนนเบอร์ 10 ทำได้เพียงชะลอๆ แล้วขับบึ่งเลยไปยังหมู่บ้านอื่นทันทีไม่เพียงแต่ผู้ใหญ่ลูกบ้านจะไม่ได้เงินเท่านั้น สัญญาที่ว่าถ้าเบอร์ 10 คะแนนนำที่หนึ่งในครั้งนี้จะนำดินลูกรังมาถมถนนสายใหม่ให้ก็จ้อยหายไปกับตาเช่นเดียวกัน

(สังคม เภสัชมาลา, 2545: 126-127)

ตัวอย่างดังกล่าวได้แสดงให้เห็นค่านิยมของประชาชนในชนบทที่สนับสนุนให้เกิดการทุจริตการเลือกตั้ง และยังสื่อว่าการเมืองที่บริสุทธิ์ยุติธรรมต้องพ่ายแพ้ต่อทุนนิยม ซึ่งถือว่าเป็นการตอบโต้นโยบายการพัฒนาของรัฐด้วยเช่นกัน เนื่องจากนโยบายการพัฒนาของรัฐไม่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตและความต้องการของคนชนบทได้อย่างครอบคลุม ทำให้คนชนบทต้องตอบรับการทุจริตการเลือกตั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นอีกทางหนึ่งว่าประชาชนไม่ได้เข้าใจระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงว่ามีประโยชน์อย่างไรต่อการดำเนินชีวิต ‘แป’ ที่เป็นชื่อของตัวละครเอก จึงสื่อความหมายถึงการเป็น “ขื่อแป” ของบ้านเมืองที่พยุงให้สังคมคงอยู่ได้ แต่เรื่องเสนอว่า “แป” สื่อความหมายในอีกทางหนึ่งคือพิกลพิการ สอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าประชาธิปไตยในชนบทยังคงพิกลพิการอยู่เนื่องจากวาทกรรมการพัฒนา

เรื่อง “อำนาจประชาชน” (2537) ของเฉลิมศักดิ์ แหงมงาม ผู้เขียนเสนอเรื่องราวของ “บุญชัย กิจมั่นคง” ที่ชนะการเลือกตั้งได้รับเลือกให้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรกของจังหวัดก่อนที่เขาจะได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเขาเคยเป็นนักธุรกิจที่เป็นที่รู้จักในวงกว้างจากการประกอบธุรกิจหลายอย่าง และตัวเขาคิดว่าอำนาจที่มีอยู่ในมือนั้นอยู่เหนือทุกตำแหน่งราชการในจังหวัด

อำนาจผู้ว่าราชการจังหวัดนั้นคับฟ้าคับดิน เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารของข้าราชการทั้งหมดภายในจังหวัดซ้ำคอยควบคุมกำกับดูแลการปกครองส่วนท้องถิ่นทุก

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> รูปแบบ ไม่ว่า เทศบาล สุขาภิบาล แม้กระทั่งองค์การบริหารส่วนตำบล สภาตำบล คิดดูก็แล้วกันว่า มันกว้างใหญ่ บารมีมหาศาลขนาดไหนคนบุญไม่ถึง บารมีไม่เพียงพอ อย่าไปหวังเลยว่า จะได้นั่งเมือง ณ นครแห่งนี้
>
> (เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม, 2539: 101-102)

เดิมตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนั้นจะมาจากการแต่งตั้งของกระทรวงมหาดไทย แต่ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้เสนอว่าการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นครั้งแรกของประเทศไทยเป็นผลมาจากการแก้ไขระเบียบบริหารราชการแผ่นดินในยุคพัฒนาประเทศ

> “หลังจากระเบียบบริหารราชการแผ่นดินถูกแก้ไขเสร็จ การเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดถูกกำหนดขึ้นอย่างคึกคักและเร่งด่วนในทุกจังหวัด สมดังคำกล่าวที่ว่า...อำนาจต้องเป็นของประชาชน การปกครองจะต้องเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ตามอุดมการณ์แห่งลัทธิการปกครองในระบอบประชาธิปไตย...แล้วประเทศไทยก็ถึงยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง ประชาธิปไตยเบ่งบาน...
>
> (เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม, 2539: 99)

การเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดที่ปรากฏในเรื่องนี้ สอดคล้องกับนโยบายเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2535–2539 ในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย (23 กันยายน 2535-พฤษภาคม 2538) ที่ได้นำนโยบายนี้มาหาเสียงเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 พรรคประชาธิปัตย์ได้เสนอนโยบายเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นว่า

> เร่งรัดการดำเนินการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่การปกครองท้องถิ่นอย่างจริงจังด้วยการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายว่าด้วยการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นทุกระดับทั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล สุขาภิบาล สภาตำบล และองค์กรปกครองท้องถิ่นในรูปแบบอื่น เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการปกครองท้องถิ่นในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ในระยะ 5 ปีแรก จะให้ประชาชนเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดโดยตรงในจังหวัดอันเป็นเมืองหลักที่มีความพร้อมและเหมาะสมในทุกภาคของประเทศ (เช่น เชียงใหม่ นครราชสีมา ขอนแก่น ภูเก็ต และชลบุรี)
>
> (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2550: 213)

ต่อมาผลการเลือกตั้งพรรคประชาธิปัตย์ได้เป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลและได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภา นโยบายดังกล่าวกลับไม่มีนโยบายการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัด ด้วยเหตุที่กฎหมายได้ระบุว่าการบริหารจังหวัดเป็นการบริหารราชการส่วนภูมิภาค มิใช่การบริหารและการ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น การเสนอนโยบายดังกล่าวเมื่อเป็นรัฐบาลแล้วจึงทำให้นโยบายการจัดการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดไม่สามารถกระทำได้ (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2550: 214)

ขณะเดียวกันบริบททางสังคมด้านการบริหารปกครองท้องถิ่นใน พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นปีที่ผู้เขียนได้ประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นมา กระทรวงมหาดไทยได้ตราพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 กำหนดเขตตำบลที่ไม่ได้อยู่ในเขตเทศบาลและสุขาภิบาล จัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) การตราพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ ธเนศวร์ เจริญเมือง (2550: 261) ได้ให้ความเห็นว่า รัฐบาลตราขึ้นมาเพื่อกลบกระแสการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดที่เป็นประเด็นปัญหาสำคัญทางการเมืองที่มีทั้งฝ่ายเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ซึ่งประชาชนให้ความสนใจเป็นอย่างมาก อาจเป็นไปได้ว่าผู้เขียนเรื่องสั้นเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลจากกระแสทางการเมืองดังกล่าวจึงได้นำมาสร้างเป็นโครงเรื่องของเรื่องสั้นเรื่องนี้ด้วย

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังนำเสนอพฤติกรรมของนักการเมืองท้องถิ่นที่ส่วนใหญ่มาจากพ่อค้าและนักธุรกิจ และได้ตำแหน่งมาจากการทุจริตการเลือกตั้ง *“เขาเสียเงินไปจำนวนไม่น้อยแจกหัวคะแนน กำนันผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาจังหวัด สภาเทศบาล รวมไปถึงประชาชนตามบ้านนอกคอกนาหากนับเป็นจำนวนเงิน บางคนอาจจะขนหัวลุกและคิดไปว่าเป็นไปได้อย่างไร ที่เขากล้าทุ่มเงินไปมากมายถึงขนาดนี้”* (เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม, 2539: 99) ซึ่งการทุ่มเงินของนักธุรกิจเพื่อเข้ามามีตำแหน่งทางการเมืองนั้น ด้วยวิสัยของนักธุรกิจเมื่อลงทุนย่อมต้องกำไรกลับคืนมา

> “เขาไม่อยากจะเชื่อในเรื่องอุดมการณ์หรอกว่า ทำงานนี้เพื่อประชาชน รับใช้ประชาชน เขามาจากประชาชนเพราะประชาชนเลือกเขาขึ้นมา ทว่าในเมื่อความเป็นจริงเงินยังเป็นเครื่องชี้วัด เขาให้เงินกับประชาชน และประชาชนก็ให้คะแนนแก่เขา มันคือการซื้อขายอย่างยุติธรรมและถูกต้อง ทุกอย่างน่าจะยุติกันเพียงแค่นั้น”
>
> (เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม, 2539: 109)

ผู้เขียนได้เสนอพฤติกรรมของนักการเมืองท้องถิ่นที่ประพฤติไม่เหมาะสมผ่านตัวละคร “บุญชัย” ซึ่งถือได้ว่าการตอบโต้นโยบายการกระจายอำนาจส่วนท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นว่าการกระจายอำนาจของรัฐด้วยการจัดให้มีการเลือกตั้งการเมืองท้องถิ่นที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองในการเลือกผู้บริหารปกครองท้องถิ่นด้วยตนเองนั้น กลับเป็นหนทางนักการเมืองท้องถิ่นส่วนใหญ่มาจากการพ่อค้านักธุรกิจใช้การเลือกตั้งในท้องถิ่นเป็นสะพานไปสู่การเติบโตของกลุ่มนักธุรกิจการเมืองมากกว่าประชาชนจะมีส่วนร่วมทางการเมืองที่แท้จริง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนที่ปรากฏในเรื่องสั้นทั้งหมดข้างต้น เป็นการใช้สิทธิหน้าที่ของพลเมืองตามที่รัฐเป็นผู้จัดสรรและกำหนด ประชาชนได้ใช้สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยทางอ้อมหรือประชาธิปไตยแบบตัวแทน ที่ก่อให้เกิดคำถามกับระบอบประชาธิปไตยแบบดังกล่าวว่าได้สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงหรือไม่ เนื่องจากระบอบนี้หลังจากที่ประชาชนใช้สิทธิในการเลือกผู้แทนแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนก็ยุติเพียงเท่านั้น การกำหนดนโยบายของประเทศเป็นเรื่องของฝ่ายบริหารและนักการเมืองเท่านั้น ซึ่งบ่อยครั้งที่นโยบายต่างๆ ที่ออกมาจากรัฐบาลไม่ตรงกับความต้องการของประชาชน การเมืองภายใต้ระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนนี้ ประชาชนจะต้องรอจนกว่าจะมีการเลือกตั้งใหม่ เพื่อแสดงเจตจำนงของตนต่อแนวนโยบายที่ต้องการ

ระบอบการเมืองประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยการเลือกตั้งที่อยู่ภายใต้ความควบคุมจากรัฐ ไม่ได้เกิดจากความต้องการของประชาชนเอง เสมือนเป็นการจำกัดสิทธิของประชาชนในการแสดงออกตามที่รัฐกำหนดเท่านั้น ซึ่งเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐในด้านการเมือง ด้วยการแสดงให้เห็นถึงสิทธิของประชาชนถูกทำให้กลายเป็นสินค้าทางการเมืองจากผู้มีอำนาจในสังคม เสมือนเป็นการลดทอนสิทธิในการมีส่วนร่วมในการปกครองบริหารราชการแผ่นดิน รวมถึงการมีส่วนร่วมทางการตัดสินนโยบายการบริหารประเทศผ่านระบบตัวแทน สิทธิของประชาชนในชนบทจึงไม่ได้เป็นไปตามความหมายของระบอบประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ในขณะที่แนวคิดประชาสังคมหรือขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่กลับสนับสนุนให้ตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพและอำนาจของประชาชนภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สามารถลุกขึ้นต่อรองอำนาจกับรัฐได้โดยตรง ซึ่งผู้วิจัยจะอภิปรายในหัวข้อต่อไป

2. การให้ความสำคัญแก่ขบวนการทางสังคม

นับตั้งแต่แนวคิดประชาสังคมที่หมายถึงความเป็นพลเมืองของภาคประชาชนได้เกิดขึ้น แนวคิดดังกล่าวได้มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนาและเป็นกระบวนการให้แต่ละภาคส่วนในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ และด้วยเหตุที่วิกฤตการณ์ และสภาพปัญหาต่างๆ ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างทั่วถึง รวมทั้งข้อจำกัดในการแสดงบทบาทของแต่ละภาคส่วนคือ ภาครัฐ องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน การรวมตัวของภาคประชาชนจึงเกิดขึ้นเพื่อร่วมรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะพลเมือง ภาคประชาชนเป็นการรวมตัวของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และเครือข่ายภาคประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาในฐานะหน่วยดำเนินกิจกรรมในท้องถิ่น การรวมตัวเกิดขึ้นจากการเห็นความจำเป็นในการรวมพลังเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ การเชื่อมต่อทาง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วัฒนธรรม และการถ่ายทอดประสบการณ์เพื่อสร้างรากฐานของตนเองให้มีความเข้มแข็ง องค์กรภาคประชาชนมีกิจกรรมและความต่อเนื่องบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาตามแนววัฒนธรรมชุมชน โดยกระบวนการทำงานส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อสิทธิและอำนาจของตนเองในการเสริมสร้างความเข็มแข็งให้แก่ชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการทำงานร่วมกับภาคอื่นๆ ซึ่งนับว่ามีบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ เพราะเป็นพลังที่เกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก (วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ, 2553: 5)

เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสทุนนิยม ความขัดแย้งภายในสังคมได้เปลี่ยนไปเช่นเดียวกัน เรื่องสั้นในช่วงเวลานี้นักเขียนได้เสนอภาพแทนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม อาทิ ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ประชาชนกับนายทุน และประชาชนด้วยกันเอง โดยเสนอการชุมนุมประท้วงของประชาชนที่ต่อต้านนโยบายรัฐและความอยุติธรรมต่างๆ เพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มของตน ความขัดแย้งที่ผู้เขียนได้นำเสนอนี้เป็นความขัดแย้งที่เปลี่ยนไปจากความขัดแย้งทางชนชั้นตามระบอบลัทธิมากซ์ ที่เป็นความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ/ชาวนา และมองว่าชนชั้นเป็นเรื่องของความแตกต่างทางผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจภายในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต-วิถีการผลิต การกระทำรวมหมู่หรือการชุมนุมที่เกิดขึ้นเพราะผลประโยชน์ทางวัตถุอันก่อให้เกิดตำแหน่งทางชนชั้น

ในขณะที่พื้นที่กระทำการของขบวนการทางสังคมใหม่ไม่ใช่ “รัฐ” หรือ “เศรษฐกิจ” แต่อยู่ใน “สังคม” หรือวัฒนธรรม อีกทั้งยังมีลักษณะที่กว้างขวางกว่าขอบเขตประเด็นทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ เนื่องจากผลด้านลบของการพัฒนาสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมมีลักษณะกว้างขวาง และไม่ได้กระทบเพียงบางชนชั้นหรือบางกลุ่มคน หากกระทบต่อ “สังคม” ในวงกว้าง ขบวนการทางสังคมแบบใหม่จึงมีลักษณะไม่เป็น “ชนชั้น” ซึ่งทฤษฎีลัทธิมากซ์ไม่สามารถอธิบายได้อย่างครอบคลุม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 134)

จะเห็นได้ว่า กรอบการวิเคราะห์ของลัทธิมากซ์ไม่เพียงพอต่อการอธิบายความขัดแย้งระหว่างรัฐกับการชุมนุมของประชาชน นักวิชาการด้านการวิเคราะห์สังคมได้เสนอกรอบการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของประชาสังคม โดยการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมใหม่ที่เห็นว่าขบวนการการรวมกลุ่มชุมนุมประท้วงของประชาชนเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากความขัดแย้งเดิมคือระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพมาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์ ปกป้องวิถีการดำเนินชีวิตและสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองที่ตนมี ด้วยการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน สร้างขีดจำกัดให้รัฐ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มากกว่ามุ่งสลายรัฐ เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมือง/พื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นหัวใจของประชาสังคม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 131)

ในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 เฉพาะที่เสนอภาพขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ สามารถอภิปรายตามตัวอย่างเรื่องสั้นได้ดังนี้

เรื่อง “จิ้งหรีดปั่น” (2539) ของวีระ สุดสังข์ เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้เสนอปัญหาการจัดสรรทรัพยากรในเรื่องสั้นโดยนำมาจากข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมนั่นก็คือ กรณีของยายใฮ ขันจันทาที่คัดค้านการสร้างเขื่อนห้วยละห้า บ้านโนนตาล ตำบลนาตาล กิ่งอำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. 2520 สร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2521 โครงการสร้างเขื่อนดังกล่าวทำให้พื้นที่ทำกินของยายใฮและชาวบ้านถูกน้ำท่วมหลังกักเก็บน้ำรวม 21 ครอบครัว พื้นที่มากกว่า 400 ไร่ ซึ่งบางแปลงมีใบเอกสารสิทธิ น.ส. 3 บางแปลงเป็น น.ส. 3 ก. บางแปลงเป็น ส.ค. 1 ที่ดินทั้งหมดที่ถูกน้ำท่วมไม่ได้ค่าชดเชยใดๆ ทั้งสิ้น เพราะสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ผู้รับผิดชอบโครงการอ้างว่าเป็นเขื่อนเพื่อชลประทานขนาดเล็ก และเป็นการร้องขอของราษฎรในพื้นที่ โดยไม่ได้เหลียวแลหรือพูดถึงการคัดค้านของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนระหว่างผู้ได้รับผลประโยชน์และเสียประโยชน์ โดยเฉพาะชาวบ้านเจ้าของที่ดิน 3 รายที่ไม่เคยเซ็นยินยอมให้มีการก่อสร้างใดๆ ในที่ของตน และทั้ง 3 รายมีที่ดินติดต่อกันด้วย คือแม่ใฮ ขันจันทา พ่อฟอง ขันจันทา และพ่อเสือ พันคำ ซึ่งเจ้าของที่ดินทั้งสามรายได้ดำเนินการร้องเรียนคัดค้านการสร้างเขื่อนห้วยละห้ามาตลอดอย่างเป็นขั้นตอน จากระดับผู้ใหญ่บ้าน ถึงกำนัน ปลัดอำเภอ นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด จนกระทั่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐมนตรี และนายกรัฐมนตรีในแต่ละสมัยที่ผ่านมา แม่ใฮได้ดำเนินการคัดค้านมาตลอดกระทั่งถึงกับต้องขายวัวควายและที่นาส่วนอื่นเพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่าย (จิตติมา ผลเสวก, 2548: 4)

จากการต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมอย่างโดดเดี่ยวเฉพาะในครอบครัว จนในที่สุดได้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจนที่ร่วมกันคัดค้านโครงการโขง ชี มูล หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นระยะเวลา 99 วัน ในสมัยรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา โดยจัดทำข้อเรียกร้องในกรณีปัญหาต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนตั้งแต่เดือนธันวาคม 2538 ถึงเดือนมีนาคม 2539 แต่ไม่ได้รับการตอบสนอง จนในที่สุดกลุ่มผู้ประท้วงจึงได้ตัดสินใจเปิดการชุมนุมใหญ่ในวันที่ 26 มีนาคม 2539 โดยเรียกว่า “มหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน” (26 มี.ค.–23 เม.ย. 2539) มีผู้เข้าร่วมการชุมนุม 11,000 คน เพื่อกดดันให้รัฐบาลเปิดการเจรจาแก้ไขปัญหา โดยรัฐบาลชุดนี้ได้เปิดโต๊ะเจรจากับสมัชชาคนจนและมีมติคณะรัฐมนตรีในวันที่ 22 เมษายน 2539 ยอมรับผิดต่อผลกระทบจากโครงการของรัฐที่ได้ทำให้ประชาชนเดือดร้อน และรัฐจะดำเนินการพิจารณาชดเชยให้แก่ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละปัญหา โดยมีการตั้ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คณะกรรมการต่างๆ เพื่อดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีการชุมนุมครั้งนี้เรียกว่า “การชุมนุมยกที่ 1” หลังจากยุติการชุมนุมเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2539 สมัชชาคนจนได้ติดตามประสานงานเพื่อให้รัฐบาลดำเนินการตามข้อตกลง แต่คณะกรรมการต่างๆ ที่แต่งตั้งโดยรัฐบาลมีการดำเนินการอย่างล่าช้าจนทำให้สมัชชาคนจนต้องเปิดเวทีอภิปรายสรุปปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี และมีกิจกรรมกดดันเพื่อให้รัฐบาลเร่งดำเนินการที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในระหว่างวันที่ 13-19 สิงหาคม 2539 ที่เรียกว่า “เวทีประชาชน 100 วันทวงสัญญาสมัชชาคนจน” จนกระทั่งรัฐบาลสมัยนายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีได้ประกาศยุบสภาในเวลาต่อมาไม่นาน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 74-75)

ในเรื่องนี้ผู้เขียนใช้กลวิธีเน้นความสมจริงของเนื้อเรื่องและการเล่าเรื่องโดยเสนอปัญหาการจัดสรรทรัพยากรที่ทำให้ภายในชุมชนเกิดการแบ่งเป็นสองฝ่ายคือ ฝ่ายผู้ได้รับผลประโยชน์และฝ่ายเสียประโยชน์จากการพัฒนา นำไปสู่ปฏิบัติการทางสังคมในการท้าทายอำนาจรัฐด้วยการรวมตัวของประชาชนเพื่อต่อต้านการพัฒนาของรัฐ โดยเสนอความขัดแย้งระหว่างตัวละครสองตัวในเรื่องคือ น้อยและพี่ชาย ที่ต้องขัดแย้งกันเนื่องจากได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของภาครัฐในการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ น้อยและพี่ชายมีอุดมการณ์ต่างกันด้วยเหตุที่ว่าที่นาของน้อยนั้นอยู่ในเขตพื้นที่สร้างเขื่อน ทำให้ไม่มีที่ดินทำกินจึงต้องการเรียกร้องให้ยุติการสร้างเขื่อน แต่พี่ชายของน้อยได้รับส่วนแบ่งมรดกเป็นพื้นที่อยู่เหนือเขื่อนจึงไม่ได้รับผลกระทบ พี่ชายของน้อยจึงเข้าร่วมกับภาครัฐในฐานะแกนนำคัดค้านกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงการสร้างเขื่อน ทั้งน้อยและพี่ชายต่างเป็นหัวหน้ากลุ่มเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ให้ฝ่ายของตน ลักษณะของ “น้อย” คือผู้มีอุดมการณ์เป็นของตนเอง คล้ายคลึงกับลักษณะของผู้นำชุมนุมกลุ่มสมัชชาคนจนในชนบทภาคอีสานที่ร่วมชุมนุมประท้วง ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของปัจเจกชนที่มีแนวคิดเดียวกันมาร่วมกันกระทำกิจกรรมต่างๆ อันเกิดจากการคิดร่วมกัน เพื่อเสริมพลังซึ่งกันและกัน และรับประโยชน์ร่วมกันในกลุ่ม/องค์กรสัมพันธ์กับทรรศนะของแนวคิดประชาธิปไตย อันเป็นคุณลักษณะตามแนวคิดประชาสังคม (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 46)

เหตุการณ์ในเรื่องสั้นเสนอความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนตามแนวคิด “อารยะขัดขืน” (civil disobedience) ซึ่งเป็นแนวคิดที่อธิบายพฤติกรรมของประชาชนในการแสดงออกทางการเมืองตามสิทธิ หรือเป็นการแสดงออกถึงอำนาจทางการเมืองเป็นของประชาชน การเผชิญหน้าหรือการท้าทายของตัวละครต่อรัฐแสดงความขัดขืนต่ออำนาจรัฐ ซึ่งมีสาเหตุจากนโยบายรัฐไม่ตอบสนองเป้าหมายของกลุ่มผู้ชุมนุม รัฐไม่ยอมปฏิบัติตามคำเรียกร้องและไม่ให้ความเป็นธรรม พฤติกรรมการชุมนุมของตัวละครที่เกิดขึ้นจึงเป็นการกระทำที่กดดันรัฐบาลและคาดหวังให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนโยบายจนกระทั่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มผู้ชุมนุม ในที่สุด ลักษณะดังกล่าวเป็นการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน ซึ่งเป็นคุณสมบัติ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สำคัญของประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และเห็นได้ว่า ตัวละครมีพื้นที่และมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นกว่าการเมืองระบบตัวแทนที่ประชาชนมีสิทธิเพียงลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 68)

การรวมกลุ่มของประชาชนที่เกิดขึ้นเกิดจากการมีอุดมการณ์ร่วมกันโดยจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรประชาสังคมขึ้นมาต่อสู้กับนโยบายการพัฒนาของรัฐ นับเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาอีกทางหนึ่ง นั่นคือการเสนอความเป็นประชาสังคมขึ้นเป็นวาทกรรมกระแสรองที่เข้ามาท้าทาย การรวมตัวของประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหานั้นเป็นการสะท้อนถึงความด้อยประสิทธิภาพของรัฐในการจัดการกับปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชาวบ้านกำลังสั่นคลอนและเปลี่ยนแปลงไปจากความสัมพันธ์แบบ “ไพร่กับนาย” หรือ “ผู้ใหญ่กับผู้น้อย” ไปสู่ความสัมพันธ์ที่ประชาชนมีสถานะสูงขึ้นหรือเท่าเทียมมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์การต่อสู้เรียกร้องที่ผ่านมา ทำให้ความเชื่อมั่นที่มีต่อรัฐเปลี่ยนแปลงเป็นความไม่เชื่อมั่น ไม่วางใจรัฐอีกต่อไป

การเสนอความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในเรื่องสั้นที่ขัดแย้งกันเอง แสดงให้เห็นว่าผู้เขียนต้องการสื่อถึงศัตรูของประชาชนที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไป แต่เดิมนั้นศัตรูของประชาชนตามแนวคิดลัทธิมากซ์เป็นพ่อค้านายทุนหรือรัฐเท่านั้น แต่ในเรื่องนี้ประชาชนกลับกลายเป็นศัตรูกันเอง ซึ่งเหตุของความขัดแย้งของประชาชนด้วยกันเองเกิดขึ้นจากการนำเสนอข้อมูลการสำรวจพื้นที่ผิดพลาดของรัฐ ทำให้ที่ดินบางส่วนต้องจมใต้กระแสน้ำส่งผลให้คนต้องถูกอพยพเคลื่อนย้ายออกจากบริเวณพื้นที่การสร้างเขื่อน ทั้งยังส่งผลกระทบต่อความรู้สึก และสำนึกของชุมชนในเรื่องการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน (กิตติพร ใจบุญ, 2538: 82-83) จากผลกระทบดังกล่าวในเรื่อง “จิ้งหรีดปั่น” ได้การแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ทางการเมืองที่มีความซับซ้อนขึ้นด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากชื่อเรื่องและความขัดแย้งของตัวละครระหว่าง “น้อย” และพี่ชายมาเป็นศัตรูกันนั้นไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งส่วนตัวแต่เป็นเรื่องด้านที่อยู่อาศัยและวิถีชุมชนของแต่ละกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยแต่ละฝ่ายถูก “ปั่นหัว” เหมือนจิ้งหรีดให้มาสู้กัน โดยมีผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลังคือองค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งสองคนตกเป็นเครื่องมือทางการเมืองระหว่างภาคประชาชนและรัฐบาลที่มีความคิดเห็นต่างกันเรื่องการจัดสรรทรัพยากรในพื้นที่ชนบท อาทิ การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่แสดงถึงความขัดแย้งในด้านวิถีชีวิตสังคมและวัฒนธรรมขึ้นมา

ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนที่ซ่อนเร้นได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในตอนท้ายเรื่องหลังจากมีการอนุมัติเงินชดเชยให้กลุ่มของน้อย แต่มีม็อบของกลุ่มพี่ชายมาคัดค้านการจ่ายเงิน ผู้เขียนได้เผยศัตรูที่แท้จริงผ่านคำบอกเล่าที่น้อยได้ยินมาว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

งานนี้เป็นงานของนายอำเภอซึ่งจะไม่ยอมแพ้คู่ปรับอย่างนักพัฒนา ถ้ามีการจ่ายเงินได้แสดงว่านายอำเภอแพ้พวกนักพัฒนา นายอำเภอจึงสั่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกณฑ์คนมาคัดค้านและมีค่าตอบแทนจากพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง มันกลายเป็นเกมการเมือง เกมการต่อรอง ซึ่งชาวบ้านไม่รู้เรื่องเลย

(วีระ สุดสังข์, 2542: 172)

ขณะเดียวกันในตอนต้นเรื่องที่ผู้เขียนกล่าวว่า *"ความจริงถ้ารัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ไม่มีโครงการโขง ชี มูล ในปี 2532 น้อยและพี่ชายก็คงจะไม่ได้เป็นจิ้งหรีดในขณะนี้"* (วีระ สุดสังข์, 2542: 169) คำกล่าวนี้แสดงว่า ศัตรูที่แท้จริงของประชาชนคือรัฐบาลด้วยเช่นกัน เพราะหากไม่มีนโยบายของรัฐเข้ามาทำฝายสร้างเขื่อนภายในชุมชน วิถีชีวิตของชาวชนบทก็ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เกิดปัญหาภายในชุมชน น้อยและพี่ชายก็ไม่เกิดความบาดหมางกัน

เช่นเดียวกับเรื่อง "คนค้านเขื่อน" (2534) ของสังคม สัญจร ผู้เขียนเสนอเรื่องราวการคัดค้านเขื่อนผ่านผู้เล่าเรื่องที่เล่าถึงครอบครัวของ "ลำพู" ซึ่งพ่อของเธอเป็นคนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน คอยคัดค้านด้วยการไม่ยอมย้ายออกจากบ้านที่อยู่ในพื้นที่การสร้างเขื่อน ด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นถิ่นเกิดที่ได้อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย

'ย้ายออกแล้วเขาจะให้เงินชดเชยเอ็ง' แกทวนคำ 'เงินที่เขาจะจ่ายให้เอ็งถึงมันจะมากแค่ไหนมันก็ซื้อไม่ได้หรอกกระดูกปู่ย่าฝังอยู่ดินที่เอ็งเหยียบ ต้นไม้แต่ละต้นปู่กับย่าดูแลด้วยความยากลำบากจนออกดอกออกผลเลี้ยงเอ็งเลี้ยงข้ามาจนโต วัดวาที่โคตรเหง้าสร้างไว้เมื่อร้อยกว่าปีเงินมันซื้อไม่ได้หรอก คนที่ออกแรงถางบุกเบิกจากป่าจากรกจากดินที่ไม่มีค่าอะไรเขาจับจองกันมาเดี๋ยวนี้ฝังอยู่ใต้ดิน ข้ามันเป็นผู้อาศัยเท่านั้น ข้ามีหน้าที่ต้องรักษา แต่ข้าขายมันไม่ได้ มันเป็นผืนดินที่ให้ชีวิตกับข้า

(สังคม สัญจร, 2542: 10-11)

ด้วยเหตุที่พ่อของลำพูไม่ย้ายออกจากพื้นที่การสร้างเขื่อน ทำให้เกิดความบาดหมางกับผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนราชการและเป็นผู้รับผิดชอบจัดการย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่

ลำพูหลบสายตาไม่กล้าสู้หน้าคนที่หล่อนเรียกว่าผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งหลังจากที่มีโครงการสร้างเขื่อนขวางลำน้ำ เขาก็เป็นธุระให้หน่วยงานราชการที่เป็นเจ้าของโครงการในการจัดสรรผลประโยชน์ให้ชาวบ้าน โดยนำไปชี้จุดน้ำท่วมและแนะนำว่าที่ไหนควรจะจ่ายเท่าไหร่เพื่อแลกกับเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของชาวบ้านเพิ่งจะระเบิดหินที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> หัวงานสร้างฐานเขื่อน สร้อยทองบนคอของเขาก็เส้นใหญ่ขึ้นพร้อมกับมอเตอร์ไซค์คันใหม่เอี่ยม ที่ไม่มีใครรู้ว่าเอาเงินจากไหนมาซื้อ
>
> (สังคม สัญจร, 2542: 12)

จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้สร้างพฤติกรรมของตัวละครผู้ใหญ่บ้านที่มีพฤติกรรมในด้านลบและเป็นปฏิปักษ์กับชาวบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทัศนคติของผู้เขียนที่มีต่อเจ้าหน้าที่รัฐและเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐด้วยทางหนึ่ง การโต้กลับวาทกรรมการพัฒนาของรัฐจะเห็นได้จากพฤติกรรมของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐได้ทุจริตหาประโยชน์เข้าตนเองจากโครงการที่เขาเป็นผู้รับผิดชอบ ขณะเดียวกันผู้เขียนได้สร้างตัวละคร “นักศึกษา” มีพฤติกรรมในลักษณะตรงข้ามกับเจ้าหน้าที่รัฐ และได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้แก่ชาวบ้านด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่ตามมาหลังจากสร้างเขื่อนเสร็จ ทั้งยังชักชวนให้ชาวบ้านเข้ารวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องให้ยุติการสร้างเขื่อน บทบาทของนักศึกษาในเรื่องนี้สอดคล้องกับ “ชมรมนักศึกษาวิจัยสิ่งแวดล้อมมหาวิทยาลัยมหิดล” ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ผลเสียของโครงการพัฒนาของรัฐในด้านต่างๆ โดยใช้วารสาร*สารสิ่งแวดล้อม*เป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐที่เกี่ยวโยงกับปัญหาของสภาวะแวดล้อม อันจะนำไปสู่ขบวนการต่อสู้ของประชาชนในที่สุด (กิตติพร ใจบุญ, 2538: 42) ซึ่งในเรื่องนี้กล่าวถึงบทบาทของนักศึกษาที่ได้เผยแพร่ความรู้และอธิบายถึงผลกระทบตามมาให้ลำพูเข้าใจเหตุของการคัดค้านเขื่อน

> เขาเคยชวนให้หล่อนร่วมคัดค้านการสร้างเขื่อน โดยบอกให้หล่อนทราบถึงระดับน้ำท่วมที่แท้จริงซึ่งอาจจะสูงกว่าที่รับรู้ เล่าถึงความไม่จริงใจในการศึกษาถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนภาวะน้ำนิ่งอันนำมาซึ่งโรคระบาดเช่นโรคพยาธิใบไม้ในเลือด ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์สูญเสีย ปลาหลายชนิดที่ต้องสูญพันธุ์และน้ำเน่าที่จะเกิดขึ้นเหมือนกับเขื่อนอื่นๆ ที่สร้างก่อนหน้านี้และกำลังประสบปัญหาที่แก้ไม่ตกในปัจจุบัน
>
> (สังคม สัญจร, 2542: 13)

ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนอกจากจะส่งผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว ผู้เขียนได้เสนอผ่านการเผยแพร่ความรู้ของตัวละครนักศึกษาที่ได้ชี้แจงให้เห็นถึงผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมที่จะตามมาอีกด้วย

> ‘ถ้าเรายอมให้เขาสร้างเขื่อน มีโรงงานอุตสาหกรรม พี่ลำพูลองคิดดู พี่เคยทำนาบนที่ดินของตัวเอง เคยเหวี่ยงแหจับปลาในแม่น้ำ ก็ต้องมาเป็นสาวโรงงาน ทำงกๆ จากเช้าจรดเย็นให้เขาจิกหัวตามแต่นายจะเรียกใช้ ศักดิ์ศรีของคนลุ่มแม่น้ำจะเหลือเพียงลูกจ้างที่ไม่มีฝีมือของโรงงาน พี่พอใจหรือเปล่า’

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ลำพูยกมือขึ้นกุมหัวเหมือนอยากจะลืมเลือนก็แว่วคำผู้ใหญ่บ้านแทนที่

'ไอ้พวกนั้นมันรู้ได้ไง ว่าน้ำจะเน่าหรือเกิดโรคระบาด เขื่อนเขาออกแบบมาอย่างดี คนของรัฐบาลไม่โง่เป็นควายหรอก เขาสร้างเขื่อนกักน้ำไว้ให้เราทำนาตอนหน้าแล้ง พอมีไฟฟ้าก็มีโรงงาน พวกที่ตกงานก็มีงานทำ ยังว่าเขื่อนไม่ดีอีกเหรอ'

(สังคม สัญจร, 2542: 16)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ตัวละครนักศึกษามีบทบาทต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจต่อผลกระทบที่ตามมาของการสร้างเขื่อนว่าจะส่งผลร้ายต่อวิถีชุมชน และอาจทำให้ชาวบ้านไร้อาชีพ ไร้ที่ดินทำกิน แต่ตัวละครผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นตัวแทนของราชการกลับมองว่ากลุ่มนักศึกษาที่เข้ามาคัดค้านการสร้างเขื่อนเป็นพวกขัดขวางความเจริญของบ้านเมือง *"กูบอกแล้วไอ้พวกค้านเขื่อน ประเทศชาติเขาจะพัฒนาถึงได้สร้างเขื่อนให้มีไฟฟ้าใช้ พวกมึงก็พากันขัดขวาง"* (สังคม สัญจร, 2542: 13) ซึ่งความไม่พอใจของผู้ใหญ่บ้านที่มีต่อนักศึกษานี้นำไปสู่จุดสุดยอดของเรื่อง (climax) ด้วยเหตุที่ว่า นักศึกษาต้องการว่าจ้างเรือข้ามฟากไปหากลุ่มเพื่อนที่เข้ามาร่วมคัดค้านเขื่อนด้วยกันซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำที่จะสร้างเขื่อนขวางลำน้ำนี้ เมื่อผู้ใหญ่ได้ยินดังนั้นก็ตอบกลับไปว่า *"ไม่มีเรือลำไหนพาเอ็งข้ามฟากหรอก" ผู้ใหญ่บ้านที่นั่งข้างลำพูตะโกนตอบ "คนที่นี่รับเงินชดเชยคุ้มแล้วไปปลุกระดมที่อื่นเถอะ ไอ้พวกค้านเขื่อน"* (สังคม สัญจร, 2542: 13) ตัวละครนักศึกษาเมื่อได้ยินผู้ใหญ่พูดเช่นนั้นแล้ว จึงตอบกลับไปว่า

"เอาละ" ชายหนุ่มพูดเสียงดังประดุจตัดสินใจในบางสิ่ง

"เมื่อพวกพี่ไม่พาผมข้ามไป ผมก็จะว่ายข้ามไปเองละ แต่ขอบอกให้รู้ก่อนว่า ถึงผมจะไม่ใช่คนที่นี่ และไม่ได้รับเงินชดเชยเล็กๆ น้อยๆ ที่มาฟาดหัวสิ่งที่พวกผมทำเพราะเสียดายผืนดินที่ปู่ย่ารักษามา เสียดายผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ เขาสูดลมหายใจเข้าปอดหนักๆ

"เสียดายที่ไม่มีลูกหลานของคนถิ่นนี้ รักษาต่อไป"

จบคำเขาก็พุ่งตัวลงลำน้ำที่ค่อนข้างไหลเชี่ยวออกแรงว่ายไปเบื้องหน้า

(สังคม สัญจร, 2542: 13)

กลุ่มคนที่ล้อมวงเล่นหมากรุกต่างวิพากษ์วิจารณ์ว่าเด็กหนุ่มนักศึกษาจะสามารถว่ายข้ามฝั่งไปได้หรือไม่ ลำพูจึงตะโกนขอความช่วยเหลือให้คนในกลุ่มนั้นลงไปช่วย มีคนหนึ่งรีบลงไปแก้เชือกผูกเรือ แต่แล้วผู้ใหญ่บ้านกลับตะโกนห้ามไม่ให้ลงไปช่วยเหลือ พร้อมทั้งข่มขู่ชายคนนั้นด้วยว่า

"มึงไม่ต้องไปช่วยมัน" ผู้ใหญ่บ้านสั่งต่อ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

“โธ่ ผู้ใหญ่ น้ำเชี่ยวขนาดนี้ พวกผมอยู่มาแต่อ้อนแต่ออกยังไม่กล้าว่ายข้ามเลย ผู้ใหญ่จะปล่อยให้มันตายต่อหน้าต่อตาเหรอ

“แล้วมึงผลักมันตกน้ำหรือเปล่า” ผู้ใหญ่บ้านย้อนถามแล้วตอบเอง

“ก็เปล่า มันกระโดดลงไปเอามันจะเป็นจะตายก็เรื่องของมัน มึงอย่าลืมสิ เงินที่มึงกู้กูไปมึงยังไม่ได้คืน และที่ดินของมึงก็กูนี้แหละที่บอกหลวงว่าต้องจ่ายให้มึงมากๆ เพราะมีไม้ผลเยอะทั้งที่ไม้พวกนั้นมันก็โตของมันขึ้นเอง ขืนมึงเอาเรือออกไปช่วยมัน กูจะบอกหลวงว่าที่ดินของมึงน้ำไม่ท่วมไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย แล้วกูจะฟ้องมึงฐานฉ้อโกงเงินกู”

(สังคม สัญจร, 2542: 14-15)

บทสนทนาข้างต้นนี้ ได้แสดงให้เห็นการทุจริตด้วยการใช้อำนาจข่มขู่ประชาชนของเจ้าหน้าที่รัฐ และการใช้ความเหนือกว่าหาประโยชน์ให้กับตนเอง และการที่ผู้ใหญ่บ้านห้ามใครลงไปช่วยเหลือนักศึกษา สื่อถึงความโหดร้ายและทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีต่อกลุ่มนักศึกษาที่มาคัดค้านเรื่องเขื่อน ผู้เขียนได้ใช้ตัวละครลำพูวิพากษ์พฤติกรรมที่ไม่เหมาะของผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านที่อยู่ในเหตุการณ์นี้

“ผู้ใหญ่ใจร้ายเห็นแก่ได้ ถึงเขาจะไม่ใช่คนถิ่นเดียวกับเรา แต่เขาก็หวังดี ไม่อยากให้เราไปอยู่ที่แห้งแล้งไม่อยากให้พวกเราต้องแยกจากกันคนละทิศละทางเขาหวงแผ่นดินของเรามากกว่าเราเสียอีก พอได้เงินมานิดหน่อยก็ปิดปากเงียบ”

(สังคม สัญจร, 2542: 15)

การวิพากษ์พฤติกรรมของผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านของลำพูในข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของกลุ่มนักศึกษาในลักษณะ “การทำแทน” ตามแนวคิดอารยะขัดขืน ที่หมายถึง การปฏิบัติหรือดำเนินงานในกิจกรรมที่เป็นภารกิจหรือกิจกรรมปกติของหน่วยงานรัฐหรือราชการ โดยภาคประชาชนหรือขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่เข้าไปทำกิจกรรมหรือภารกิจที่รัฐเคยปฏิบัติ (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 113) ผู้เขียนวิพากษ์ความอ่อนแอของรัฐที่ไม่สามารถให้ความช่วยเหลือชาวบ้านให้มีความเป็นอยู่ที่ดีได้ ในเรื่องนี้กลุ่มนักศึกษาปฏิบัติการทำแทนรัฐด้วยการพยายามช่วยเหลือชาวบ้านให้สามารถดำรงชีวิตในถิ่นเกิดที่มีความอุดมสมบูรณ์ และพยายามรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้คงอยู่ดังเดิม

ในตอนจบของเรื่องนี้ผู้เขียนได้เสนอตอนจบแบบหักมุมและได้เฉลยคำตอบท้ายเรื่องว่าคนที่จมน้ำเสียชีวิตกลับเป็นพ่อของลำพูชาวบ้านผู้คัดค้านการสร้างเขื่อน เมื่อลำพูทราบว่าพ่อของตนเป็นคนที่จมน้ำเสียชีวิตในขณะที่ช่วยนักศึกษาว่ายน้ำข้ามแม่น้ำกลับไปหาเพื่อนอีกฝั่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หนึ่ง ทำให้ลำพูเข้าใจการเสียสละชีวิตพ่อของเธอที่เคยพูดไว้ว่า *"เมื่อข้าตายไป หน้าที่ของข้าก็สิ้นสุดลง ส่วนพวกเอ็งจะทำหน้าที่ต่อหรือไม่มันเรื่องของเอ็ง"* (สังคม สัญจร, 2542: 19) จากคำพูดของตัวละครและการจบเรื่องแบบหักมุมด้วยการให้ชาวบ้านเจ้าของท้องถิ่นเป็นผู้จบชีวิตแทนนักศึกษานั้น แสดงถึงการล่มสลายของวิถีชุมชนในท้องถิ่นที่ต้องย้ายออกจากพื้นที่และความพ่ายแพ้ของประชาชนต่ออำนาจรัฐ

เรื่อง "คอมมิวนิสต์ยังไม่สิ้น" (2535) ของสังคม สัญจร ผู้เขียนเสนอเรื่องที่เล่าถึงตัวละคร "ภาพ" นักศึกษาที่เดินทางมาเข้ามาสมทบกับ "ชด" นักศึกษาหนุ่มรุ่นพี่ซึ่งเป็นแกนนำชาวบ้านการมาชุมนุมประท้วงรัฐบาลเพื่อเรียกร้องความชอบธรรมในการจัดสรรให้มีที่ดินทำกิน

> "สวัสดี พี่ชด" ชายหนุ่มผู้มาใหม่ร้องทัก
>
> คนที่เพิ่งก้าวลงจากเวทีหันตามเสียงเรียก หรี่ตาเล็กน้อยคล้ายปรับสายตาให้เข้ากับแสงหลังเวทีที่ไม่มีสปอตไลท์ส่อง
>
> "ภาพเองเหรอ" เอ่ยชื่อคนทักด้วยความคุ้นเคยก่อนถามต่อ "มาได้ยังไง รามคำแหงกำลังสอบอยู่ ไม่เข้าห้องสอบเหรอ"
>
> "จดหมายที่พี่เขียนบอกว่าหมู่บ้านนี้ร้อนแทบลุกเป็นไฟแล้วพี่คิดว่าผมจะมีจิตใจเข้าห้องสอบกระนั้นหรือ"
>
> (สังคม สัญจร, 2542: 32)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า นักศึกษาที่เข้ามาชุมนุมประท้วงเป็นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ในช่วงทศวรรษ 2530 มีการจัดตั้งขบวนการนักกิจกรรมจากมหาวิทยาลัยรามคำแหงที่มีการแบ่งสังกัดกลุ่มค่ายอาสาพัฒนาออกเป็นกลุ่ม 5 ค่าย ประกอบด้วยค่ายรามล้านนา ค่ายรามทักษิณ ค่ายรามอีสาน ค่ายรามมหาวิทยาลัยรามคำแหง (ค่าย มร.) และค่ายศึกษาพัฒนาชาวไทยภูเขา โดยแต่ละค่ายมุ่งสนใจปัญหาพี่น้องประชาชนในชนบท โดยจะพานักศึกษาใหม่ลงไปสัมผัสความเป็นอยู่ในชนบท ศึกษาหาข้อมูลปัญหาต่างๆ ของประชาชนในชนบทโดยหวังที่จะก่อรูปจิตสำนึกทางการเมืองให้กับนักศึกษาใหม่ที่ควรรับเอาภาระทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตด้วย แต่ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้เสนอว่ารัฐมองนักศึกษาที่กิจกรรมการเข้าร่วมพัฒนาพื้นที่ชนบทและการเข้าร่วมประท้วงกับชาวบ้านเป็นพวกคอมมิวนิสต์

> 'พวกเรากับชาวบ้านร่วมกันคัดค้านบนฐานของเหตุผลและสันติ แต่พวกที่กินภาษีจากประชาชนไปปล่อยข่าวว่า พวกที่มาเป็นคอมมิวนิสต์' สีหน้าชดเครียดขึ้น
>
> 'คอมมิวนิสต์' ภาพทวนคำ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

‘เป็นไปได้เหรอพี่ผมไม่ยักรู้ว่ามีคอมมิวนิสต์เหลืออยู่ ทั่วโลกตื่นตัวกับกระแสประชาธิปไตย แม้แต่รัสเซียเองยังใช้เปเรสตรอยก้า จนเอาไปเอามาแต่ละรัฐก็ประกาศแยกตัวเป็นเอกราชและปกครองด้วยประชาธิปไตย ยังมีคนที่มีความคิดล้าหลังเช่นนั้นอีกหรือ’

‘แต่พี่ไม่คิดว่าพวกเขาล้าหลังหรือโง่งมหรอก’ ชดแย้งก่อนเน้นเสียงหนัก

‘พวกเขาถูกสอนถูกสร้างให้คิดและเชื่อว่าใครก็ตามที่มีความเห็นแตกต่างจากผู้ปกครอง หรือมีปากมีเสียง ต้องเป็นพวกก่อความไม่สงบพวกกวนเมืองแล้วก็ยัดเยียดคำว่าคอมมิวนิสต์ให้ เพื่ออะไรรู้มั้ย?’ ภาพนิ่งเฉยไม่ตอบคำ ชดจึงพูดต่อ

‘เพื่อจะได้มีความชอบธรรม ถ้าต้องใช้กำลังปราบอย่างรุนแรง’

(สังคม สัญจร, 2536: 33)

ผู้เขียนได้เสนอภาพว่าภาครัฐได้ใส่ร้ายนักศึกษาว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์มาเป็นส่วนในการสร้างโครงเรื่องของเรื่องสั้นเรื่องนี้ ดังที่ปรากฏว่า *“เพื่อสร้างความชอบธรรม ถ้าต้องการใช้กำลังปราบปรามอย่างรุนแรง”* (สังคม สัญจร, 2536: 33) บทสนทนาระหว่างตัวละครข้างต้นสอดคล้องบริบททางสังคมที่ผู้เขียนประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นอยู่ในช่วง พ.ศ. 2535 กระแสคอมมิวนิสต์ได้จางหายไปจากสังคมไทยแล้ว เนื่องจากมีการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยตั้งแต่ครั้งรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. 2523-2531) ที่ใช้นโยบาย 66/2523 และ 65/2525 เปิดโอกาสให้กลุ่มนักศึกษาที่เข้าร่วมขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศออกจากป่าโดยที่ไม่มีความผิดทางกฎหมายเข้ามาร่วมพัฒนาชาติ ขณะเดียวกันในบริบทสังคมโลกประเทศรัสเซียหรือสหภาพโซเวียตที่แต่เดิมประเทศนี้ปกครองด้วยระบอบคอมมิวนิสต์ แต่ใน พ.ศ. 2535 (ค.ศ. 1992) สหภาพโซเวียตได้ล่มสลายไปแล้ว ชื่อสหภาพโซเวียตเป็นชื่อเรียกระหว่าง ค.ศ. 1922–1991 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่นายมิคาอิล กอร์บาชอฟ (Mikhail Gorbachev) ผู้นำของสหภาพโซเวียตขณะนั้นได้เดินหน้าปฏิรูปเศรษฐกิจและการเมืองของสหภาพโซเวียต ภายใต้โครงการเปเรสตรอยกาและกลาสต์น็อต (Perestroika and Glasnost) ซึ่งเป็นนโยบายลดความแข็งกร้าวของการปกครองผ่อนปรนกฎเกณฑ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจการเพิ่มสิทธิเสรีภาพของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นเจ้าของธุรกิจส่วนบุคคล การปฏิรูปดังกล่าวทำให้ประชาชนในสหภาพโซเวียตตระหนักถึงเสรีภาพในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดการล่มสลายของสหภาพโซเวียตใน ค.ศ. 1991 ในที่สุด

นักศึกษาเหล่านี้ถูกรัฐกล่าวหาว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์ โดยให้ภาพลักษณ์ของการเป็นผู้ร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ ดังนี้ *“ลักษณะของคอมมิวนิสต์เป็นคนหนุ่มสาวต่างถิ่น ผู้ชายชอบไว้ผมยาวใส่เสื้อยืดสีขาวกางเกงยีนส์ขาดๆ สะพายย่ามที่มีหนังสือปลุกระดมชอบใช้คำพูดแปลกๆ*

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เช่น มวลชนของเรา เพื่อพี่น้องประชาชน อะไรทำนองนี้” (สังคม สัญจร, 2536: 34) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจของรัฐในการสร้างวาทกรรมให้เป็นที่รับรู้ของคนในสังคม และมีปรากฏดังนี้

> “พวกเขายังมีกลไกที่ได้เปรียบ ใช้สื่อแทบทุกช่องทาง ทั้งโทรทัศน์ วิทยุ หอกระจายข่าวในหมู่บ้านแต่ยังดีที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อใจเรา อาจจะเป็นเพราะพวกเราเคยมาออกค่ายสร้างธนาคารข้าว หรือไม่ก็อาจเป็น**เพราะโครงการระยำนั่น มันทำความเดือดร้อนให้ชาวบ้านมากจนพวกเขารู้ว่าถ้าไม่ลุกขึ้นสู้ก็จะไม่เหลืออะไร**” เขาถอนหายใจเฮือกใหญ่ ทอดสายตามองคนบนเวที ที่กำลังวิจารณ์โครงการอย่างเผ็ดร้อน
>
> “แล้วชาวบ้านจะชุมนุมอีกนานแค่ไหน”
>
> “พี่ก็ไม่รู้เหมือนกัน**ใจของชาวบ้านเองอยากจะรวมตัวกันอย่างนี้เรียกร้องไป จนกว่าจะได้สิทธิอันพึงมีพึงได้ของเขากลับคืน** แต่ตัวพี่อยากจะสลายม็อบโดยไว ถ้าอารมณ์ม็อบขึ้นแรงกว่านี้เกิดปะทะกันหัวแตกสักคนสองคนเรื่องมันจะยาว และอาจจะเป็นข้ออ้างให้มีการปราบอย่างรุนแรง” แววว่าวิตกปรากฏขึ้นชั่วแวบเดียวก็หายไปคล้ายระงับความรู้สึกได้
>
> (สังคม สัญจร, 2536: 34)

จากข้อความข้างต้นที่ผู้วิจัยได้เน้นข้อความไว้นั้น เป็นสิ่งที่สื่อถึงความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมในทศวรรษ 2530 โดยจะเห็นได้จากคำพูดของชดที่ว่า *“เพราะโครงการระยำนั่น มันทำความเดือดร้อนให้ชาวบ้านมากจนพวกเขารู้ว่าถ้าไม่ลุกขึ้นสู้ก็จะไม่เหลืออะไร”* และ *“ใจของชาวบ้านเองอยากจะรวมตัวกันอย่างนี้เรียกร้องไป จนกว่าจะได้สิทธิอันพึงมีพึงได้ของเขากลับคืน”* (สังคม สัญจร, 2536: 34)

ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ความคิดในการรวมกลุ่มชุมนุมของชาวบ้านที่เข้ามาประท้วงรัฐบาลนั้นเกิดขึ้นจากความคิดของชาวบ้านเอง โดยเป็นการรวมกลุ่มของผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการของภาครัฐที่ทำให้ราษฎรปราศจากที่ดินทำกิน ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องนี้ ไม่สามารถนำแนวการวิเคราะห์แบบชนชั้นหรือลัทธิมากซ์มาอธิบายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ได้ เนื่องจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นผลมาจากความแตกต่างทางผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจภายในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต-วิถีการผลิต ที่มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็นชนชั้นใหญ่ๆ อันได้แก่ เจ้าของที่ดิน นายทุนอุตสาหกรรม และชนชั้นกรรมาชีพ แต่ขบวนการเรียกร้องที่เกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ มาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์และการจัดหาสวัสดิการ การต่อสู้เพื่อให้รับรองสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ความขัดแย้งที่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เกิดขึ้นในเรื่องนี้สามารถวิเคราะห์ในกรอบ “ขบวนการทางสังคมใหม่” ที่สามารถอธิบายการเกิดขึ้นของการรวมกลุ่มประท้วงเป็นขบวนการทางสังคมในแง่ที่ว่า ไม่ได้ใช้ “อาชีพ” หรือ “ชนชั้น” เป็นตัวเชื่อมประสาน และพื้นที่การกระทำการของขบวนการทางสังคมใหม่ (ม็อบ) จึงไม่ใช่ “รัฐ” หรือ “เศรษฐกิจ” แต่อยู่ใน “สังคม” หรือ “วัฒนธรรม” อีกทั้งยังมีลักษณะที่กว้างขวางกว่าขอบเขตของประเด็นด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้เนื่องจากผลด้านลบของการพัฒนาสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นมีลักษณะที่กว้างขวาง และไม่ได้กระทบเพียงบางชนชั้นหรือบางกลุ่มคน หากกระทบต่อ “สังคม” ในวงกว้าง ขบวนการทางสังคมแบบใหม่จึงมีลักษณะไม่เป็น “ชนชั้น” ซึ่งกรอบวิเคราะห์แบบลัทธิมากซ์ไม่สามารถอธิบายได้อย่างครอบคลุม

ถึงแม้ว่าจะมีชื่อเรื่องว่า “คอมมิวนิสต์ยังไม่สิ้น” ที่ผู้เขียนต้องการบอกว่าเรื่องสั้นเรื่องนี้อยู่ในกรอบลัทธิมากซ์หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” แต่ในข้อความที่ผู้วิจัยได้เน้นไว้นั้นบ่งบอกว่าเรื่องสั้นเรื่องนี้ได้แปรเปลี่ยนไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตแล้วโดยสิ้นเชิงอันเป็นผลมาจากบริบททางสังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไป เรื่องสั้นเรื่องนี้ผู้เขียนประพันธ์ขึ้นเมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2535 บริบททางสังคมใน พ.ศ. 2535 เป็นช่วงที่ระบอบการเมืองการปกครองของไทยกำลังก้าวเข้าสู่ประชาธิปไตยอย่างเต็มตัว โดยเห็นได้จากการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนนับจาก พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา มีการประท้วง การเดินขบวนเกิดขึ้น มีองค์กรมวลชนใหม่ๆ จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มคนหลากหลายอาชีพ จาก พ.ศ. 2521 มีการเดินขบวนประท้วง 42 ครั้ง เพิ่มเป็น 170 ครั้ง ใน พ.ศ. 2533 (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 34-35) และในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ได้เกิดเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของการเมืองการปกครองไทยที่เรียกว่าเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เป็นปฏิกิริยาของประชาชนต่อกระบวนการทางการเมืองที่พยายามยึดอำนาจรัฐแบบเก่า (อำนาจของกลุ่มทหาร) ซึ่งเหตุการณ์นี้เป็นการชุมนุมประท้วงของประชาชนในทุกสาขาอาชีพและทุกระดับชั้นของสังคม โดยเฉพาะพลังของกลุ่มประชาชนชนชั้นกลางที่เติบโตและมีพลังขึ้นมากในทศวรรษ 2530 (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550: 222)

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเสนอการใช้อำนาจไม่ชอบธรรมซึ่งเป็นการวิพากษ์การทำงานรัฐและการใช้อำนาจทางการทหารภายใต้กฎอัยการศึกผ่านโครงเรื่อง และส่งผลไปยังตอนจบของเรื่อง ดังที่ปรากฏในฉากและบทสนทนาต่างๆ ในเรื่องสั้น ดังนี้

> ‘พวกเขาถูกสอนถูกสร้างให้คิดและเชื่อว่าใครก็ตามที่มีความเห็นแตกต่างจากผู้ปกครอง หรือมีปากมีเสียง ต้องเป็นพวกก่อความไม่สงบพวกกวนเมืองแล้วก็ยัดเยียดคำว่าคอมมิวนิสต์ให้ เพื่ออะไรรู้มั้ย?’ ภาพนิ่งเฉยไม่ตอบคำ ชดจึงพูดต่อ
>
> ‘เพื่อจะได้มีความชอบธรรม ถ้าต้องใช้กำลังปราบอย่างรุนแรง’
>
> (สังคม สัญจร, 2536: 33)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลสร้างวาทกรรมว่าด้วยคอมมิวนิสต์กล่าวหานักศึกษาที่มาช่วยบ้านชุมนุมประท้วงว่าเป็นผู้ก่อการร้ายและเป็นภัยต่อสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปราบปราม และโดยสร้างภาพของการเป็นคอมมิวนิสต์ให้คนในหมู่บ้านรับรู้ ดังนี้

> ลักษณะของคอมมิวนิสต์เป็นคนหนุ่มสาวต่างถิ่นผู้ชายชอบไว้ผมยาวใส่เสื้อยืดสีขาวกางเกงยีนส์ขาดๆ สะพายย่ามที่มีหนังสือปลุกระดมชอบใช้คำพูดแปลกๆ เช่น มวลชนของเรา เพื่อพี่น้องประชาชน อะไรทำนองนี้"
>
> (สังคม สัญจร, 2536: 34)

นอกจากจะสร้างภาพให้กลุ่มนักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์เพื่อเป็นสร้างความชอบธรรมในการจับกุมแล้ว ยังตรากฎอัยการศึกขึ้นมาเพื่อใช้ความรุนแรงในการจัดการได้โดยไม่ผิดกฎหมาย

> ถ้าอารมณ์ม๊อบขึ้นแรงกว่านี้เกิดปะทะกันหัวแตกสักคนสองคนเรื่องมันจะยาวและอาจจะเป็นข้ออ้างให้มีการปราบอย่างรุนแรง" แววิตกปรากฏขึ้นชั่วแวบเดียวก็หายไปคล้ายระงับความรู้สึกได้
>
> "พี่พูดเหมือนบ้านเมืองไม่มีขื่อไม่มีแป"
>
> "มีก็เหมือนกับไม่มี รู้มั๊ยที่นี่ยังอยู่ภายใต้กฎอัยการศึก" ชดนิ่งครู่ใหญ่ ก่อนพึมพำออกมาเบาๆ ประดุจพูดกับตัวเอง
>
> (สังคม สัญจร, 2536: 34)

จากตอนที่ได้ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นโครงเรื่องหลักที่นำไปสู่ตอนจบของเรื่องที่ว่าตัวละคร "ภาพ" นักศึกษารุ่นน้องต้องจบชีวิตลงด้วยเพราะทหารที่เข้ามาควบคุมการประท้วงยิงผิดคน ด้วยคิดว่าเป็น "ชด" ที่เป็นแกนนำกลุ่มประท้วง แต่การกระทำที่ผิดพลาดนี้กลับไม่มีความผิดทางกฎหมายด้วยเหตุที่ว่าหมู่บ้านนี้อยู่ภายใต้กฎอัยการศึกที่คุ้มครองการกระทำของทหาร กฎอัยการศึก กฎหมายซึ่งเป็นกฎหมายได้ตราขึ้นไว้สำหรับประกาศใช้เมื่อมีเหตุจำเป็นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง ในกรณีที่เกิดสงคราม การจลาจล ในเขตที่ประกาศใช้กฎอัยการศึกเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารมีอำนาจหน้าที่เหนือเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนในส่วนที่เกี่ยวกับการยุทธ์การระงับปราบปราม หรือการรักษาความสงบเรียบร้อย การที่ภาพจบชีวิตลงอย่างไม่ได้รับความเป็นธรรม ด้วยทหารที่ยิงนั้นกลับยิงซ้ำเพื่อไม่ให้ภาพสามารถฟื้นขึ้นมาเพื่อไปฟ้องร้องเอาผิดกับทหารได้ ทหารจึงใช้สิทธิของกฎอัยการศึกจบชีวิตภาพ เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงการตรากฎหมายเพื่อสนับสนุนการใช้อำนาจทางทหารในทางเหนือกว่าอำนาจของประชาชน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จากเหตุการณ์ข้างต้นอาจจะตีความได้ว่า การที่ผู้เขียนเสนอการใช้อำนาจทางทหารผ่านกฎอัยการศึกนี้เป็นการสื่อถึงการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ที่รัฐมีอำนาจเด็ดขาดในสังคม และยังสอดคล้องกับชื่อเรื่องที่ว่า “คอมมิวนิสต์ยังไม่สิ้น” ซึ่งคำว่า ‘ยังไม่สิ้น’ นี้ ผู้เขียนได้วิพากษ์ลักษณะของรัฐบาลทหารในช่วงเวลาที่ผู้เขียนได้ประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นมาคือ ในต้น พ.ศ. 2535 ซึ่งใกล้เคียงกับเหตุการณ์รัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ที่ได้ทำการปฏิวัติรัฐประหารรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดยมี พลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เป็นหัวหน้าคณะ รสช. พลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก พลอากาศเอกเกษตร โรจนนิล ผู้บัญชาการทหารอากาศ พลเรือเอก ประพัฒน์ กฤษณจันทร์ ผู้บัญชาการทหารเรือ เป็นรองหัวหน้าคณะ รสช. และพลเอกอิสระพงศ์ หนุนภักดี รองผู้บัญชาการทหารบก เป็นเลขานุการคณะ รสช. (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 261-262) ซึ่งการรัฐประหารครั้งนี้เปรียบได้กับทหารยึดอำนาจจากรัฐของประชาชน เนื่องจากรัฐบาลในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก นั่นก็หมายถึงเป็นยึดอำนาจจากประชาชน ทั้งนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าผู้เขียนได้ใช้วรรณกรรมในฐานะปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อตอบโต้อำนาจของภาครัฐที่ได้มาจากความไม่ชอบธรรม

จากตัวอย่างเรื่องข้างต้นจะเห็นได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เป็นการรวมตัวการก่อตัวใหม่ของสังคม โดยเป็นการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้นความเปลี่ยนแปลงในแบบแผนที่ดำรงอยู่ในสังคมบางประการ โดยเฉพาะด้านความอยุติธรรมและความเสมอภาค ยุทธวิธีที่นำมาเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จะมีทั้งการใช้สันติวิธี การใช้ความรุนแรง ซึ่งการใช้สันติวิธีที่ปรากฏในเรื่องจะเป็นการแสดงออกด้วยการเดินขบวนอย่างสงบ แต่ในบางครั้งเจ้าหน้าที่รัฐกลับไม่เข้าใจในการเรียกร้องเหล่านี้ก็มีส่วนทำให้เหตุการณ์บานปลายกลายเป็นการใช้ความรุนแรง และเกิดความสูญเสียในที่สุด

3. การเน้นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน

จากสภาพปัญหาสังคมไทยที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ก่อให้เกิดข้อจำกัดในการพัฒนาประเทศหลายประการจากกระบวนการพัฒนาของภาครัฐ ที่ไม่สามารถเข้าพัฒนาประเทศและประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีในทุกด้าน องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชนจึงมีส่วนเข้ามาช่วยรัฐในการทำหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขของประชาชนด้านต่างๆ สามารถสร้างบทบาทและเสนอแนวทางการพัฒนาประเทศที่หลากหลาย ที่ช่วยให้คนชนบทในหลายพื้นที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาสังคม ซึ่งไม่ได้เป็นการกีดขวางนโยบายการพัฒนาของรัฐ แต่เป็นไปเพื่อช่วยคลี่คลายปัญหาสังคมบางส่วน และเพื่อให้รัฐปรับนโยบายในการทำงาน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พัฒนา โดยการสรุปบทเรียนการทำงานจากการปฏิบัติ และแสวงหาทางเลือกใหม่ให้แก่กลุ่มผู้ด้วยโอกาสในสังคม โดยให้ความสำคัญที่การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้ด้อยโอกาส และนำเสนอปัญหาแก่สังคมในวงกว้าง เพื่อการรับรู้และการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นอกจากการช่วยเหลือบนพื้นฐานการกุศล และการสังคมสงเคราะห์อย่างเป็นระบบแล้ว ภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ดำเนินบทบาทสำคัญในการนำเสนอ และผลักดันการแก้ไขปัญหาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม ทั้งด้านสิทธิชุมชน ประชาธิปไตย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิทธิผู้บริโภค สิทธิมนุษยชน เด็ก ชนกลุ่มน้อย แรงงาน เป็นต้น (วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ, 2553: 15)

ภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนองค์กรที่ไม่อยู่ในกำกับของภาครัฐแต่มีส่วนสำคัญยิ่งในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิชนเผ่าเกษตรกรทางเลือก การพัฒนาชุมชนฟื้นฟูชนบทให้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง และเป็นตัวช่วยสำคัญที่ทำให้คนในชนบทรู้เท่าทันนโยบายการพัฒนาของรัฐ ลักษณะการทำงานของภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนมีการทำงานเป็นกลุ่มและรวมตัวกันเป็นเครือข่าย โดยภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนาชนบท เรื่องสั้นชนบทไทยใน พ.ศ. 2530-2539 มีเรื่องสั้นที่นำเสนอบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง “คำบนบานต่อศาลเจ้าพ่อในวันม็อบบุกทำเนียบ” (2539) ของวีระ สุดสังข์ ผู้เขียนได้เสนอเรื่องราวผ่านตัวละคร “ประดิษฐ์” ผู้ใหญ่บ้านที่มีฐานะอยู่ภายใต้กรอบอำนาจรัฐและอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับองค์กรพัฒนาเอกชน ถึงแม้ว่าประดิษฐ์และครอบครัวจะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แต่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งทางราชการในการเป็นผู้นำชุมชนคอยสอดส่องการประท้วงของกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงรัฐบาลเพื่อรายงานต่อกำนันและนายอำเภอ ประดิษฐ์รู้ว่าอำนาจที่ตนมีอยู่นั้นไม่สามารถยับยั้งการชุมนุมของชาวบ้านได้เนื่องจากมีผู้ชุมนุมเป็นจำนวนมากได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน จนประดิษฐ์ต้องไปบนบานต่อศาลเจ้าพ่อให้การชุมนุมประท้วงยุติลง

> “ข้าขอบนบานต่อเจ้าพ่อ ขออย่าให้พวกม็อบคนจนที่หน้าทำเนียบ จงอย่าได้ประสบผลสำเร็จในการเจรจากับรัฐบาล โดยเฉพาะพวกคัดค้านเรื่องเขื่อนเรื่องฝาย” เขาหยุดนิ่งไปครู่หนึ่งและครุ่นคิดหาคำแก้ตัวในการบนบานครั้งนี้แล้วเขาก็นึกถึงคำพูดของนายอำเภอ
>
> “การสร้างเขื่อนสร้างฝายเป็นการสร้างเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่ใช่เพื่อเห็นแก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง” เป็นคำพูดที่ดีเหลือเกิน แล้วเขาก็ลงท้ายว่า

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> “ถ้าหากรัฐบาลยอมอ่อนข้อต่อม็อบพวกนี้ บ้านเมืองก็จะวุ่นวายไปอีก เอะอะอะไรก็จะก่อม็อบเจรจาต่อรอง ขอบารมีและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อจงแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เพื่อเห็นแก่ชาติบ้านเมือง สาธุ...” แท้จริง เขาอยากพูดว่าเพื่อเห็นแก่เขา การที่พวกม็อบสมัชชาคนจนเจรจากับรัฐบาลได้สำเร็จจะเกิดผลกระทบต่อเขามากกว่าต่อชาติบ้านเมือง
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 57)

จากคำบนบานของผู้ใหญ่ประดิษฐ์ จะเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านการสร้างเขื่อนและฝายนั้นเป็นประชาสังคม ในเรื่องสั้นผู้เขียนได้เสนอว่า แนวคิดประชาสังคมไม่ได้เกิดจากความคิดริเริ่มของชาวบ้านเองแต่เป็นความคิดของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาผลักดันให้เกิดกระแสประชาสังคมในชนบทที่ให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิ และหน้าที่ที่ตนพึงมีในระบอบประชาธิปไตย โดยเป็นการพัฒนาสังคมด้วยการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน และเป็นส่วนผลักดันให้คนในสังคมชนบทมีการรวมกลุ่มชุมนุมขึ้นมาเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลสนใจความทุกข์ของประชาชนที่เป็นผลมาจากการพัฒนาของรัฐ

ผู้เขียนนำเสนอบทบาทของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนผ่านการของเล่าของประดิษฐ์ ที่การเข้ามาของกลุ่มองค์พัฒนาเอกชนทำให้ชาวบ้านแตกออกเป็น 2 กลุ่มคือระหว่างฝ่ายผู้ใหญ่บ้านกับฝ่ายองค์กรพัฒนาเอกชน

> กลุ่มผู้เรียกร้องเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาคำแนะนำของพวกเอ็นจีโอทำให้เห็นช่องทางการต่อสู้ นักหนังสือพิมพ์จากส่วนกลางทำพื้นที่ทำข่าว สารคดีเก็บข้อมูลศึกษาผลดีผลเสีย เรื่องราวของป่าบุ่งป่าทามถูกเผยแพร่สู่สาธารณชน ปัญหาของชาวบ้านจึงได้รับความสนใจและเด่นชัดมากขึ้น ส่วนการเคลื่อนไหวก็มีการรวบรวมรายชื่อผู้ได้รับความเสียหาย มีการประเมินความเสียหายเสนอต่อทางราชการ ตลอดจนให้มีการตั้งคณะกรรมการสามฝ่ายระหว่างตัวแทนของชาวบ้าน ตัวแทนของข้าราชการและนักวิชาการ, และเจ้าของโครงการโขง ชี มูล มีการเจรจารอบแล้วรอบเล่า ถ้าตกลงกันไม่ได้ กลุ่มผู้เรียกร้องก็รวบรวมเงินจากสมาชิก แบกข้าวสารใส่รถ เก็บเสื้อผ้าใส่กระเป๋าเดินทางไปประท้วงที่ศาลากลางจังหวัด จนกระทั่งเดินทางร่วมกับสมัชชาคนจนบุกทำเนียบ
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 61)

จากตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ด้วยการเป็นตัวกลางในการเชื่อม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประสานระหว่างองค์กรชาวบ้านกับกลุ่มภาคีต่างๆ ในสังคม เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้านผู้ประสบปัญหา และมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอเรื่องราวปัญหาของชุมชนผ่านสื่อมวลชน และเป็นตัวแทนประสานความร่วมมือในการทำงานกับนักวิชาการ เพื่อนำไปสู่หนทางการแก้ปัญหาได้ตรงจุด เช่นเดียวกับเรื่อง “จิ้งหรีดปั่น” (2539) ของวีระ สุดสังข์ ที่ได้นำเสนอเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน และประชาชนด้วยกันเองที่มีเหตุความขัดแย้งมาจากการสร้างเขื่อนได้แบ่งประชาชนออกเป็น 2 ฝ่าย โดยแต่ละฝ่ายมีผู้สนับสนุนคือองค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่รัฐ ผู้เขียนได้เสนอบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนผ่านผู้เล่าเรื่อง ดังนี้

> โชคดีหรือไม่ก็ไม่ทราบ ที่มีองค์กรพัฒนาเอกชน ประกอบด้วยชายหนุ่มหญิงสาวลงมาในพื้นที่ มาศึกษาระบบนิเวศป่าบุ่งป่าทาม ศึกษาวิถีชีวิตริมฝั่งน้ำ เขียนบทความสารคดี ผลกระทบจากโครงการโขง ชี มูล ผ่านหนังสือพิมพ์ นิตยสารต่างๆ จนสายตาหลายคู่หันลงมามองด้วยความสนใจ ในขณะที่นายอำเภอ สภาตำบล และชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งเห็นด้วยกับการสร้างฝาย แล้วก็วาดภาพอันเกิดประโยชน์จากฝายอย่างสวยหรูให้ชาวบ้านมีความหวัง ไม่ว่าจะเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งอุตสาหกรรม ประชาชนจะมีรายได้ จึงเป็นอันว่าระหว่างชาวบ้านก็ขัดแย้งกันเอง นักพัฒนาก็ขัดแย้งกับนายอำเภอเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ
>
> นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มนี้นี่เองที่ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้าน จนชาวบ้านกล้าลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิจากทางราชการท่ามกลางความหมั่นไส้จากชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่ง
>
> หลังจากนำปัญหาไปรวมกับสมัชชาคนและชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลนานถึง 99 วันและผ่านการพิสูจน์สิทธิ์ในการครอบครองพื้นที่ก็มีมติอนุมัติจ่ายค่าชดเชยให้กับประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝาย
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 170-171)

องค์กรพัฒนาเอกชนที่ปรากฏในเรื่องนี้ได้เข้ามามีบทบาทหน้าที่แทนรัฐที่ต้องการช่วยเหลือประชาชน แต่ในขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐซึ่งเป็นตัวแทนภาครัฐกลับกลายเป็นศัตรูของประชาชน จากตอนที่คัดมานี้จะเห็นได้ว่าผู้เขียนตอกย้ำบทบาทสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและมองว่าองค์กรนี้ที่มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ความรู้และร่วมแก้ไขปัญหาชุมชน ทำให้เห็นว่าบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งของภาคประชาสังคมมีการปฏิบัติตามแนวคิดทฤษฎีอารยะขัดขืนในลักษณะ “การทำแทน” (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 68; เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ข: 93) กล่าวคือ องค์กรพัฒนาเอกชนปฏิบัติหรือดำเนินงานในกิจกรรมที่เป็นภารกิจหรือกิจกรรมปกติของหน่วยงานรัฐหรือราชการ โดยเข้าไปทำกิจกรรมหรือภารกิจที่รัฐเคยปฏิบัติ ลดบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐลง ในขณะเดียวกันก็ถือได้ว่าอยู่ในลักษณะการท้าทายหรือ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เผชิญหน้ากับรัฐด้วยเช่นกัน ซึ่งการเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนไม่ได้มองว่ารัฐเป็นศัตรูหรือมุ่งช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เพียงต้องการปลดปล่อยตนเองจากอำนาจรัฐ เพื่อให้มีอิสระในการดำเนินนโยบายและกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ไม่ถูกแทรกแซง ควบคุม และบังคับจากรัฐ

ส่วนในเรื่อง “ยามเช้า” (2534) ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เป็นเรื่องราวของชายหนุ่มคนหนึ่งที่เขาต้องติดอยู่ในสถานีรถไฟแห่งหนึ่งทางตอนใต้ด้วยเหตุการณ์ประท้วงของเกษตรชาวสวนยาง ในตอนเช้าเมื่อเหตุการณ์ประท้วงยุติลงเขาได้เดินทางต่อด้วยรถไฟและกระโดดลงกลางทางทำให้ได้พบกับกลุ่มช่างซ่อมทางรถไฟที่ได้สนทนากันถึงเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงที่สถานีรถไฟแห่งนั้น และได้เกิดเหตุการณ์บานปลายกลายเป็นเหตุก่อจลาจลเผาหัวจักรรถไฟครั้งนี้มีผู้บาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก ตัวละครได้เล่าว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เกิดจากกลุ่มสหภาพแรงงานให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ประท้วง

> “แกก็รู้เรื่องนี้เหมือนกันนี่?” ชายร่างใหญ่มองผมด้วยสายตาตื่นเต้น “งั้นแกก็ต้องรู้เรื่องผู้จัดการโรงยางถูกจับตัวนั่นด้วยสิ แกบอกฉันว่าไงนะมัด?” เขาหันไปทางชายร่างเล็ก “พวกเขาจับผู้จัดการไปเป็นข้อต่อรองให้ตำรวจเร่งหาตัวฆาตกรใช่ไหมล่ะ? ฉันจำได้ว่าแกบอกอย่างนี้นะมัด แต่ในที่สุดพวกนั้นก็สร้างข่าวให้กลายเป็นว่าโจรจับผู้จัดการนั่นไปเรียกค่าไถ่ แล้วทั้งตำรวจทั้งทหารพรานก็ถูกส่งขึ้นมาล้อมเขาลูกนั้นไว้” เขาชี้ไปทางน้ำตกสายเล็กๆ “แน่ละ แกเคยบอกฉันเองนี่มัด ว่าลำพังแต่พวกเขาน่ะไม่มีวิธีต่อสู้ไหนที่เป็นไปได้มากกว่าพวกโจรหรอก จนกว่าจะมีคนที่มีความรู้ดีๆ อย่างพวกสหภาพอะไรนั่นมาคอยชี้แนะนั่นแหละ เฮอะ! แล้วสหภาพก็สอนให้พวกเขารู้จักการประท้วง อย่างที่แกเรียกว่า อะไรนะมัด?... อหิงสา... เออ... อหิงสา- การต่อสู้อย่างสันติ แต่มีใครฟังพวกเขาบ้างล่ะ? จนพวกเขาต้องยกกันมาปิดทางรถไฟเพื่อต่อรองนั่นแหละ มันถึงเกิดเรื่องขึ้นในที่สุด, พวกเขาก็ยังต้องเป็นโจรอยู่ดี จริงไหมมัด?”
>
> (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 88-89)

จากตัวอย่างบทสนทนาข้างต้นได้กล่าวถึง กลุ่มสหภาพแรงงานที่มีบทบาทสนับสนุนกลุ่มผู้ชุมนุมให้มาประท้วงเรียกร้องจากภาครัฐ กลุ่มสหภาพแรงงานเป็นองค์กรภาคประชาชนที่มีบทบาทเช่นเดียวกับองค์กรพัฒนาเอกชน จัดตั้งขึ้นโดยคนงานและเป็นอิสระจากอำนาจของรัฐบาล นายจ้าง และมีการบริหารตามระบอบประชาธิปไตยที่สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนดและควบคุมนโยบายต่างๆ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, 2545: 149)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้เสนอว่าเหตุการณ์การประท้วงที่เกิดขึ้นจากบทบาทของสหภาพแรงงานที่เข้าสนับสนุนการชุมนุมประท้วงนั้น มีส่วนสำคัญที่ทำให้ประชาชนในชนบทเกิดความตระหนักรู้ถึงสิทธิและการเรียนรู้การต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม จากตัวอย่างดังนี้

> “แกจะต้องไปยุ่งเกี่ยวกับอะไรอีก?!” มัดเสียงขุ่น “มีงานให้แกทำ มีข้าวให้แกกิน อิ่มท้อง แกต้องคิดอะไรอีก?”
>
> “ฉันก็ต้องคิดบ้างล่ะ อย่างน้อยพ่อแม่ฉันหรือญาติพี่น้องฉันก็ยังตัดยางอยู่ วันหนึ่งฉันเองอาจต้องกลับไปเป็นชาวสวนอีกฉันต้องเรียนรู้เรื่องนี้ไว้บ้างล่ะ เขาว่านี่เป็นการต่อสู้แบบใหม่ และมันเป็นวิธีเดียวที่คนอย่างเราๆ จะทำได้”
>
> “ฮ่ะ...ฮ่ะ... การต่อสู้แบบใหม่!” ชายร่างใหญ่ระเบิดเสียงหัวเราะจนมวนยาผล็อยหล่นจากปาก
>
> “แน่ละ มันอาจมีผิดพลาดบ้าง” เด็กหนุ่มว่า “แต่ก็ต้องค่อยๆ เรียนรู้กันไป วันหนึ่งมันต้องได้ผลเองแหละ อย่างว่าตอนนี้เราไม่มีพวกแดงให้วิ่งเข้าไปหา ทั้งเรายังทำแบบพวกนั้นไม่ได้อีกแล้วด้วย...”
>
> “ฮ่ะ...ฮ่ะ... แกโดนเข้าบ้างแล้วละมัด” ชายร่างใหญ่ยิ่งส่งเสียงหัวเราะดังกว่าเดิม “คนรุ่นเรามันเคยล้มเหลวกันมาแล้วนี่?!” (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 90-91)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้เขียนได้เสนอประเด็นทางการเมืองในสังคมใหม่ที่ไม่ใช่ตามแนวคิดลัทธิมากซ์อีกต่อไป แต่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามระบอบการปกครองและตามบริบทของสังคมที่ในอดีตสังคมไทยเชื่อว่าระบอบลัทธิมากซ์จะเป็นหนทางนำไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า ซึ่งแนวคิดนี้จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่การต่อสู้ที่เกิดขึ้นจะเป็นการเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นเป็นสำคัญ แต่ในเรื่องนี้ “การต่อสู้แบบใหม่” ที่ตัวละครกล่าวถึงนั้นจะเป็นการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิให้ตนเองและครอบครัวในการปกป้องรูปแบบและการดำเนินชีวิตอันเกิดจากความตระหนักรู้ในสิทธิและศักยภาพที่ตนมี

เรื่อง “งานเลี้ยงไม่เคยเลิกรา” (2538) ของสนั่น ชูสกุล เสนอเรื่องราวของตัวละคร ‘ตะวัน บุญเติม’ ที่เป็นผู้จัดงานเลี้ยงรุ่นของโรงเรียนเป็นประจำทุกปี จนเกิดการก่อตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา โดยแต่ละปีจะมีศิษย์ที่มีชื่อเสียงและมีบทบาทสำคัญในสังคมมาร่วมงานอยู่เสมอ และส่วนสำคัญในการขยายกิจการของกองทุนให้ก้าวหน้าไปสู่องค์กรสาธารณประโยชน์

> ทำเนียบองค์กรเอกชนของฝ่ายเอกชนสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ปรากฏชื่อมูลนิธิและสมาคมต่างๆ ที่เคยจดทะเบียนเอาไว้ไม่น้อยกว่าหนึ่งหมื่นห้าพันองค์กร ในนั้น คงมีไม่น้อยเลยที่ก่อเกิดและพัฒนามาจากงานเลี้ยงรุ่น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

งานเลี้ยงรุ่นของตะวัน บุญเติม และเพื่อนร่วมรุ่นให้งานเลี้ยงรุ่นมีสาระควรแก่การจดจำและกล่าวถึงมากขึ้น

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 130)

ในการจัดงานเลี้ยงรุ่นแต่ละครั้งจะมีเพื่อนเก่าของบุญเติมที่มีหน้าที่การงานสำคัญออกมาแนะนำแก่เพื่อนๆ ผู้เขียนได้ใช้ฉากเหล่านี้เล่าถึง การเกิดขึ้นและบทบาทสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชน ดังนี้

งานเลี้ยงรุ่นยังเบิกตัว “วัฒนา วงศ์วาน” ผู้หายไปจากระบบความทรงจำของเพื่อนฝูงกลับมาอีกครั้ง ก่อนหน้านั้น มีแต่ข่าวเขาจัดชุมนุมชาวสวนกาแฟ เรียกร้องให้รัฐบาลประกันราคากาแฟ ถัดมาก็ชุมนุมชาวสวนยางยึดสถานีรถไฟ แล้วถัดมาอีกเขาเป็นพ่อค้าขายข้าวสารอยู่อำเภอทุ่งสง เขาแสดงตัวในงานเลี้ยงรุ่นครั้งที่สามว่าเขาเป็นทนายความ...ทนายคนยาก

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 129)

จากประวัติของตัวละครข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้เขียนได้สอดแทรกเหตุการณ์การชุมนุมเรียกร้องซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทผลักดันให้เกิดขึ้น ต่อมาผู้เขียนได้เล่าถึงประวัติของสวัสดิ์ พูลทิพย์ที่เขาได้ต่อสู้จากความยากจนกลายเป็นนักธุรกิจชั้นนำของภาคใต้ และเข้าร่วมกับกลุ่มขบวนการต่อสู้ทางการเมืองจนมีบทบาททางการเมือง

เขาพยายามพัฒนาตนเองจนสามารถยืนอยู่แถวหน้าของขบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวทางการเมืองหลายครั้งในยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน แล้วศักยภาพทั้งหลายที่ได้รับการบ่มเพาะอยู่ในตัวเขา ทำให้วันนี้ยุคของการเงิน-เขาก็ยืนอยู่แถวหน้าเช่นกัน ในงานเลี้ยงวันนี้ เขาซ่อนไขมันหน้าท้องไว้ใต้เสื้อแจ๊คเก็ตสีขาว หลังเสื้อปักชื่อพรรคการเมืองชื่อดังของภาคใต้เพื่อนๆ ต่างลงความเห็นกันว่าอีกไม่ช้าไม่นานจะมีเพื่อนร่วมรุ่นอย่างน้อยคนหนึ่งเป็นนักการเมืองผู้มีบทบาทสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองไทย

(สนั่น ชูสกุล, 2542: 133)

การที่ผู้เขียนได้เล่าถึงประวัติตัวละครว่าเติบโตมาจากยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน ซึ่งตรงกับพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งนักศึกษาเหล่านี้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเมื่อมีนโยบาย 66/2523 และ 66/2525 ออกมาผู้เข้าร่วมขบวนการเหล่านี้ก็ได้ยุติบทบาทการเป็น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คอมมิวนิสต์ และได้กลับมารวมกลุ่มกับองค์กรพัฒนาเอกชนร่วมกันพัฒนาจนเกิดเครือข่ายที่เข้มแข็ง

บทบาทของกลุ่มองค์กรเอกชนนอกจากจะมีส่วนช่วยพัฒนาชนบทแล้ว องค์กรที่ก่อตั้งขึ้นจากเครือข่ายสถานศึกษาได้มีการตั้งมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา จะเห็นได้จากตัวอย่างตอนหนึ่งของเรื่อง

> เราได้เริ่มต้นทำอะไรที่จริงจังขึ้นแล้ว นี่เท่ากับเรากำลังคืนกำไรอย่างเป็นรูปธรรมให้แก่สังคม ขอให้เราตั้งขึ้นมาเป็นกองทุนการศึกษาให้แก่นักเรียนรุ่นน้อง ปีละห้าทุนสิบทุนก็ยังดี งานเลี้ยงรุ่นของเราจะไม่ใช่การดื่มกินแล้วแยกกันไปตัวใครตัวมันอีกแล้ว ผมเองถ้าเกิดมีเงินขึ้นมาบ้างก็จะบริจาคไม่อั้นเหมือนกัน แต่ตอนนี้จะต้องอั้นไว้แต่งเมียซะก่อน
>
> “กองทุนการศึกษา” ของเพื่อนร่วมรุ่นจึงถูกตั้งขึ้นในงานเลี้ยงรุ่นครั้งที่ห้า โดยมีการแต่งตั้งกรรมการสิบกว่าคนไประดมทุนเพิ่ม และประสานงานกับทางโรงเรียนเก่าต่อไป
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542:134)

นอกจากนี้ บทบาทขององค์กรสาธารณะมีการเติบโตขยายการดำเนินกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ด้วยเช่นกัน กล่าวคือนอกจากจะช่วยเหลือบนพื้นฐานการกุศลและการสงเคราะห์อย่างเป็นระบบแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนยังได้ดำเนินบทบาทสำคัญในการนำเสนอและผลักดันการแก้ไขปัญหาด้านประชาธิปไตยและสิทธิชุมชนด้วยทางหนึ่ง ดังจะเห็นได้จาก

> สมาคมศิษย์เก่าคึกคัก และมีเงินทุนดำเนินการมากขึ้นอย่างก้าวกระโดด สามารถซื้อห้องแถวห้องหนึ่งในตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชตั้งสำนักงานอย่างเป็นกิจลักษณะ นอกเหนือจากกิจกรรมมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนรุ่นน้องปีละสามสิบทุนแล้ว สมาคมศิษย์เก่ายังขยายบทบาทไปสู่การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ชนบทในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย นอกจากนั้นสมาคมยังมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยหลายครั้งด้วยกัน
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 139-140)

จากตัวอย่างเรื่องสั้นที่ได้นำเสนอ ได้แสดงถึงการเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชนกับบริการสาธารณะในสังคม ว่าเริ่มต้นจากความสมัครใจและการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคม ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ปรับบทบาทในการบริการสาธารณะโดยมอบหมายให้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาคเอกชน ภาคประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการจึงทำให้ขบวนการของภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนมีความสัมพันธ์กับการบริการสาธารณะมากขึ้น เพื่อพิจารณาภารกิจในบริการสาธารณะของภาครัฐที่มีภารกิจสำคัญ 2 ประการคือ ภารกิจพื้นฐานหรือบริการสาธารณะที่มีลักษณะทางการปกครอง ได้แก่ การรักษาความมั่นคงของประเทศและการรักษาความสงบสุขภายใน กับภารกิจรองหรือการบริการสาธารณะที่มีลักษณะทางอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และทางสังคมคือ การทำนุบำรุงเศรษฐกิจ การส่งเสริมสวัสดิการทางสังคม การให้การศึกษา การรักษาพยาบาล การขนส่งคมนาคม บริการสาธารณูปโภค เป็นต้น จะเห็นได้ว่า บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นและบริการสาธารณะต่างๆ กระบวนการขับเคลื่อนองค์กรพัฒนาเอกชนเช่นนี้ได้ช่วยให้มีการบริการช่วยเหลือพัฒนาสังคมหรือท้องถิ่นที่หลากหลายมากขึ้น และเป็นปัจจัยที่เสริมส่งให้มีการรวมตัวในลักษณะของการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาในสังคมไทย

จากวรรณกรรมเพื่อชีวิตสู่วรรณกรรมแนวคิดประชาสังคม

วรรณกรรมในฐานะที่เป็นผลผลิตของสังคมย่อมมีความสัมพันธ์กับสังคม การเปลี่ยนแปลงของสังคมย่อมส่งผลต่อวรรณกรรมด้วย นักเขียนได้ใช้กลวิธีการประพันธ์เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเรื่องราวอารมณ์ความรู้สึก และทัศนคติที่มีต่อสังคมออกมา วรรณกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะตัวในการถ่ายทอดปัญหาสังคม และในยุคหนึ่งนักเขียนนิยมใช้เป็นแนวทางในการเขียน ได้แก่ วรรณกรรมเพื่อชีวิต

วรรณกรรมเพื่อชีวิตเป็นวรรณกรรมแนวลัทธิมากซ์ที่นำเสนอความขัดแย้งของสังคมในมิติด้านเศรษฐกิจและการเมือง ความขัดแย้งในสังคมเกิดจากความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชนชั้นกรรมกรกับนายทุนหรืออำนาจรัฐด้วยการกดขี่ขูดรีด (นฤมิตร สอดสุข, 2547: 353; ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 129) เนื้อหาวรรณกรรมเพื่อชีวิตจะนำเสนอปัญหาสังคมโดยการวิเคราะห์ปัญหาและค้นหาต้นตอปัญหานั้น รวมทั้งสะท้อนสภาพความเลวร้ายและความอยุติธรรมในสังคมที่ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าวในลักษณะเห็นอกเห็นใจผู้ได้รับความอยุติธรรม ขณะเดียวกันวรรณกรรมเพื่อชีวิตต้องชี้แนวทางที่นำไปสู่สภาพที่ดีกว่า หรือเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ที่ตกอยู่เสียเปรียบนั้นมองเห็นแนวทางที่นำไปสู่สภาพที่ดีกว่า (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2543: 149)

จุดเริ่มต้นของวรรณกรรมเพื่อชีวิตเกิดขึ้นพร้อมกับกระแสการขยายตัวของขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในทศวรรษ 2490 ที่เริ่มมีการนำแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตมาใช้ในงานวรรณกรรมและได้ถูกกวาดล้างในยุคเผด็จการจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กิตติขจร ต่อมาในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีการนำวรรณกรรมในยุคทศวรรษ 2490 กลับมาพิมพ์อีกครั้ง เป็นการสืบทอดแนวคิดให้แก่นักเขียนรุ่นใหม่ ก่อให้เกิดความตื่นตัวและสนใจวรรณกรรมเพื่อชีวิตเพิ่มมากขึ้น หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516-เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมเพื่อชีวิตเนื่องจากประชาชนมีความตระหนักในสิทธิเสรีภาพที่ตนมีจึงใช้วรรณกรรมเพื่อชีวิตเป็นสื่อแสดงออกทางความคิดและเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ขึ้นทำให้นักศึกษาที่เข้าร่วมชุมนุมประท้วงต้องหลบหนีเข้าป่าไปเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ต่อมาในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เปิดโอกาสให้นักต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ 6 ตุลาคม 2519 กลับสู่เมืองโดยไม่มีความผิด ประกอบกับพรรคคอมมิวนิสต์เริ่มเสื่อมสลายลง ทำให้เกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับ “สูตรสำเร็จ” ของวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่มีความซ้ำซากของเนื้อหา ความไม่เป็นเอกภาพระหว่างรูปแบบและเนื้อหา การตั้งข้อสงสัยเรื่อง “ความจริงใจ” ของผู้เขียน มีการโจมตีประเด็นที่วรรณกรรมเพื่อชีวิตมีเป้าหมายเพื่อการเมืองเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้บรรยากาศทางการสังคมเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอันเป็นผลมาจากการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้วรรณกรรมเพื่อชีวิตคลายเงื่อนปมที่ผูกติดอยู่กับหลักการตามแนวคิดลัทธิมากซ์ลงไปมาก การเปิดแนวรบด้านวรรณกรรมหรือใช้วรรณกรรมเป็นอาวุธอย่างในยุคหลัง 14 ตุลาคม 2516 หายไปเกือบหมด การแต่งวรรณกรรมเพื่อชีวิตในลักษณะที่เป็น “สูตรสำเร็จ” คือต้องมีเนื้อหากล่าวถึงการต่อสู้ของนายทุนกับกรรมกร ชาวนากับอำนาจรัฐนายทุนที่ดิน อำนาจรัฐกลั่นแกล้ง การจับอาวุธต่อสู้ การหนีเข้าป่า ตลอดจนการเผยแพร่ประชาธิปไตยในหมู่บ้านของขบวนการนักศึกษา ฯลฯ กลายเป็นวรรณกรรมเพื่อชีวิตลักษณะ “ซ้ายน้ำเน่า” ทำให้เสื่อมความนิยมลงเรื่อยมา (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541: 73-74)

ในทศวรรษ 2530 เป็นที่น่าสังเกตว่านักเขียนได้ระบุว่าตนเองนั้นเป็นนักเขียนแนววรรณกรรมเพื่อชีวิตอยู่ เช่น วงเดือน ทองเจียวเขียนคำโปรยหน้าปกรวมเรื่องสั้นชุด*ทางเจ้าเสด็จ* ว่า “รวมเรื่องสั้นคัดสรร วรรณกรรมเพื่อชีวิต” กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ได้กล่าวถึงงานเขียนของเขาในวันแถลงข่าวงานรับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน (ซีไรต์) ประจำปี 2539 ว่า “เขาคือนักเขียนวรรณกรรมแนว ‘เพื่อชีวิต’ คนสุดท้าย” ซึ่งต่อมาเจน สงสมพันธุ์ได้เขียนไว้ในส่วนบันทึกสำนักพิมพ์ในหนังสือรวมเรื่องสั้นชุด*สะพานขาด*และ*คนใบเลี้ยงเดี่ยว* ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากเรื่องสั้นที่ได้ศึกษาพบว่าภาพตัวแทนต่างๆ ที่นักเขียนนำเสนอมีความแตกต่างไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตยุคก่อน โดยไม่ได้นำเสนอภาพความขัดแย้งทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องกับทางเศรษฐกิจหรือชนชั้นเป็นตัวกำหนด แต่เป็นการนำเสนอปัญหาความขัดแย้งทางสังคมและวัฒนธรรม วิถีชีวิต อัตลักษณ์ของคนในท้องถิ่นชนบทที่ได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เปลี่ยนแปลงไปตามวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ การเสนอภาพตัวแทนเช่นนี้ตรงตามกรอบแนวคิดประชาสังคม

นักเขียนส่วนใหญ่ที่ได้นำเรื่องสั้นมาศึกษานั้นยังใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบสัจนิยม อันเป็นแนวการเขียนที่นำเสนอภาพชีวิตและสังคมตามความเป็นจริง เสมือนให้วรรณกรรมทำหน้าที่เป็นกระจกส่องสภาพความเป็นไปของมนุษย์และสังคมอย่างเที่ยงตรงตามความเป็นจริง ไม่ปรุงแต่งสีสันให้สวยงามเพื่อกระตุ้นอารมณ์เพ้อฝัน (นพพร ประชากุล, 2552: 190) ภาพตัวแทนสังคมหรือการบรรยายฉากที่นำเสนอในเรื่องสั้น ผู้เขียนส่วนใหญ่มีการพรรณนาบรรยากาศของท้องถิ่นตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น โดยมีการบรรยายให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและได้บรรยากาศตามสายตาของผู้เขียน ซึ่งภาพที่ปรากฏจะเป็นภาพที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เช่น ในเรื่อง “ความไม่เอาไหนของคนไม่ไหน” (2542) ผู้เขียนได้บรรยายสภาพความแห้งแล้งของชนบทอีสานได้อย่างชัดเจนดังนี้

> เวลาผ่านไปผ่านสักอาทิตย์หนึ่ง เมล็ดข้าวโพด เมล็ดแตงโมก็พากันแทงยอดขึ้นจากหลุม หัวใจเขาพองโตและเอาใจใส่ดูแลต้นพืชเหล่านี้อย่างทะนุถนอม แต่เขาก็อดใจแป้วกับเปลวแดดไม่ได้ ตกตอนสายมาถึงตอนเที่ยงและล่วงไปตอนบ่าย ใบข้าวโพดอ่อนก็เหี่ยวลงจนก้านหัก ใบแตงโมก็ซีดเซียวเหี่ยวเฉาเพราะแสงแดดลวกร้อน เห็นแล้วก็พลอยอ่อนอกอ่อนใจ แม้แต่ปลูกข้าวโพดปลูกแตงโมมันก็ยากเย็นถึงเพียงนี้เชียวหรือ ยามเย็นและค่ำคืนถึงรุ่งเช้านั่นแหล่ะต้นพืชของเขาจึงสดชื่นเหยียดใบเขียวขึ้นได้บ้าง ทั้งนี้เพราะได้รับไอเย็นน้ำค้าง แต่พอตกถึงตอนสายมันก็เหมือนเดิม แม้เขาจะพยายามรดน้ำเช้าเย็นแล้วก็ตาม
>
> นับแต่ฝนทิ้งหายไป จนถึงกลางเดือนห้าก็ยังไม่มีฝนตกลงมาสักหยด แผ่นดินผืนนาร้อนระอุ เดินตีนเปล่าก็อาจตีนพอง เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว พืชชนิดใดมันจะเติบโตงอกเงยขึ้นมาได้
>
> น้ำในสระขอดแห้งลงไป ในขณะที่ต้นข้าวโพดกำลังสูงได้สักศอก แตงโมกำลังแตกยอดเครือเลื้อยไปตามพื้น ถ้าไม่มีน้ำรดต่อไปทั้งข้าวโพดและแตงโมต้นเหี่ยวแห้งตายแดดแล้งอย่างแน่นอน […]
>
> เขามุมานะตักน้ำจากบ่อมารดวันแล้ววันเล่า แต่เขารู้สึกว่าต้นพืชของเขามันไม่ยอดโตสักที เคยสูงแค่ศอกมันก็ยังอยู่แค่ศอก ไม่แตกยอดใบใหม่เพิ่มและถ้าสังเกตดูให้ดีๆ เขาก็เห็นขุยสีขาวๆ ติดแต้มอยู่ตามยอดใบและโคนต้น สีขาวๆ นี้ไม่ใช่เพลี้ย เชื้อราหรือตัวหนอน มันเป็นสีของเกลือที่ตกตะกอนพอกพูนมาจากน้ำที่ตักขึ้นจากบ่อมารดตอนรดน้ำก็ไม่เห็นสีขาวนี้ แต่พอหยาดน้ำระเหยแห้งกับไอแดด เกล็ดสีขาวๆ ก็ผุดพรายขึ้นมา
>
> (วีระ สุดสังข์, 2542: 15-17)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่านักเขียนในทศวรรษ 2530 ยังคงเป็นการพรรณนาภาพเพื่อความสมจริง ในขณะเดียวกันก็เป็นการเน้นย้ำให้เห็นความยากแค้นของชนบท นอกจากนี้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบสัจนิยมมักมีการนำเสนอด้วยบทสนทนาของตัวละครที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความสมจริงของเรื่องเล่า เช่น ในเรื่อง “ทางเลือก” (2533) ของสนั่น ชูสกุล มีการดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนาระหว่างตัวละครสองตัว คือ “พา” และ “แหลม” ตั้งแต่เปิดเรื่องจนถึงในตอนจบของเรื่อง บทสนทนาของตัวละครทั้งสองตัวเป็นการถกเถียงกันถึงโครงการพัฒนาพื้นที่ชนบทของรัฐด้วยการปลูกต้นยูคาลิปตัสในไร่ปอของชาวบ้าน ตัวละครพาเป็นผู้นำชาวบ้านในการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ เนื่องจากโครงการนี้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน เพราะทำให้พื้นที่ป่าและไร่ปอของชาวบ้านถูกทำลายเพื่อให้ต้นยูคาลิปตัสเจริญเติบโตได้ดี ส่วนตัวละครแหลมเป็นลูกจ้างของรัฐที่รับหน้าที่คอยดูแลต้นยูคาลิปตัสและเห็นว่าโครงการพัฒนาของรัฐนั้นเป็นสิ่งที่ดีจะสร้างความเจริญและความกินอยู่ดีให้แก่ชุมชน ทั้งพาและแหลมเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก แต่ต้องมาอยู่ฝ่ายตรงข้ามกันด้วยหน้าที่การงาน ด้วยความที่กลัวว่าเพื่อนจะต้องมาบาดหมางและรบราฆ่าฟันกัน พาจึงพูดโน้มน้าวแหลมให้หันมาช่วยกันต่อต้านโครงการของรัฐ โดยชี้ให้เห็นถึงข้อเสียของโครงการนี้ ตัวอย่างบทสนทนาจากในเรื่องมีดังนี้

> “เราอยากได้เงิน เราจึงต้องปลูกปอ แต่ถ้าไม้ที่เขาปลูกแซมไร่ปอของเรามันทำให้มีป่าขึ้นใหม่ เราก็พอจะมีหวังบ้าง แต่แหลมเอ๊ย! จัญไรจริงๆ ป่ายูคามันไม่ใช่ป่า นกหนูปูมีปีกมันไม่อยู่ แม้แต่มดแดงมันยังหนี แล้วเราจะได้อะไรจากป่ายูคา จริงๆ แล้วถ้าเขาไม่ถางไม้ธรรมชาติออก ยูคาก็ขึ้นสู้ไม้ธรรมชาติไม่ได้หรอก นี่เขาตัดไม้ธรรมชาติออกทุกปีเพื่อให้ยูคามันขึ้น ก็ที่เขาจ้างเอ็งไปนี่แหละแหลม”
>
> “แต่นายเขาบอกว่าต้นยูคามันก็ดีนะโว้ยพา เขาบอกจะปลูกขายส่งญี่ปุ่นได้ราคาแพง เขาบอกว่าชาวบ้านต่อต้านเพราะไม่เคยรู้จักยูคา เพราะมันเป็นของใหม่ เขาทดลองมาหมดแล้ว ดินก็ไม่เสีย ข้าเห็นเขาเก็บตัวอย่างดินขึ้นมาใส่กระจกไว้ เขาก็ทำของเขาเป็นเรื่องเป็นราวดีนี่”
>
> “นั่นอาจจะใช่ แหลม! แต่เรื่องของเราคือหมดหนทางทำกิน เอ็งอย่าคิดแค่คนไปทำงานสามสิบคน พี่น้องของเราที่ทำกินมาตั้งแต่รุ่นเก่ารุ่นก่อนเคยมีที่ทำกิน เคยมีป่าไว้หากิน เดี๋ยวนี้มีแต่ต้นยูคายืนเข้าแถวเรียงกันเหมือนนักเรียนยืนเคารพธงชาติ ไม่มีอาหารของเราในนั้น ต้นยูคาก็ใช่จะเป็นของเราสักต้น ถ้าเราตัดไปทำเถียงนา ทำเสา เขาก็จับ ปรับต้นละห้าร้อยบาท
>
> “ข้าก็เคยได้ยินเขาพูดกับคนงานเหมือนกันแหละ เรื่องใครทำผิดก็ต้องจับต้องปรับกัน อย่างว่าแหละมันเป็นโครงการของรัฐบาลนี่ พวกบ้านเราก็ต้องเห็นแต่ประโยชน์ส่วนรวม”
>
> (สนั่น ชูสกุล, 2542: 147-148)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากนี้ เพื่อเพิ่มความสมจริง เรื่องสั้นกลุ่มนี้มีการใช้บทสนทนาที่มีการใช้คำพูดหรือภาษาที่ปรากฏในชีวิตจริง เช่น เรื่อง “ฉันรักพัด” ของสังคม เภสัชมาลา มีตัวอย่างดังนี้

“โอ๊ย ไฟแม่งจะดับนานแค่ไหนวะ ร้อนตับจะแตกตายอยู่แล้ว” เสียงเพื่อนบ้านตะโกนแว่วมาแผ่ว ๆ

“ช่างไฟฟ้าไปตายที่ไหนหมดวะ ร้อนก็ร้อนพัดลมก็เปิดไม่ได้” เขาบ่นบ้างก่อนพาร่างออกจากห้อง

(สังคม สัญจร, 2536: 80)

กลวิธีการสร้างความสมจริงอีกกลวิธีหนึ่งที่ปรากฏในเรื่องสั้นหลายเรื่อง ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการนำเสนอโดยการสอดแทรกสำเนียงภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นตามภูมิลำเนาของนักเขียนลงไปด้วย เพื่อสร้างความสมจริง เช่น ในเรื่อง “เนินพะนัง” (2536) ของสังคม เภสัชมาลา นักเขียนจากจังหวัดขอนแก่นได้เสนอภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานในเรื่องสั้น ด้วยการเสนอเรื่องราวของหมู่บ้านที่มีนโยบายการพัฒนาของรัฐได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่เนินพะนังหรือเนินภูเขาที่มีป่าอุดมสมบูรณ์จนเกิดความเชื่อและเรื่องเล่าว่ามีผีร้ายอาศัยอยู่ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไป แต่เมื่อรัฐได้พัฒนาพื้นที่ตัดถนนผ่านเข้าหมู่บ้านทำให้ความเชื่อเรื่องผีสางเกี่ยวกับพะนังหมดไป ต่อมาความเจริญที่เข้ามาทำให้พะนังกลายเป็นพื้นที่ทิ้งขยะจากเขตสุขาภิบาลสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก จนเกิดการรวมตัวของชาวบ้านจากกลุ่มนักศึกษาที่เข้าไปช่วยชาวบ้านชุมนุมประท้วงที่หน้าอำเภอ ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้สอดแทรกภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านเรื่องสั้นดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในตอนแรกที่ผู้ใหญ่บ้านแจ้งว่า จะมีรถแทรกเตอร์มาดุดพะนังทำถนนนั้น มีเชื่อกันอยู่ไม่กี่คนหรอก ผู้เฒ่าผู้แก่รุ่นผมต่างหวาดหวั่นว่า ผีจะมาหักคอพวกแทรกเตอร์และผู้ใหญ่บ้าน เฒ่าสงกาตาจ้ำแห่งหมู่บ้านกังวลนัก

“แน่ใจแล้วหรือผู้ใหญ่ มันพะนังเก่าพะนังแก่น่า ผีอ้ายผีแฮง”

“ฮ้ายบ่ฮ้ายบ่ฮู้ รู้แต่ว่าหลวงเพิ่นให้งบมาแล้วแหละ”

วันที่ ‘กุดจี่ยักษ์’ (คำเรียกเฒ่าสงกา) มาดุดดินหินเกดทำถนนนั้น ชาวบ้านแตกตื่นออกไปดูราวหนึ่งบ้านจะวาย ต้นไม้น้อยใหญ่ระเนระนาด พวกเรากลับมาบ้านด้วยการรอคอยข่าวว่าใครคนใดจะแรกใน ‘ตายโหง’ ผีพะนัง พระองค์ตื้อจะลงโทษคนโฉดพวกนั้น แต่แล้วก็จ้อยหาย ข่าวร้ายมิมีมา ทยอยสู่ก็ข่าวดีปรีดิ์เปรม ผู้ใหญ่บ้านประกาศก้องบอกว่า ต่อไปนี้บ้านเราจะเจริญเสียที ถนนหนทางมีแล้ว ต่อไปก็ไฟฟ้าน้ำประปา โอ๊ยเยอะแยะ...

(สังคม เภสัชมาลา, 2538: 76-79)

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในส่วนกลวิธีแบบสัจนิยมที่นำเสนอภาพตามความเป็นจริงของสังคมนั้น นักเขียนนิยมสอดแทรกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคม เช่น ในเรื่อง “จิ้งหรีดปั่น” (2539) ของวีระ สุดสังข์ สอดแทรกเหตุการณ์การชุมนุมประท้วงของกลุ่มสมัชชาคนจนหน้าทำเนียบรัฐบาลที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2538 หรือในเรื่อง “ลมพฤษภา” (2536) ของเสถียร ยอดดี กล่าวถึงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ใน พ.ศ. 2535 ผู้เขียนได้บรรยายสภาพเหตุการณ์ผ่านความทรงจำของตัวละครในเรื่องนี้ว่า เหตุการณ์พฤษภาทมิฬเป็นประวัติศาสตร์ซ้ำรอยเหมือนเมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ที่มีแต่ความโหดร้ายป่าเถื่อน

> ลมพฤษภาปีนั้นพัดมาจากขอบฟ้ากว้างและไกล นำเรื่องราวต่างๆ ไปสู่สมรภูมิกลางกรุง ทั้งรุนแรงและน่ากลัวไม่ต่างอะไรกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต ทหาร รถถัง ปืน และการปะทะต่อสู้เป็นไปอย่างดุเดือดเลือดพล่านบนท้องถนนราชดำเนินทหารกราดปืนยิงเข้าใส่ผู้คนที่เดินขบวนกันอย่างยาวเหยียด จนคนเหล่านั้นล้มเกลื่อนลงกลางถนน ไม่ผิดอะไรกับผักปลาที่ไร้ค่าไร้ความหมาย โดยที่พวกเขาไม่ยี่หระต่อสายตาของผู้คนนับหมื่นนับแสน หยันเย้ยกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของคนมือเปล่า
>
> เขาบอกกับนางก่อนลงเรือนไปในวันนั้นว่า ชายวัยสี่สิบกว่าอย่างเขา มีความจำเป็นที่จะต้องออกไปต่อสู้กับเผด็จการในครั้งนี้ อย่างน้อย...ประสบการณ์ในอดีตสองครั้งได้ให้บทเรียนแก่เขามามากพอที่จะนำมาใช้ในเหตุการณ์ครั้งนี้ได้บ้าง ประสบการณ์ของเขาบวกกับความฮึกเหิมของหนุ่มสาวยุคใหม่ จะช่วยขับไล่ให้เผด็จการตกจากบัลลังก์ได้เร็วขึ้น
>
> (เสถียร ยอดดี, 2545: 26)

กลวิธีที่ทำให้เกิดความสมจริงของเรื่องเล่าอีกกลวิธีหนึ่งคือ การเสนอภาพชีวิตและสังคมจากประสบการณ์และภาคปฏิบัติการจริงในสังคมของนักเขียนเอง เช่น บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในเรื่อง “งานเลี้ยงไม่มีวันเลิกรา” (2538) ของสนั่น ชูสกุล หรือบทบาทของขบวนการทางสังคมในเรื่อง “คนค้านเขื่อน” (2534) ของสังคม สัญจร ดังที่ได้อธิบายไปแล้วในหัวข้อ “การให้ความสำคัญของขบวนการทางสังคม” และ “การเน้นบทบาทหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน” นักเขียนทั้งสองคนนี้มีภูมิหลังเป็นนักกิจกรรมหรือนักเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย สนั่น ชูสกุลเป็นเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ทำงานพัฒนาท้องที่ชนบทภาคอีสานร่วมกับชาวบ้าน และเป็นบรรณาธิการวารสารและโครงการหนังสือ *ดอกติ้วป่า* และเว็บไซต์ www.esanvoice.net สังคม สัญจรเป็นนักเขียนอีกคนหนึ่งที่มีภูมิหลังเป็นกลุ่มนักเคลื่อนไหวทางสังคม มีผลงานสารคดีเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ธรรมชาติทรัพยากร *คนเดินดิน: รวบรวมบทความเชิงสารคดี* หรือในคำนำของเรื่อง*หญ้าพิษ* ผู้เขียนบอกเล่าประวัติชีวิตของเขาที่เคยเข้าร่วมชุมนุมกับม็อบต่างๆ เพื่อเรียกร้องรัฐบาลให้หันมาสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านต้องประสบ

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กลวิธีการเล่าเรื่องตามแบบสัจนิยมที่ได้นำเสนอไปนั้นเป็นการนำเสนอภาพแทนตามกรอบแนวคิดประชาสังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิต นอกจากนี้ ในทศวรรษ 2530 ยังพบว่ามีนักเขียนจำนวนหนึ่งที่ใช้กลวิธีที่ไม่ได้นำเสนอภาพแทนของสังคมที่ชี้ให้เห็นสภาพความแตกต่างระหว่างขาวและดำอย่างชัดเจนตามแบบวรรณกรรมเพื่อชีวิต แต่มีกลวิธีการเขียนและการนำเสนอมีความซับซ้อนและยอกย้อนในการเล่าเรื่องมากขึ้น อาจเป็นผลมาจากนักเขียนได้เริ่มมองเห็นสภาพความขัดแย้งในสังคมที่ไม่ได้สามารถแบ่งแยกความขัดแย้งแบบต่างขั้วอย่างชัดเจน นักเขียนจึงเลือกใช้กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาให้สอดคล้องสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วยการนำเสนอเนื้อหาใหม่ด้วยกลวิธีการเขียนรูปแบบใหม่ กลวิธีการเขียนเรื่องสั้นที่มีความโดดเด่นเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษนี้ ได้แก่ 1) การเสียดสี 2) สัจนิยมมหัศจรรย์ และ 3) เมตาฟิกชัน

1) การเสียดสี (satire) เป็นศิลปะการเขียนที่ใช้กลวิธีทำเรื่องสำคัญให้กลายเป็นเรื่องขบขันเพื่อเสียดสีล้อเลียน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 381) การเสียดสีเป็นแนวทางการเขียนที่วิพากษ์วิจารณ์หรือโจมตีความบกพร่องของมนุษย์และสังคมโดยมุ่งหมายให้มีการปรับปรุงพฤติกรรมดังกล่าว โดยใช้อารมณ์ขันเป็นสื่อในการเสนอแนวคิด อารมณ์ขันในงานเขียนที่มีกลวิธีเสียดสีเกิดจากการสร้างองค์ประกอบสำคัญของเรื่อง เช่น โครงเรื่อง ฉาก และตัวละคร กลวิธีการประพันธ์ และกลวิธีทางภาษา (นัทธนัย ประสานนาม, 2548: 22) ในเรื่องสั้นที่ศึกษาพบการใช้กลวิธีเสียดสีในการวิจารณ์วิถีชีวิตของคนในสังคมชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ กระแสโลกาภิวัตน์ และระบอบทุนนิยมทำให้มีวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ตัวอย่างเรื่องสั้นที่ปรากฏการใช้กลวิธีการเสียดสี เช่น เรื่อง “แม่ผัวลูกสะใภ้” ของมาลา คำจันทร์ ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้สร้างตัวละครที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับมาตรฐานปกติมาเสียดสีวิจารณ์คนในสังคมชนบทที่มีพฤติกรรมเลียนแบบลักษณะของคนเมือง ในเรื่องนี้เสนอพฤติกรรมของ “คำแนน” เด็กสาวชนบทที่นิสัยรักสวยรักงาม แต่มีหน้าที่หลักคือเลี้ยงวัว ผู้เขียนได้ให้ภาพพฤติกรรมของคำแนนดังนี้

> แม่ผัวซัดตีนทึงๆ ผ่านหน้าห้องก็ได้ยินอยู่ แต่ขุ่นหมองแง่งอน น้องแนนเลยลุกไปนั่งหน้าโต๊ะเครื่องแป้งเอียงหน้าเข้าหากระจกยกมือแตะหงอน หงอนหักก็ใจหาย เอี้ยวกายควักเจลเท่าลูกหมากมาปั้นบิดจนได้หงอนงาม ผมซอยเซทใหม่มีหงอนหัวเหมือนนกจิ้งโครงอยู่กลางหัวเก๋งามเป็นเริ่ด อุตส่าห์ออกไปอำเภอเข้าร้านบิวตี้ซาลอน แต่อีลูกทุ่งลูกท่าตาต่ำติดสันตีนทั้งหลายกลับหาว่าเป็นทรงผีบ้า บ้างก็เบือนหน้าป้องปากหาว่าเป็นทรงกะหรี่โสเภณี น้องแนนน้องน้อยได้ยินแล้วก็อยากจะกรี๊ดด้วยความขัดเคืองใจ
>
> บิดซ้ายบิดขวาแล้วเอียงหน้าอมยิ้ม ทำตาปรอยอ้อยอิ่งแล้วเหยาะคลีนซิ่งโลชั่นใส่สำลีเช็ดคราบน้ำตา เช็ดไปเช็ดมาคิ้วแหว่งค่อยๆ วาดปลายดินสอแต่งแต้มจนได้คิ้ว

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

งามคืนกลับ ขยับสายเสื้อนอนรั้งไหล่ใส่ท่านางเอกเรื่องหัวใจสลาย เห็นรอยนิ้วเขียวจางก็บีบน้ำตาเรื้อรื้น ก้อนสะอื้นตอกจนสะทกสะท้อนอ่อนไหว รอก้อนลมแล่นจุกอกจะขบฟันกลั้นสะอื้น โอ้ละน้อ

(มาลา คำจันทร์, 2545: 37-38)

ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีเสียดสีโดยใช้ภาษาในการล้อเลียนพฤติกรรมของคำแนนในลักษณะประชดประชัน ด้วยการใช้ความไม่เข้ากันมาทำให้เกิดอารมณ์ขันเนื่องจากคำแนนเป็นเด็กสาวในชนบทที่รักสวยรักงามแต่งตัวตามลักษณะของคนเมืองซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการเสพละครโทรทัศน์ แต่ก็ต้องมาเลี้ยงวัวด้วยเพราะมีฐานะเป็นลูกสะใภ้อาศัยอยู่กับครอบครัวของสามีจึงต้องทำตามคำสั่งของแม่ผัวทุกอย่าง การเลียนแบบคนเมืองแต่ต้องใช้ชีวิตอย่างคนชนบทของคำแนนเป็นความไม่เข้ากันที่ผู้เขียนสร้างขึ้นเพื่อเสียดสีคนในชนบทที่ต้องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและวิถีชีวิตให้เป็นคนเมืองมากขึ้น ในขณะเดียวกันพฤติกรรมตามแบบเมืองเช่นนี้คนในชนบทกลับมองว่าเป็นพฤติกรรมที่น่าขบขัน

นอกจากนี้ ในเรื่อง “หุ่นดิน” ของวงเดือน ทองเจียว ผู้เขียนเสียดสีวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่ผลของการพัฒนาไม่ได้ทำให้คนในชนบทมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ผู้เขียนเสนอเรื่องราวของหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ได้รางวัลหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น 3 ปีซ้อน และจะมี “เจ้านาย” หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เข้ามาเยี่ยมชม ทำให้ต้องจัดพิธีต้อนรับให้สมเกียรติและสร้างความประทับใจให้แก่ผู้มาเยือน นักพัฒนาตำบลที่มีความถนัดด้านศิลปะจึงคิดจัดตั้งศูนย์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีการโชว์หุ่นปั้นชาวนาและเครื่องมือการเกษตรสมัยก่อนการพัฒนา เนื่องจากมีระยะเวลาเตรียมงานน้อยและต้องการงานที่สมบูรณ์แบบ เขาจึงคิดว่าควรให้ชาวบ้านมายืนแสดงทำเป็นหุ่น ซึ่งชาวบ้านที่เขาคัดเลือกมานั้นต่างมีสีผิวและลักษณะท่าทางที่เหมือน *“รูปทรงประติมากรรมลอยตัวที่ได้สัดส่วน งดงามและมีคุณค่าทางศิลปะ”* (วงเดือน ทองเจียว, 2542: 53) เขาได้ให้เหตุผลแก่ชาวบ้านที่จะแสดงเป็นหุ่นว่า

> นี่คือโอกาสดีที่เราจะได้สร้างเกียรติประวัติให้กับหมู่บ้านและคุณงามความดีเหล่านี้จะตกทอดไปถึงลูกหลานด้วย ผมขอทำความเข้าใจสักนิด แม้ประเทศชาติจะพัฒนาไปไกลสุดกู่แล้ว แต่พวกเรายังจมแหง็กอยู่เช่นนี้มาชั่วนาตาปี ถึงเวลาจะแสดงให้โลกภายนอกรู้ว่า พวกเรายังไม่ได้หายสาบสูญไปไหน
>
> (วงเดือน ทองเจียว, 2542: 53)

เมื่อ “เจ้านาย” เข้ามาเยี่ยมชมนิทรรศการหุ่นปั้นชาวนาได้สร้างความพอใจเป็นอย่างมากกับความสมบูรณ์แบบของหุ่นเหมือนมีชีวิตจริง ถึงกับสนใจวัสดุที่นำมาใช้สร้างเป็นหุ่นซึ่ง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นักพัฒนาคนปั้นได้ตอบว่า *"ส่วนผสม ก็มีดินทราย ดินเหนียว ดินโคลนอย่างละเท่ากัน คลุกเคล้ากับน้ำตาบ้าง เลือดบ้าง แล้วก็ลงมือปั้นขอรับ ไม่มีขั้นตอนใดยุ่งยาก"* (วงเดือน ทองเจียว, 2542: 57) เมื่อ "เจ้านาย" ได้ทราบถึงกรรมวิธีการปั้นจึงเอ่ยชื่นชมนักพัฒนาว่า *"ขอยกย่องให้เป็นประติมากรรมมือหนึ่ง หุ่นทุกตัวเข้าถึงความเป็นเอกทางศิลปะชั้นสูง มีชีวิตเหมือนกับเป็นของจริงทุกประการ...ดูซิ...เม็ดเหงื่อ ขน รอยย่นของผิวหนัง กระดูกโหนกนูน เส้นเอ็นกระตุก...โอ้โฮ.. กะพริบตาได้ด้วย"* (วงเดือน ทองเจียว, 2542: 57) เมื่อเดินชมหุ่นเสร็จแล้วเจ้านายได้บอกให้กำนันรักษานิทรรศการหุ่นเหล่านี้ไว้ *"เพื่อให้นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศเข้ามาเยี่ยมชมและเป็นหลักฐานทางสังคมให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้ถึงความยากลำบากของบรรพบุรุษที่ต้องต่อสู้ความทุกข์มามากมายขนาดไหน"* (วงเดือน ทองเจียว, 2542: 58)

เรื่องนี้ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการเสียดสีวิพากษ์วาทกรรมการพัฒนาของรัฐด้วยการใช้ถ้อยคำนัยพลิกผันในการบรรยายรายละเอียดของหุ่นชาวนาว่าเป็นชาวนาในยุคล้าหลังก่อนที่ประเทศจะได้รับการพัฒนา แต่แท้จริงหุ่นนั้นเป็นชาวนาที่มีชีวิตอยู่จริงในขณะที่ประเทศได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้าแล้ว ซึ่งสื่อให้เห็นว่าในขณะที่ชนชั้นปกครองในสังคมเห็นว่าประเทศมีความเจริญก้าวหน้าประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ แต่ในความเป็นจริงความเจริญที่มาจากการพัฒนาเป็นเพียงภาพมายาไม่ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวชนบทมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้นจากเดิม

2) สัจนิยมมหัศจรรย์ (magical realism) เป็นการเขียน/งานเขียนที่มีการเล่าเรื่องในลักษณะโลกแห่งความเป็นจริงและโลกแห่งความมหัศจรรย์ดำรงอยู่คู่กัน และดำเนินไปภายใต้ตรรกะชุดเดียวกัน จนในท้ายที่สุดเราไม่สามารถจะจำแนกได้ว่าอะไรคือ "ความเป็นจริง" และอะไรคือ "ความมหัศจรรย์" วรรณกรรมสัจนิยมมหัศจรรย์มุ่งวิพากษ์อุดมการณ์ชนชั้นกลางที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมสัจนิยม และปฏิเสธโลกทัศน์แบบประโลมโลกที่มากับตำนานพื้นบ้าน (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, 2548: 321) ขณะเดียวกันวรรณกรรมสัจนิยมมหัศจรรย์ก็เป็นการวิพากษ์สัจนิยมในวรรณกรรมโดยตรง เนื่องจากมุ่งนำเสนอขีดจำกัดการนำเสนอความจริงตามแบบสัจนิยมที่หลีกเลี่ยงองค์ประกอบที่ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผลโดยสิ้นเชิง และวาทกรรมสัจนิยมมหัศจรรย์ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การนำเสนอเรื่องราวในจินตนาการและต่อต้านระบบเหตุผลโดยตรง ทว่าเป็นการสร้างวาทกรรมผสมผสานที่มีโลกเหตุผลเป็นพื้นฐาน แต่บนพื้นฐานมีองค์ประกอบที่เป็นอื่นผสมอยู่ เช่น เรื่องราวอภินิหาร เรื่องราวเร้นลับ อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การอธิบายเรื่องเหล่านี้ไม่ได้มีการหาเหตุผลมารองรับ เหมือนในสัจนิยมที่ต้องการหาเหตุผลมาอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ในสัจนิยมมหัศจรรย์สิ่งที่เหนือจริงกลายเป็นสิ่งที่อยู่เหนือระบบเหตุผล และสิ่งที่อยู่เหนือระบบเหตุผลสามารถดำรงอยู่ได้กับสิ่งที่อยู่ภายใต้ระบบเหตุผล ผลกระทบที่สำคัญของการดำรงอยู่ร่วมกันขององค์ประกอบทั้งสองคือ การพยายามขยายขอบเขตของความจริง อย่างไรก็ตาม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สัจนิยมมหัศจรรย์ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากขาดวาทกรรมสัจนิยม เนื่องจากสัจนิยมมหัศจรรย์ยอมรับว่าวาทกรรมสัจนิยมมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์และการสร้างมโนคติของมนุษย์ในปัจจุบันเป็นอย่างมากจนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แต่สัจนิยมมหัศจรรย์ก็ทำหน้าที่เสมือนวาทกรรมชายขอบที่คอยกระตุ้นเตือนให้คนตระหนักถึง “ความเป็นอื่น” ของวาทกรรมหลักและพยายามที่จะตั้งคำถามโต้แย้งกับขีดจำกัดดังกล่าว (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2548: 89-90)

สังคมไทยมีวาทกรรมการพัฒนาในการปรับประเทศให้เป็นไปตามสังคมตะวันตกเป็นวาทกรรมกระแสหลัก แต่การที่นักเขียนนำรูปแบบสัจนิยมมหัศจรรย์มาใช้ในวรรณกรรมไทยก็เพื่อสนับสนุนแนวคิดเรื่องความเป็นอื่นหรือเสนอวาทกรรมชุดอื่นที่ต่างไปจากวาทกรรมการพัฒนา เป็นการแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างกระแสวัฒนธรรมสองกระแสคือ กระแสพัฒนาการของโลกตะวันตกและกระแสความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม อาจจะพิจารณาได้ว่าในการยืมรูปแบบสัจนิยมมหัศจรรย์มาใช้เป็นกลวิธีเพื่อนำเสนอความจริง อาจเกิดจากความรู้สึกว่าชุดความคิดของโลกตะวันตกที่ส่งอิทธิพลต่อความคิดของคนในสังคมนั้นไม่สามารถตอบสนองความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้ (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2548: 92)

เรื่องที่นำเสนอกลวิธีสัจนิยมมหัศจรรย์ มีปรากฏในเรื่องสั้นดังต่อไปนี้ “แม่มดแห่งหุบเขา” “โศกนาฏกรรม” และ “กาฬปักษ์”

ในเรื่อง “แม่มดแห่งหุบเขา” (2534) ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เรื่องนี้ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบสัจนิยมมหัศจรรย์แสดงการปะทะกันระหว่างกระแสการพัฒนาและตำนานภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องสั้นเรื่องนี้เสนอเรื่องราวของ “แม่เฒ่าหมา” ที่คนในหมู่บ้านเชื่อว่าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยชีวิตผู้ที่ถูกยิงอาศัยโดยสามารถใช้นิ้วกดรูกระสุนหรืออยู่ในกองไฟได้ บ้านของแม่เฒ่าตั้งอยู่บนภูเขา แต่เมื่อมีการพัฒนาเข้ามา บ้านของแม่เฒ่าที่อาศัยอยู่กับหลานสาวได้ถูกรุกพื้นที่กลายเป็นบ้านบนแท่งดิน การนำเสนอดังกล่าวอาจตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แทนวัฒนธรรมท้องถิ่นที่กำลังจะสูญสลาย นอกจากนี้ผู้เขียนได้แสดงความล่มสลายของวัฒนธรรม โดยในตอนต้นเรื่องผู้เขียนได้เสนอความเป็นสัจนิยมมหัศจรรย์ผ่านความแตกต่างของต้นไม้สองชนิดคือ ต้นตะเคียนหินและต้นยางพารา ต้นยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจและมีต้นกำเนิดมาไม่นาน มีการปลูกอย่างแพร่หลาย ในขณะที่ต้นตะเคียนหินที่มีต้นกำเนิดมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองต้นไม้นั้นอยู่ โดยเห็นได้จากที่ผู้เขียนให้ภาพว่ามีนางพรายตะเคียนนั่งร้องไห้อยู่บนท่อนซุงที่ถูกขนใส่รถบรรทุก ซึ่งแสดงถึงความขัดแย้งระหว่างโลกเก่าและโลกใหม่

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นอกจากเรื่อง “แม่มดแห่งหุบเขา” ที่นักเขียนได้เสนอการปะทะกันระหว่างกระแสการพัฒนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว นักเขียนยังใช้แนวการเขียนสัจนิยมมหัศจรรย์มานำเสนอผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาที่นำกระแสทุนนิยมเข้าไปสู่ชนบท ในเรื่อง “โศกนาฏกรรม” ของประชาคม ลุนาชัย และเรื่อง “กาพปักษ์” ของวงเดือน ทองเจียว ทั้งสองนี้เป็นการนำเสนอสัจนิยมมหัศจรรย์ในการสร้างความเป็นอื่นให้กับคนชายขอบในสังคม ความเป็นอื่นนี้ที่ถูกสร้างขึ้นให้กลายเป็นสินค้าเพื่อหาผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจ เป็นผลกระทบจากกระแสทุนนิยมที่คุณค่าของเงินตรามีคุณค่ามากกว่าจิตใจ ในเรื่อง “โศกนาฏกรรม” เสนอเรื่องราวของ ‘เขียม’ ที่แม่ของเขาล้มป่วยด้วยโรคประหลาด มีอาการดังนี้

> หัวแม่โตขึ้นขนาดตุ่มใส่น้ำใบย่อมๆ เส้นผมค่อยๆ หลุดร่วงไปทีละหย่อม ดวงตาแลใบหูทั้งสองข้างขยายใหญ่ขึ้นอย่างน่าเกลียด ขณะร่างกายส่วนอื่นๆ กลับเล็กลีบลงเรื่อยๆ ไม่มีใครรู้แน่ชัดว่าแม่เป็นโรคอะไร มีทางรักษาให้หายขาดหรือไม่
>
> (ประชาคม ลุนาชัย, 2548: 174)

อาการประหลาดของแม่ทำให้คนในหมู่บ้านและต่างถิ่นต่างหลั่งไหลเข้ามาดูอาการหัวโตของแม่อย่างไม่ขาดสาย เมื่อเห็นมีคนเข้ามาดูมากขึ้นทำให้เพื่อนของพ่อเก็บค่าผ่านประตูและตั้งโต๊ะพนันว่าขนาดหัวของแม่จะโตขึ้นกว่าวันวานสักกี่มากน้อย ต่อมาข่าวแพร่กระจายไปไกลถึงตัวเมืองที่อยู่ห่างไกล ทำให้ท่านเจ้าเมืองมารับตัวแม่ของเขียมไปออกงานประจำจังหวัดเพื่อเก็บเงินค่าเข้าชม ในงานคืนวันสุดท้ายแม่ของเขียมถูกลักพาตัวไปเพื่อเดินสายเก็บเงินค่าเข้าชม เรื่องนี้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบสัจนิยมมหัศจรรย์เสนอความผิดปกติของมนุษย์ที่ถูกทำให้ “เป็นอื่น” และถูกลดค่าความเป็นมนุษย์ให้กลายเป็นสิ่งมีชีวิตประหลาดสำหรับจัดแสดงโชว์

เช่นเดียวกับในเรื่อง “กาพปักษ์” ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบสัจนิยมมหัศจรรย์เสนอเรื่องราวของหมู่บ้านคำพะไมที่ต้องพัฒนาหมู่บ้านให้มีความเจริญโดยการส่งชื่อหมู่บ้านเข้าประกวดหมู่บ้านพัฒนาทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงกลายเป็นสังคมทุนนิยม ด้วยกฎเกณฑ์การชี้วัดว่าเป็นหมู่บ้านที่พัฒนาแล้วจะต้องมีตลาดนัดประจำตำบลซึ่งแสดงถึงสภาพเศรษฐกิจที่ดี มีการสนับสนุนให้ชาวบ้านนำสินค้าพื้นบ้านมาจำหน่าย ตลาดมีความคึกคักพ่อค้าแม่ค้าที่นำสินค้ามาวางจำหน่ายสามารถขายได้จนหมดไม่เหลือสินค้าติดกลับบ้านสักชิ้นเดียว ทำให้มีการขยายตลาดไปตามถนนสายต่างๆ ในหมู่บ้าน และยังขยายเข้าไปในสถานที่ต่างๆ เช่น

> สนามโรงเรียนกลายเป็นตลาดนัดแรงงานเด็กราคาย่อมเยา วัดคือตลาดนัดพระเครื่อง ถ้วยชามโบราณและแหล่งชุมนุมพระธุดงค์ผู้สันโดษที่เที่ยวจาริกมาจากมากสำนักหลายสาขา ทุ่งนารอบหมู่บ้านแปรสภาพเป็นตลาดนัดวัวควายที่ใหญ่ที่สุด ส่วนศาลา

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กลางบ้านหลังใหม่ได้ปรับปรุงเป็นสำนักจัดหางานที่ทำรายได้ให้หมู่บ้านอย่างน่าชื่นชม บรรดาหนุ่มๆ สาวๆ ขึ้นปรากฏตัว เดินเหินนวยนาด แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ทุกส่วนสัดของร่างกาย พ่อค้าและนายหน้าส่วนมากเป็นคนท้องถิ่นเดียวกันก็จะตีราคาค่าตัวทั้งประเภทขาดตัวและชั่วคราว เมื่อยินยอมลงชื่อในใบสัญญาอันยุติธรรมแล้วก็จะถูกต้อนขึ้นรถบรรทุกที่จอดเป็นแพอยู่ข้างศูนย์พัฒนาตำบล นำไปส่งยังต่างบ้านต่างภาษาต่อไป […]

สนามคอนกรีตกว้างขวางหน้าโรงพยาบาลชั้นหนึ่งประจำอำเภอ “คำพะไม” มีชิ้นส่วนอวัยวะมนุษย์และสัตว์วางขายดาษดื่นอยู่ในภาชนะรูปทรงแปลกประหลาด บางชิ้นแขวนอยู่บนตะขอเหล็กระโยงระยางอวดสีสันสดๆ ซีดๆ ลานตาไปหมด ก้อนเนื้อแขน ขา ตา จมูกเพิ่งจะยื่นออกมาจากห้องผ่าตัดจึงยังด่าวดิ้น ดุบดิบๆ ขมวดขมวนม้วนเป็นเกลียว บีบรัด แล้วคลายออกจนรู้สึกได้ว่ามันยังร้อนผะผ่าว

(วงเดือน ทองเจียว, 2542: 71-72)

“กาพปักษ์” จึงชี้ให้เห็นถึงลักษณะของสังคมชนบทที่เปลี่ยนไปสู่สังคมทุนนิยมส่งผลกระทบต่อจริยธรรมและความเป็นมนุษย์ ในด้านที่ว่าอำนาจของเงินสามารถเร้าให้คนในสังคมชนบททำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ได้เงินมา ทุกอย่างถูกทำให้กลายเป็นสินค้าแม้แต่ตัวมนุษย์เอง

3) เมตาฟิกชัน (Metafiction) เป็นรูปแบบการเขียนของวรรณกรรมยุคหลังสมัยใหม่ (postmodern) มีลักษณะเป็นเรื่องแต่งที่มีการเล่าเรื่องซ้อนเรื่อง โดยผู้เล่าเรื่องได้ตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่าตนกำลังเล่าเรื่อง เนื้อหาของเรื่องเล่าที่แท้จริงคือกระบวนการของการแต่งเรื่อง หรืออาจเปรียบเทียบกับภาพยนตร์ได้ว่าเป็นการแสดงเบื้องหลังการถ่ายทำ โดยปกติแล้วเรื่องเล่าบันเทิงคดีมักจะพยายามทำให้ผู้อ่านเชื่อว่าเรื่องที่เล่านั้นเกิดขึ้นจริงๆ แต่เรื่องเล่าในลักษณะเมตาฟิกชันจะพยายามให้ผู้อ่านตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่าเรื่องที่กำลังอ่านที่ผู้แต่งสร้างขึ้นในขณะนั้นไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นจริง จุดเด่นของเรื่องเล่าที่ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องเช่นนี้ คือ กระตุ้นให้ผู้อ่านสำนึกในพลังอำนาจของความจริงและความลวง (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2549: 72; อิราวดี ไตลังคะ, 2543: 87)

เรื่องสั้นที่ปรากฏกลวิธีการเขียนเช่นนี้คือ เรื่อง “โลกใบเล็กของซัลมาน” ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เรื่องนี้ได้เสนอมุมมองของผู้เขียนที่มีต่อชีวิตของซัลมานชาวประมงมุสลิม ที่ไม่ยอมขายที่ดินริมชายฝั่งทะเลซึ่งเป็นบ้านของเขาให้กับนายทุนซึ่งมีอิทธิพลของผู้นำท้องถิ่นสนับสนุนเพื่อนำไปสร้างโรงแรม ผู้เขียนได้เล่าเรื่องผ่าน “ข้าพเจ้า” ผู้เป็นตัวละครเอกของเรื่อง ด้วยการนำเสนอเรื่องเล่าที่เล่าเรื่องของตัวเองและแทรกทัศนะวิจารณ์

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตัวละคร “ข้าพเจ้า” พูดถึงความอยุติธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมจากการจัดสรรทรัพยากรชายฝั่งทะเลให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตของชาวประมงที่อาศัยอยู่มาแต่เดิมได้รับผลกระทบจากนายทุนและนักท่องเที่ยว เกิดการล่มสลายของชุมชนท้องถิ่น ตัวอย่างทัศนะวิจารณ์ที่ปรากฏในเรื่อง

> (ถึงวันนี้ข้าพเจ้าไม่มีความแปลกใจใดๆ เหลืออยู่เลย ต่อการได้ยินว่าชาวประมงแต่ละคนซึ่งขายที่ของตนไปผลาญเงินกันเก่งมาก ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา คนไม่เคยมีเงินจำนวนร้อยติดบ้าน ครั้นเกิดมีเงินล้นหลามจนทับอก เป็นไปได้ง่ายเหลือเกินที่จะคำนวณค่าของมันผิดพลาด คนจนซึ่งเผอิญมีเงินไม่ฉลาดในการใช้มันเท่าพวกเศรษฐีหรอก ข้าพเจ้าเคยได้ยินมาว่า บางคนเอาเงินไปซื้อสวนยางพาราหรือไม่ก็สวนปาล์ม บ้างก็อุตริไปลงทุนสัมปทานเส้นทางรถโดยสาร ทั้งๆ ที่ตัวเองผูกพันอยู่กับการหาปลา หากุ้งมาแต่หัวเท่ากำปั้น และความไม่ชำนาญต่ออาชีพใหม่ก็ผลาญเงินทองไปอย่างรวดเร็วน่าใจหาย หลายคนจังงังกับความร่ำรวยของตนแล้วเดินหลงไปในเส้นทางอบายมุข มีอีกหลายคนที่โดนเพื่อนฝูงญาติพี่น้องหลอกต้มจนหมดตัว)
>
> (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 64-65)

เรื่องที่ตัวละครข้าพเจ้าได้นำมาแสดงทัศนะวิจารณ์นี้เป็นเรื่องที่นำมาจากเรื่องเล่าที่ได้ฟังจาก “แหลม” ตัวละครอีกตัวหนึ่งในเรื่องที่บ้านของเขาในอดีตเป็นที่ตั้งของโรงแรมแห่งนี้ และได้ประสบเคราะห์กรรมเช่นเดียวกับชาวประมงคนอื่นๆ ที่ได้เงินจากการขายที่ดินจำนวนมากแต่ใช้หมดลงไปอย่างรวดเร็ว เหลือเพียงซัลมานอยู่ผู้เดียวที่ยืนหยัดต่อสู้กับอำนาจของระบบทุนนิยมด้วยการคงวิถีชีวิตชาวประมงพื้นถิ่นไว้ แต่แล้วพื้นที่บ้านของซัลมานกลับถูกโรงแรมสร้างเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวล้อมรอบไว้ให้กลายเป็นโลกจำลองวิถีชีวิตชาวประมง เรื่องราวของตัวละครที่เกิดขึ้นแตกต่างจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ไม่ได้เป็นเรื่องของการกดขี่หรือขูดรีดทางเศรษฐกิจในเชิงชนชั้น แต่เป็นมิติในด้านสังคมและวัฒนธรรมในประเด็นอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่นที่ต้องสูญสลายเพราะการเข้ามาของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ขณะเดียวกันข้อความในวงเล็บในบทสรุปของเรื่องยังแสดงให้เห็นถึงเบื้องหลังการสร้างสรรค์งานเขียนในตอนจบของเรื่อง ที่ผู้เขียนได้ยกให้ตัวละคร “ข้าพเจ้า” แสดงฐานะของการเป็นนักเขียน

> (สมองข้าพเจ้าทำงานหนักขณะเฝ้ามองโลกของซัลมาน คิดถึงแต่ข้อเสนอแนะของเพื่อนคนหนึ่งที่บอกว่าในห้วงเวลาห้าสิบปีต่อไปข้างหน้านี้ เนื้อหาวรรณกรรมจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับเรื่องอนุรักษ์ธรรมชาติ เพราะนี่เป็นกระแสซึ่งได้รับการป่าวร้อง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

> และขานรับอึงอลไปทั่วโลกและนี่คือโอกาสที่ข้าพเจ้าควรรีบฉกฉวย ข้าพเจ้าได้ครุ่นคิดอยู่ตลอดเวลาในช่วงหกเดือนมานี้ว่าจะหยิบแง่มุมไหนมาเขียนเป็นนวนิยายสักเรื่อง เมื่อมาเจอโลกใบเล็กของซัลมานเข้า ข้าพเจ้าคล้ายจะได้กลิ่นอาหารในจานที่คิดถึงมานานแต่ก็เป็นเพียงกลิ่น […] ข้าพเจ้ามองเห็นเพียงบางสิ่งบางอย่างที่รุกรานสู่โลกใบนี้ แม้จะเป็นการรุกรานอย่างเหี้ยมเกรียมและเลือดเย็น แต่มันก็เป็นได้เพียงซับพล็อตในนวนิยายหากข้าพเจ้าคิดจะเขียน ข้าพเจ้าลองให้ซัลมานเป็นนักอนุรักษ์ธรรมชาติคนหนึ่ง ทว่าหลังจากเรียบเรียงเรื่องราวในความคิดดูแล้ว มันก็เป็นเพียงการทดลองอันโง่เขลา ข้าพเจ้าพยายามมองโลกใบเล็กของซัลมานด้วยความเข้าใจ ใช้สายตาและความคิดเข้าไปวนเวียนอยู่ในโลกใบนี้ แต่มันก็ไม่มีพลังมากมายพอที่จะเก็บเกี่ยวสิ่งใดออกมาได้)
>
> (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2542: 75)

ประเด็นการนำเสนอข้อคิดเห็นในวงเล็บผู้เขียนชี้ให้เห็นความสำคัญประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกระแสความนิยมในขณะนั้นและผู้เขียนได้ใช้ประเด็นดังกล่าวนำเสนอเป็นเรื่องเล่าของ “ข้าพเจ้า” หรือตัวผู้เขียนเองในตอนต้นเรื่องที่ได้พบปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมที่ได้พบเห็นบรรยากาศการท่องเที่ยวแถบชายฝั่งทะเลที่มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกและความบันเทิงให้กับนักท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นดิสโก้เธคหรือบาร์เหล้า ประหนึ่งว่านำย่านสถานบันเทิงในกรุงเทพฯ ไปตั้งไว้บนเรือ หรือการจัดให้นักท่องเที่ยวไปดำน้ำดูปะการังใต้ทะเลทำให้เกิดการทิ้งสมอเรือไปทำลายแนวปะการังเสียหาย การที่ผู้เขียนได้เล่าถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ได้ประสบเสมือนว่าผู้เขียนได้ตระหนักถึงปัญหานั้น แต่แท้จริงแล้วเมื่อดูจากข้อความในวงเล็บที่ “ข้าพเจ้า” ได้บอกว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้เป็นการเขียนตามคำแนะนำของเพื่อนและเขียนตามกระแสนิยม ไม่ได้เกิดจากความตระหนักถึงปัญหานั้นจริงๆ และการที่ผู้เขียนได้เล่าเรื่องแสดงถึงความเห็นอกเห็นใจในวิถีชีวิตของซัลมานที่ต้องกลายเป็นสัญลักษณ์และจุดขายของโรงแรม เป็นการทำให้วิถีชีวิตท้องถิ่นกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมแสดงถึงความโหดร้ายของกระแสทุนนิยมที่ลดค่าความเป็นมนุษย์ ขณะเดียวกันวิถีชีวิตของซัลมานที่ผู้เขียนแสดงความรู้สึกให้ความเห็นอกเห็นใจนั้น แท้จริงแล้วผู้เขียนกลับประสงค์ที่จะนำวิถีชีวิตของซัลมานมาเขียนเป็นนวนิยายเพื่อขายให้แก่สำนักพิมพ์ ดังนั้นชีวิตของซัลมานจึงเป็นเพียงโครงเรื่องของนวนิยายหรือที่นักเขียนบอกว่าเป็น “ซับพล็อต” (โครงเรื่องย่อย) เท่านั้น ซึ่งเป็นการตอกย้ำความโหดร้ายของกระแสทุนนิยมที่นักเขียนได้นำชีวิตที่พลิกผันน่าเศร้าของซัลมานมาเป็นวัตถุดิบเพื่อผลิตเป็นสินค้าจำหน่าย ดังนั้น การเล่าเรื่องแบบเมตาฟิกชันที่มีลักษณะการเล่าเรื่องซ้อนเรื่องแสดงให้เห็นความยอกย้อนของวรรณกรรม กล่าวคือ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมไม่ใช่กระจกสะท้อนสังคม แต่เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมา เรื่องราวของซัลมานจะเป็นอย่างไรนั้นไม่ใช่ “ความจริง” เพราะเป็นการเล่าผ่านมุมมองของนักเขียน ในขณะเดียวกัน ความเห็นของนักเขียนที่ได้นำเสนอตลอดเรื่องก็ได้บ่อนเซาะคุณค่าและศักดิ์ศรีของซัลมานด้วย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กลวิธีการเล่าเรื่องที่นำเสนอในข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีความโดดเด่นเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2530 โดยเฉพาะกลวิธีการเล่าเรื่องแบบเมตาฟิกชันและสัจนิยมมหัศจรรย์เป็นกลวิธีที่แสดงให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างวาทกรรมต่างๆ ในสังคมเป็นต้นว่าวาทกรรมเรื่องเล่าแนวสัจนิยม วาทกรรมเรื่องเล่าแนวประโลมโลกแบบตำนานนิทาน หรือกลวิธีการเล่าเรื่องแบบเมตาฟิกชันที่แสดงถึงความเป็นวาทกรรมของวรรณกรรม ว่าเป็นเรื่องที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้น ไม่ได้เป็นเรื่องจริงสะท้อนสังคมอย่างตรงไปตรงมา สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของสังคมที่ไม่สามารถแยกขาดสิ่งต่างๆ ออกไปเป็นคู่ตรงข้ามได้อีกต่อไป แต่ทุกสิ่งมีความเหลื่อมซ้อนกันอยู่ กลวิธีการเขียนที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมมีความซับซ้อนแตกต่างไปจากเดิม ซึ่งเป็นผลมาจากการก่อตัวทางความคิดรวมถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคต่อมาที่กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างและปรากฏให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาเรื่องสั้นชนบทไทยในทศวรรษ 2530 เป็นที่น่าสังเกตว่าสามารถแบ่งนักเขียนออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่ใช้กลวิธีตามแนวสัจนิยมมักจะเป็นกลุ่มนักเขียนที่มีภูมิหลังทางสังคมเป็นนักกิจกรรมหรือกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม หรือประกอบอาชีพอื่นนอกจากการเป็นนักเขียน การนำเสนอเนื้อหาที่ปรากฏในเรื่องสั้นจะสอดคล้องกับภูมิหลังของนักเขียน เช่น เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม ประกอบอาชีพหลักเป็นนักปกครอง เรื่องที่นำเสนอส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง เช่น เรื่อง “เลือกตั้ง” เป็นต้น กลุ่มที่สอง เป็นนักเขียนอาชีพ อาทิ วัฒน์ วรรลยางกูร กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ มาลา คำจันทร์ นักเขียนกลุ่มนี้จะนำเสนอเรื่องราวโดยใช้กลวิธีทางการประพันธ์และลีลาวรรณศิลป์อย่างมีชั้นเชิง และทดลองกลวิธีใหม่ๆ เพื่อสื่อถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม

ด้วยกลวิธีและเนื้อหาที่ปรากฏในเรื่องสั้นในทศวรรษนี้ จะเห็นได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นการเสนอความขัดแย้งภายในสังคมอันเกิดจากปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่น อันเป็นผลด้านลบของวาทกรรมการพัฒนาของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม ภาพตัวแทนปัญหาสังคมเหล่านี้ต่างไปจากภาพในวรรณกรรมเพื่อชีวิต ที่มีการนำเสนอปัญหาสังคมอันเกิดจากความสัมพันธ์ทางชนชั้นและการกดขี่ขูดรีดที่สัมพันธ์กับการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น ภาพตัวแทนที่ปรากฏในเรื่องสั้นมีลักษณะกว้างขวางกว่าขอบเขตของประเด็นเศรษฐกิจและการเมือง และไม่ได้กระทบเพียงบางชนชั้นหรือบางกลุ่มคน หากกระทบต่อสังคมในวงกว้าง จึงไม่สามารถนำทฤษฎีชนชั้นตามกรอบลัทธิมากซ์มาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างครอบคลุม ภาพตัวแทนที่นักเขียนนำเสนอสามารถทำความเข้าใจได้โดยใช้ทฤษฎีขบวนการทางสังคมตามกรอบแนวคิดประชาสังคมมาอธิบายการเสนอการรวมกลุ่มประชาชนเป็นพลังต่อสู้กับนโยบายรัฐและนายทุนด้วยสิทธิที่คิดต่าง

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

และตระหนักถึงศักยภาพและเสรีภาพที่ตนมี ทำให้เห็นได้ว่าเมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไป จึงอาจกล่าวได้ว่านักเขียนย่อมได้รับอิทธิพลทางคิดและประสบการณ์จากเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม จึงทำให้มีการถ่ายทอดเนื้อหาใหม่ด้วยกลวิธีใหม่ๆ ทั้งหมดนี้จึงเป็นข้อสรุปที่ว่าเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 ได้เปลี่ยนแปลงจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตสู่วรรณกรรมแนวคิดประชาสังคม

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 6

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

สรุป

การศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 พบว่า นักเขียนส่วนใหญ่นำเสนอเรื่องสั้นแนวสัจนิยมที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในขณะนั้น สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา รัฐมีนโยบายเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมที่ก่อให้เกิดการเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรมในชนบท ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในชนบท เกิดการย้ายถิ่นฐานที่ส่งผลให้เกิดปัญหาชุมชนแออัดและประชากรล้นเมืองตามมา

จากการที่วาทกรรมการพัฒนาเป็นวาทกรรมหลักในสังคมได้ก่อให้เกิดการตอบโต้วาทกรรมชุดดังกล่าว อาทิ วาทกรรมลัทธิมากซ์ ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรมเพื่อชีวิต โดยเสนอภาพความทุกข์ยากและที่มาของความยากจนในสังคมชนบท ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุนและถูกข่มเหงโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ภาพความแตกต่างระหว่างคนรวยและคนจน พร้อมทั้งชี้แนะแนวทางการต่อสู้กับนายทุนและอำนาจของรัฐเพื่อชีวิตที่ดีกว่า หลังจากขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยล่มสลายลงวาทกรรมลัทธิมากซ์ก็ได้อ่อนกำลังลงด้วย และด้วยการเห็นว่าวาทกรรมลัทธิมากซ์ไม่สามารถเปลี่ยนสังคมไปสู่สังคมที่ดีกว่าได้อย่างแท้จริง นักวิชาการด้านชุมชนศึกษาจึงเริ่มคิดหาวิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกับท้องถิ่นในสังคมและได้ทำให้เกิดวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนที่เริ่มก่อตัวในทศวรรษ 2520

วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดในการพัฒนาสังคมที่เชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านว่ามีความรู้ความสามารถ พึ่งพาตนเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบต่อกันมา มีการศึกษาค้นคว้าเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและอุปสรรคจากภัยธรรมชาติต่างๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข ขณะเดียวกันแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นหนึ่งในสองแนวทางหลักของแนวคิดประชาสังคมที่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาพร้อมกันคือ แนวทางประชาสังคมในด้านชุมชนวิถีที่ให้ความสำคัญและเข้าใจในระบบคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังไม่ถูกทำลายจากกระแสทุนนิยม และการเมืองภาคประชาชนที่เกิดขึ้นพร้อมกับขบวนการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาคตามระบอบประชาธิปไตยในทศวรรษ 2530 โดยเน้นหนักถึงพลังประชาชนที่เข้มแข็งมีความตระหนักรู้ถึงสิทธิหน้าที่ เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันในสังคม ความคิดดังกล่าวนำไปสู่การรวมกลุ่มเป็นพลังทางสังคมขึ้นมา โดยมีจุดประสงค์เพื่อต่อต้านหรือทัดทานโครงสร้างอำนาจที่ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคและความยากจน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การวิจัยพบข้อสรุปตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

เรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 จำนวน 62 เรื่อง เนื้อหาของเรื่องสั้นช่วงนี้ได้รับอิทธิพลด้านเนื้อหาและแนวการเขียนจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่นำเสนอภาพวิถีชีวิตของคนชนบทที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหน้าที่รัฐหรือนายทุน แต่เรื่องสั้นในช่วงนี้นักเขียนได้นำเสนอเนื้อหาสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 ที่ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองและมองเห็นด้านลบของวาทกรรมการพัฒนามากยิ่งขึ้น ปัจจัยทางการเมืองและสังคมนี้ส่งผลให้นักเขียนนำเสนอเรื่องสั้นในฐานะปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) เพื่อตอบโต้วาทกรรมการพัฒนา โดยเสนอภาพตัวแทนของสังคมเสมือนจริงจากวาทกรรมต่างๆ ในสังคมที่แทรกซึมอยู่ เช่น ข่าว โฆษณา นโยบายของภาครัฐ เป็นต้น ซึ่งทำให้เห็นว่าเรื่องสั้นชนบทไทยกับบริบททางสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรม และเกิดขึ้นพร้อมกับวาทกรรมชุดต่างๆ ในสังคม

ในเรื่องสั้นชนบทไทย ระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 ปรากฏการโต้ตอบระหว่างวาทกรรมการพัฒนากับประชาสังคม โดยมีวาทกรรมการพัฒนาเป็นวาทกรรมกระแสหลักของสังคม และมีวาทกรรมประชาสังคมเป็นวาทกรรมกระแสรองที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อมาปะทะในลักษณะต่อต้านหรือท้าทาย เรื่องสั้นในช่วงดังกล่าวมีการนำเสนอสังคมในชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่มุ่งพัฒนาวัตถุ โครงสร้างพื้นฐาน และความเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมของภาคเอกชนที่มีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ส่งผลให้การจัดสรรทรัพยากรในชนบทเป็นไปอย่างไม่เป็นธรรม ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำรงวิถีชีวิต เช่น การประกอบอาชีพที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม การเสื่อมทรุดของสังคมในชนบทที่วิถีชีวิต อัตลักษณ์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ถูกทำลายจากนโยบายการพัฒนาของรัฐผ่านวิถีอุตสาหกรรม กระแสทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ การเสนอภาพความเลวร้ายของคนชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาถือได้ว่าเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐจากนักเขียน ที่เสมือนเป็นเสียงหนึ่งของคนในสังคมชนบทที่ถูกปิดกั้นให้เป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาได้คัดค้านวาทกรรมการพัฒนาที่เกิดในขึ้นสังคมขณะนั้น

ผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาที่ส่งผลร้ายต่อสังคมชนบทเป็นอย่างมากนั้น ทำให้คนชนบทเกิดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเอง ขณะเดียวกันกลุ่มนักวิชาการและกลุ่มองค์พัฒนาเอกชนที่มองเห็นปัญหาสังคมในชนบทจากการพัฒนาของภาครัฐ จึงเข้ามามีส่วนช่วยในการพัฒนาพื้นที่ชนบทให้องค์ความรู้ที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อย่างยั่งยืน นักเขียนได้มองเห็นและตอบรับบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นเช่นกัน จึงเสนอภาพตัวแทนการต่อสู้ของคนชนบทด้วยการดำรงชีวิตโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการคงอัตลักษณ์วิถีชุมชน ตลอดจนการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นพลังต่อสู้กับนโยบายรัฐและนายทุนด้วยการตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพและศักยภาพที่ตนมี การต่อสู้ที่เกิดขึ้นมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงอยู่ในสังคม และไม่ได้เคลื่อนไหวผ่านกลไกทางการเมือง เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งพากลไกรัฐในระบบการเมืองปกติ ภาพตัวแทนที่นักเขียนได้นำเสนอเป็นไปตามกรอบวาทกรรมประชาสังคมใน 2 แนวทางคือ การคงอัตลักษณ์ท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่

การเสนอภาพตัวแทนดังกล่าวของนักเขียนแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทที่ปรากฏในเรื่องสั้น ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมในขณะนั้น เช่น บทบาทของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาปฏิบัติการ “ทำแทน” เจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างองค์ความรู้แนวคิดประชาสังคมและส่งเสริมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทำให้คนชนบทสามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยืนหยัดได้ด้วยตนเอง มีความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตย ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นมาเรียกร้องสิทธิของตน อาทิ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬใน พ.ศ.2535 และการประท้วงของกลุ่มสมัชชาคนจน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญทางการเมืองและสังคม เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการรวมกลุ่มของประชาชนทั้งชนชั้นกลางและชนชั้นแรงงานเพื่อเรียกร้องและต่อต้านรัฐบาล เป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวาทกรรมประชาสังคมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี การรวมพลังของประชาชนเช่นนี้ได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องจนสำเร็จเป็นรูปธรรมโดยการผลักดันให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่เกิดจากการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอย่างแท้จริง การนำเสนอภาพตัวแทนที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมเป็นการชี้ให้เห็นถึงมโนทัศน์หรือวาทกรรมชุดใหม่ของสังคมซึ่งเป็นการช่วงชิงความหมายให้กับสิ่งที่ถูกวาทกรรมการพัฒนากดทับอยู่

ในด้านกลวิธีการประพันธ์ที่ปรากฏในเรื่องสั้นชนบทไทยระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 พบว่ามีความหลากหลายตามภูมิหลังของนักเขียน โดยสามารถแบ่งนักเขียนออกเป็น 2 กลุ่มหลักดังนี้ กลุ่มแรกเป็นนักเขียนที่มีภูมิหลังเป็นกลุ่มนักเคลื่อนไหวทางสังคมหรือประกอบอาชีพอื่นนอกจากงานเขียน นักเขียนกลุ่มนี้จะเสนอภาพปัญหาสังคมต่างๆ ด้วยกลวิธีการประพันธ์ตามแนว สัจนิยมที่เน้นความสมจริงของเนื้อเรื่องและสอดแทรกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง รวมทั้งเสนอสีสันท้องถิ่นตามภูมิลำเนาผ่านฉาก ภาษาและตัวละคร ซึ่งกลวิธีแบบสัจนิยมเป็นกลวิธีที่พบว่านักเขียนใช้มากที่สุด กลุ่มที่สองเป็นนักเขียนอาชีพ นำเสนอภาพแทนปัญหาสังคมด้วย

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การใช้กลวิธีการประพันธ์และลีลาทางวรรณศิลป์ที่มีชั้นเชิง กลวิธีที่พบ อาทิ กลวิธีเสียดสี นักเขียนได้ใช้กลวิธีนี้เป็นเครื่องมือในการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองและสังคมที่ได้รับผลจากวาทกรรมการพัฒนา กลวิธีการประพันธ์แบบเมตาฟิกชัน นักเขียนได้ใช้กลวิธีนี้ในการเสนอสภาพปัญหาสังคมที่มีความซับซ้อนและยอกย้อนมากยิ่งขึ้น และกลวิธีการประพันธ์แบบสัจนิยมมหัศจรรย์นักเขียนได้ใช้กลวิธีในการเสนอการปะทะกันระหว่างกระแสการพัฒนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น และผลกระทบจากกระแสทุนนิยมที่มาพร้อมกับการพัฒนา กลวิธีทางวรรณศิลป์ดังกล่าวพบว่ามีจำนวนเรื่องไม่มากนักเมื่อเทียบกับกลวิธีแบบสัจนิยม ภาพตัวแทนและกลวิธีการประพันธ์ที่ปรากฏในเรื่องสั้นได้แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของนักเขียนที่มีต่อสังคมอันมีผลต่อการสร้างงานในการเลือกประเด็นที่จะนำเสนอ ตลอดจนการเลือกสร้างตัวละครและองค์ประกอบอื่นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทัศนคติในด้านลบของนักเขียนที่มีผลต่อวาทกรรมการพัฒนาของรัฐโดยจะเห็นได้จากตัวละครเป็นผู้ถูกกระทำจากอำนาจรัฐและนายทุน ส่วนองค์ประกอบของเรื่องจะเห็นได้ว่าฉากที่นำเสนอส่วนใหญ่จะให้ภาพของชนบทที่แห้งแล้ง หรือมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ยากลำบาก ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้เห็นถึงพัฒนาการด้านเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ของเรื่องสั้นชนบทไทยในช่วง พ.ศ. 2530-2539 ที่ไม่ได้เป็นวรรณกรรมเพื่อชีวิตอีกต่อไปแต่ได้กลายไปสู่วรรณกรรมแนวคิดประชาสังคม อันเป็นผลมาจากนักเขียนได้มีการประกอบสร้างตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท

ข้อเสนอแนะ

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539 เท่านั้น ควรมีการศึกษาวิจัยวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในนวนิยายและกวีนิพนธ์ที่เขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2530-2539 หรือศึกษาวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในช่วงระยะเวลาใกล้เคียง เพื่อให้เห็นปฏิบัติการทางวาทกรรมและโลกทัศน์ของนักเขียนที่มีต่อวาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคม ตลอดจนเข้าใจถึงภูมิหลังและความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีผลต่อการสร้างงานของนักเขียนมากยิ่งขึ้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กนกพงศ์ สงสมพันธุ์. 2542. **สะพานขาด**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: นาคร.

_____. 2549. **คนใบเลี้ยงเดี่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: นาคร.

_____. 2553**. แผ่นดินอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: นาคร.

กมลทิพย์ กาลพันธ์. 2550. **วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนในบันเทิงคดีของพนมนันทพฤกษ์ ระหว่าง พ.ศ.2520-2529**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. 2539. **ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 3**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

กฤษฎา บุญชัย. 2541. “แนวคิด ทฤษฎีในการศึกษาชุมชนและประชาสังคม.” **วารสารร่มพฤกษ์** 1 (มิ.ย. – ก.ย.): 13-43.

กว่าชื่น บางคมบาง. 2547. **การศึกษาเรื่องสั้นของนักเขียนหญิงของไทยตามแนวคิดสตรีนิยม พ.ศ. 2516-2543**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

กองบรรณาธิการประชาชาติธุรกิจ. 2549. **3 ทศวรรษประเทศไทย ยุคทุนนิยมไล่ล่า**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. 2551. **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.

กาญจนา ประสงค์เงิน. 2526. **การศึกษาเรื่องสั้นไทยที่เสนอปัญหาสังคมชนบทอีสาน: 2501-2525**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กำธร หลุยยะพงศ์ และ ดวงมน จิตร์จำนงค์. 2550. “สังคมไทยในพุทธศักราช 2520-2547 โดยสังเขป.” **วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์** 3 (1): 73-95.

กิตติพร ใจบุญ. 2538. **ความจริงในเรื่องเขื่อน: บทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย ตั้งแต่พ.ศ. 2490-2537**. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เกศวรางค์ นิลวาส. 2553. **การวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัยแนวสัจนิยมมหัศจรรย์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร

เกศินี จุฑาวิจิตร. 2548. **ผลกระทบวิกฤตเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์กับโลกทัศน์นักเขียนไทย ภาพสะท้อนสังคมและการเมืองจากวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นระหว่างปี พ.ศ. 2540-2544**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จักษ์ พันธ์ชูเพชร. 2549. **การเมืองการปกครองไทย: จากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ.** พิมพ์ครั้งที่ 5. ปทุมธานี: PUNCH GROUP.

จันทนา วงษ์วิโรจน์. 2541. **วิเคราะห์เรื่องสั้นรางวัลดีเด่นของคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ ในช่วงพ.ศ. 2533-พ.ศ. 2539**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จามะรี เชียงทอง. 2543. **วิวัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

จิตติมา เศรษฐ์ศิริวรกุล. 2539. **การระดมมวลสมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์: ศึกษากรณีกลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จิตติมา ผลเสวก. 2548. **บนแผ่นดินร้องไห้ ใฮ ขันจันทา**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

จิรภัทร อังศุมาลี. 2539. **สองฝั่งสองแคว**. กรุงเทพมหานคร: แพรว.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จุมพล หนิมพาณิช. 2553. “แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น.” **เอกสารการสอนชุดวิชาในประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น หน่วยที่ 1-5.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เจด็จ คชฤทธิ์. 2549. **กระบวนทัศน์ความยากจน: ภาพสะท้อนที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทยร่วมสมัย (พ.ศ. 2501-2545)**. ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ใจ อึ๊งภากรณ์. 2549. “เบื้องหลังกำเนิดการเมืองใหม่ของภาคประชาชนสากล.” **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในไทย**. กรุงเทพมหานคร: ประชาธิปไตยแรงงาน.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2547. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2551. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เฉลิมศักดิ์ แหงมงาม. 2539. **จิ้มเขี้ยวกาเย้ง**. กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ.

_____. 2539. **ล้อติดหล่ม**. กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ.

ชนิดา อิศริวรรณ. 2541. **การวิเคราะห์เรื่องสั้นของเฉลิมศักดิ์ แหงมงาม.** ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข. 2553. “การเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2520-2535.” **เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15.** พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ชัยสิทธิ์ พิศเพ็ง. 2539. **การวิเคราะห์โลกทัศน์ในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ชัยสิริ สมุทวณิช. 2544. **วรรณกรรมการเมืองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สายธาร

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2543. “โครงสร้างและกลไกที่เอื้อต่อความเป็นประชาสังคม.” อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ). **พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

_____. 2554. **รัฐกับสังคม: ไตรลักษณรัฐไทยในพหุสังคมสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: พี. เพรส.

ชาตรี เพ็ญศรี. 2543. **วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย: พ.ศ. 2504-2539.** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาดการณ์ไกล. 2540. **ประชาสังคมทรรศนะนักคิดในสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. 2548. **อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ.

เชษฐา ทรัพย์เย็น. 2547ก. “ประชาสังคมไทย: บทสังเคราะห์ แนวคิด, การก่อร่างสำนักคิดแบบไทยและนัยเชิงนิติ-พฤตินัยต่อการเมืองไทย.” **รัฐศาสตร์สาร** 25 (1): 329-380.

_____. 2547ข. **พัฒนาการความคิดประชาสังคมไทย**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โชคชัย บัณฑิตศิละศักดิ์. 2542. **การวิเคราะห์สังคมไทยจากเรื่องสั้นในนิตยสาร “ช่อการะเกด” ช่วง พ.ศ. 2535-2539**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร. 2545. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา.

_____. 2549. **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไชยันต์ ไชยพร. 2551. **ข้อวิพากษ์ทฤษฎีการเมืองกระแสหลักของ คลิฟฟอร์ด เกียทซ์**. กรุงเทพมหานคร: openbook.

ญิบ พันจันทร์. 2545. **บาดแผลของภูผา.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ศิลปะวรรณกรรม.

ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2552. **การเมืองภาคพลเมือง**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐ ศาสตร์ส่องวิทย์. 2542. “บันไดปลาโจน.” ใน รักษ์ มนัญญา (บรรณาธิการ), **เรื่องสั้นและบทกวีดีเด่น พ.ศ. 2532-2538 รางวัลคัดสรรสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยฯ**. กรุงเทพมหานคร: ดับเบิ้ลนายน์ พริ้นติ้ง.

โดม ไกรปกรณ์. 2548. **ขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยระหว่างพ.ศ. 2525-2535: ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ตรีศิลป์ บุญขจร. 2547. **นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ถวัลย์ มาศจรัส. 2532. **ฟ้าหมาดฝน**. กรุงเทพมหานคร: บ้านฉัตร.

ถิรวดี บุรีกุล. 2553. “แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับประชาสังคม.” **ประมวลสาระชุดวิชาประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น หน่วยที่ 1-5.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ทวี สุรฤทธิกล. 2553. “ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชนบทไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 1-7**. พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ทองเพียร สารมาศ. 2544. **ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 4**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทองสุก เกตุโรจน์. 2529. **อธิบายศัพท์วรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. แปลจาก M.H. Abrams. 1986. **A Glossary of Literary Terms**. Orlando, Florida: Hardcourt, Brace and Company.

ธนิกาญจน์ จินาพันธ์. 2552. **โลกาภิวัตน์วัฒนธรรม: สื่อกับท้องถิ่นนิยมในวรรณกรรมไทยร่วมสมัย**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2550. **100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440-2540**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

_____. 2552. "ประชาสังคม, การเคลื่อนไหวของประชาชน กับองค์กรพัฒนาเอกชน." **วิภาษา** 3 (2): 34-45.

ธโสธร ตู้ทองคำ. 2546. "แนวคิดประชาสังคม ประชาสังคม และนโยบายสาธารณะ." **รัฐสภาสาร**. 51 (11): 16–30.

ธิดารัตน์ โกศลสาระสินธุ์. 2546. **เรื่องสั้นของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์: การศึกษาแนวคิดเรื่องปัญหาองค์รวมของมนุษย์**. ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ธีรภัทร เสรีรังสรรค์. 2553. "การเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2535-2550." **เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15.** พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ธีรยุทธ บุญมี. 2551. **มิเชล ฟูโกต์**. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา.

นพพร ประชากุล. 2552. **ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร: อ่านและวิภาษา.

นฤมิตร สอดศุข. 2547. "โลกใบเล็กของซัลมาน มองจากมุมหลังมาร์กซ์ หลังสมัยใหม่ และอนาธิปไตยใหม่." ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์ (บรรณาธิการ), **มองข้ามบ่า นักเขียน: เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: ชมนาด.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นัทธนัย ประสานนาม. 2548. **เรื่องสั้นแนวเสียดสีของไทยระหว่าง พ.ศ. 2535-2545: การศึกษาแนวคิดและกลวิธี**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันทิยา หุตาวัตร และ ณรงค์ หุตาวัตร. 2543. **กว่าจะเป็นธุรกิจโรงสีชุมชน**. อุบลราชธานี: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

นิเทศ ติณณะกุล. 2551. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539. **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.).

นิธิดา งามเอก. 2547. **ภาพสะท้อนผลกระทบทางเทคโนโลยีที่มีต่อวิถีชีวิตของคนจังหวัดภาคใต้ในเรื่องสั้น ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์**. สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นิภาภัทร เทศหมวก. 2549. **ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเหนือในเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นิโลบล นาคพลังกูล. 2546. **ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในเรื่องสั้นไทยระหว่าง พ.ศ. 2532-2543**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นิวัฒน์ มาศวรรณา และ กมล เลิศรัตน์. 2550. **การทำการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน: การผลิตเมล็ดพันธุ์ของบริษัทเมล็ดพันธุ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บำรุง บุญปัญญา. 2549. **3 ทศวรรษ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

บุญนาค ตีวกุล. **ชนบทไทย: การพัฒนาสู่ประชาสังคม.** นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ. 2547. “ประชาสังคมคืออะไร.” **ความเข้มแข็งของประชาสังคมกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ประชาคม ลุนาชัย. 2545. **เกสรปรารถนา.** กรุงเทพมหานคร: มติชน.

_____. 2548. **ลูกแก้วสำรอง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ประทีป เหมือนนิล. 2553. **100 นักประพันธ์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2532. **หมู่บ้านไทยในบริบทของการพัฒนา: ศึกษากรณีหมู่บ้านประกวด**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2541. **การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวน ชุมนุมประท้วงในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.

_____. 2552. **กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม**. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮน์ริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ประเสริฐ จันดำ. 2533. **คือเก่า.** กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า.

_____. 2535. **นางไห้.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า.

ปางบุญ. 2532. **ของแถม.** กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ.

ปรียาภรณ์ หนูสนั่น. 2531. **การสะท้อนปัญหาสังคมชนบทในนวนิยายไทย พ.ศ. 2519-2529**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2545. **วิถีชีวิต วิธีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: ตรัสวิน.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. 2546. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ซิลค์เวอร์ม.

พรพิมล สาลิการินทร์. 2535. **วิเคราะห์แนวคิดและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ของเรื่องสั้นรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น). 2553ก. “องค์กรพัฒนาเอกชนกับบริการสาธารณะ.” **ประมวลสาระชุดวิชาประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น หน่วยที่ 6-10.** พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

_____. 2553ข. “โลกาภิวัตน์กับการพัฒนาชนบทไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 8-15**. พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พัชรินทร์ สิรสุนทร. 2545. “ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา.” ใน ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ และพัชรินทร์ สิรสุนทร (บรรณาธิการ), **ความรู้คู่สังคม รวมผลงานวิจัยของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, หน้า 1-26. กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลีฟวิ่ง.

พัฒนา กิติอาษา. 2546. **ท้องถิ่นนิยม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

พิเชษฐ คงโต. **แนวคิดและภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นของประชาคม ลุนาชัย: การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ไพบูลย์ พันธุ์เมือง. 2545. **ในวงล้อม**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. 2540. “ข้อเสนอความจำกัดความ.” ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ), **ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2534. **ชนบทไทย: การผันแปรในอนาคตภายหลังการพัฒนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: พี.เอ.ลีฟวิ่ง.

มาลา คำจันทร์. 2545. **ไฟพรางเทียน.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2548. **อ่านวัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน.

รวิภา ธรรมโชติ. 2551. “บทบาทของภาครัฐไทย ‘ผู้สร้าง’ หรือ ผู้ทำลาย’ ประชาสังคม.” **รัฐสภาสาร** 56 (11): 123 – 151.

รักษ์ มนัญญา (บรรณาธิการ). 2542. **เรื่องสั้นและบทกวีดีเด่น พ.ศ. 2532-2538 รางวัลคัดสรรสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยฯ**. กรุงเทพมหานคร: ดับเบิ้ลนายน์.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2545. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. 2546. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. 2541. **25 ปี 14 ตุลา มองผ่านวรรณกรรมเพื่อชีวิต, ภาพโดยรวมของกวีนิพนธ์เพื่อชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการโครงการ 25 ปี 14 ตุลา.

_____. 2547. **พลังการวิจารณ์: วรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

_____. 2549. **สุนทรียรสแห่งวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ณ เพชร.

รุ้งตะวัน อ่วมอินทร์. 2548. **ความเปลี่ยนแปลงของชนบทในสังคมไทยภาคกลางในวรรณกรรมของวัฒน์ วรรลยางกูร**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รุ่งรัตน์ เพชรมณี. 2545. **การเมืองไทยสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. 2523 – 2531)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์. 2519. **นโยบายรัฐบาลไทย 2475-2519**. กรุงเทพมหานคร: แผนกตำราและคำบรรยาย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลำไย สมอ่อน. 2541. **ทัศนะทางสังคมของนักเขียนไทยจากเรื่องสั้นในวารสารสยามรัฐสัปดาหวิจารณ์ช่วงครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2535-2539).** วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ลิขิต ธีรเวคิน. 2546. **ประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: แม็ค.

_____. 2550. **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วงเดือน ทองเจียว. 2542. **ทางเจ้าเสด็จ**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ. 2553. “บทบาทภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนกับการพัฒนาชนบทไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 8-15**. พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วัฒน์ วรรลยางกูร. 2539. **สู่เสรี.** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.

วิเชียร ตันศิริมงคล. 2553. “ปัจจัยทางเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชนบทไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 1-7**. พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วิพุธ โสภวงศ์, รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ และธเนศ เวศร์ภาดา. 2547. **25 ปีซีไรต์ รวมบทวิจารณ์คัดสรร**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิมลมาศ ปฤชากุล. 2550. **อัตลักษณ์พื้นถิ่นในบันเทิงคดีภาคใต้ (พ.ศ. 2522-2546)**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน. 2553. “บทบาทภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนกับการพัฒนาชนบทไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 8-15**. พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วีระ สุดสังข์. 2542. **ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน.** กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก.

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล. 2553. “พัฒนาการประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่นไทย.” **เอกสารการสอนชุดวิชาประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น หน่วยที่ 1-5**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. 2534. **คนเถื่อน**. กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ.

ศุภวัลย์ พลายน้อย (บรรณาธิการ). 2545. **การตอบสนองต่อภาวะวิกฤตเศรษฐกิจของภาคประชาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: วศินการพิมพ์.

สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และ สุรพล มุละดา. 2544. **จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า: อดีต ปัจจุบัน และอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย.** กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

สนั่น ชูสกุล. 2541. **ช้างเหยียบนาพระยาเหยียบเมือง.** กรุงเทพมหานคร: อิงฟ้า.

สมใจ สมคิด. 2543. **มรสุมและรอยเท้า**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: นาคร.

_____. 2544. **เสียงกาในกำแพง**. กรุงเทพมหานคร: นาคร.

สมิง จารย์คุณ. 2550. **พันธกิจของนักเขียนและบทบาทของวรรณกรรม: กรณีศึกษาจากนักเขียนสโมสรนักเขียนภาคอีสาน.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สมิทธ์ ถนอมศาสนะ. 2548. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวคิด "ศิลปะเพื่อชีวิต" (พ.ศ.2492-2501).** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สรณัฐ ไตลังคะ. 2550. **เรื่องสั้นไทยแนวคตินิยมสมัยใหม่ พ.ศ. 2507-2516**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรณัฐ ไตลังคะ. 2554. "วรรณกรรมปัจจุบัน พ.ศ.2516-2553." **เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ 1-8**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สังคม เภสัชมาลา. 2538. **ในทุ่งเปลี่ยว.** กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า.

_____. 2542. **นาฏกรรมไม่เปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

_____. 2545. **บนซากปรัก**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

สังคม สัญจร. 2536. **หญ้าพิษ.** กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

สุนิภา ไกรนรา. 2542. **การนำปัญหาสังคมและสีสันท้องถิ่นภาคใต้มาใช้ในการแต่งเรื่องสั้นของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์.** วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยทักษิณ.

สุรเดช โชติอุดมพันธ์. 2548. "สัจนิยมมหัศจรรย์ในวรรณกรรมไทยกับวาทกรรมแห่งความเป็นอื่น." **วารสารอักษรศาสตร์** 34 (2): 84-106

_____. 2551. "บทบรรณาธิการ: วาทกรรม ภาพแทน และอัตลักษณ์." **วารสารอักษรศาสตร์** 37(1): 1-15.

_____. 2554. **สัจนิยมมหัศจรรย์ในวรรณกรรมกาเบรียล การ์เซีย มาร์เกซ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สุริยา สมุทคุปติ์ และพัฒนา กิติอาษา. 2542. **มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: รวมบทความ**. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2542. **เรื่องสั้นคัดสรร พ.ศ. 2522-2539.** กรุงเทพมหานคร: สามัญชน.

_____. 2552. **การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา.

เสนาะ เจริญพร. 2548. **ผู้หญิงกับสังคมไทยในวรรณกรรมยุคฟองสบู่**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

เสถียร ยอดดี. 2542. **นิยายแห่งโลกตะวันออก.** กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

_____. 2545. **คนนอกระบบ**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

โสภา ชานะมูล. 2550. **ชาติไทยในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

อตินันท์ เหมือนยัง. 2549. **แนวคิดเรื่องประชาสังคมของประเวศ วะสีและฉัตรทิพย์ นาถสุภา.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อนุชาติ พวงสำลี และคณะ. 2540. **ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง**. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อเนก เหล่าธรรมทัศน์. 2550. **การเมืองของพลเมือง: สู่สหัสวรรษใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ.

อมรา พงศาพิชญ์. 2549**. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม)**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรองค์ ชาคร. 2553. **นามานุกรมนักเขียน-นักแปล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อัจฉรา รักยุติธรรม, บรรณาธิการ. 2551. **“ผมไม่มีคำตอบ”: 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์ กับ 20 ปีขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**. เชียงใหม่: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์.

อัฐพล ส่งแสง. 2545. **ภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสั้นไทยระหว่าง พ.ศ. 2538-2542**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัศศิริ ธรรมโชติ. 2546. **ทะเลร่ำลมโศก**. กรุงเทพมหานคร: มิ่งมิตร.

อารียา หุตินทะ. 2538. **ภาพลักษณ์สังคมเมืองในเรื่องสั้นไทยร่วมสมัยระหว่าง พ.ศ. 2534-2536**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อิราวดี ไตลังคะ. 2543. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์. 2532. **เอเชียรายปี 1989/2532**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2537. **เอเชียรายปี 1994/2537**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2539. **เอเชียรายปี 1996/2539**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2546. **ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก: ประสบการณ์จากการอ่านและสอนที่จอห์น ฮอปกินส์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ทิปปิ้ง พอยท์.

_____. 2550. **การเมืองของพลเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ-สกุล	นางสาวชนิตตา โชติช่วง
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2529
สถานที่เกิด	จังหวัดลพบุรี
ประวัติการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (วรรณคดีไทย) เกียรตินิยมอันดับ 2 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีการศึกษา 2550
ที่อยู่ปัจจุบัน	24 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านทราย อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี 15110

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์